

Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva: nove serije sveska V. 1901.

Other document types / Ostale vrste dokumenata

Publication year / Godina izdavanja: **1901**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:300:012055>

<https://doi.org/https://doi.org/10.52064/vamz>

Rights / Prava: [Public Domain Mark 1.0/Javno dobro. Autorsko pravo je isteklo.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-31**

Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological Museum in Zagreb](#)

Vasim pr. 1901.
Arheološkog društva

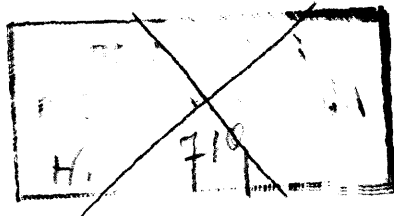
VJESNIK

HRVATSKOGA

ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA.

ORGAN ARHEOLOŠKOGA ODJELA NARODNOGA MUZEJA U ZAGREBU.

NOVE SERIJE SVESKA V. 1901.

UREDNIK

DR JOSIP BRUNŠMID.

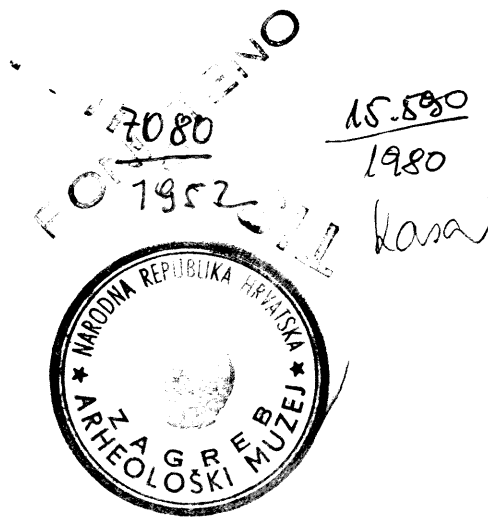

ZAGREB.

TISKARA I LITOGRAFIJA C. ALBRECHTA (JOS. WITTASEK).

1901.

Pisci za sadržaj svojih članaka sami odgovaraju.

SADRŽAJ „VJESNIKA“

NOVE SERIJE SVESKE V.

	Strana
Brunšmid Dr. Josip: Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije. IV.	87 ✓
— — — Groblje bronsanoga doba na Klačenci kod Jablanca (kotar Senj). Povjest mjesta Jablanca	53 ✓
— — — Hrvatske razvaline. I—III.	44
— — — Nekoliko našašća novaca u Hrvatskoj i Slavoniji. XII—XV.	235
— — — Nov ulomak grčkoga napisa iz Lumbarde na otoku Korčuli	19
— — — Predmeti halštatskoga doba iz grobova u Vranića gromili u Širokoj Kuli (kotar Gospić)	63 ✓
— — — Stari utezi u narodnom muzeju u Zagrebu	244
— — — i Jevremović Luka: Stari napisi iz okoline Požarevca u Srbiji	1
Celestin Vjekoslav: Rimske svjetiljke iz Osijeka	21
Jelić Dr. Luka: Spomenici grada Nina.	184
Klaić Vjekoslav: Rimski zid od Rijeke do Prezida	169
Laszowski Emilije: Dvije bilješke iz povijesti grada Zagreba u XVI. vijeku	245
— — — Draganičke zastave	244
— — — Prilog k hrvatskoj sfragistici. II.	73
Ostermann Stjepan: Paleolitički čovjek i njegovi suvremenici iz diluvija u Krapini u Hrvatskoj. II.	246
Purić Josip: Prehistorijske naselbine iz okolice Erduta	177
Izvještaj pete glavne skupštine „Bihaća“, hrvatskoga društva za istraživanje domaće povijesti, držane u Spljetu dne 27. prosinca 1898. Str. 193. — Izvještaj predsjednika društva mons. Fr. Bulića o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom napisu kraljice Jelene. Str. 201. — Zapisnik šeste glavne skupštine „Bihaća“, hrvatskoga društva za istraživanje domaće povijesti, držane u Spljetu 28. prosinca 1899. Str. 228. — Zapisnik sjednice upraviteljstva „Bihaća“, držane dne 11. prosinca 1900. Str. 233.	
Izvještaji muzejskih povjerenika i prijatelja: 1. Jakov Bobinac u Jamarici Str. 248. — 2—5) Mate Brajković u Prozoru kod Otočca. Str. 249. — 6. Luka Čosić u Bizovcu. Str. 250. — 7—8. Stjepan Gjipanović mladi u Šaregradu. Str. 250. — 9—10. Ferdo Hefele u Sisku. Str. 250. — 11—12. Ignjat Jung u Mitrovici. Str. 251. — 13. Ivan Lončarić Papić mladi u Selcima vinodolskim. Str. 252. — 14. Ante Poturičić u Surčinu. Str. 252. — 15. Đuro Rožić u Maji. Str. 252. — 16. Fran Šaban u Ogulinu. Str. 253. 17) Cvjetko Vurster u Otočcu. Str. 253.	
Književne vijesti.	255
Inhalt: des „Vjesnik“ der kroatischen archaeologischen Gesellschaft in Agram. Neue Serie. Band V. 1901.	
Verzeichniss der Abbildungen	
Predstavka hrvatskih historičara i arheologa u poslu sačuvanja sredovječnih utvrda oko stolne crkve zagrebačke	262

IMENA SURADNIKA I DOPIŠNIKA „VJESNIKA“

NOVE ŠERLJE SVESKE V.

- Bakotić Mate, učitelj u Kaštel Sućurcu kod Spljeta.
Bobinac Jakov, učitelj u Jamarici.
Brajković Mate u Prozoru kod Otočca.
Brunšmid Dr. Josip, sveučilišni profesor i ravnatelj arheološkoga odjela narodnoga muzeja u Zagrebu.
Bulić Fran, ravnatelj c. kr. muzeja u Spljetu.
Celestin Vjekoslav, gimnazijski profesor i kustos gradskoga muzeja u Osijeku.
Ćosić Luka, vlastelinski prihodarnik u Bizovcu.
Ergovac Pavao, u Kaštel Novom kod Spljeta.
Gjipanović Stjepan mlađi u Šarengradu.
Hefele Ferdo, građanski učitelj u Sisku.
Jelić Dr. Luka, profesor bogoslovije u Zadru.
Jevremović Luka, gimnazijski profesor u Požarevcu (Srbija).
Jung Ignjat, učitelj u Mitrovici.
Klaić Vjekoslav, sveučilišni profesor u Zagrebu.
Laszowski Emilije, pristav kr. zemaljskoga arkiva u Zagrebu.
Lončarić Papić Ivan mlađi, trgovac u Selcima vinodolskim.
Ostermann Stjepan, asistentat geološko-paleontološkoga odjela narodnoga muzeja u Zagrebu.
Pletikosić M. u Spljetu.
Poturičić Ante, učitelj u Surčinu.
Purić Josip, gimnazijski profesor u Zagrebu.
Rožić Đuro, učitelj u Maji.
Šaban Fran, kotarski pristav u Ogulinu.
Vurster Cvjetko, inženir u Otočcu.

STARI NAPISI IZ OKOLINE POŽAREVCA U SRBIJI.

I. Lučica.

Mjeseca novembra 1899. neki seljaci iz Lučice, prekopavajući zemljište za vinograd na kosi istočno od same Lučice, nađu na dvije rimske grobnice, koje su bile od opeka na svod ozidane. Iz radoznalosti seljaci su te grobove sasvim razvalili i opeke raznijeli. Od tih je opeka gimnazijski muzej u Požarevcu dobio dva komada sa različitim pečatima iz cigljana sedme klauđijske legije, koja je stajala u Viminaciju (Kostolac) i četvrte flavijske legije, koja je bila smještena u Singidunu (Beograd).

Manja opeka, 0·44 m. duga, 0·26 m. široka i 0·04 m. debela, ima 0·17 m. dug pečat sa 0·02 m. visokim slovima, koji glasi:

LEG VII CLA SV C VICTORI P PER

= leg(io) VII Cla(udia) su(b) c(ura) Victori(ni?) p(rae)p(ositi)... Ovaj pečat, koji je u ostalom na istoj opeki dvaput otisnut, veoma sjeća na jedan rdavo prepisan pečat na opeci iz Gradišća¹, koji glasi: LEG VII CL ~ C VICTORINI P, pa je moguće, da se odnosi na istoga praeposita.

Druga veća opeka, 0·59 m. duga i široka, a 0·07 m. debela, ima 0·14 m. dug pečat sa slovima 0·02 m. visokim, a glasi:

LEG IIII FL P C

= leg(io) IIII Fl(avia) p(ia) c(onstans). Taj pečat je do sada poznat samo sa jedne ciglje iz Mitrovice u narodnom muzeju u Zagrebu², a jedan srodan naden je i u Beogradu³, gdje je ta legija stacionirana bila.

Kostolac (Viminacium).

U narodnom muzeju u Zagrebu nalazi se jedna rimska ciglja 0·515 m. duga, 0·268 m. široka, a 0·06 m. debela, koju je prije više godina darovao g. Koller, kapetan dunavskoga parobrodarskoga društva. Znade se samo, da potječe iz Kostoca, ali nije поближе poznato mjesto, gdje se je našla i u kakvim

¹ CIL III 1700, 3.

² Ljubić u Viestniku II str. 74. CIL III 10664, a.

³ Lj. Kovačević u Starinaru IV str. 68. CIL III 8275, 2.

prilikama. Na sredini ciglje poprijeko je utisnut pečat sa 0·025 m. visokim slovima u dva retka, 0·173 m. dug, 0·069 m. visok, koji glasi:

LEG VII CL S C
sic Λ Δ V E Ξ Ι Η Ι Ρ F

= leg(io) VII Cl(audia) s(ub) c(ura) A dventini p(rae)f(ecti). Istu legiju i osobu spominju još dvije ciglje iz Kostoca¹, od kojih se jedna, po obliku s našom veoma srodna, nalazi u beogradskom muzeju.

Pri vađenju kamena iz zidina nekadašnjega Viminacija naišao je jedan seljak iz Kostoca na jedan stakleni predmet zaobljena oblika, na kojem se na obim suprotnim sploštenim stranama nalazi utisnut isti grčki napis, optočen kružnom linijom:

Ι Ο Υ Α Ξ
Ρ Ο Μ Η
Ω Ν Ο C

što se valjda mora čitati 'Ιουλι(ου) Πόμπωνος. Predmet, koji ima objem od 0·26 m., a u prječniku 0·09 m., teži 321·5 grama. To približno odgovara rimskoj funti, kojoj je normalna težina 327·46 gr., pa prema tomu i poradi običajnoga oblika nema sumnje, da je taj stakleni predmet služio kao utez od jedne rimske funte. Ono grčko ime označuje valjda osobu, kojoj je po njezinom službenom činu bila zadaća, da garantira ispravnost težine. Što je ta osoba bila grčkoga porijekla, to se možda neće smjeti odbiti na to, što je u gornjoj Moesiji bilo mnogo helenskoga življa, jer se je taj utez mogao i donijeti iz koje susjedne pokrajine, gdje je grčki jezik bio i oficijelno u porabi kao n. pr. iz doljnje Moesije i Thrakije. U gornjoj Moesiji vladao je nasuprot latinski jezik, pa se na grčke spomenike vanredno rijetko nailazi.

Mnogo je važniji od dosele spomenutih jedan spomenik, koji je kadar, da nam razjasni neke prilike kod rimskih legija u drugoj polovini II. stoljeća. To je velika jedna baza od bijeloga mramora, od koje nam se je sačuvala potpuna doljnja polovica i na nju pristajući velik ulomak od gornje polovice. Ovaj gornji ulomak, koji je samo na desnoj strani potpun, dočim je gore, lijevo i dole, pa i ostrag odlomljen, našli su Premerstein i Vulić kod seljaka Radisava Jovića u Drmnu, koji ga je početkom god. 1899. našao blizu Kostoca na poljima Čajir, vadeći temelje starih zidova². U istom predjelu kostolačkoga polja, koje se zove „Gradac“, našla se je zatim u mjesecu februaru 1900. i doljnja polovina toga četverouglastoga stuba, pa se je prenijela u gimnazijski muzej u Požarevcu, gdje se i prijašnji ulomak nalazi. Upozoren od prvopotpisanoga pokušao je čuvar toga muzeja g. prof. Jevremović da oba komada sastavi, pa se je pokazalo, da oni točno pristaju jedan na drugi, a samo kamen da je na lomnim rubovima znatno okrhan i izlomljen, tako da je nestalo više redaka.

¹ CIL III 8275, 3 a i b.

² Premerstein i Vulić u „Jahreshefte des

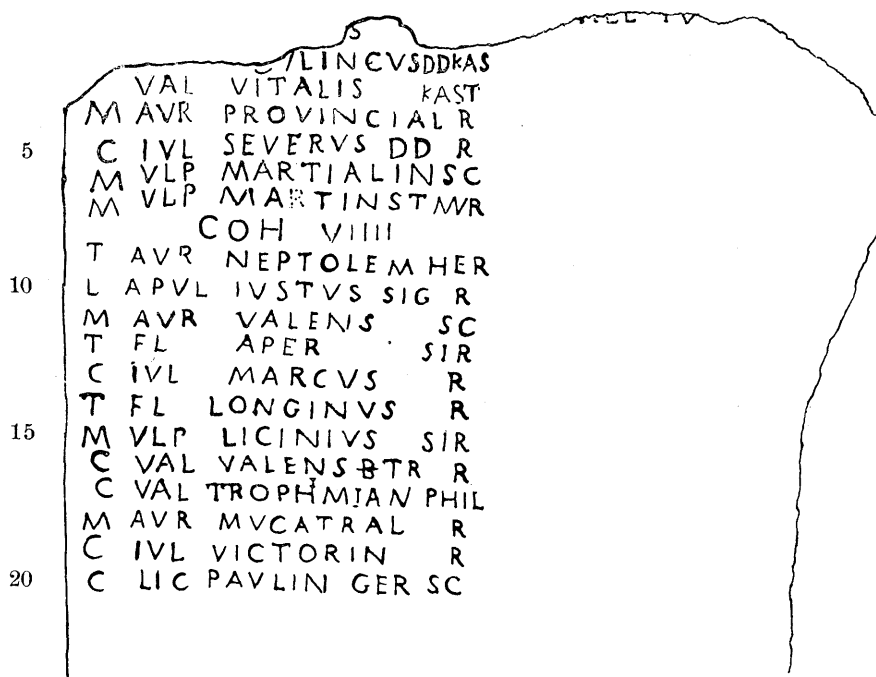
österr. arch. Inst. in Wien. III. Beiblatt col. 110—116.

AVREL
 EG·VIICL
 LLAR·COS
 POMPEIANVM
 ET L·EL·M·X·M·V·M
 MEN·ET·PRISCO·COS
 TID·M·V·R·F·N·I·A·N·T·R
 IVS RAT M AVR DEXTVS SC 10
 IVS SAR COM·II
 TEN SAR T AEL DIZO TRM
 IVS·BC·AM M AVR MESTRIVS SC
 IVS IS SIR SC
 CAS T AEL ATILIVS SAL 15
 RAT M AVR VALENS SC
 X A VS IAD P AEL DASSIVS RAT
 IETP I CAS SIRM
 XAN I T AVR CVPIDVS ROM
 ITH I M LIC CRESCENS RAT 20
 SATVRN N SC M MESSALPVDENS STRCOSRT
 MESTRIVS SA P AEL PRIMVS STRCOSRAT
 N AEL VICTOR TRM
 N

IL DOLENS RAT I AVR IVLIVS BPR SC
 AVR MESTVLA SC T FL DEXTER EVB
 VAL MARCIAN RAT T AVR CASTVS TVBRAT
 M CASS SVLPICIAN RAT M VLP MESSOR SIR 30
 VAL LONGINVS RAT C VAL MAXIMVSCARAT
 M CVRT·STAMBON·BS RAT T AVR BITHVS RAT
 T CL IVSTINVS SC L AVR VALENS CARAT
 T AVR DRIGISSA RAT COH III
 M AVR THAMARCVS RAT T AVR T AI RAT
 T AVR THITHI RAT P AEL VILLIIS OP RAT 35
 Q VAL QVINTVS BC RAT P AVR SINNA DD RAT
 M AVR DASSIVS SC M AVR METROD SIGNIC
 M VLP IANVARIVS BC RAT M AVR DINES TRIM
 T ANT GLAVCVS B MRS C VAL VALENS RAT
 C IVL SABINVS RAT C VAL VALENS DD R 40
 T AEL MAXIMVS RAT M LIC LONGINVS R
 C VAL MAXIMVS SC M AVR GERMAN SC
 C VAL RVFVS RAT M AVR VALENS R
 CIVL SAVSA SC P AEL VITALIS R
 M AVR PRISCVS SC M AVR DOLENS DD R 45
 M AVR ATTIVS SC L MINIC VERECSTRCDDR
 M AVR BONVS SC M AVR DALZO SC
 CIVL NEPOS COR·P·SAL M AVR TIMOTHEVS NIC
 CIVL MARCIAN NIC C VAL FILISCVS NIC
 C ANT VALENS RAT M IVL VALENS TR 50
 M VLP PAETVS RAT P AEL VITALIS EQ POLC
 M VLP VALENS RAT COH IIII
 M ANT MARCIAN BTSC M AVR BITHVS PAV
 C VAL MAXIMVS SC T VAL VALENTIN R

Sl. 1. Spisak veterana sedme legije, otpuštenih godine 195. Prednja strana. Iz Kostoca u Srbiji. Po prilici 1/4 n. v.

Spomenik, koji ima profilirano podnožje i po dvije okvirne letvice na vertikalnim rubovima prednje, desne i lijeve strane, ima totalnu visinu od 1.07 m., od čega otpada na podnožje 0.23 m. Širina polja sa napisom iznosi 0.47 m., dočim je podnožje 0.60 m. široko. Napis zaprema potpunu prednju (sl. 1.) i desnu stranu (sl. 2) spomenika a na lijevoj je strani (sl. 3.) potpuno bio ispisan samo lijevi dio, a desni samo do polovice. Ostrag je stup sasvim hrapav, pa se prema tomu može zaključivati, da je stojao uz zid, tako da se ta strana nije mogla ni viditi. Slova u uvodu u sačuvana dva prva retka velika su 25 mm., u slijedeća četiri 21 mm., u zadnjem retku uvoda i u spisku vojnika prosječno 11 mm.

Sl. 3. Spisak veterana sedme legije, otpuštenih godine 195. Lijeva strana. Iz Kostoca u Srbiji
Po prilici $\frac{1}{4}$ n. v.

Napis glasi:

I. Prednja strana:

- [pro salute imp(eratoris) Caes(aris)]
[L(ucii) Septimi(i) Severi Pertin]a[cis]
[aug(usti) arab(ici) adiab(enici) et M(arci)] Aurel[i(i)]
[Antonini Caes(aris). Veterani l]eg(ionis) VII Cl(audiae)
p. C. 169. 5 [p(iae) f(idelis), probati Prisco et Ap]ollinar(e) co(n)s(ulibus),
[missi h(onesta) m(issione) per. . .] n(um) Pompeianum
[leg(atum) aug(usti) pr(o) pr(aetore)] et Lael(ium) Maximum
p. C. 195. [leg(atum) leg(ionis) VII Cl(audiae) p(iae) f(idelis) Cle]mente
et Prisco co(n)s(ulibus),
[?curam agente. . .] tid(io) Murenian(o) tr(ibun)o):

10 us Rat(iaria)	M(arcus) Aur(elius) [S]extus Sc(upis)
 us Sar(mizegetusa)	Co[h(ors)] II
 ten(us) Sar(mizegetusa)	T(itus) Ael(ius) Dizo Trim(ontio)
 us b(ene)f(iciarius) c(onsularis) Am(pelo?)	M(arcus) Aur(elius) Mestrius Sc(upis)
 us[tu]s Sir(mio)	M(arcus) Val(erius) Valens Sc(upis)
15 Cas(tris)	T(itus) Ael(ius) Atilius Sal(onis)
 Rat(iaria)	M(arcus) Aur(elius) Valens Sc(upis)
 us Ia[d(er?)]	P(ublius) Ael(ius) Dassius Rat(iaria)
 Pe[t(ron...)] Cas(tris)	P(ublius) Ael(ius) Julius... Sirm(io)
 Xan[thippus?] Sc(upis)	T(itus) Aur(elius) Cupidus Rom(ula)
20 B[ithu]s Sc(upis)	M(arcus) Lic(inius) Crescens Rat(iaria)
 S[aturn]i(nus) Sa[r(mizegetusa)?]	M(arcus) Messal(la) Pudens str(ator) co(n)s(ularis) Rat(iaria)
 M[est]r[iu]s S.....	P(ublius) Ael(ius) Primus str(ator) co(n)s(ularis) [R]at(iaria)
 Ael(ius) Victor Trim(ontio)
 Aur(elius) N[atal?]is.....
25 A]el(ius).....
	... [V]al(erius) Dolens Rat(iaria)	T(itus) Aur(elius) Julius b(ene)f(iciarius) pr(aefecti) Sc(upis)
 Aur(elius) Mestula Sc(upis)	T(itus) Fl(avius) Dexter Eub(...)
 Val(erius) Marcian(us) Rat(iaria)	T(itus) Aur(elius) Castus tub(i-cen) Rat(iaria)
	M(arcus) Cass(ius) Sulpician(us) Rat(iaria)	M(arcus) Ulp(ius) Messor Sir(mio)
30	C(aius) Val(erius) Longinus Rat(iaria)	C(aius) Val(erius) Maximus c(u-stos) a(rmorum) Rat(iaria)
	M(arcus) Curt(ius) Stambon b(ene)f(iciarius) s(ub praefecti?) Rat(iaria)	T(itus) Aur(elius) Bithus Rat(iaria)
	T(itus) Cl(audius) Iustinus Sc(upis)	L(ucius) Aur(elius) Valens c(u-stos) a(rmorum) Rat(iaria)
	T(itus) Aur(elius) Drigissa Rat(iaria)	Coh(ors) III
	M(arcus) Aur(elius) Thamarcus Rat(iaria)	T(itus) Aur(elius) T... at(us) Rat(iaria)
35	T(itus) Aur(elius) Thithi Rat(iaria)	P(ublius) Ael(ius) Valens op(tio) Rat(iaria)
	Q(uintus) Val(erius) Quintianus b(ene)f(iciarius) c(onsularis) Rat(iaria)	P(ublius) Aur(elius) Sinna d(onis) d(onatus) Rat(iaria)

M(arcus) Aur(elius) Dassius Sc(upis)	M(arcus) Aur(elius) Metrod(or)us sig(nifer) Nic(opoli)
M(arcus) Ulp(ius) Ianuarius b(ene)ficiarius c(onsularis) Rat(iaria)	M(arcus) Aur(elius) Dines Tri- m(ontio)
T(itus) Ant(onius) Glaucus b(ene) ficiarius <u>M</u> urs(a)	C(aius) Val(erius) Valens Rat(iaria)
40 C(aius) Jul(ius) Sabinus Ra- t(iaria)	C(aius) Val(erius) Valens d(onis) d(onatus) R(emesiana?)
T(itus) Ael(ius) Maximus Ra- t(iaria)	M(arcus) Lic(inius) Longinus R(e- mesiana?)
C(aius) Val(erius) Maximus Sc(upis)	M(arcus) Aur(elius) German(us) Sc(upis)
C(aius) Val(erius) Rufus Ra- t(iaria)	M(arcus) Aur(elius) Valens R(e- mesiana?)
C(aius) Jul(ius) Sausa Sc(upis)	P(ublius) Ael(ius) Vitalis Reme- siana?)
45 M(arcus) Aur(elius) Priscus Sc(upis)	M(arcus) Aur(elius) Dolens d(o- nis) d(onatus) R(emesiana?)
M(arcus) Aur(elius) Attius Sc(upis)	L(ucius) Minic(ius) Verec(undus) str(ator) c(onsularis) d(onis) d(onatus) R(emesiana?)
M(arcus) Aur(elius) Bonus Sc(upis)	M(arcus) Aur(elius) Dalzo Sc(upis)
C(aius) Jul(ius) Nepos cor(nicu- larius) p(raefecti) Sal(onis)	M(arcus) Aur(elius) Timotheus Nic(opoli)
C(aius) Jul(ius) Marcian(us) Nic(opoli)	C(aius) Val(erius) Filiscus Nic(o- poli)
50 C(aius) Ant(onius) Valens Ra- t(iaria)	M(arcus) Jul(ius) Valens Tr(oesmi)
M(arcus) Ulp(ius) Paetus Ra- t(iaria)	P(ublius) Ael(ius) Vitalis eq(ues) pol(io) C(astris?)
M(arcus) Ulp(ius) Valens Ra- t(iaria)	Coh(ors) IIII
M(arcus) Ant(onius) Marcian(us) b(ene)ficiarius t(ribuni) Sc(upis)	M(arcus) Aur(elius) Bithus Pau- (talia)
C(aius) Val(erius) Maximus Sc(upis)	T(itus) Val(erius) Valentin(us) R(e- mesiana?)

II. Desna strana.

..... ? Te]rt(inius) Tac[itus?.....
 a]ur(elius) Sosigenes T(itus) Ael(ius) Cra.....
 Thes(salonica)

- Fl(avius) Ingenus R(emesiana?)
 M(arcus)] Ulp(ius) Valens R(emesiana?)
 5 . . . Aur(elius) Mucco d(onis) d(onatus) R(emesiana?)
 C(aius)] Val(erius) Valens op(tio) R(emesiana?)
 M(arcus) Aur(elius) Firmus c(ornicularius) l(egati) Cas(tris)
 L(ucius) Apic(ius) Sextus tes(serarius) Sc(upis)
 M(arcus) Aur(elius) Suria Rat(iaria)
 10 M(arcus) Ulp(ius) Valens Rat(iaria)
 C(aius) Val(erius) Valens int(erpres) R(emesiana?)
 . . . Justien(us) Sequens R(emesiana?)
 M(arcus) Aur(elius) Saturni(nus) d(onis) d(onatus) Sc(upis)
 M(arcus) Aur(elius) Dassius Sc(upis)
 15 M(arcus) Val(erius) Maximus Pau(talia)
 C(aius?) Jul(ius) Valentin(us) S
 C(aius) Jul(ius) Crescens
 T(itus) Aur(elius) Suria
 C(aius) Pyrr . . . [H]erculanus
 20 M(arcus) Aur(elius) Primu[s]
 . . . Nason(ius) Max[im]
 M(arcus) Cocc(eius) M
 Ju[l(ius)?]
 Desunt versus tres.
 Coh(ors) VI
 25 T(itus) Ael(ius) Hero[des] O B
 L(ucius) Val(erius) Crispus s R(emesiana?)
 M(arcus) Aur(elius) Monta[nus] entin(us) Sc(upis)
 C(aius) Jul(ius) Antoni[nus] ntio(cus?) Nico(poli)
 M(arcus) Aur(elius) Timens [d]assius tub(icen)
 R(emesiana?)

Desunt versus circiter undecim.

- 30 P(ublius) Ael(ius) Longin[us] [au]r(elius) Taurus
R(emesiana?)
M(arcus) Aur(elius) Tara aur(elius) Andio R(emesiana?)
M(arcus) Aur(elius) Maxim(us) aur(elius) Antio(eus?) sig(nifer) Cap . . .
c(ustos) a(armorum)
M(arcus) Att(ius) Modest(us) M(arcus) Val(erius) Marcellin(us)
Sc(upis) Sc(upis) d(onis) d(onatus)
M(arcus) Aur(elius) Barbius M(arcus) Aur(elius) Surus R(emesiana?)
Sal(onis)
35 M(arcus) Ulp(ius) Magnio R(emesiana?) T(itus) Fl(avius) Valerius Am(pelo)
C(aius) Jul(ius) Valens R(emesiana?) M(arcus) Aur(elius) Severin(us)
Sc(upis)
M(arcus) Ulp(ius) Januar(ius) M(arcus) Aur(elius) Auluzan . .
R(emesiana?) R(emesiana?)
M(arcus) Ulp(ius) Gemellin(us) T(itus) Cl(audius) Successus
sig(nifer) Z Perg
C(aius) Jul(ius) Albanus R(emesiana?) C(aius) Ael(ius) Crescens c(ustos)
a(armorum) R(emesiana?)
40 M(arcus) Ant(onius) Valens R(emesiana?) C(aius) Val(erius) Quintian(us)
d(onis) d(onatus) Sir(mio)
. Aur(elius) Rescuporis C(aius) Val(erius) Maxim(us)
R(emesiana?) str(ator) Sc(upis)
. Did(ius) Valens R(emesiana?) C(aius) Aur(elius) Mestrius Sc(upis)

III. Lijeve strana.

Deest pars superior.

- s Ael(ius) IV s R(emesiana?)
. (?) Culineus d(onis) d(onatus) Kas(tris)
. Val(erius) Vitalis Kast(ris)
M(arcus) Aur(elius) Provincial(is) R(emesiana?)
5 C(aius) Jul(ius) Severus d(onis) d(onatus) R(emesiana?)
M(arcus) Ulp(ius) Martialin(us) Sc(upis)
7 M(arcus) Ulp(ius) Ma[r]tin(us) str(ator) Mur(sa)
Coh(ors) VIII
T(itus) Aur(elius) Neptolem(us) Her(aclea)
10 L(ucius) Apul(eius) Justus sig(nifer) R(emesiana?)
M(arcus) Aur(elius) Valens Sc(upis)
T(itus) Fl(avius) Aper Sir(mio)
C(aius) Jul(ius) Marcus R(emesiana?)
T(itus) Fl(avius) Longinus R(emesiana?)
15 M(arcus) Ulp(ius) Licinius Sir(mio)

- C(aius) Val(erius) Valens b(ene)f(iciarius) tr(ibuni) R(emesiana?)
 C(aius) Val(erius) Trophimian(us) Phil(ippopoli?)
 M(arcus) Aur(elius) Mucatral(. .) R(emesiana?)
 C(aius) Jul(ius) Victorin(us) R(emesiana?)
 20 C(aius) Lic(inius) Paulin(us) ger(manus) Sc(upis)

Ovdje priopćeni napis javlja nam, da je ovaj spomenik bio podignut g. 195. za zdravlje cara Septimija Severa i njegova sina Caracalle, a da sadržaje spisak veterana sedme klaudijske legije, unovačenih godine 169., koji su, navršivši 25 godina službe, po Pompejanu, namjesniku Gornje Moesije i Laeliju Maximu, legatu iste legije iz vojničke službe otpušteni, a da je taj posao izveo tribun . . . tidius Murenianus. Iza toga uvoda, koji je zabilježen cijelom širinom kamenova pročelja, slijedi u dvije kolumne sam spisak vojnika, koji se nastavlja na desnoj strani kamena, a završuje na lijevoj, gdje je doljnja polovica desne kolumne ostala neispisana. Vojnici su popisani po kohortama, u kojima su služili, ali je na početku ispušten naslov prve kohorte, od koje se što potpuno, što dijelomice sačuvaše 43 imena vojnika sa njihovim rodnim mjestima. Između gornjega i doljnega ulomka otkrha se komad kamena, koji su mogla zapremati tri retka, tako da je iz prve kohorte, koja je u svakoj legiji imala dva puta toliko vojnika koliko svaka od ostalih, bilo zabilježeno svega 46 vojnika. U drugoj kolumni pročelja zapisan je iz druge kohorte 21 vojnik, iz treće 18, a iz četvrte 2. Na desnoj strani kamena sačuvana su što potpuno što dijelomice 23 imena vojnika, koji su pripadali četvrtoj i petoj kohorti, ali naslov potonje nije bio zabilježen. Tu fali gore valjda 5 imena, a dole 3, tako da su iz tih dviju kohorta zajedno sa ona 2 imena na pročelnoj strani bila zabilježena valjda 33 vojnika. U doljnjoj polovici lijeve kolumne zapisano je 18 vojnika šeste kohorte, a oni iz sedme i osme, možda uz koje ime iz šeste, bili su popisani u desnoj kolumni desne strane. Uzmemo li, da je i tu na početku nestalo 5 redaka, a u sredini 14, to sa sačuvanih 13 redaka u gornjoj i 18 u doljnjoj polovici imade 50 redaka. Kako prije imena vojnika devete kohorte na trećoj lijevoj strani kamena imademo šest imena, koji još moraju pripadati osmoj kohorti, a kako tu gore možda fali od prilike 26 redaka, to bi na vojnike šeste, sedme i osme kohorte, odbiju li se za naslove potonjih dviju 2 retka, otpalo najviše 98 imena, što mi se u ostalom čini previše. Na trećoj strani imamo lijevo dole zabilježenih 12 imena iz devete kohorte, a spisak vojnika devete i desete kohorte nastavlja se je sa još jedno 30 imena u desnoj kolumni lijeve strane, od kojih se dijelomice sačuvalo samo zadnje ime; iz devete i desete kohorte otpustila se dakle valjda ukupno 42 vojnika, koji bi broj odgovarao odnosnim razmjernim brojevima iz ostalih kohorta. Ako je taj račun ispravan, to se je godine 195. iz sedme klaudijske legije otpustilo najviše 258 vojnika, od kojih se je na sačuvanim dijelovima kamena barem nepotpuno sačuvalo 176 imena.

Popisani veterani bili su svi rimski građani, jer su se u redovitu rimsku vojsku, koju su sačinjavale legije, primali samo momci građanskoga stališa. U doba republike i u prvi kraj carskoga vremena bili su stoga u legijama velikom većinom samo Italci, ali je već August nastojao, da ovom najvažnijem elementu

rimske države nađe zamjenu u građanskom žiteljstvu latinski govorećih zapadnih provincija. Da se omogućiti pristup u rimske legije i onima, koji nisu bili rimski građani, odredilo se, da je već sa unovačenjem u koju legiju skupčano podjeljenje građanskoga prava. U prvi kraj se je doduše rijetko pripuštalo negrađanske novake, a učestalo je to tekar iza vremena Antoninâ. Od takovih se je legijonaraca samo tražilo, da su rođeni u kojem gradu od slobodnih roditelja. U prešnim slučajevima mogao je car dozvoliti i unovačenje libertinaca podijeliv im t. zv. *natalium restitutio*. U burno doba godina 63. i 69. sastavile su se dapače cijele dvije legije I i II. *adiutrix* iz samih vojnika ratne mornarice, koji nisu bili rimski građani, pa im se je građansko pravo tekar naknadno podijelilo.

Promotrimo li imena vojnika, koji su godine 169. dakle za cara Marka Aurelija bili unovačeni u sedmu klaudijsku legiju, to mora da upadne u oči, da ih je 58 dakle jedna trećina iz roda Aurelijevaca. Veoma je stoga vjerojatno, da je velik dio ovih veterana dobio građansko pravo od samoga Marka Aurelija, za kojega su unovačeni bili, i to možda baš u tu svrhu, da se mogu u legiju uvrstiti. To je naročito vjerojatno za one, koji uz aurelijsko gentilno ime imaju i carev praenomen Marcus. Tih se svega može ustanoviti 36. Iza Aurelijevaca brojem su najjači Valerii, kojih je 23, a onda slijede osobe, koje nose obiteljska imena prijašnjih careva, od kojih su sigurno njihovi pređi dobili građansko pravo, naime 17 Aelija, 14 Julija 12 Ulpija, 6 Flavija, pa 2 Claudija i 1 Cocceius. Ostala gentilna imena mnogo su ređe zastupana, pa ima 4 Antonija i 3 Licinija, pa po jedan Apicius, Apuleius, Attius, Cassius, Curtius, Didius, Justienus, Messalla, Minicius, Nasonius i Pyrr...

U opće se je u vojsku ponajviše drage volje stupalo, jer se je dobivala opskrba za starost. Koje je bilo zakonito doba za unovačenje, nije sigurno. Iz nadgrobničkih spomenika rimskih vojnika znademo, da ih je bilo, koji su unovačeni počam od 13 pa sve do 36 godina, ali kako se čini redovito doba za unovačenje bila je 20. godina. Novačenje (*dilectus*) obavljali su posebni za to određeni povjerenici (*dilectatores*) viteškoga stališa; u senatskim pokrajinama, dok se je u njima novačilo, katkada sâm namjesnik ili drugi senatski izaslanici. Povjerenici, koji su djelovali u Italiji, redovito su bili senatorskoga stališa, a kao pomoćnici su im bili dodijeljeni *inquisitores*.

Počam od Trajana bilo je popisanim novacima (*conscripti*) dopušteno, da mjesto sebe stave jednoga zamjenika (*vicarius*), koji bi se primao pod istim građanskim i materijalnim uslovima kao što bi se i onaj, kojega je zamjenjivao. Osim popisanih novaka primali bi se i dobrovoljci (*voluntarii*), ali se je pazilo, da se nebi primili takovi ljudi, koji su time htjeli da izbjegnju kakovoj osudi, koji su iz vojske već sramotno bili otpušteni (*ignominiosa missio*), ili koji su pristupom k vojsci htjeli, da im se koja parnica u prilog riješi.

Kada je dobrovoljac ili popisani novak pronađen s moralnoga i građanskoga stanovišta prikladnim za vojničku službu (*probabilis*), imalo ga je natpregledno povjerenstvo proglasiti sposobnim (*probare*). Tu se je gledalo, da li je momak tjelesno sposoban i da li ima propisanu mjeru, koja je za prve legijske kohorte iznosila 5 stopa i 6 palaca (172 m.). Ako mu s te strane nije bilo

prigovora, to bi se momak ubilježio i zapriseгнуo. Samo u slučaju prijeko potrebe poslali bi se novaci odmah k onim odjelima, za koje su unovačeni bili; obično bi ih složili u posebna vexilla tironum, da ih najprije zajedno uvježbaju.

Za legije dali su carevi momčad novačiti, gdje im se je to najshodnijim činilo. Ipak kao da se je u nekim pokrajinama manje novačilo nego u drugima, a biti će tomu razlogom bilo političke prilike bilo narav žiteljstva dotičnih predjela. Mommsen (Hermes XIX str. 4 i sl.) opazio je, da se je od Augusta do Vespasijana uzimala momčad za legije, koje su stajale u zapadnim krajevima, iz Italije i latinski govorećih zapadnih pokrajina, a za one u istočnim krajevima iz Egipta, Azije i dunavskih zemalja grčkoga jezika. Od Vespasijana do Hadrijana nisu se više redovito uzimali Italci u legije, a za istočnu vojsku se novačilo i u Africi. Počam od Hadrijana uobičajilo je lokalno novačenje, pa je u glavnom svaka pokrajina morala sama da namiri kontigenat svojih legija. Španjolske legije su novačile u tarraconskoj pokrajini, britanske i germanske u Britaniji, tri Gallije, obije Germanije i Raetiji, ilirske u dunavskim pokrajinama, orijentalne u Kappadokiji, Galatiji, Syriji i Egiptu, afrička u Africi. Novaci, koji bi se u to doba u Italiji unovačili, bili su određeni, da zauzmu mjesta podčasnika, nižih časnika i centurijona.

Naš spomenik podučava nas, da je godine 169. glavni kontigenat za sedmu klaudijsku legiju, koja je stajala u logoru kod Viminacija (Kostolac u Srbiji), davala sama provincija Gornja Moesija, u kojoj se je taj logor nalazio. Od 141 momka, koji su doživili, da su potpuno islužili, a kojima se može ustanoviti rodno mjesto, bilo ih je naime iz Gornje Moesije 105, i to 36 iz Remesiane (Bela Palanka u Srbiji), 32 iz Ratiarije (Arčer na Dunavu u Bugarskoj), 31 iz Scupija (Zlokućan kod Skoplja u Albaniji), a 5 ili 6 iz logora (Castra) kod Viminacija (Kostolac u Srbiji). Spram toga je broja broj vojnika iz susjednih pokrajina posvema neznatan. Iz dunavskih se pokrajina spominju iz Doljnje Moesije 6, i to 5 iz Nicopola (Stari Nikup u Bugarskoj) i 1 iz Troesmisa (Iglica u Dobruči), iz Dacije 6, i to 3 iz Sarmizegetuse (Varhely u Erdelju), 2 iz Ampela (Zalatna u Erdelju) i 1 iz Romule (Rečka na Aluti u Rumunjskoj), iz Doljnje Pannonije 8 i to 6 iz Sirmija (Mitrovica) i 2 iz Murse (Osijek), a iz Dalmacije 5, naime 3 iz Salona (Solin), 1 iz Jadera (Zadar) i 1 iz Cap... (kod današnje Užice). Iz ostalih susjednih pokrajina bilo je 7 vojnika iz Thrakije, naime 4 iz Trimontija (3) i Philippopola (1) (Plovdiv u Istočnoj Rumeliji), 2 iz Pautalije (Köstendil u Bugarskoj) i 1 iz Heracleje (Erekli u Turskoj Rumeliji), a 1 je vojnik bio iz Thessalonike (Solun) u Macedoniji. Za 3 vojnika spominju se kao rodna mjesta Eub..., Perg... i Z..., koja se mjesta ne dadu poblizje ustanoviti; ne vjerujem, da bi se kod prvoga smjelo pomišljati na otok Euboeju, a kod drugoga na Pergamum u Mysiji ili Perge u Pamphyliji, jer oba vojnika T. Flavius Dexter i T. Claudius Successus imaju posvema latinska imena, tako da nije pravo vjerovatno, da bi mogli potjecati iz grčkoga ili orijentalnoga predjela. Prema tomu možemo sasvim pozitivno ustvrditi, da su se u doba cara Marka Aurelija za sedmu klaudijsku legiju do tri četvrtine novaka dizale u Gornjoj Moesiji, a četvrtu četvrtinu da su davali gradovi ostalih dunavskih (Doljnja Moesija, Dacija, Pannonija i Dalmacija) i susjednih balkanskih pokrajina (Thrakija, Makedonija).

Novi ovaj viminacijski spomenik najpotpuniji je od svih sačuvanih svoje vrste. Najstariji primjerak (CIL III 6178) je nepotpuna baza iz Igllice (Troesmis) u Dobruči, koja se danas nalazi u Parizu. Na njemu se u uvodu spominje doljnomoesijski legat Julius Maior, za kojega je poznato, da je to mjesto zapremao godine 134. (CIL III D XXXIV). Navode se po kohortama imena od barem 125 vojnika sigurno pete makedonske legije, koja je u prvoj polovici II. stoljeća imala u Igllici svoj logor, a koji su nekako oko godine 134. doslužili i bili iz službe otpušteni. Spominju se i podčasnički činovi, što su ih neki momci postigli, ali nisu zabilježena rodna mjesta, po kojima bi mogli zaključke stvarati, odakle se je u Trajanovo doba popunjavala momčad pete makedonske legije. Sličnim spomenicima od prilike iz istoga vremena (ali ne godine) pripadati će valjda i druga četiri ulomka iz Igllice (danas u Parizu, CIL III 6179–6181), koji sadržavaju spiske vojničkih imena.

Najstariji točno datirani spisak otpuštenih veterana nađen je u Kostocu (CIL III 8110), a nalazi se u beogradskom muzeju. Bez oznake rodnoga mjesta a razvrstano po kohortama sadržavao je spisak imena od 239 veterana, koji su bili unovačeni g. 134. i 135., a bili otpušteni godine 160. Sačuvala su se iz prve kohorte 4 imena, iz druge barem 16, iz treće svega 10 i iz četvrte barem 4. Jedini ovaj spomenik izrično navodi broj od 239 otpuštenih veterana, pa je po tomu Mommsen (AEM VII str. 188 i sl.) nastojao da ustanovi, koliko se je novaka svake godine dizalo.

Najviše spomenika sa dugačkim popisima vojnika našlo se je u Lambaesi u Numidiji, u logoru treće legije Auguste. U jednom (CIL VIII 18067) pobilježeni su veterani unovačeni g. 140 i 141., a otpušteni g. 166. Sačuvalo se je 76 imena po kohortama razređenih vojnika sa rodnim mjestima i vojničkim činom, koji su neki postigli. Svi su vojnici iz Afrike. Drugi je spisak (CIL VIII 18068) sadržavao vojnike, koji su započeli služiti god. 173., a bili otpušteni valjda g. 199. Tu se je sačuvalo 91 ime sa rodnim mjestom — svi iz Afrike — i činom, samo što nisu po kohortama razvrstani. Sačuvala su se i dva spomenika (CIL VIII 2547 i 2744), koje su podigli veterani, unovačeni godine 152. i 153. a otpušteni g. 176, ali da li je prvi od njih uvod u službeni popis veterana, ne da se ustanoviti. Isto tako nije poznato, da li su drugi neki ulomci spomenika iz Lambaesa (CIL VIII 2565—2569, 18084—18087), koji sadržaju popise vojnika, službeni spisci otpuštenih veterana, pa nisu li bili sastavljeni u drugu koju svrhu.

Znatniji ulomak ovakova spomenika našao se je u logoru druge legije Traiana fortis kod Alexandrije u Egiptu (CIL III 6580). Bili su zabilježeni veterani godišta 168., koji su se otpuštali godine 194. Imena uz oznaku rodnoga mjesta i čina bila su razvrstana po kohortama i centurijama, a sačuvalo ih se 46, od kojih otpada na prvu kohortu barem 3, na drugu svega 10, na treću barem 6, na četvrtu barem 1, na petu svega 12, na šestu svega 6, a na sedmu barem 8. Od 39, kojima poznajemo rodno mjesto, bilo je 30 iz Egipta (22 iz logora, 4 iz Alexandrije, 2 iz Paraetonija, 1 iz Tanisa, 1 iz Theba), 2 iz Afrike po 1 iz Karthage i Hadrumeta), a 7 iz Azije (2 iz Caesareje, po 1 iz Antiochije, Hierapola, Nikomedije, Philadelphije i Samosate). Osim samoga Egipta bile su dakle nadopunidbene pokrajine ove legije azijske pokrajine i Afrika.

Iz svih ovih i nekih drugih spomenika, što su ih podigli otpušteni veterani, vidimo, da su se sve do cara Marka Aurelija vojnici iz legija otpuštali samo svake druge godine, tako

- oni iz g. 134. i 135. godine 160. (CIL III 8110),
- oni iz g. 140. i 141. godine 166. (CIL VIII 18067),
- oni iz g. 152. i 153. godine 178. (CIL VIII 2547, 2744)

Najkasnije počam od zadnjega Commodovoga doba otpuštali bi se oni svake godine, tako

- oni iz g. 166. godine 191. (CIL III 1172),
- oni iz g. 168. godine 194. (CIL III 6580),
- oni iz g. 169. godine 195. (ovaj kostolački spomenik),
- oni iz g. 173. godine 199 (CIL VIII 18068).

Dočim su u prvom slučaju veterani mlađega godišta navršili 24 godine službe, to su oni iz starijega godišta, a kasnije svi morali služiti barem 25 godina.

Rimska legija brojala je od prilike 6000 momaka, a taj se broj mjestimice navodi kod nekih pisaca, dočim se kod drugih spominju opet drugi brojevi. Tako je ona po Suetoniju brojala 5600 ljudi, po Hyginu¹ je neposredno prije reforma cara Hadrijana imala kohorta 480 momaka, a to čini za legiju, pošto je prva kohorta bila dvostruko jaka, 5280 momaka. U doba S. Severa cijeni Dio Cassius² kohortu na 550 momaka, što odgovara legiji od 6050 momaka, a time dolazimo za vrijeme od Hadrijana do Dioklecijana na okrugli broj od 6000 vojnika. Osim pješaka imala je legija i nešto konjaništva; u prvom stoljeću 120, a počam od Hadrijana možda 300 ljudi.

Rimska legija se je dijelila na 10 kohorta, od kojih je prva imala dva puta toliko momčadi koliko svaka od ostalih. To se i na ovom spomeniku vidi iz dvostrukoga od prilike broja otpuštenih veterana prve kohorte. Zapovjednik cijele legije zajedno sa pridijeljenim joj pomoćnim četama bio je *legatus legionis pro praetore*, časnik senatorskoga stališa, kojemu je na službovanje bilo dodijeljeno više podčasnika raznoga čina. Kao viši časnici služili su u legijama tribuni (od prilike naši pukovnici) senatorskoga ili viteškoga stališa, koji su imali legiju da vode na maršu i na bojnopolju, da nadgledu straže i vježbe i da sudjeluju u bojnopolju i kod vojničkoga suda. Njihova je zadaća nadalje bila, da drže spiske vojnika u redu, da izdaju otpuste i dopuste da nadziru opskrbu i bolnice. U te su svrhe tribuni imali svoje podčasnike, koji su ih pomagali. Kao zapovjednik logora služio je *praefectus castrorum*, koji bi se upravni časnik redovito uzimao između starijih i iskusnijih centurijona. Niži časnici i vojnički i upravni bili su *centuriones* (kapetani), kojih je svaka legija u carsko doba imala 59, i to 5 u prvoj, a po 6 u ostalim kohortama. Svaki je centurio pod sobom imao 80 momaka; samo u prvoj kohorti zapovijedao je najviši i najugledniji (*primus pilus*) sa 400 momaka, drugi (*princeps praetorii* ili *princeps*

¹ Lib. de munit. castr. ed. Domaszewski str. 69. ² LXXV 12, 5.

prior) sa 150, treći (hastatus prior) sa 200, četvrti (princeps posterior) sa 150, a peti (hastatus posterior) sa 100 momaka.

Svi ostali niži časnici i podčasnici računali su se, kako i naš spisak iz Kostoca dokazuje, među momčad. Navode se tu dva poručnika (optio) P. Aelius Valens iz Ratiarije u 3. kohorti (II 35) i C. Valerius Valens iz Remesiane u 4. (III 6), jedan donositelj parole (tesserarius) L. Apicius Sextus iz Scupa u 4. kohorti (III 8), četiri stjegonoše (signifer) M. Aurelius Metrodorus iz Nicopola u 3. kohorti (II 37), M. Ulpus Gemellinus iz Z... u 6. (III 38), Aurelius Antiochus iz Cap... valjda u 7. ili 8. (IV 32) i L. Apuleius Justus iz Remesiane u 9. kohorti (V 10).

Kao ordonanci za razne službene svrhe bili su višim časnicima dodijeljeni cornicularii i beneficiarii. Od ovih se podčasnika spominju 2 kornikularija naime M. Aurelius Firmus iz viminacijskoga logora kao cornicularius legati (III 7) iz 4. kohorte i C. Julius Nepos iz Salone kao cornicularius praefecti (I 48) iz 1. kohorte, pa 8 beneficiarija, naime 3 namjesnikova (beneficiarius consularis): jedan iz Ampela, od kojega se nije sačuvalo ime (I 13), Q. Valerius Quintianus iz Ratiarije (I 36) i M. Ulpus Januarius iz Ratiarije (I 38), sva tri iz 1. kohorte, dva tribunska beneficiarija (beneficiarius tribuni) M. Antonius Marcianus iz Scupa iz 1. (I 53) i C. Valerius Valens iz Remesiane iz 9. kohorte (V 16), jedan beneficiarius praefecti T. Aurelius Julius iz Scupa iz 2. kohorte (II 26). Neki M. Curtius Stambon iz Ratiarije iz 1. kohorte (I 31) bio je beneficiarius subpraefecti (?), ako ono slovo S, koje označuje naslov njegova časnika gospodara, nije pogrešno zapisano mjesto C (consularis), T (tribuni) ili P (praefecti), a za beneficiarija ~~T. Antonija Glauea iz Murse iz~~ 1. kohorte (I 39) ne znamo kakovomu je časniku bio dodijeljen.

Kao konjušnici (strator) služila su petorica vojnika, i to kod namjesnika 3 stratores consularis M. Messalla Pudens iz Ratiarije (II 21), P. Aelius Primus iz Ratiarije (II 22), oba iz 2. kohorte, a iz 3. L. Minicius Verecundus iz Remesiane (II 46), koji je dapače bio nagradama odlikovan (donis donatus). Za dva stratora C. Valerija Maxima iz Scupa (IV 41) iz 7. ili 8. kohorte i M. Ulpija Martina iz Murse (V 7) iz 8. kohorte ne znamo kakova su časnika služili.

Kao upravitelji oružane (custos armorum) spominju se 4 podčasnika C. Valerius Maximus iz Ratiarije (II 30) i L. Aurelius Valens iz Ratiarije (II 32), oba iz 2. kohorte, M. Aurelius Maximus iz 6. kohorte (III 32) i C. Aelius Crescens iz Remesiane iz 7. ili 8. kohorte (IV 39) Pod njihovim je nadzorom valjda bio kao poslovoda pri izvođenju i popravljanju oružja (polio) P. Aelius Vitalis iz viminacijskoga logora (II 51) iz 3. kohorte, za kojega se spominje, da je bio konjanik (eques).

Dva veterana bijahu trubači (tubicen). naime u 2. kohorti T. Aurelius Castus iz Ratiarije (II 28), a u 7. ili 8. neki Dassius iz Remesiane (IV 29).

Neki C. Licinius Paulinus iz Scupa u 9. kohorti (V 20) bio je germanus (tjelesni stražar?), C. Valerius Valens iz Remesiane u 4. ili 5. kohorti (III 11) tumač (interpret), dok za P. Aelija Julija iz Sirmija u 2. kohorti (II 17) ne znamo kakov je podčasnički čin obnašao, jer je naslov na kamenu oštećen.

Osim spomenutoga konjušnika L. Minicija Verecunda bilo je još i 9 vojnika nagradama odlikovano (*donis donatus*), i to iz 3. kohorte P. Aurelius Sinna iz Ratiarije (II 36), C. Valerius Valens iz Remesiane (II 40) i M. Aurelius Dolens iz Remesiane (II 45), iz 4. ili 5. kohorte Aurelius Muceo iz Remesiane III 5) i M. Aurelius Saturninus iz Scupa (III 13), iz 7. ili 8. kohorte M. Valerius Marcellinus iz Scupa (IV 33) i C. Valerius Quintianus iz Sirmija (IV 40), iz 8. kohorte neki Culinus (?) iz viminacijskoga logora (V 2) i C. Julius Severus iz Remesiane (V 5).

Za niže časnike i vojnike bilo je u legijama propisano službovanje od 20 godina, ali su se oni redovito pridržali dulje. Sudeći po navedenim spisima kao da se je u drugom stoljeću, možda povodom Hadrijanovih reforma uobičajilo smatrati zakonitim vremenom 25 godina. Legijski veterani, koji su svoje vrijeme odslužili, dobivali su prigodom časnoga otpusta (*honesta missio*) po Augustovoj odredbi nagradu od 3000 denara. Caligula je tu nagradu snizio na polovicu, ali je Caracalla stari iznos opet uzpostavio. Događalo se je također, da se je veteranima dalo i zemljišta u Italiji ili u kojoj pokrajini, bilo da ih se naselilo u već postojećim gradovima, bilo da se je s njima zasnovalo novih kolonija na državnoj međi. Za Augusta dobivali su legionarci u tri obroka godišnju plaću od 225 denara, koju je svotu Domicijan povisio na 300 denara. Osim toga davalo im se odijelo, oružje i živež. Momci, koji su se odlikovali, dobivali bi poldrug puta ili dvostruko toliko (*sesquiplarii*, *duplicarii*). Podčasnici i časnici su naravno dobivali više, ali nije poblize poznato koliko; po Polybiju¹ je plaća centuriona bila dva puta tolika, kolika ona prostih vojnika. Časnici su osim plaće imali i drugih dohodaka; centurioni n. pr. zato, što bi vojnicima opraštali dnevnu službu ili dosuđenu im kaznu. Prigodom trijumfa, radosnih događaja u carskoj obitelji ili ugušenja buna davali bi se časnicima i vojnicima nagrade (*donativum*), koje su katkada bile dosta velike, n. pr. August godine 711. (43 pr. Kr.) svakomu 2500 denara, Tiberius kada je nastupio prijestolje po 62½ denara. Od ratnoga plijena dobivali bi centurioni dva puta toliko koliko vojnici, a tribuni četiri puta toliko.

Koliko se je svake godine novaka unovačilo u svaku legiju nije poznato. R. Boeckh² izračunava na temelju kostolačkoga spomenika od g. 160.³ koji navodi 239 otpuštenih veterana iz godišta 134. i 135., da se je, ako je legija imala 5000 momaka, svake godine moralo barem 250 devetnajst godina starih momaka u legiju uvrstiti, od kojih je uslijed redovitoga pomora koncem 25. godine službovanja preostajalo 123, a koncem 26. godine 116. Čini mu se u ostalom, da se smije pomišljati i na 275 novo uvrštenih momaka, a redoviti pomor da je svakako bio znatno veći nego danas. Po ovdje priopćenom novom kostolačkome spomeniku, koji navodi jedno 258 veterana sedme kladijske legije, koji su se godine 195. otpustili, čini se, da je broj novaka te legije godine 169. iznosio mnogo više; ako se uzme veoma povoljan pomor, od prilike jedno 350 momaka, a po svoj prilici dosegao je taj broj i 400.

¹ VI 39.

³ CIL III 8110.

² Arch. epigr. Mitth. aus Oest. Ung. VII str. 192.

Broj rimskih legija pri koncu Augustova života iznosio je 25, u Trajanovo doba ih je bilo 30, a Septimius Severus im je broj povisio na 33.

Legio VII. Claudia,¹ kojoj se veterani otpuštaju kostolačkim spomenikom, postojala je kao sedma već u Cezarovoj galskoj vojsci, a vjerojatno je, da je bila ustrojena još i prije u onostranoj Hispaniji. Iza građanskoga rata između Cezara i Pompeja raspustiše ju, a njezine veterane naseliše u Baeterrae u narbonskoj Galiji, pa u Calatiju i Casilinum. Na poziv Oktavijana vratiše joj se veterani u vojsku, da sudjeluju u novom građanskom ratu, a godine 741. (13 pr. Kr.) naseli ih August u mauretanskim kolonijama Tupusuctu i Saldae. Valjda što je sudjelovala u boju kod Philippa, dobila je pridjevak Macedonia, na koji susretamo u prvo carsko doba.

Za Augusta i njegovih prvih nasljednika bila je sedma legija štacijonirana u Dalmaciji, gdje je za Tiberija sudjelovala kod gradnje gabinijske ceste iz Solina u Muć (Andetrium). U prvi kraj bio je njezin logor u Delminiju (Županjac), ali je već onda stajao jedan njezin odjel u Solinu, kamo je kasnije došla cijela legija. Kada se je g. 42. pobunio namjesnik Dalmacije C. Furius Camillus Scribonianus protiv cara Klaudija I., pristale su uzanj i obije dalmatinske legije VII. i XI. ali su se već peti dan opet pokorile. Zato su obije legije dobile pridjevak Claudia pia fidelis. Godine 66. nalazi se sedma legija u Moesiji; valjda ju je onamo poslao Neron, kada je spremao rat protiv Albanaca u Armeniji. Znade se, da je onda u Dalmaciji bila samo jedna legija, naime jedanajsta klaudijska, a u Moesiji dvije, od kojih je jedna morala biti ova sedma, za koju znademo, da ju Tacitus godine 69. spominje u Moesiji. G. 69. pristala je sedma klaudijska legija uz Othona i poslala uz ostale moesijske legije odjel od 2000 momaka protiv Vitellija u Italiji. Doznavši u Aquileji za Othonov poraz kod Bedriaka, pristade uz Vespasijana, pa se je odvažno borila protiv Vitelijevaca u bitki kod Cremona, gdje je stajala na lijevom krilu. Da li je sudjelovala u borbi protiv Klaudija Civila, kako se misli, nije sigurno.

Vrativ se u Moesiju, koja je bila razdijeljena na dvije pokrajine, bila je smještena u logoru u Viminaciju (Kostolac) u gornjoj Moesiji, gdje je stajala kroz stoljeća. O daljnjoj historiji ove legije nije nam ništa pobližega poznato. Znade se, da je jedan njezin tribun Aurelius Gallus poginuo u nekom ratu u Thrakiji² i da je legija nekim zgodama izvodila neke radnje u Mitrovici u Doljnoj Pannoniji³ i u Porolissu u Daciji⁴, pa da je g. 295. jedan njezin odjel išao sa carem Dioklecijanom u Egipat.

Na bojnomoj znaku sedme klaudijske legije nalazio se je lik bika, koji uz lik lava četvrte flavijske legije, koja je stajala u logoru u Singidunu (Beograd), vidimo na kolonijalnim novcima grada Viminacija iz sredine trećega vijeka. Legija se spominje i na novcima careva Septimija Severa, Gallijena i Carausija.

¹ Za historiju te legije sr. D. Vaglieri u Ruggierovom Dizionario epigrafico. Vol. II str. 281 i sl. R. Cagnat u Dictionnaire des antiquités od Daremberga i Saglia. T. III str. 1083. Pfitzner Gesch. der Kaiserlegionen str. 242.

Grotefend u Paulyevoj Real-Encyclopädie IV str. 885. Stille Historia legionum str. 67.

² CIL III 705.

³ CIL III 10666.

⁴ CIL III 8071, sr. 8047.

Od zapovjednika sedme legije spominju nam se slijedeći legati: Tettius Julianus¹ godine 69., C. Memmius C. f(ilius) Quir(ina) Fidus Julius Albius, koji je oko g. 175. bio namjesnikom u Africi², Ti. Julius Ti. f(ilius) Cor(nelia) Frugi, promagister arvalske braće za M. Aurelija³, M. Laelius Maximus oko g. 195.⁴, i C. Caesonius C. f(ilius) Quir(ina) Macer Rufinianus za Severa Alexandra⁵. Ime legata od god. 160. nije ispisano na spomeniku, kojim se otpuštaju veterani one godine, jer je isti valjda u ono doba bio radi nečega odsuđen⁶. Velik je broj viših i nižih časnika, te vojnika VII. legije koje nam spominju suvremeni spomenici, a koje je Vaglieri⁷ popisao. Taj se broj ovdje priopćenim spiskom još znatno povećava.

Dr. Josip Brunšmid
Luka Jevremović

¹ Tac. hist. I 79.

² CIL VIII 12442.

³ Eph. ep. IV 823.

⁴ CIL III 8102 i u ovom spisku.

⁵ CIL XIV 3900.

⁶ CIL III 8110.

⁷ Na n. m.

NOV ULOMAK GRČKOGA NAPISA IZ LUMBARDE NA OTOKU KORČULI.

Na brezuljku Koludrtu, koji se diže između dražica Račišća i Prvoga žala sjeverno od sela Lumbarde na otoku Korčuli, našli su seljaci Kršinići od prilike godine 1877. nekoliko ulomaka jednoga spomenika sa grčkim napisom, koji su bili uzidani u sredovječnu crkvicu sv. Ivana, što se je negda tamo nalazila. Kamenje, od kojega se je godine 1891. našao još jedan ulomak, dospjelo je posredovanjem gospode Vida Vuletića Vukasovića i Frana Radića u narodni muzej u Zagrebu. Neke od ovih ulomaka objelodaniše spomenuta dvojica¹, a ja sam cijeli spomenik objelodanio, nadopunio i rastumačio².

Vanredno važni taj spomenik iz Lumbarde ima oblik 0'69 m. široke stele, od domaćega vapnenjaka, koja je sada još 1'08 m. visoka. Dva ulomka sa popisima imena nigdje ne pristaju na glavni komad, pa je moguće, da su od drugoga kamena, na kojem se je nalazio nastavak prvoga. Napis, najstariji pisani spomenik, koji se je dosele u austro-ugarskoj monarhiji našao, sadržaje psefisma, koji uređuje imovinske prilike naseljenika jedne grčke u IV. vijeku prije Krista zasnovane naselbine, kojoj je metropola bio grčki grad Issa (Vis), a iza tih ustanova slijedi popis naseljenika, razdijeljen po dorskim phylama Dymana, Hylleja i Pamphila. Sačuvana su imena od 159 naseljenika, ali ih je moralo svakako biti znatno više od 200. Kako se je zvala naselbina, o kojoj govori kamen iz Lumbarde, nije poznato, ali ne vjerujem, da bi mogla biti istovjetna sa onom, za koju neki stari pisci³ govore, da su ju utemeljili Knidijci, a koju nazivlju Korkyra melaina (Corcyra nigra).

Kako stvar sa tim dvjema grčkim naselbinama na otoku Korčuli stoji, gdje od jedne imamo pismenu predaju, da je opstojala, a nikakvih spomenika, a od druge spomenik, koji govori o njezinu zasnovanju, a nikakvih vijesti kod starih pisaca, još je neriješeno pitanje, koje se ne može riješiti ni na temelju novoga ulomka, koji je koncem prošle godine na Koludrtu nađen i posredovanjem gospodina Frana Radića, stručnoga učitelja u Korčuli za narodni muzej kupljen. Novi ulomak (slika 4.) je na dvoje slomljena krhotina većega spomenika, 0'125 m. vis., i šir. i 0'02 m. debeo. Sačuvan je samo desni stari rub, a ne

¹ Viestnik hrv. arh. dr. V str. 97—99 (sa 3 table) i XIII str. 42—43.

² Brunšmid Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens. Abhandlungen des archaeologisch-epigraphischen Se-

minars der Universität Wien. Heft XIII. Wien 1898 str. 2—14.

³ Skymnos v. 427 i 428; Strabo VII 5, 5 str. 315; Plinius n. h. III 26(30), 152.

ne može se ni ustanoviti, koliko je kamen negda debeo bio. Kako je međutim od istoga domaćega kamena vapnenjaka, od kojega je i prijašnji spomenik, pa kako su slova istoga oblika i veličine, a kamen nađen na istomu mjestu, to mi je jako vjerojatno, da tu imademo nov ulomak onoga dijela istoga spomenika,

Sl. 4. Ulomak grčkoga napisa iz Lumbarde na Korčuli.

$\frac{2}{3}$ nar. vel.

koji je sadržavao popis naseljenika. Ni ovaj ulomak doduše nigdje ne pristaje na glavni dio prijašnjega spomenika, kao ni ona dva spomenuta sa imenima, pa to govori još više u prilog pomišljanju, da je onaj spomenik možebiti sastojao od dva kamena, od kojih je drugi sadržavao nastavak popisa naseljenika, koji na jedan kamen nije mogao da stane. Sa novim ulomkom narasao je broj sačuvanih imena naseljenika na 169, od kojih se je dakako od nekih sačuvao samo po koji ulomak slova. Sačuvala se je skoro samo druga polovica imena svake osobe po njezinu ocu, koje se je ime dodavalo u genetivu. Za Lumbardu nova su tu imena Δάμαρχος, Εὐκράτης, Κλείνας i Λυκάδας.

Napis se čita ovako:

 χ[ου]
 Ἄρι]στάρχ[ου]
 Θ]εοτίμου
 ας Κλείνας
5 Λυκάδας
 ς Δαμάρχ[ου]
 ς Διονυ[σίου]
 ς Εὐβού[λου?]
 Εὐκρά[του]
10 κτ(?)

Visina slova iznosi od prilike 13 mm., ali je slovo O, koje je posvema okruglo, mnogo manje od ostalih. Doljnji kosi potez slova K jednako je dug kao i gornji, ali ne dosiže do doljnje linije, jer se oba poteza prisastavljaju uz vertikalni nešto povrh njegove sredine. Kod slova B oba se zavojita poteza ne prisastavljaju svojim stjecištem na vertikalni potez. Karakteristično slovo Γ, pa mnogo manja posve okrugla slova Θ i Ω nisu na ovom ulomku zastupana.

Dr. Josip Brunšmid.

RIMSKE SVJETILJKE IZ OSIJEKA.

Stari su si narodi na razan način priređivali svjetlo, koje im je trebalo, da se rasvijetle sjajne palače bogataša i kolibe siromaha. Za stare Egipćane pripovijeda Herodot, da je u gradu Saisu „u noći za vrijeme svetkovine zapalio svatko mnogo žižaka pod vedrim nebom oko kuće unaokolo. Žišci su zdjelice pune soli i ulja, a navrh toga je stijenje, koje gori cijelu noć; i zato se svetkovina zove „paljenje žižaka.“ A koji Egipćani ne dođu na taj zbor, paze na svečanu noć, te zapale i oni svi žiške, i tako ne gore žišci samo u Saisu, nego po cijelom Egiptu.“ Na drugom nam opet mjestu pripovijeda isti Herodot, kakovo ulje Egipćani rabe. „A ulje gotove Egipćani, koji u nizinama nastavaju, od ploda silikiprijskoga, a zovu ga kiki. Po bregovima riječkim i jezerskim siju te silikiprije, koje u Heladi same od sebe rastu. One, koje se u Egiptu siju, nose obilan, ali smrdljiv plod. Jedni taj plod, kada ga oberu, tuku i tiješte, a drugi ga prže i kuhaju, pa spravljaју ono, što otječe. To je ulje masno i nije ništa manje prilično za posvjet od drvenoga ulja, samo je smrdljivo.“ Kod mrtvoga tijela kćeri kralja Mikerina gorjela je svake noći svjetiljka, a vječno svjetlo (λύχνος ἄσβεστος) gorjelo je u hramu Jupiteru Ammonu. Ove silikiprije, što se spominju, su ricinus communis. I Antonije se divio množini žižaka, kada je bio kod Kleopatre u Egiptu.

Kod rane i sveopće porabe uljane svjetiljke u Egiptu, nijesu Grci u heroičko doba rabili ulja za rasvjetu. Među predmetima, što ih je Schliemann u Troji iskopao, nema nijednoga, kod kojega bi se razabirala poraba žiška. U Odyseji se spominju luči (δῶτα). Telemaka prate sluge, kada ide spavati, sa gorućim lučima u ruci. Kod luči raspliće Penelopa tkanje, što ga danju satkala, a u Alkinojevoj palači drže u rukama dječaci luči, da u kući rasvjetljuju noć. Samo Pallas Atena imade u ruci zlatni žižak (λύχνον). Iz ovoga se mjesta ne može sigurno kazati, da bi Grci u heroičko doba rabili žiške, jer je to tako i koji kašniji pjevač mogao dodati. Rasvjeta uljem morala je u Grčkoj ipak rano doći u porabu, jer žiške već Herodot (u V. stoljeću) poznaje. Grci su žiške najobičnije pravili od gline (κεραμικός), a bilo ih je i od kovine: tuča i zlata. Kallimach je načinio svjetiljku od zlata za hram Pallade Polias. Ovaj je žižak bio tako velik, da je jedanput napunjen gorio čitavu godinu. Poraba žižaka postala je skoro obična, te su ju od Grka i Rimljani naučili. Sve vrste rasvjete, što su ih stari poznavali, ne mogu se mjeriti s našim spravama. Oni nisu umjeli cilindrom odstraniti dim (fuligo), niti su mogli svjetlu podati onaj ugodni sjaj, kako mi to danas činimo. Njihove su prostorije bile zadušljive od dima i čađave.

Kako su Grci već veoma rano poznavali rasvjetu s uljem, dočim se nigdje ne spominje, da su ma kakovu vrst svijeća rabili, to je u Rimljana bilo drugčije. Kod Rimljana su svjetiljke s uljem dosta kasno došle u porabu; pa i onda, kada su se već služili uljanim svjetiljkama, još su uvijek rabili stariju vrst rasvjete: svijeće. Za cijelo, da je tome bilo uzrokom, što ili nijesu ili veoma malo imali ulja. Nigdje se ne spominje, da bi mast rabili za rasvjetu, koja je mogla nadoknaditi i zamijeniti ulje. Stari nam rimski pisci spominju kao rasvjetu luči (taedae). Luči ipak nijesu mogle biti obična kućna rasvjeta radi nejednakoga svjetla, dima, i što je uvijek netko morao na nje paziti.

Druga vrst rasvjete u Rimljana i najobičnije bijahu svijeće (candelae). Grci ovih kao da nijesu ni rabili ni poznavali, dok to nisu od Rimljana naučili (κάνδηλα). Rimljani su si svijeće pravili od voska ili od loja. Kao fitilj ili stijenje (filum) služila je srč sîte (scirpus), kojoj se kora ogulila te voskom oličila. Mjesto srči sîte pleo se i konopac i u vosak umakao. To su candelae cereae, funiculi ili funales cerei, λαμπάδες κηροχίτωνες. Ove su se voštanice morale mnogo rabiti, jer nije bilo mnogo neprilike s čišćenjem i što se kod revnog njegovanja pčelarstva dosta voska dobivalo. Slično su pravili i zublje (faces), koje su se mogle u ruci nositi. Kako se gradovi u noći nisu rasvjetljivali, to si je svatko morao sam svjetliti, ako je kasno noću kuda išao. U noći je morao stari Rimljanin spavati; stari je Cato kao censor strogo kaznio svakoga, kod koga je kasno u noći gorjela svijeća; C. Duilius imao je od senata dozvolu, što je prvi od Rimljana na moru svladao Punjane, da smije u noći, kada se sa kakove gozbe kući vraća, upaliti baklju — za to su ju i zvali funalis cereus. Za rasvjetu kod pratnje na ulicu služile su i svjetiljke (laternae). U ovima su gorjele i svijeće. Svjetiljke su bile načinjene od drveta ili od tuča. Na stranama bilo je napeto u ulje namočeno tanko i prozirno platno (lucerna uncto linteo, linea lucerna), ili je bio napet mjehur (vėsica), fino brušen rog (laterna cornea) ili napokon staklo (vitrum).

Osim voska služio je za svijeće i loj — lojanice (sebaceae, faces sebales). Ove su se pravile na sličan način kao i voštanice. Kadšto se fitilj ili stijenje oličilo smolom (pice delibuti funes). Ne spominje se, da su lojanice pravili na kakav kalup, kao što se to danas čini, već su ih valjda i Rimljani onako pravili, kao nedavno još naši seljaci. Rimski seljak na svećane dane smije tesati luči (faces incidere) i praviti svijeće (candelas sebare).

Kada je trebalo rasvijetliti veće prostorije, trebalo je i više zubalja ili svijeća. U tu svrhu rabili su posebne podloške ili stalke (candelabra), na koje su nanizali svijeće. Siromašniji ljudi i obične krčmice rabili su kandelabre od drveta. U kućama bogataša i u hramovima bilo je kandelabra od mramora, od plemenite kovine, a najviše od tuča. Napredak umjetnosti opaža se i u toj vrsti, te ćemo ih naći vrlo lijepo i umjetnički izrađenih. Običan im je oblik: na tri životinjske noge stoji visok stup, na gornjem kraju po tri previnuta šiljka, koji su često izvedeni kao vrat i glava ptice, koja u kljunu nosi goruću svijeću. Kod mnogih imade odozdo još zdjelica, u koju kaplje vosak ili loj svijeće. Često se na gornjoj strani nalaze likovi ljudski ili životinjski. Veliku raznolikost oblika pokazuju svjećnjaci, što su u Pompejima nađeni. Motivi, koji su prije kod kande-

labra bili običajni, ostali su i onda, kada su Rimljani žiške počeli rabiti. Visina im je od 1—5 stopa, prema tome, kako su ih stavljali na stol ili na pod. Po izradbi možemo razlikovati dvije vrste, takove gdje prevladava arhitektonski motiv, i na takove, gdje se likovi čovjeka, životinje ili drveta nasljeđuju. Kod prve vrste stoji na tri životinjske noge kaneliran okrugao ili četverouglast stup, koji je mogao biti prekinut te šupao, da je jedan dio mogao unilaziti u drugi i da se mogao u raznoj visini namjestiti. Glavu su sačinjavale razno izvedene šipke o koje su objesili svjetiljke, ili su bile pločice, na koje su lampe nanizali. Kandelabri drugoga principa još su raznovrsniji. U Pompejima je nađen takov, gdje se podražuje drvo, na granama stoje pločice (diski), na koje su stavljene svjetiljke, a uz deblo se prislonio sjedeći čovjek (silen). Kod drugoga opet čovjek nosi na sebi ploču, na koji su stavljali svjetiljke. Ovakov podložak mogao je biti i za druge predmete prikladan. Krasni su kandelabri od mramora, koji su bili u porabi u hramovima. Kod jednoga drže tri sfinge stup, koji je iskićen lišćem i granama vinove loze, na stranama su ovnove glave, a iznad njih ptice. Drugi opet nose grifi, iznad njih sfinge, ovnove glave, likovi i glave čovječje, glave lavova i listovi akantusevi. Kod drugih opet ima po koji čovječji lik u reljefu a stup je sastavljen od akantovog lišća, uz koji dolaze još drugi geometrijski ornamenti. U ovim kandelabrima su zgodno spojena obadva motiva te su umjetnici izveli krasnih kompozicija, kojima se možemo i danas diviti.

Svagdje gdje se nađe rimskih starina nailazimo i na velik broj rimskih svjetiljaka (lucernae). Svaka ma kako malena zbirka rimskih starina imade po koju svjetiljku, a zbirke, koje se obogaćuju nalazima predmeta rimskoga carskoga doba, mogu sakupiti dosta lijepi broj najraznovrsnijih svjetiljaka, jer ih je svuda mnogo rabilo.

Kod večere, kod kućnoga noćnoga rada, kod noćnih veselica bile su prostorije rasvjetljene žišcima. Žišci su se upaljivali u počast bogovima bilo to po privatnim kućama (lares i tutela domus) ili po sjajnim hramovima. Kod svih svečanosti ovjenčala se vrata i upalila svjetiljka na vratima (lucerna pro foribus). Kod seoskih svečanostih okitili bi seljaci drveće vrpčama i žišcima rasvjetili. Božici Isis u počast palili su svjetiljke po bijelom danu. U hramu Apolona Palatinskoga stajao je svjetionik u obliku drveta, a o njegovim su granama visjeli žišci kao plodovi. Sličan je svjetionik stajao i u vjećnici grada Tarenta, na kojem je stajalo 365 — koliko dana u godini — žižaka.

Osobitu službu obavljale su zublje i žišci kod žrtava, kod mrtvaca i kod pogrebnih svečanosti. Na svakom rimskom groblju nalazimo rabljenih i nerabljenih svjetiljaka. Kad su mrtvaca stavili na odar, upalili su i pokraj njega postavili zublje i žiške. Reljef-kip u Lateranskom muzeju prikazuje nam prizor, gdje mrtvac leži na odru. Sa strane odra gore baklje, a vrh glave i do nogu na stalcima upaljeni su žišci. U grobovima Grka i Etruraca nađeno je razmjerno malo svjetiljaka, jer valjda kod pogreba nisu imale važnosti. Sprovodi (ἐκφορά) obavljali se kod Grka u starije doba noću, a onda se svjetlilo bakljama i lućima. Tako se radilo i u Rimu. I kašnje su siromašniji po noći sahranjivali. Za carskoga doba i kod kršćana nalazi se u grobovima razmjerno mnogo svjetiljaka. Osobiti se sjaj razvijao kod pogreba careva i članova carske kuće kao i kod apoteoza. Ovom

zgodom dolazi mnogo svjetiljaka u grobove kao simbol svjetla, ali imade ovdje i rabljenih i nerabljenih. Bogati i moćni Rimljani naredili bi testamentom, da im se na stanoviti dan na grobu upali svjetiljka (lucerna). Ovaj običaj mrtvačkoga kulta njegovali su kašnje još više kršćani. Poradi toga, što se u grobovima nalazi mnogo svjetiljaka, nazvali su ih strukovnjaci u opće grobnim svjetiljkama (lucernae sepulcrales) ili pako kršćanskim, ali ni jedan ni drugi naziv ne odgovara sasvim imenu. Iz najprva se mislilo, da su svjetiljke, koje imadu na dnu napis, služile samo u sepulkralne svrhe, a druge da su bile za kućnu porabu. Ovo mišljenje nisu potvrdila iskapanja. U Optuju (Poetovio) prokopano je rimsko groblje, te je u grobovima nađeno svjetiljaka sa napisom i bez napisa a sa reljefnim likovima. Nije ni ono mišljenje ujamčeno, da se svjetiljke bez drška mogu smatrati samo za sepulkralne svrhe učinjene¹, te za praktičnu porabu neupotrebive. Ove bez drška mogle su lijepo stajati nanizane na kandelabrima, na daskama kod opće rasvjete i slično. Među svjetiljkama, što su na optujskom rimskom groblju nađene, imade ih i sa drškom. Iz Murze se ne može k riješenju ovoga pitanja ništa navesti, jer sarkofage, što su ovdje nađeni, nisu otvarali strukovnjaci, koji bi savjesno sve okolnosti zabilježili. Nekoliko kostura, što je u donjem gradu nađeno, bilo je u golj zemlji bez priloga. Među svjetiljkama, što se ovdje navode, imade ih od mnogo vrsta i rabljenih i nerabljenih, kako je to kod svake navedeno.

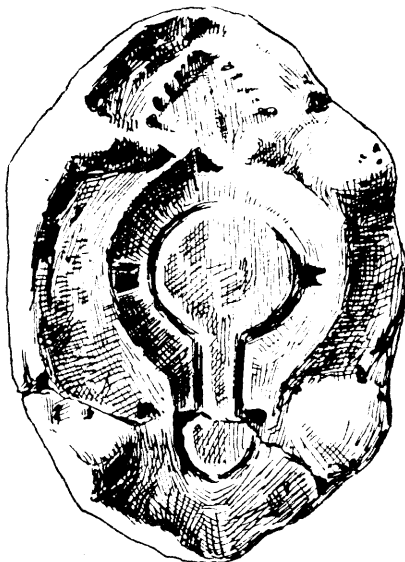
Teško je govoriti o starosti svjetiljaka, koje su na tlu stare Murze iskopane, jer su nađene sporadički i bez priloga, iz kojih bi se dalo doba ustanoviti. Za naše prilike opstoji još ova poteškoća, što nema iz okolnih mjesta, koja su s Murzom stajala u neposrednom saobraćaju, dovoljno sakupljenoga gradiva, da bi se prisposobljanjem ovo pitanje barem približno dalo riješiti. Rimsko groblje, što je u Optuju prokopano — oko 2000 grobova iznijelo je do 400 svjetiljaka — moglo je pružiti podataka, da se približno ustanovi doba svjetiljaka i tvornica. U ovim je grobovima uz druge priloge nađeno novaca. Prigovore, da su mrtvacu stavljali za Charona stari već neupotrebjeni novac u usta, da mi ne znamo, kako je dugo koji novac vrijedio itd., suzbija Dr. Fischbach (n. d. str. 46. i sl.). Ovi su prigovori sami po sebi u toliko važni, što se iz njih vidi, koliko prilozima novaca vrijede za opredijeljenje doba. Više vrijedi dakako epigrafski materijal, ako se iz njega može pobliže doba razabrati. Ako se svjetiljke iste tvornice nalaze u grobovima sa novcem raznih doba, to se odatle vidi, kada je po prilici koja tvornica radila. Nešto podataka pružaju sami napisi. Ako su slova u napisu lijepo i pravilno načinjena, ili kod reljef-svjetiljaka, gdje su reljefi umjetnički izvedeni, onda se ove svjetiljke stavljaju pod kraj I. i u II. stoljeće poslije Kr. Napisi pako kod kojih su slova napose karakteristična kao Λ mjesto A itd., upućuju nas na III. stoljeće. Ovamo se opaža i veća nepravilnost u izradbi čitave posudice. U IV. pako ćemo stoljeće moći staviti one svjetiljke, koje ne imadu napisa već samo znak tvornice: granu, drvo itd., dočim svjetiljke, koje imadu napis i znak na pr. grančicu, spadaju valjda u sredinu između ovih i predašnjih. Pod kraj idu one, koje ne imadu nikakvog napisa ili znaka, ali su vrlo nepravilne i

¹ Dr. Otto Fischbach Röm. Lampen aus Poetovio str. 12.

surove radnje. Ako se držimo ovoga načela, to ćemo veću većinu naših svjetiljaka morati staviti u II., nešto u III., a najmanje u IV. stoljeće. Za nas će biti doba Hadrijanovo (117—138) ono isto, što je za Optuj doba Trajanovo (97—117). Trajan je Optuj podigao na Colonia Ulpia Traiana Poetovionensis, a Hadrijan Mursu na Colonia Aelia Mursensium oko god. 133. poslije Kr.¹ Više sigurnosti za riješenje pitanja o dobi ove vrste maloga obrta, u koliko se tiče Osijeka, moglo bi se postići, ako se kada nađe kod Murze rimsko groblje, te ako se ovo bude sistematički prokopalo i sve točno zabilježilo, što se gdje i kako našlo.

Prije smo spomenuli zlatnu svjetiljku u hramu božice. Zlatne su svjetiljke rjetkoća, te valjda samo za hramove određene kao zavjetni ili počasni darovi. Jedna je zlatna svjetiljka nađena u Pompejima. U Beču u zbirci dvorskoga muzeja imade svjetiljka od srebra. Amo tamo po zbirka ima koja od alabastra ili mramora, od olova, od željeza, od stakla, a u našoj zbirci kao i drugdje imade tri od tuča. Nu velika većina pravljen je od gline. Za pravljenje svjetiljaka uzimala se fina čista bijela ili svjetlosiva, smeđa ili crna glina, kakove se najviše u blizini tvornice nalazilo. Najviše ih imade crvenkaste kao u opeka. Crvenu boju su postizavali umjetno dodavajući crvene gline ili željeznoga oksida (rubrica), ili su ih naličili minijem (μίλιτος) ili drugim bojama, koje su se u vodi lako topile. Ovdje opisane su većinom od crvenkaste gline, koje se u okolici dosta nalazilo, ali ima ih i smeđih.

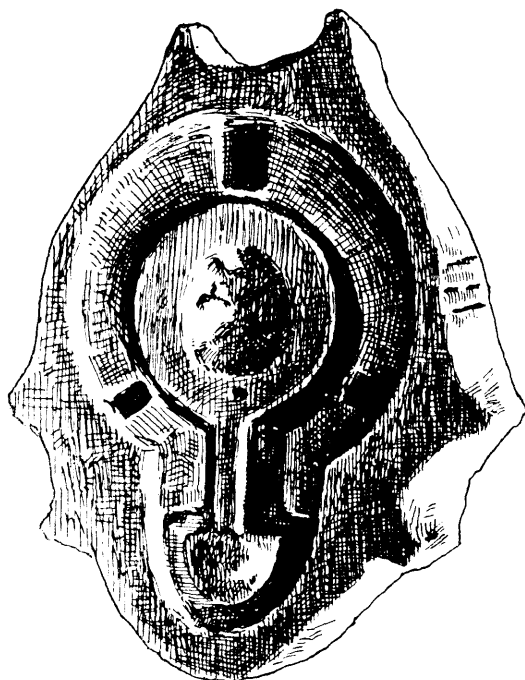
× Kako su se svjetiljke pravile, to nam najbolje pokazuju kalupi, kojih se je u staroj Mursi i drugdje mnogo našlo. Za svaku svjetiljku trebalo je dva kalupa, jedan za zdjelicu, drugi za pokrovac (sl 5 i 6.). Ona dva komada, koja su zajedno spadala, bila su označena istim brojem ili istim slovom alfabeta. Zdjelica i pokrovac bi se napravili tako, da se u dotične kalupe rukom utisnula glina. Jedan se i drugi dio spojio, dok je zemlja bila još vlažna, i to s kalupima zajedno. Kada se zemlja osušila, onda su se kalupi skinuli, a svjetiljka se do kraja sušila na zraku ili kod ne odviše visoke temperature. Kako se isti kalupi na raznim mjestima nalaze, to se čini, da su se gotovi kalupi u tvornici kupovali, pa razvozili na razne strane. Ako se kod svjetiljke što god pokvarilo, a dalo se lako popraviti, onda se to kod svake napose dotjerivalo, gladilo i popravljalo. Takovih je sprava od kosti ili tuča nađeno tamo, gdje su nekoć lončarnice bile.

Sl. 5. Gornji kalup rimske zemljane lampice sa prihvatom u obliku lista. Iz Osijeka 1/2 n. v.

¹ Dr. Fischbach n. d. p. 46. sq i Brunšmid Vjesnik n. s. svez. IV. p. 23. sq.

Pojedini ornamenti, bilo to nizovi crtica, točaka i sl. često su se dodavali kao kod drugih posudica, tako i kod svjetiljaka, kada su već bile gotove. Za to su opet služile posebne sprave, kojima se mekana glina zgodno nanizala na gotovu posudicu (en barbotine). Tako su naknadno stavljali na pokrovac svjetiljke relief-maske, napise, i druge razne ornamente. Na svjetiljkama, koje su ovdje opisane, ne vidi se, da bi se reliefi ili napisi naknadno stavljali, već su oni bili u kalup urezani, te ujedno s posudicom otisnuti. Kod nekih se svjetiljaka pokrovac rastavio od svoje zdjelice upravo ondje, gdje je bio sastavljen. Pod G, H, I imade dapače takovih svjetiljaka koje nijesu pravljene na dva kalupa, jer se ne

Sl. 6. Gornji kalup rimske zemljane lampice sa reliefnom glavom na tanjuriću. Iz Osijeka 1/2 n. v.

nalazi traga, gdje bi bili pojedini komadi spajani, tako te ni fragmenti nemaju traga sastavbi. Ove svjetiljke izgledaju više kao mali plosnati vrčevi te su prostije i surovije radnje.

Kod svake svjetiljke imademo zdjelicu (basin), u koju se lijevalo ulje. Zdjelice su ponajviše okrugle, ali ih imade i odugih i četvero-uglastih. Na dnu zdjelice s izvanjske strane ima kod mnogih napis ili znak tvornice. Stijena zdjelice je na jednom kraju istisnuta u veći ili manji kanal ili nosac (*μύζα*, rostrum, nasus?), u koji se stavlja fitilj. Kanala ili nosaca može biti više: 2 (lucernae bilychnes, *λύχνοι δίμυξοι*), 3 (*τρίμυξοι*), 4, 5, 7, 12, 20 (lucerna polymyxos). Ove sa više fitilja objesile bi se obično o strop ili postavile na stalak, te dostajale, da rasvjete čitavu prostoriju.

U nosac ili kanal stavio se fitilj ili stijenje (*ἑλυχνίη* elychnium, linamentum), koje se pravilo od lišća nekog drveta (vrsta *verbascum-a*) ili od asbesta ili amianta. Svjetiljka na Akropoli u Ateni imala fitilj od asbesta iz Karpasije na Cipru (*ἑλυχνίη λίνου καρπασίου*).

Na zdjelicu i preko kanala dolazi pokrovac. Ovaj imade redovno dva otvora; jedan u sredini zdjelice, kroz koji se lijeva ulje; ovaj otvor začepio se čepom, koji se rijetko našao; a drugi na kraju kanala, kroz koji proviruje stijenje. Kadšto imade između ova dva otvora još treći, koji je služio za to, da se stijenje iglom pomiče. Igla je (ravna, zavinuta ili sa zaperkom kao harpuna) višjela osobito kod tučanih o lančić privezana uz svjetiljku. Ovaj treći otvor nije bio osobito nuždan, jer imade dosta rabljenih svjetiljaka, koje toga otvora ne imadu. Kod obične vrste svjetiljaka imade pokrovac na rubu 2 ili 3 grbe, kod drugih imade na sebi ornamente plastičke ili geometričke. Mnoge svjetiljke ne imadu drška, a druge opet imadu držak (ansa). Ovaj je nasuprot nosu u obliku

lista ili kao kolut, da se preko njega daje prst provući, a kadšto imade obadvoje. Nekoje su svjetiljke opet udešene, da vise. Ove imadu kolut u sredini pokrovca, da drže ravnovesje, ili su pako na tri strane pričvršćeni lančići.

Nekoliko rimskih svjetiljaka iz osječkoga muzeja napomenuo je F. Miler u Vjestniku 1887. str. 68.

A. Svjetiljke sa tvorničarskim pečatima.

Najobičniji oblik svjetiljaka na dnu nosi napis tvorničara, te se radi toga i zovu firma-svjetiljke. One su ponajviše od crveno pečene gline, na dnu imadu dva koncentrična kruga, u kojima se nalazi napis, rijetko kada jedan ili tri kruga. Na rubu pokrovca imadu po dvije ili po tri grbe. Napisi imadu gentilno ime u nominativu (Lucius, Vibius) ili u genetivu (Jegidi, Sexti, Vibiani) ili skraćeni nomen i nomen gentile u genetivu (C. Dessi). Iza imena ili ispod njega dolazi katkada F; sa nominativom znači fecit, sa genetivom figlina. Uz ime imade znak. krug ili grančica itd. Uza to imade napisa, koji su kratice od više riječi. Ovamo spadaju i svjetiljke istoga oblika ali bez napisa. Sudeći po surovijoj izradbi nekih od ove vrste, bile su one još u kasnije doba u porabi, a zašto nemaju napisa, to se pouzdano ne zna.

A G I L I S

Šir. 61.5mm., vis. 31. Oštećena. Darovao g. C. F. Nuber. — U Optuju 1 put. Fischbach str. 18. 1.

A P R I O

Duž. 84mm., šir. 58 mm., vis. 31 mm. Nos oštećen; rupa za iglu u sredini; 2 grbe; rabljena. Darovao g. Otokar Kralj. — Isti napis imade još jedan fragmenat. — U Optuju 3 puta sa F. Fischbach 18. 3—5.

A T I [meti]

Duž. 65mm., šir. 41mm., gornji dio fali. Darovao g. C. F. Nuber. Isti napis imade još fragmenat AT . . . Napis je poznat iz Karlobaga, Brunšmid Vjesnik III. pg. 167. 8. i 9. Iz Bakra. Vjestnik 1882. str. 73. s novcem Traiana od god. 100 Iz Siska Vjesnik III. pg. 192. 2. i pg. 194. 2. Iz Optuja. Fischbach 18. 717. Ova je tvornica radila valjda na okretu I. stolj. u II. stolj.

CA CE 2 6 V

Duž. 87mm., šir. 59mm., vis. 28mm. Oštećena i rabljena. Darovao g. C. F. Nuber.

C A R I

Duž. 80mm., šir. 53mm., oštećena.

E A R I

Duž. 82mm., šir. 55, vis. 31.

CA R I

Nosac odbit, šir. 57, vis. 29, sa 2 grbe.

C A R I

Fragmenat tamno-žuto kalajsan, imao je držak kao kolut.

C A . . C F

U sredini napis zaliven. Duž. 75, šir. 51, vis. 25. Imade rupu za iglu; tamno-žuto kalajsana. Darovao g. C. F. Nuber.

C A S S I

1. Na tanjuriću maska, 17mm. vis., s punom bradom i dugom kosom, na obje strane po jedna rupa za ulje. Nosac oštećen, šir. 76, vis. 25mm.

2. Slova su dvostruko crtana. Duž. 91, šir. 63·5, vis. 31mm. Tanjurić oštećen. Darovao g. C. F. Nuber.

3. Sa napisom bez relief-lika imade još jedna sa duž. od 100mm., šir. 65mm., vis. 35. Ova je također u Osijeku nađena i nalazi se sada u zbirci gosp. Oskara Frimela mladega.

C A S S I

Nosac odbit, šir. 58, vis. 28mm.

Napis poznat iz Bakra, nađ. u grobu s novcem Divus Augustus pater pod Vespasianom. I ova tvornica spada po tom pod kraj I. stoljeća. Viestnik 1882. str. 74, 5.

⊙
C E R I A L I S

Slova dvostruko crtana. Duž. 88mm. šir. 62, gornji dio fali. Darovao g. C. F. Nuber.

⊙
C E R I A L I S
S

Nosac odbit, šir. 60, vis. 26, tanjurić razbit; mnogo rabljena, te s više strana ožgana.

C E R I A L I S

Fragmenat bez suznakova.

C E R I A
L I S

1. Nosac odbit. šir. 55·5, vis. 30, 2 grbe, rabljena. 2. Napis izlizan, ali je sigurno Cerialis. Duž. 74mm., šir. 49, vis. 27. Darovao g. C. F. Nuber. — Isti je napis još poznat iz Prečca (kotar Dugoselo); Brunšmid Vjesnik III. pg. 203, iz Siska S. L. Vjestnik 1879. pg. 74 i III. n. s. p. 192, 1. U Optuju 1 put. Fischbach 18. 19.

C R E S C E S •

Na dnu nema običnoga kruga, nosac odbit, šir. 66mm., vis. 33, rupa za iglu u sredini. Našao ju g. Schmid.

C R E S C E S

1. Oštećena, šir. 66, vis. 38. — 2. Jedan fragmenat imade samo jedan okrug na dnu.

C R E S C E
S

Nosac odbit, šir. 62, vis. 36. Sve darovao g. C. F. Nuber.

Svjetiljke s istim napisom nađene su još na otoku Hvaru. Brunšmid Vjesnik N. S. I. p. 150a; u Selcima u Primorju. Vjestnik 1880. str. 76.; u Bakru u grobu s novcem cara Comoda; Vjestnik 1882. str. 74; u Sisku. Vjesnik N. S. III. pg. 194. 4. i 5. U Bosni kod Sovića. Fiala Glasnik V. tabl. V. 2. U Optuju su takove svjetiljke nađene u grobovima s novcima cara Nerona, Antonina Pija, Hadrijana, Fischbach str. 19. 31—32. Ova je tvornica radila u I. i u prvoj polovici II. stolj. poslije Kr.

C • D E S S I dolazi često.

1. Nosac odbit, šir. 47, vis. 25·5. 2. Duž. 80, šir. 53, vis. 30, nerabljena. 3. Duž. 77, šir. 53, vis. 27, nerabljena. 4. Nosac odbit, šir. 67, vis. 28. 5. Duž. 80, šir. 54, vis. 23. rabljena. 6. Duž. 78, šir. 55, vis. 23·5, rupa za iglu označena, nerabljena; na rubu 2 grbe. Br. 3 i 5 darovao g. C. F. Nuber.

C D E S S I

1. Napis izlizan. Nosac odbit, šir. 51, vis. 25·5. 2. Načinjena od smeđe gline, duž. 74, šir. 52, vis. 25, oštećena, nema rupe za iglu, rabljena. Obadvije darovao g. C. F. Nuber. — Iz Bakra s novcem Domitijana (cos II) Vjesnik 1882. str. 74. Isti je napis poznat i sa svjetiljke iz Ilidža kod Sarajeva. Kellner Glasnik VII. pg. 192; iz Bugojna, Patsch Glasnik VII. 586. U Optuju dolazi 4 puta. Fischbach 19. 41—44. Sudeći po novcu Domicijana radila je ova tvornica u I. stoljeću.

F A B

Svjetiljka okrugla sa pet otvora. Opis ove svjetiljke vidi pod F. br. 134. Darovao C. F. Nuber.

F A C I . . .

Fragmenat napisa. Darovao isti.

F E S T I

1. Nosac odbit, šir. 52·5, vis. 29, rupe za iglu nema, 2 grbe. Darovao isti. 2. Druga je veća sa šir. od 57, vis. 30·5, 2 grbe. U Optuju dolazi isti napis 3 put, te je sa reliefnim likom biline nađena u grobu sa novcem Domicijana. Fischbach 19. 47—49.

F O R T I S

1. Imade iznad napisa točku i oko nje okrug, duž. 92, šir. 61. Gornja ploča fali, slabo rabljena. 2. Iznad napisa točku sa dva koncentrična kruga, duž. 90, šir. 61, vis. 33·5, imade rupu za iglu; slabo rabljena.

F O R T I S

Ispod napisa grančica. Duž 88, šir. 57, vis. 31, rupa za iglu u sredini. Na mjestu drška nema grbe. Našao g. Schmid.

F O R T I S

1. na tanjuriću imade masku, 16 × 13mm, puna i duga kosa, usta širom otvorena. Rupa za ulje iznad glave maske, dočim je rupa za iglu blizu rupe za stijenje. Duž. 84, šir. 53·5.

vis. 33·5. Slabo rabljena. Darovao g. Makso Zucker. 2. ima ispod napisa ornamenat i ružu, a ispod nje zmiju. Nosac odbit, šir. 60. Oštećena na dnu, a gornja ploča fali. 3. duž. 71·5, šir. 48·5, vis. 37, tanjurić oštećen. Rabljena. 4. duž. 83, šir. 53, vis. 30, tanjurić razbit, rupa za iglu samo označena. 5. oštećena, šir. 53, vis. 27. 6. duž. 78, šir. 55, vis. 28·5; nema rupe za iglu, slabo rabljena. 7. duž. 84, šir. 57, vis. 27. 8. napis izlizan, dno utisnuto, duž. 90, šir. 60, vis. 33, tanjurić razbit, za iglu imade 2 rupe načete, 2 grbe. 9. Nosac odbit, šir. 60, vis. 32, rupa za iglu označena. Darovao g. Makso Zucker. 10. Nosac odbit, šir. 61, vis. 28. Darovao g. C. F. Nuber. 11. Nosac odbit, šir. 61, vis. 35, 2 grbe, načinjena od smeđe gline. 12. Nosac odbit, šir. 61, vis. 26, tanjurić oštećen. 13. Napis izlizan, duž. 91, šir. 61, vis. 32, nema rupe za iglu, 2 grbe, načinjena od smeđe gline. 14. Nosac razbit, šir. 61, vis. 32, tanjurić razbit, načinjena od smeđe gline. Darovao g. C. F. Nuber. 15. Iznad i ispod napisa točka, nosac odbit, šir. 62, vis. 36, tanjurić razbit, načinjena od smeđe gline. 16. duž. 93, šir. 63, vis. 34·5, tanjurić razbit, rupa za iglu u sredini, 2 grbe. 17. Nosac odbit, šir. 63·5, vis. 27, tanjurić razbit, rupa za iglu označena. Darovao g. Herrmann. 18. duž. 98·5, šir. 65, vis. 36, tanjurić razbit, rupa za iglu u sredini; rabljena. 19. duž. 93, šir. 65, vis. 35·5; oštećena, nema rupe za iglu; rabljena. 20. duž. 110, šir. 75·5, vis. 36·5, 2 grbe. Tanjurić kao da nije ni bio načinjen, jer je oko ruba lijepo obrezana. 21. (1364.) Duž. 116, šir. 90, vis. 41^{mm}, tanjurić razbit; rabljena. Dobavio građ. Osijek. 22. (314) Fragmenat; na dnu tri koncentrična kruga; veća od predašnje. Br. 5. 10. 12. 14. 15. 16. 18. 19. 20. darovao g. C. F. Nuber. — Svjetiljke s istim napisom nađene su još na otoku Hvaru. Brunšmid Vjestnik N. S. I. 150 b; u Karlobagu, ib. III. 167. 10.; u Bakru, Vjestnik 1881. p. 15.; u Sisku. S. L. Vjestnik 1879. pg. 74, i Brunšmid Vjestnik N. S. III. p. 192. 3. i 194. 7.; u Novim Banovcima, ib. I. 176; u Spljetu, ib. 1880. 76. U Bosni kod Sovića, Fiala Glasnik V. tabl. V. 1; U Optuju 51 put sa novcem divus Augustus pater, Nerve, Germanika, Nerona i Druza, Caligule, Domicijana. Na svjetiljkama dolaze i reliefni likova. Ova je tvornica vrlo mnogo radila i roba joj se daleko prodavala. Po novcima sudeći spada u I. stoljeće poslije Kr., te je jedna od prvih carske dobe. Iz Murze imademo i kalup.

I E G I D I

Duž. 72, šir. 50, vis. 24. Rabljena. Darovao g. C. F. Nuber.

I E S I D I

Duž. 94, šir. 63·5, vis. 29, imade rupu za iglu, rabljena. Darovao isti.

I E G I D I

Duž. 73, šir. 50, vis. 20, imade rupu za iglu; rabljena. Darovao isti.

I E S I D I

1. Nosac odbit, šir. 63·5, vis. 31·5. 2. Duž. 69·5, šir. 46, vis. 22, imade rupu za iglu; nerabljena. 3. Duž. 71, šir. 50, vis. 23, rabljena. 4. Duž. 73, šir. 50, vis. 22, rabljena. 5. Duž. 72, šir. 50, vis. 22, rabljena. Br. 1. 2. 3. 5. darovao g. C. F. Nuber. U Optuju je nađena jedna svjetiljka istoga napisa. Fischbach 20.

• L V C I V S •

Slova su visoka. Na dnu tri koncentrična kruga. Duž. 105, šir. 74, vis. 31, imade rupu za iglu; rabljena.

L V C I V S
F

1. Duž. 74, šir. 48, vis 28; nema rupe za iglu; nerabljena. 2. Duž. 83, šir. 57, vis. 30; nema rupe za iglu; rabljena. 3. Nosac odbit, šir. 55, vis. 31, nema rupe za iglu; nerabljena. 4. Duž. 84, šir. 57, vis. 30·5. 5. Duž. 86, šir. 60, vis. 30·5. Dobavio grad Osijek. 6. Nosac odbit, šir. 65, vis. 28. Tanjurić razbit, ima rupu za iglu, rabljena. Dobavio isti. 7. Slovo F je dolje otegnuto. Duž. 92·5, šir. 64, vis. 30; rupa za iglu u sredini; rabljena. 8. Slova izlizana, ali dvostruko crtana. Nosac odbit, šir. 67, vis. 30·5; tanjurić razbit, nema rupe za iglu; rabljena. 9. Mjesto F imade E Duž. 80, šir. 54, vis. 28; tanjurić razbit; nema rupe za iglu; nerabljena. Br. 1. 2. 4. 7. 8 darovao g. C. F. Nuber.

L V C I V S

1. Duž. 67, šir. 45·7, vis. 28; nema rupe za iglu; rabljena. 2. Duž. 93, šir. 62, vis. 27, ima rupu za iglu; nerabljena. Obadvije darovao g. C. F. Nuber. — Ima taj napis na lampici iz Bakra. Vjestnik 1882. str. 75. U Optuju imade 2 svjetiljke Lucius-napisa Fischbach str. 24.

L · N A R I

1. Svjetiljka oštećena, nosac odbit, šir. 60, gornji dio fali. 2. Duž. 86, šir. 60, vis. 32·5. Ova je nađena u Starom Budimu (Aquincum). 3. Kod napisa slova postaju manja te od 8 dužine padaju do 6mm. Duž. 95, šir. 64, vis. 32; rabljena. 4. Fragmenat imade ispod manjkavoga napisa hastu I za slovo F, kojemu su ertice uvinute te je nalik na P. 5. Napis na svjetiljci oštećenoj; fali joj gornji dio, duž. 86, šir. 61. Br. 1. 3. 5. darovao g. C. F. Nuber.

I N A R I

Svjetiljke ovoga napisa ne imadu iza I dotično L točke. Međusobno se razlikuju najviše veličinom. 1. Slova dvostruka. Duž. 84, šir. 59, vis. 32; nerabljena. 2. Duž. 85, šir. 60, vis. 32; rabljena. 3. Nosac odbit, šir. 61, vis. 33. 4. Oštećena, nosac odbit, šir. 50. Br. 1. 4. darovao g. C. F. Nuber.

O C T A V I

1. Na tanjuriću maska sa dugom rudastom kosom i punom bradom. Nosac odbit, šir. 66; 2 grbe. 2. Svjetiljka načinjena od smeđe zemlje; duž. 77, šir. 52, vis. 30; 2 grbe; nerabljena. 3. Napis izlizan. Duž. 80, šir. 51, vis. 29. U sredini rupa za iglu; 2 grbe; rabljena. 4. Načinjena od tamno-smeđe zemlje. Napis izlizan. Duž. 91, šir. 61, vis. 30; 2 grbe; rabljena. 5. Nosac odbit, šir. 62; gornji dio fali. 6. Slova u napisu postaju veća od 6 na 7mm. Nosac odbit, šir. 63; vis. 30; 2 grbe. Ima rupu za iglu. 7. Duž. 91, šir. 64, vis. 33. 8. Kod A nema spojke; nosac odbit, šir. 64, vis. 30, 2 grbe. 9. Napis jedva čitljiv. Duž. 91, šir. 60, vis. 33; 2 grbe; nema rupe za iglu; nerabljena. 10. Fragmenat. 11. Od napisa se vidi samo O; duž. 81, šir. 54, vis. 30. Br. 1. 5. 6. 7. 8. darovao g. C. F. Nuber. Napis još poznat iz Bakra, nađ. u grobu s novcem Hadrijana. Vjestnik 1882. str. 76.

O P T A T

©

Fragmenat. Darovao g. C. F. Nuber. U Optuju su nađene 3 svjetiljke istoga napisa. Fischbach str. 24.

P A C A †

Napis imadu 2 svjetiljke. Jedna je duga 90, šir. 61, vis. 31·5. Drugoj je nosac odbit, šir. 61, vis. 33. Obadvije imadu rupu za iglu. Koliko su jednake toliko nisu od istoga kalupa.

Kalup s istim imenom nađen u Osijeku. Obadvije darovao g. C. F. Nuber. Ova je tvornica radila valjda u III. stoljeću, što se vidi po slovima. Na optujskom groblju je nema.

P R Q C L I . .

Svjetiljka od smeđe gline, duga 94·5, šir. 64, vis. 31, imade 2 grbe. Nije sigurno, da li se može ovdje ime Procli čitati. U Sisku (Vjestnik 1879. pg. 74.) i u Optuju imade PROBVS (Fischbach str. 24.), ali ovo ne će biti isto

S E X T I

Napis dolazi češće na svjetiljkama. 1. Imade nosac odbit, šir. 57, vis 26; 2 grbe; Darovao g. C. F. Nuber 2. Duž. 83, šir. 60, vis 30; rabljena. 3 Duž. 92·5, šir. 62, vis 31. imade rupu za iglu; rabljena. 4 U napisu fali početno S fragmenat

S E X T₁ I

Između T i I imade još crta. Nosac odbit, šir. 62, vis. 28; 2 grbe. Istoga napisa nađena je svjetiljka u Prečcu (kotar Dugoselo) Vjestnik III. p. 204. i na rimskom groblju u Bakru. Vjestnik 1882. str. 76

T E S[®] A E I

Iznad napisa dva koncentrična kruga. Duž. 77, šir. 52, vis. 26, 2 grbe. Darovao g. C. F. Nuber.

V R S I O
F

Ispod napisa F. Nosac odbit, šir. 65, vis. 32. Darovao g. C. F. Nuber.

V R S V I

Duž. 92, šir. 65·5, vis. 27, 2 grbe, imade rupu za iglu. Darovao isti. Ovo će biti isto ime Ursulus, koje je u Optujskom groblju 34 put zastupano. Ondje dolazi sa novcem Aelija, Mark Aurela, god. 161—180, i sa novcem Claudija II. Gotika god. 268—270. Fischbach str. 25. Tvornica je valjda obostojala u II. i u III. stoljeću.

V E T L I I

Iznad napisa grozd? Fragmenat samo dno.

V I B I A N dolazi češće.

1. Napis izlizan; duž. 73, šir. 50, 2 grbe; rupa za iglu označena; nerabljena. 2 Nosac odbit, šir. 55·5, vis. 26. 3. Duž. 81, šir. 56, vis. 27, imade rupu za iglu; 1 grbu. Dobavio grad Osijek 4. Napis izlizan; duž. 81, šir. 58·5, vis. 28.

V I B I A N I

1. Duž. 74, šir. 63, vis. 22. Nosac je kraći no obično. Rabljena. Darovao g. C. F. Nuber. 2. Fragmenat. Napis imade samo svršetak . . . ANI Imade rupu za iglu. Rabljena. Darovao isti. 3. Fragmenat ima samo VIBI. . . — Istoga su napisa svjetiljke nađene na otoku Hvaru.

Brunšmid, Vjestnik I. 150 c i d., gdje imade iznad napisa vijenac; u Bakru Vjestnik 1882. str. 76. U Sv. Jurju kod Senja. Vjestnik IV. 181. Kod Ilidža u Bosni; Kellner, Glasnik VII. 193. U Optuju nađena sa novcem Caracalle (god. 198—217.) Fischbach str. 26. Tvornica je valjda radila u II. i početkom III. stoljeća.

V I B I V S •
F

Napis nema V dolje spojeno, a S je malo previnut. Ispod napisa F. Duž. 91, šir. 61, vis. 27. Slabo rabljena. Darovao g. C. F. Nuber.

V I C T

1. Nije sigurno, od koje je riječi ova kratica, Victor ili Victorinus. Oštećena, šir. 60, vis. 31. Držak kao list, kojemu je šiljak odbit; odozdo na dršku rupa. Na tanjuriću neki ornament između dvije rupe. Radnja je surova. 2. Oko napisa jedan krug. Duž. 96, šir. 66, vis. 35. 3. Oko napisa dva koncentrična kruga. Fragmenat. 4. Duž. 73, šir. 50, vis. 23. Isti napis imade još jedan neznatni fragmenat Sve 4 darovao g. C. F. Nuber.

V I C T
⊙

Fragmenat; ispod I točka u sredini kruga. Darovao isti.

V I C T

U napisu ispod slova T crtica; oko napisa jedan krug. Gornji dio fali. Duž. 91, šir. 61. Rabljena. Darovao g. C. F. Nuber.

V I C T (O)

Nosac odbit, šir. 55.5, vis. 31. Darovao isti.

V I C T O R

Fragmenat.

V I C T O R I A

1. Oko napisa jedan krug: napis izlizan. Pobočna ploha isprugana i više zaobljena; gornji rub isprugan; tanjurić kao zdjelica više uvaljen i isprugan; nosac veoma kratak; Držak odbit. Duž. 86, šir. 60, vis. 27, nerabljena. Darovao g. C. F. Nuber. 2. Oko napisa dva koncentrična kruga. Duž. 88, šir. 70.5, vis. 32. Slabo rabljena. Rupa za iglu označena. 3. Pečat utisnut koso. Oko napisa krug nejednak. Slova surovo izrađena. Duž. 85.5, šir. 58, vis. 32. Rupa za iglu je ovelika; rabljena. Darovao g. C. F. Nuber. 4. Napis je nečitljiv, možda Victorinus. Duž. 74, šir. 50, vis. 27. Nema rupe za iglu; nerabljena.

M I A

Iznad napisa točka u krugu. Nosac odbit, šir. 53, vis. 25. Darovao g. C. F. Nuber.

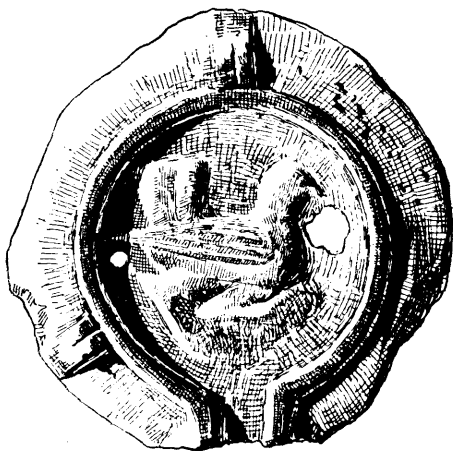
M I A

1. Fragmenat. Šir. 61, vis. 26.5. Darovao isti. 2. Duž. 88, šir. 58.5, vis. 26.5. Oštećena

C·A·S

1. Nosac odbit, šir. 55, vis. 30. Rabljena. 2. Fragmenat imade vis. 32. Darovao g. C. F. Nuber.

S C A

Sl. 7. Ulomak rimske lampice. Iz Osijeka.
 $\frac{2}{3}$ nar. vel.

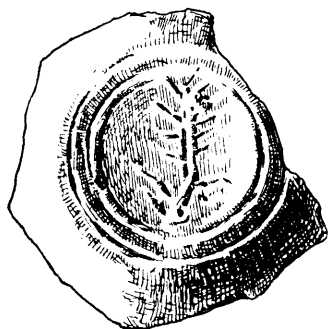
nerabljena, dosta proste i surove radnje. 13. Duž. 88, šir. 61, ima držak; rupe za iglu nema; rabljena. 14. Duž. 94, šir. 61, vis. 27. Od smeđe gline. 15. Duž. 93.5, šir. 65, vis. 30; na dnu 3 koncentrična kruga; slabo rabljena. 16. Duž. 93, šir. 66, vis. 24.5; oštećena; rupe za iglu nema. 17. Duž. 106, šir. 70, vis. 40. Oštećena, nema rupe za iglu; rabljena.

Isti oblik dolazi jošte bez napisa ali sa oznakom na dnu.

1. Imade na dnu golo drvo; 3 grbe; nema rupe za iglu. Duž. 54, šir. 53, vis. 27. 2. Fragmenat sa drvom na dnu. (Sl. 8).

Svjetiljke istoga tipa A mogu imati i držak.

1. svjetiljka od smeđe gline; držak u obliku lista. Duž. 60, šir. 39, vis. 24.5. Nema rupe za iglu; nerabljena. 2. Držak je bio kao ručica, ali je odbit. Duž. 75, šir.

Sl. 8. Ulomak zemljane lampice. Iz Osijeka. $\frac{2}{3}$ nar. vel.

Sl. 9. Bronzana rimska lampica. Iz Osijeka.
 $\frac{2}{3}$ nar. vel.

46.5, vis. 25. Nerabljena. 3. Od bronza, držak je uzdignut u obliku polumjeseca, sa strane dvije ručice, u koje se mogao uvući lančić za vješanje. Osim toga imade ispod drška kolut, u koji se može utaknuti prst. Duž. 86, šir. 41, vis. 25. (Sl. 9).

Primjerak ove vrste, bez napisa, nađen je i u Mitrovici. Brunšmid. Vjesnik IV. p. 192. sl. 79. Jedna rudarska svjetiljka ove vrste nađena je s novcem Karakale (211—217). kod sela Dimnića u Bosni. Radimsky Glasnik I. pg. 3.

B. Svjetiljke s reljefnim likovima.

Druga je vrsta svjetiljaka, koje ne imadu ni napisa, ni kakvog znaka tvornice, ali imadu na gornjoj strani kakav reljefni lik: likove bogova i znakove, koji se na stanovit kult odnose, mitologičke prizore ili prizore iz herojskih priča, rjeđe prizore iz povjesti, kadšto iz Ezopovih basna, a većinom prizore iz života, igara u cirku ili amfiteatru itd. Imade ih i sa geometrijskim ornamentima ili su naprosto razno isprugane i izšarane.

One se i oblikom svojim razlikuju od predašnjih. Nosac im je širi i svršava u trokut. Imadu samo jednu rupu za stijenj i jednu na tanjuriću, kroz koju se ulijevalo ulje; rupe za iglu nemaju. Pokrovac im je na prama promjeru dna prilično širi nego li kod predašnjih. Većinom nemaju drška, te su služile ili u grobovima ili u kućnoj porabi, da stoje na prikladnim stalcima.

1. Br. 239. Na rubu niz od po dva koncentrična polukruga; držak odbit. Duž. 97, šir. 71, vis 26.

2. Br. 321. fragmenat drugoga kalupa. Šir 61, vis. 25. Rub nije imao ornamenta, nu imao ga je tanjurić, koji je razbit. Dobavio grad Osijek.

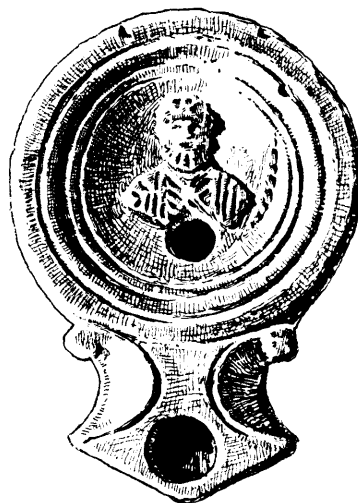
3. Br. 1329. (Sl. 10.). Na tanjuriću imade poprsje Jupitra en face sa rudastom i punom kosom i bradom. Njemu na lijevo njegovo žezlo. Duž. 83, šir. 60, vis. 24^{mm}. U Optuju nađena takova svjetiljka sa novcem Vespazijana, Dr. Fischbach tab. VI. 319. Dobavio grad Osijek.

4. Br. 325. Fragmenat. Na tanjuru toranj; drugoga ornamenta nema Nosac odbit, šir. 64,5, vis. 30. Dobavio grad Osijek.

5. Br. 277. Relief na tanjuriću prikazuje tronožan vijencem okićen žrtvenik, na kojem gori vatra. S obadvije strane vrpčama opletene goruće zublje. Na dnu u sredini imade točka u dva koncentrična kruga. Nosac odbit, šir. 64, vis. 24. Darovao g. C. F. Nuber. Slična je nađena kod Ilidža blizu Sarajeva; Kellner, Glasnik VII. 192.

6. Br. 319. Imade na tanjuriću isti lik (sl. 11.); imade iznimno još rupu za iglu. Duž. 74,5, šir. 53, vis. 21,5. Dobavio grad Osijek.

7. Fragmenat sa okruglim drškom, na kojem je visjela, na sredini

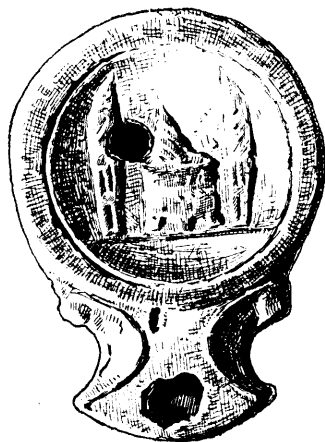
Sl. 10. Zemljana lampica. Iz Osijeka.
²/₃ nar. vel.

tanjurića, a sa dvije rupe za ulijevanje ulja. Nacrt nejasan (sl. 12.). Darovao g. C. F. Nuber.

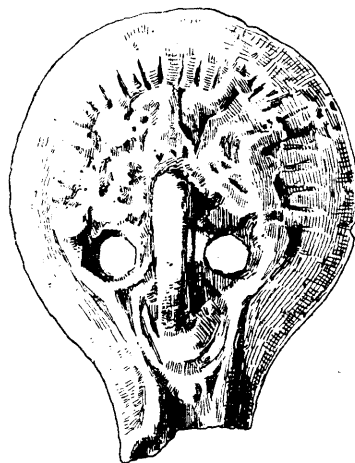
Od ove vrste svjetiljaka su veoma zanimive one, koje su se našle na rimskom groblju u Bakru. Od reljefnih likova bile su tamo: Glava Palade, nađena u grobu s novcem cara Claudija I.; Amor, nađen s novcima careva Divus Augustus, Claudius I. i Vespasianus; muškarac, gdje trči, s novcem cara Claudija; neko lice, gdje sjedi, s novcem Faustine st.; od životinja: pas, gdje trči; ovan, s novcem cara Trajana (98—117); zec, s novcem Faustine st.; kokot, s novcem Hadrijana (117—138); pliskavica; žrtvenik sa gorećom vatrom, s novcem Faustine; kućica, s novcem Hadrijana; zvijezda, s novcem Antonina Pija Sr. Vjestnik god. 1882. str. 70 i d.

Iz Bosne su poznate takove svjetiljke iz Varošluka (Truhelka, Glasnik. V. p. 698. sl. 26.; u Dretelju, (Fiala, ib. VII. p. 370; u Plevlju (Patsch, ib. IX. p. 522).

Na rimskom groblju u Optuju nađena je slična svjetiljka sa novcem Agrippe. Fischbach VII. 367.

Sl. 11. Zemljana lampica. Iz Osijeka.
2/3 nar. vel.

Sl. 12. Ulomak zemljane lampice. Iz Osijeka.
2/3 nar. vel.

Ova vrsta svjetiljaka mora, da je bila veoma obljudljena i mnogo u porabi osobito u I. i u II. stoljeću.

C.

Osebiti tip s ornamentima zastupaju svjetiljke, koje imaju na tanjuriću, na rubu, na tanjuriću i na rubu geometrijske ornamente; kadšto imaju tanjurić poprsje, a rub nema ornamenta, ili imaju rub geometrijski ornamentat, a tanjurić životinju. Od prije navedenih reljef-svjetiljaka razlikuju se još oblikom nosca, koji je kadšto duži, kadšto kraći, kadšto i nešto surovijom radnjom. Nekoje imaju držak, a neke ga nemaju.

1. Br. 257. Rub bez ornamenta, a tanjurić na okrajku isprugan, sredina mu je razbita; držak odbijen. Nosac odug podsjeća na tip pod A. Gornji dio nema uzdignutih kontura te je čitava površina više ravna. Duž. 70, šir. 47, vis. 21. Darovao g. C. F. Nuber.

2. Br. 235. Rub širok i plosnat te isprugan; pokrovac kanala isto tako isprugan; dočim na uvaljenom tanjuriću nema ornamenta. Na dnu tri grančice

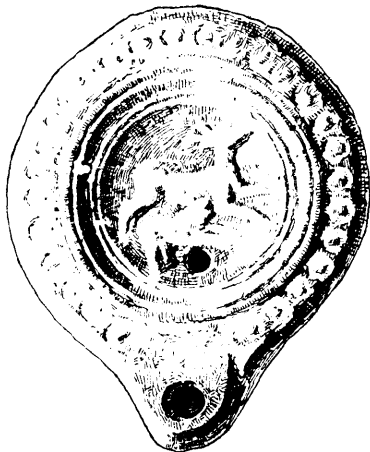
kao znak tvornice. Nosac odug, a svjetiljka u opće sploštena. Duž. 75, šir. 55·5, vis. 20. Nije sigurno, da li je u Osijeku nađena.

3. Br. 322. Na rubu i tanjuriću nizovi utisnutih krugljica; rub oširok, tanjurić napadno malen; radnja surova. Duž. 71·5, šir. 55, vis. 30. Dobavio grad Osijek.

4. Osobit oblik ovoga tipa imade svjetiljka br. 342. (sl. 13.). Ona imade na tanjuriću uzak rub i uvaljen tanjurić isprugan. Nosac je kratak; držak odbit. Stajala je na četverouglastom podstavku, koji je stajao na kakvoj ploštini, koja fali. Podstavak je isprugan i izšaran. Ovdje imademo obični današnji svijećnjak. Duž. 70, šir. 56, vis. 28. Darovao g. Antun Madile iz nalazišta donjogr. topničke vojarne.

5. Br. 131. Široki isprugani rub prama kraju pada; tanjurić udubljen i isprugan kao pobočna stijena zdjelice; nosac kratak, držak odbijen. Na dnu u krugu imade napis VICTORIA, gdje je O značajno i više uglato. Duž. 73, šir. 60, vis. 26. Darovao g. C. F. Nuber.

6. Br. 238. Na rubu niz krugova; na uvaljenom tanjuriću na desno trči jelen, a pod njim pas, koji ga za rebra ugriza (sl. 14.). Nosac je dosta kratak, drška nema. Duž. 74, šir. 63, vis. 24. Nije sigurno, da li je u Osijeku nađena.

Sl. 14. Zemljana lampica. Iz Osijeka. $\frac{2}{3}$ nar. vel.

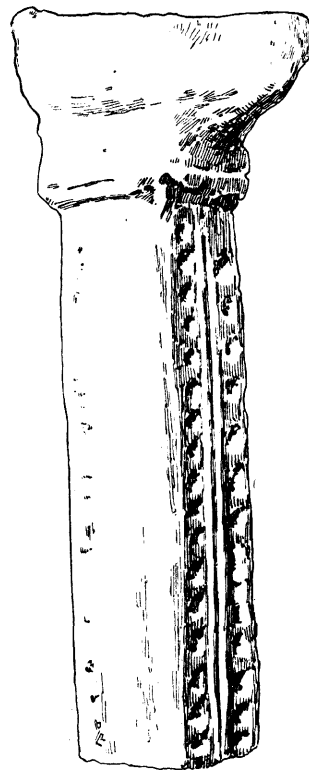
7. Br. 560. Pokrovac, koji po obliku ovamo spada (sl. 15.); na tanjuriću imade poprsje i 2 rupe za ulje. Imao je i držak. Darovao g. Makso Zucker.

U glavnom su istoga oblika dvije svjetiljke, koje imadu okomit držak na tanjuriću.

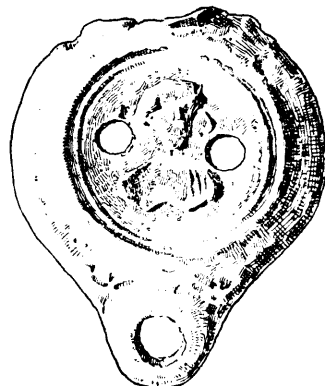
8. Br. 545. (Sl. 16.). Na rubu dva kruga, a na tanjuriću amfora sa vertikalno

ispruganim tijelom. Na dnu dva koncentrična kruga. Duž. 66, šir. 49, vis. 26. Darovao g. Đuro Flatschner.

9. Br. 233. Imade isti oblik. Na rubu 4 grozda vinove loze, a u sredini

Sl. 13. Zemljana lampica sa podstavkom. Iz Osijeka. $\frac{2}{3}$ n. v.

Sl. 15. Ulomak zemljane lampice. Iz Osijeka. $\frac{2}{3}$ n. v.

Sl. 16. Zemljana lampica.
Iz Osijeka. $\frac{2}{3}$ nar. vel

A imao grbe, ondje ove imaju po tri pruge. Oblik nosca bi u glavnom opet sjećao na tip B., samo je zavoj sa ugla produljen i obilazi tanjurić.

1. Br. 245. Mala svjetiljka surove radnje. Na pokrovcu se ne raspoznaju nikakve crte ornamenta; tanjurić plosnat. Duž. 67, šir. 44, vis. 30. Od smeđe gline. Darovao g. Weltmann.

2. Br. 229. Na dnu dva koncentrična kruga. Na pokrovcu na rubu tanjurića pruge mjesto grba; držak. Duž. 80, šir. 52, vis. 33. Mora da je i u novije vrijeme rabila, jer je još veoma masna.

3. Br. 237. Isto takova, ali malo veća. Duž. 81, šir. 53, vis. 33.

4. Br. 223. Nešto surovije radnje; konture na pokrovcu više izlizane. Duž. 80, šir. 53, vis. 35. Ove tri zadnje su od smeđe gline načinjene.

5. Br. 235. Još surovije radnje; ni na dnu ni na pokrovcu ne vide se nikakve konture. Duž. 84, šir. 56, vis. 36.

6. Br. 323. Skroz nepravilno građena. Duž. 87, šir. 60, vis. 38. Ove su dvije od žuto-crvene gline. Dobavio grad Osijek.

D.

na tanjuriću posudica sa drškom. Držak odbit. Duž. 71, šir. 52 $\frac{1}{2}$, vis. 24. Radnja surova i prosta; od smeđe zemlje.

10. Br. 326. imade sličan oblik. Zdjelica je više okrugla, rub, čini se, da je bio isprugan; preko drška je provrtana rupa. Duž. 64, šir. 53, vis. 28^{mm}. Radnja surova. Dobavio grad Osijek.

Od ove vrste su nađena dva komada u Mitrovici. Brunšmid Vjestnik IV, pg. 192. sl. 80, 81 i 82.

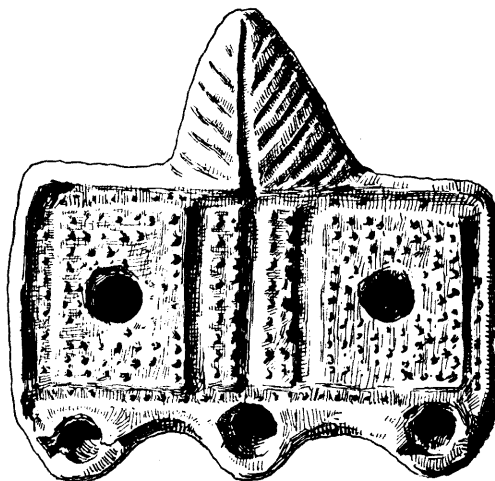
Odug tip sa dosta širokim i dugim kanalom imade niz svjetljaka od prilično lijepo do veoma surovo izrađenih. Na dnu nemaju ni znaka, ni ornamenta; na rubu pokrovca držak kao pređašnje, a gdje je tip

E.

Novi i neobičan tip imaju one svjetiljke, kojima zdjelica nije okrugla, kao kod svih ostalih, nego četverouglasta sa više otvora za stijenje. Ovi su otvori tako učinjeni, da je pobočna stijenja na stanovitoj strani tek nešto iskrenuta. Ove su služile za praktičnu porabu u kući, što se još iz toga vidi, što imaju držak. Ornamentat je na pokrovcu jednostavan: nizovi točaka bilo ispupčanih ili utisnutih. Držak prikazuje običan oblik lista.

1. Br. 251. Na pokrovcu tri otvora za stijenje, tri niza utisnutih točaka jedna rupa za lijevanje ulja i držak u obliku lista. Duž. na pokrovcu 64, šir. 36, vis. 28. Darovao g. C. F. Nuber.

2. Br. 270. (Sl. 17.). Na pokrovu imade isto tako tri otvora za stijenje i dva otvora za ulijevanje ulja. Dva su otvora radi simetrije, jer je nutarnji prostor samo jedan. Oko čitavoga gornjega polja imade niz ispupčanih točaka, a nutarnji se dio dijeli na dva dijela, koji su razdijeljeni sa dvije pruge, te na svakoj po dva niza ispupčanih pruga. Držak u obliku lista. Duž. 82, šir. 45, vis. 24. Darovao isti.

Sl. 17. Zemljana lampica. Iz Osijeka. $\frac{2}{3}$ n. v.

Svjetiljke, koje su imale držak u obliku lista, mora da su u Mursi bile dosta običajne, jer se takovih fragmenata prilično našlo. Po ostacima raspoznaje se, da su svjetiljke i sa okruglom zdjelicom imale drške u obliku lista, a br. 134. je jedna čitava. Broj 141 sa napisom VICT imade držak također u obliku lista, koji imade nešto dulji vrat nego li je obično. Na tanjuriću imade relief amforu i dvije rupe za ulijevanje ulja. Kakav je bio nosac, to se ne da točno razabrati, može lako biti, da je imao oblik, kakav smo kod B navodili; na

to nas bar jedan zavoj upućuje. Izvan svega imade još ispod drška probušenu rupu, kojoj svrha nije sasvim jasna. Jedan fragmenat imade također s gornje strane oblik lista, a odozdo ljušturu.

F.

Više otvora za stijenje sa oduljim kanalom imadu okrugle svjetiljke, koje se na ni jedan od navedenih tipova usko ne prislanjaju. One su služile čisto praktičnoj svrsi i bile su prilagođene za prenos, jer imadu drške. Sve svjetiljke, koje imadu više otvora za stijenje, imadu i svoj držak.

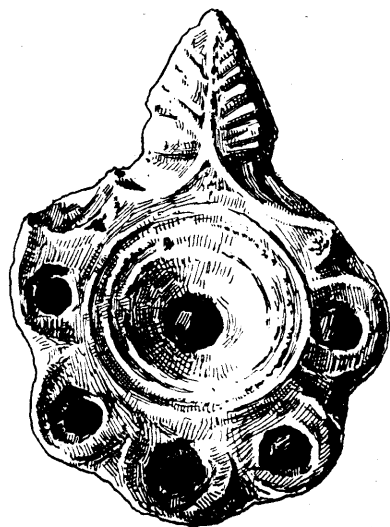
1. Br. 255. Okrugla zdjelica sa dva nosa imade na dnu kao i na rubu tanjurića utisnute točkove. Držak fali. Dužina od nosa preko sredine 64, šir. 47, vis. 26. Darovao g. C. F. Nuber.

Na Optujskom rimskom groblju nadena je slična svjetiljka s novcem Vespasijana. Dr. Fischbach II. 404.

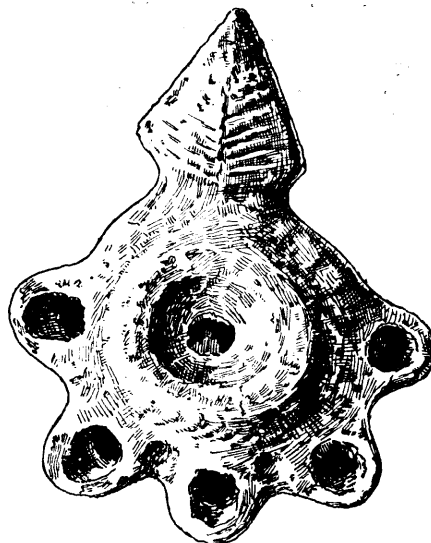
2. Br. 2816. Okruglja svjetiljka sa tri nosca. Tanjurić je ravan te je na širokom rubu isprugan, u sredini rupa za lijevanje ulja. Kanali za stijenje su odugi te imade svaki još rupicu za ravnanje fitilja. Držak je odbit. Duž. 93, šir. 67, vis. 32. Darovao g. C. F. Nuber.

Slična se našla i na Optujskom groblju. Dr. Fischbach. II. 406.

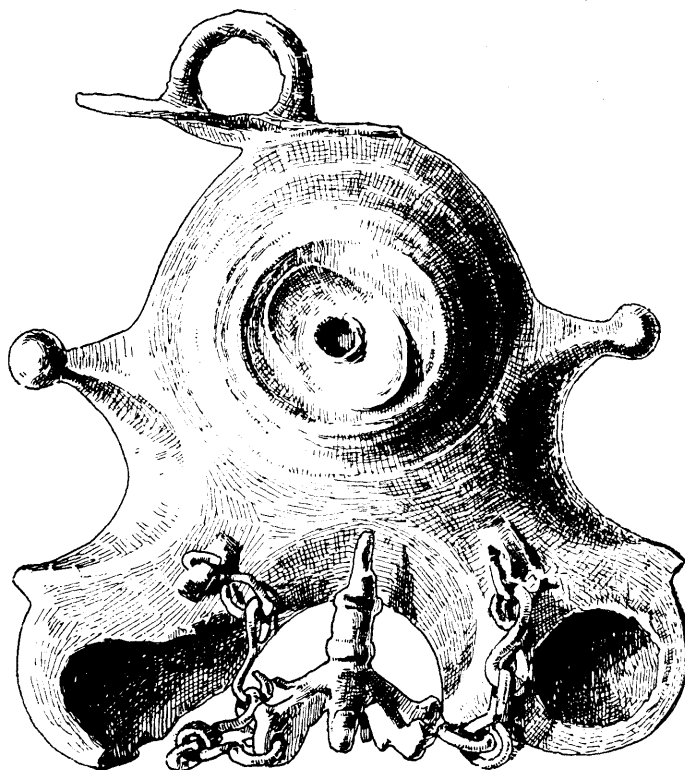
3. Br. 134. (sl. 18.) sa gore navedenim napisom FAB imade pet otvora za stijenje, držak u obliku lista i ornamente pruge. Od smeđe gline. Duž. 84, šir. 60, vis. 25. Darovao g. C. F. Nuber.

Sl. 18. Glazirana zemljana lampica.
Iz Osijeka. $\frac{2}{3}$ nar. vel.

Sl. 19. Glazirana zemljana lampica.
Iz Osijeka. $\frac{2}{3}$ nar. vel.

Sl. 20. Bronsana lampica. Iz Osijeka. $\frac{2}{3}$ nar. vel.

4. Br. 281. (sl. 19.). Okrugla svjetiljka sa pet otvora, koji nemaju kanala, te su otvori za fitilj tako učinjeni, da je pobočna stijena iskrenuta. Rub tanjurića se uzdiže, dočim mu sredina duboko pada u otvor za lijevanje ulja. Držak je u obliku lista te uzdignut. Čitava svjetiljka je žuto kalajsana. Duž. 66, šir. 54, vis. 37. Darovao isti.

5. Svjetiljka br. 268, načinjena od smeđe gline, imade oblik okrugle zdjelice. Nosac joj je od pobočne stijene istisnut; na rubu tanjurića imade dvije grbe, kojima nas sjeća na tip A, držak je odbit. Tanjurić je uvaljen te imade oko rupe koncentrične krugove. Šir. 72, vis. 28. Darovao isti.

6. Uz ovaj tip prislanja se svjetiljka od bronza br. 2815 sa okruglom zdjelicom i sa dva oduga kanala za stijenje. Tanjurić se na okrajku uzdiže, a u sredini imade cijev, koja probija dno. U ovu je cijev utaknuta druga u podobi lijevka. Nad kanalima imade dvije karike, u kojima su lančići, treći je lančić bio utaknut valjda u kolut, što je kod drška, gdje imade još uzdignuto pero. Na rubu zdjelice imadu dva šiljašta nastavka. Svjetiljka je bila učinjena da visi. Duž. 114, šir. 72, vis. 35. (Sl. 20.). Za ovu nije sigurno, da je u Osijeku nađena.

7. Br. 241. je opet svjetiljka od smeđe gline načinjena u obliku okrugle zdjelice. Nosac joj je kratak. Na dnu imade u krugu u sredini i na kraju ornament: točka u dva koncentrična kruga i kao grančicu. Uvaljen tanjurić imade u naokolo krugove; sredina je razbita. Kod nosa je označena rupa za ravnaje fitilja. Drška nema, niti je rabljena. Možda nije ni bila učinjena za svagdanju porabu. Šir. 82, vis. 26. Dobavio grad Osijek.

8. Br. 1294. Okrugla svjetiljka od crvene pečene gline sa tri otvora za fitilj. Držak odbit; tanjurić razbit; bez ornamenta. Šir. 64, vis. 29. Dobavio grad Osijek.

9. Br. 263 je fragmenat svjetiljke, stičan predašnjoj, sa tri otvora za fitilj, koji su bili malo ne sasvim na rubu tanjura. Na dnu imade tri koncentrična kruga, što gornja nema, a držak je otvoren, da se može prst provući. Vis. 35. Darovao g. C. F. Nuber.

10. Br. 240. Okrugla svjetiljka od crveno pečene zemlje sa tri otvora za fitilj. Držak odbit imao je oblik koluta, da se može prst provući. Radnje dosta proste, bez ornamenta. Šir. 70, vis. 27.

11. Br. 278. Okrugla svjetiljka od crveno pečene zemlje sa pet otvora za fitilj. Radnje priproste, bez ornamenta. Držak sasvim odbit. Šir. 91, vis. 33. Darovao g. C. F. Nuber.

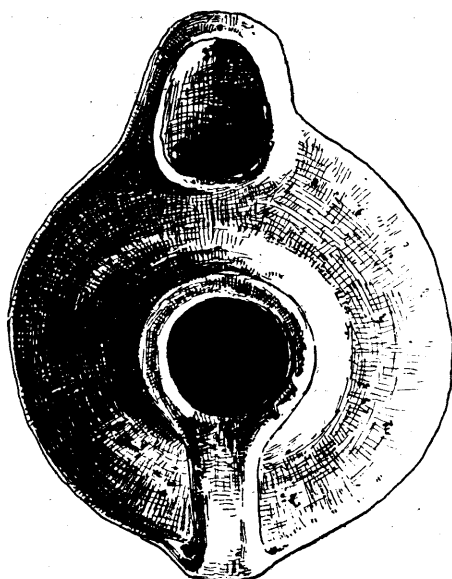
G.

Okrugle svjetiljke, prilično surove radnje, imadu gornji dio tako učinjen, da se rub otvora za lijevanje ulja uzdiže, a od ovoga vodi držak, koji se opet sa rubom zdjelice spaja. Ovaj je držak većinom otvoren, da se može prst provući, jedanput je zatvoren. Svjetiljke su učinjene u jednom komadu.

1. Br. 280, oštećena; fali joj nosac i držak. Rub tanjurića se ponješto spušta, a kod rupe se opet uzdiže. Šir. 68, vis. 38. Darovao g. C. F. Nuber.

2. Br. 318. Rub se tanjurića ponešto uzdiže, a kod rupe je gore zakrenut kao i kod predašnje. Nosac za fitilj je također otegnut. Šir. 77, vis. 41. (Sl. 21.).

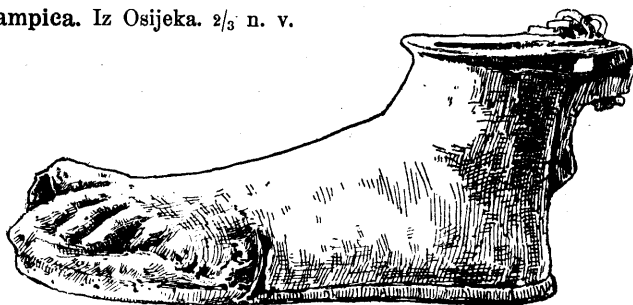
3. Fragmenat svjetiljke istoga oblika crno kalajsan.

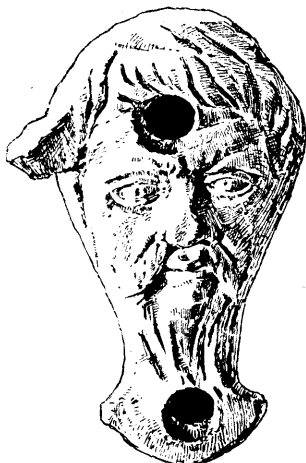
Sl. 21. Zemljana lampica. Iz Osijeka. $\frac{2}{3}$ n. v.

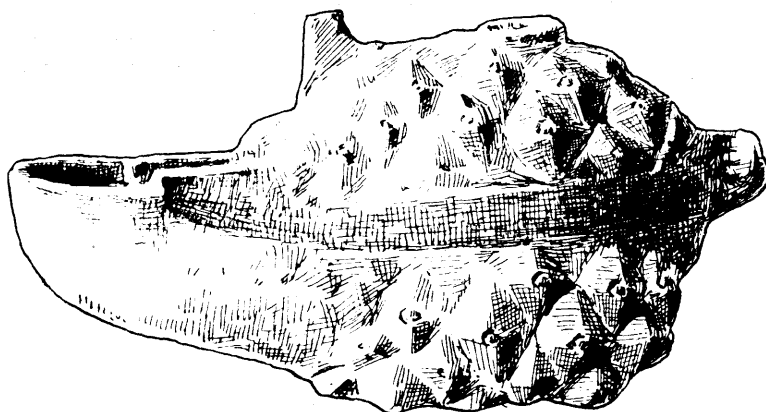
Sl. 22. Zemljana lampica. Iz Osijeka.
 $\frac{2}{3}$ nar. vel.

Sl. 24. Bronsana lampica. Iz Osijeka. $\frac{2}{3}$ nar. vel.

Sl. 23. Zemljana lampica.
Iz Osijeka. $\frac{2}{3}$ n. v.

Sl. 25. Zemljana lampica. Iz Osijeka. $\frac{2}{3}$ nar. vel.

4. Br. 230. Gornji se dio ponešto razlikuje od svjetiljke br. 280, krajnji je rub oštiji, otvor za lijevanje ulja se malo spušta kao lijevak; držak zatvoren. Žuto kalajsana. Šir. 63, vis. 40.

H.

Svjetiljke načinjene u obliku kakovoga predmeta: glave, noge, ananas-ploda, prislanjaju se ponešto uz t. zv. reljef-svjetiljke, nu one se mogu naoseb uzeti, jer se opet u mnogome od njih razlikuju. One su bile učinjene za svagdanju praktičnu porabu, a možda su služile i u sakralne i sepulkralne svrhe.

1. Br. 282. (Sl. 22.). Svjetiljka, kojoj gornju stranu sačinjava lice čovječe dosta surove radnje: oči napadno velike i koso ležeće, usnice isprevijane. Na niskom čelu rupa za lijevanje ulja, ispod brade nosac za fitilj. Kroz čitavo dno imade pruge kao list; nerabljena. Duž. 83, šir. 46,5, vis. 30,5. Darovao gosp. C. F. Nuber.

2. Br. 2249. (Sl. 23.). Svjetiljka u obliku čovječe glave dosta prikladne radnje. Kosa spuštena na čelo, brada se spušta u kanal za fitilj, a otvor podsjeća svojim trokutnim oblikom na otvore, koji su kod svjetiljaka sa tipom B. S jedne je strane pritisnut šiljak, koji bi imao biti na mjesto uha, s druge strane nema ništa. Dno je isprugano kao list. Nerabljena. Duž. 76, šir. preko čela 43, vis. 32. Darovao grad Osijek.

3. Br. 2814. (Sl. 24.). Oblik noge sa potplatom imade jedna svjetiljka od bronza. Na rubu otvora za ulje imade još ostatak lančića; otvor za fitilj bio je ispod palca, koji je oštećen, pa se tako ne vidi, gdje je bio drugi kraj lančića pričvršćen. Duž. 96, šir. 34, vis. 46.

4. Br. 266. (Sl. 25.) je oveća svjetiljka u obliku ananas-ploda. Kanal za fitilj otegnut, imade rupu za iglu. Svojim oblikom sjeća na oblik nosca kod tipa A. Nasuprot nosa imade izbočinu, da se označi držak. Na gornjoj strani kraj rupe za lijevanje ulja bio je držak kao kolut. Svjetiljka može sigurno stojati nu ipak je bila načinjena da visi. Duž. 149, šir. 75, vis. 77. Darovao g. Franjo Sedlaković.

I.

Dvije svjetiljke proste i surove radnje svojim oblikom u opće sjećaju na konture oblika, što smo ga naveli pod br. 2249. Zdjelica im je okrugla sa glatkim podstavkom, gornji dio plosnat sa dosta velikim otvorom za lijevanje ulja. Nosac je napadno otegnut, a na lijevoj strani imadu šiljastu grbu, koja nas sjeća na nespretno uho kod broja 2249.

1. Broj 234. je dug 75, šir. 54, vis. 31. Čini se, da nije rabljena.

2. Broj 228. je dug 73, šir. 50, vis. 29. Ova je morala biti i u novije vrijeme u porabi, jer je još skroz mastna od ulja.

Svjetiljka br. 244. sa križem u sredini i sa 12 glava apoštola u reljefu, naokolo ruba moderna je kopija lijepoga starokršćanskoga originala. Duž. 97, šir. 62, vis. 33,5. Darovala gđa. Kirchbaum u Vukovaru.

Sa križem u sredini ali bez glava kod Dr. Fischbacha tab. II. sl. 399.

HRVATSKE RAZVALINE.

Velik je broj razvaljenih utvrđenih zgrada i crkava po Hrvatskoj i Slavoniji, koje već prije više stoljeća opustješe, većinom od onoga vremena, kada je Turčin harao i palio po hrvatskoj zemlji, koja mu se živo otimala, boreći se kao „antemurale Christianitatis“ za krst časni i slobodu zlatnu. Mnoge od ovih razvalina zub vremena, a još više ljudska ruka tako oštetiše, da im je skoro svaki trag nestao, jer su razvaline uvijek služile kao najzgodniji kamenolomi, u kojima se je našlo već priređenoga tesanoga kamena, tako da se onomu, koji je htio što graditi, nije trebalo mnogo napinjati. Mnogo razvalina tako pozobaše nove privatne i javne gradnje, a postupalo se je katkada, dapače i u najnovije doba, tako radikalno, da se je kamen povadio i iz samih fundamenata starih građevina. Posvemašnja propast nekih razvalina ne će se žalibože moći zapriječiti ni onda, kada se jednom i kod nas bude oblast za tu stvar življe zauzimala, kako se to čini u svim prosvjetljenijim zemljama, pa kada budemo imali zakon o čuvanju starinskih građevina i spomenika i zemaljsku komisiju, koja će nad njima nadzor vršiti. Takov zakon i komisiju u monarhiji samo još Hrvatska i Slavonija nemaju.

Da učinim nešto za spoznanje naših razvalina, naumio sam da opišem one, koje sam na svojim putovanjima imao prilike da vidim i potanje istražim. Gdjegod to bude moguće ili zgodno, pripočeti ću slike i tlorise dotičnih zgrada jer slika jasnije govori nego najljepši opis. Nije mi pri ovom poslu namjera, da konkurišem sa lijepom Laszowskovom publikacijom „Hrvatske povjestne građevine“, a to će svatko lako uviditi, koji bude pročitao ove crtice, u kojima govorim o razvalinama nekih sredovječnih crkava u ličko-krbavskoj županiji, koja je barem u tom najbogatija od svih ostalih krajeva hrvatskih, kada nije ni blagom ni zlatom. U sačuvanim pismenim izvorima jedva ima ovim crkvama traga i glasa, ali zato je ipak vrijedno, da se s njima kao starim hrvatskim građevnim spomenicima upoznademo.

I. Razvalina crkve sv. Marka kod Poduma blizu Otočca.

Na južnom kraju sela Poduma tik uz cestu, koja vodi iz Otočca k plitvičkim jezerima leži razvalina crkvice sv. Marka (sl. 26), kojoj navodno još i danas hodočaste katolici i pravoslavni iz okolice, tvrdeći jedni i drugi, da je pripadala njihovoj vjeroispovjesti. Danas od crkvice stoji samo još pročelje, koje je najčvršće građeno bilo, skoro u potpunoj svojoj visini, koja sada iznosi od prilike 8 m. Zidano je od prilično pravilno otesanoga omanjega kamenja različite veličine,

za koje se prilično sigurno može reći, da se nije posebno za ovu crkvicu priugotavljalo, nego da je povadeno iz zidova razvaljenih rimskih zgrada na obližnjim prozorskim oranicama. U sredini toga pročelja, kojemu je širina iznosila 7·52 m. nalazi se 1·15 m. širok i 2·13 m. visok otvor za jednokrila vrata, koja se unutra otvarala, gdje širina iznosi 1·35 m. Desno u visini od 0·79 m. i lijevo u 1·36 m. visine nalaze se u obzidu vrata udubine za učvršćenje babka ili za zapiranje. Odmah povrh vrata na tri su mjesta neke male četverouglaste luknje, koje se ne

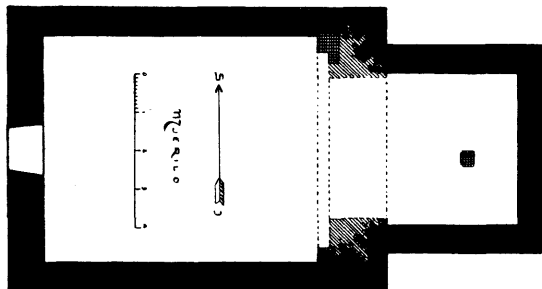

Sl. 26. Razvalina crkve sv. Marka kod Poduma blizu Otočca.

mogu smatrati prozorima; po svoj prilici su u njima bile učvršćene drvene grede što su nosile kor. U 5·5 m. visine povrh zemlje nalazi se kameni okvir uskoga oblongnoga prozora (dimenzije otvora od prilike $0\cdot70 \times 0\cdot25$ m.).

Totalna duljina crkvice sv. Marka (tloris sl. 27.) iznosi 14·18 m., a od toga otpada na 5·52 m. široko svetište 4·10 m. U svetištu, ali ne sasvim u sredini, nalazi se jedan kamen ($0\cdot40 \times 0\cdot35$ m.) koji je bio podnožje mense. Najviše je stradao onaj dio građevine, koji je dijelio svetište od crkve, tako da tu nacrt ne pruža nikakve sigurnosti. U sjeveroistočnom uglu crkve još se opaža nekakav usječen kamen, koji je valjda služio kao podnožje za neki arhitektonski dio, možda za

kakov pilaster, a njemu je sigurno odgovarao sličan komad na suprotnom jugoistočnom uglu, ali se nije sačuvao. Nešto sličnoga biti će da je stajalo i tamo gdje počima svetište. Zidovi crkve nisu svagdje bili jednako debeli. Najdeblji je bio pročelni zid, naime 0·92 m.; na uzdužnim stranama iznosila je debljina 0·75 m., a ostrag 0·66 m.

Sl. 27. Tloris crkvice sv. Marka kod Otočca.
Mjerilo 1 : 200.

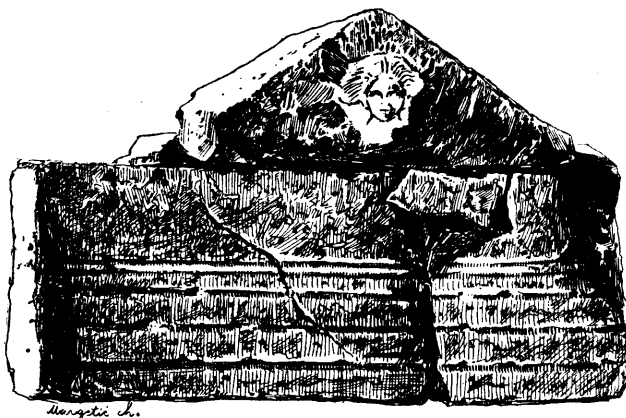
U najdoljnjem redu građe na lijevoj strani ulaza opazio je Patsch¹ ulomak kamena sa rimskim napisom, pa je od njega priopćio što je vidio. Ja sam htio taj kamen izvaditi, ali bi se to dalo učiniti samo kada bi se podjedno jedan dio razvaline porušio, na što se nisam mogao odlučiti. Jedino sam uklonio toliko materijala, da sam mogao od napisa, koji je jako izlizan, nešto više pročitati. Kamen je gornji ulomak rimskoga žrtvenika od vapnenjaka, 0·40 m. visok, 0·35 m. širok i 0·34 m. dubok. Na lijevoj strani fale valjda samo po dva slova. Između 1. i 2. retka nema traga onomu slovu, što ga Patsch kao nesigurno navodi, a u 3. retku ne može stajati od njega predloženo čitanje Quin[tus] ili Quin[ta]. Sa vjerojatnošću mogu nadopuniti samo u 2. r. [Lu]cia. U 1. retku dolazi pomisao na nadopunjenje [Silvano silve]stro, ali bi onda veći dio manjkajućih slova morao biti na gornjem profiliranom dijelu kamena.

STROMI
luCIAVE/
RVIMIA

Na jednom grobu našao sam gornji ulomak neprofilirana žrtvenika od vapnenjaka, desno i dole nepotpuna, 0·48 m. vis. i šir. i 0·36 m. dubok. Površina kamena je veoma otučena, a lijeva je strana iskrhana. Od napisa se raspoznaje samo prvi redak

D I M

= D(eo) i(nvicto) M(ithrae)... Spomenuo ga je Patsch², ali, kako je kamen bio skoro sav u zemlji, nije mogao prepoznati, što ta slova znače. Ja sam ga dao izvaditi i smjestiti pred pročelni zid razvaline. Spomenik po svoj prilici potječe iz obližnjega sinačkoga Mithreja.

Sl. 28. Rimsko kamenje pred razvalinom sv. Marka blizu Otočca. Po prilici $\frac{1}{18}$ nar. vel.

¹ Die Lika Col. 89.

² Die Lika Col. 90.

Na drugom grobu desno od ulaznih vrata ležao je 0·74 m. dug ulomak sarkofagova poklopca, 0·87 m. šir. i 0·44 m. visok, sa napred okrenutim na odskok (u reljefu) izrađenim poprsjem (sl. 28. gore) kamen je na doljnoj strani zažlijebljen, da bolje može pristajati na sarkofag.

U koritu obližnjega potoka leži velika profilirana baza stupa od vapnenjaka, 0·325 m. visoka, pa gore 0·65 m. a dole 0·85 m. široka. Na gornjoj strani ima po srijedi 0·11 m široka i 0·06 m. duboka rupa za pričvršćenje stupova debela, a dole su dvije 0·055 m. široke i 0·07 m. duboke rupe za čavle, kojima se je baza imala da učvrsti u podu. Ova će baza možda spadati na onu zgradu u rimskom gradu ispod Vitla, od koje su se sačuvala velika stupova debela na cesti i u Lešću kod Prpića¹.

I na drugim nekim grobovima nalazilo se je raznih građevnih komada od uglednijih zgrada rimskoga vremena, koji su sigurno također doveženi iz razvalina rimskoga grada Arupija na istočnoj strani Vitla.

Med ostalim sam pribilježio: 1. komad građje na tri strane profiliran, a na četvrtoj (stražnjoj) koso otesan. Vis. 0·45 m. ostale dimensije 0·94 × 0·78 m. odnosno 0·64 × 0·535 m. Valjda podnožje kakova pilastra. 2. Velik komad epistilne grede (sl. 28. dole), od prilike 1·60 m. d. i 0·40 m. visok, polomljen. Na obje uzdužne strane je profiliran, a ima gore dvije a dole jednu četverouglastu rupu, pomoćju kojih se je kamen vezao sa gornjim i doljnim građevnim dijelovima. 3. Profilirana glavica pilastra od vapnenjaka, 0·545 m. vis., 0·90 m. šir. i 0·86 m. dub., sa dvije četverouglaste rupe na gornjem 0·26 m. visokom neprofiliranom dijelu. 4. Ulomak 0·24 m. debela i 0·78 m. široka praga od vapnenca za dvokrila vrata, kojemu je širina negda iznosila od prilike 1·37 m. Po srijedi u 0·15 m. širokom žlijebu udubljena je pačetvorinasta rupa (0·05 × 0·04 m.), u koju se je spuštao zapor jednoga krila vrata. 5. Ulomak 0·16 m. debele ploče od vapnenjaka, 0·72 m. d. i 0·63 šir., sa četverouglastom rupom i žlijebom za ulijevanje olova u svrhu vezanja građe.

U jugozapadnom uglu crkve uzidana je velika tesana ploča od vapnenjaka, 2·12 m. duga, preko 0·87 m. vis. a 0·32 m. debela. Žlijeb na nutarnjoj strani za ulijevanje olova u svrhu vezanja dokazuje, da je i ta ploča negda bila sastavni dio — valjda iz poda — jedne odličnije od kamena zidane rimske zgrade.

Za mnogo tesanih ploča na grobovima ne može se sigurno reći, da li se imaju smatrati antiknom gradom, ali mi je to veoma vjerojatno. Biljeg kršćanskoga vremena našao sam samo na jednoj 1·70 m. d. i 0·85 m. širokoj ploči, kojoj se po srijedi nalazi urezan krst sa 0·10 m. odnosno 0·09 m. dugim krakovima, koji se ponešto koso presijecaju.

Oko crkvice sv. Marka nalazi se staro groblje, za koje se nitko ne sjeća, kada je u porabi bilo. Na zapadnoj strani u novije je doba prilično velik komad otkopan, a materijal odvežen. Da ustanovim, u koje doba crkva spada, kopao sam dva dana (31/8 i 1/9 1900.) na toj zapadnoj strani počam od spomenute rupe prema crkvi. Sve do dubljine od 0·90 m. našao sam veoma mnogo kosturova, koji su

¹ Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. III str. 185.

ležali jedan do drugoga licem okrenutim prema istoku. Da se uzmognu novi mrtvaci sahraniti, groblje je više puta prekopavano, pri čemu se nije pazilo na kosture prije zakopavana svijeta. Mislim, da je groblje bilo u porabi znatno više od jednoga stoljeća. Mrtvaci polagali su se u zemlju u škrinjama od jelovih dasaka, od kojih su se našli sasna protruli komadići, a uz nje više kovanih željeznih čavala, s kojima su se škrinje zakivale i ulomci željeznih spona.

Predmeta, što su se priložili u grobove, našlo se malo, a i ti su neznatni, što sve sluti na veliko siromaštvo tamošnjega seljačkoga žiteljstva, koje po svojoj prilici kulturno nije visoko stajalo a imalo veoma male potrebe. Među priložima nije bilo ništa, što bi pružilo podataka za sigurno datiranje (n. pr. koji novac), pa mogu samo da izrečem mišljenje, da je to groblje bilo u porabi prije dolazka Turaka u Liku, dakle u XV. i početkom XVI. stoljeća, a prema tomu da je crkvice stajala već najkašnje na početku XV. vijeka. Na vrijeme iza protjeranja Turaka iz Like neće se smjeti pomišljati, jer bi se u tom slučaju u narodu ipak morala bila kakova takova predaja sačuvati, a već Fras' piše godine 1835, da su kod Poduma ispod brda Huma razvaline jedne stare crkve nazvane sv. Marko, o kojoj se ne zna ništa primijetiti.

U povjesnim spomenicima našao sam crkvu sv. Marka spomenutu samo u pismu Petra Zrinskoga od godine 1660, kojim javlja ratnomu vijeću kako su smješteni Vlasi Usorčani u Viliću, Kompolju i uz Gacku.² Da li je crkva još rabila, iz toga se mjesta ne može zaključiti.

U prekopanim grobovima našao sam samo šest komada nakita, naime dvije naušnice i četiri prstena: 1. Jedna je naušnica (sl. 29., 1) od okruglo savite nesastavljene bronsane žice, koja završuje ovalnim pupoljkom, koji sastoji od dvije šuplje posebno rađene kalote. Oštećeni taj pupoljak, koji je bio urešen sa osam vertikalno smještenih reljefnih rebara, bio je negda posrebrn. Najveći promjer iznosi 45 mm.

2. Druga naušnica (sl. 29., 2) od tanke bronsane nesastavljene žice kao da je na jednom kraju završavala komadom u obliku slova S, ali se taj završetak nije sačuvao. Takovih karika (Schlāfenringe) našlo se na više mjesta u Hrvatskoj i Slavoniji (Bijelo brdo, Svinjarevci, Pijeski kod Đurđevca, Veliki Bukovac kod Ludbrega itd.) u grobovima svijeta, što je bio pokopan u XI. i XII. vijeku, a nalaze ih u svim krajevima, gdje su kada Slaveni prebivali. Po ovome komadu, koji kao što i predašnji potječe iz micana starijega groba, smjelo bi se pomišljati i na znatno raniju porabu groblja kod sv. Marka, nego što sam to gore istaknuo.

3. Neurešen bronsan prsten od 2.5 mm. širokoga sastavljena štapića konveksnoravnoga prosjeka (sl. 29., 3). Promjer 20 mm.

4. i 5. Dva bronsana prstena sa prsta jednoga dječjega kostura (sl. 29., 4). Jedan nesastavljen, od pločastoga 6 mm. širokoga štapića, blizu ruba je urešen sa po dvije naokolo tekuće crtice, koje su izvedene kotačićem, koji je bio sproveden na gusto poredanim šiljcima; promjer 16 mm. Na drugom, koji je sastavljen,

¹ Topogr. d. Karlst. Militärgr. str. 258.

² Lopašić Spom. hrv. Krajine II 311.

naokolo su urezana dva usporedna žlijeba; širina štapića 4·5 mm, promjer 16 mm. Ne da se reći, nisu li žlijebovi ovoga prstenja možda načinjeni u svrhu emajlovanja; samo po sebi to nebi bilo nemoguće.

6. Sastavljen bronsan prsten sa kostura odrasle osobe, sličan ovomu zadnjemu sa dva naokolo izvučena usporedna žlijeba; širina štapića 3·5 mm, promjer 19 mm.

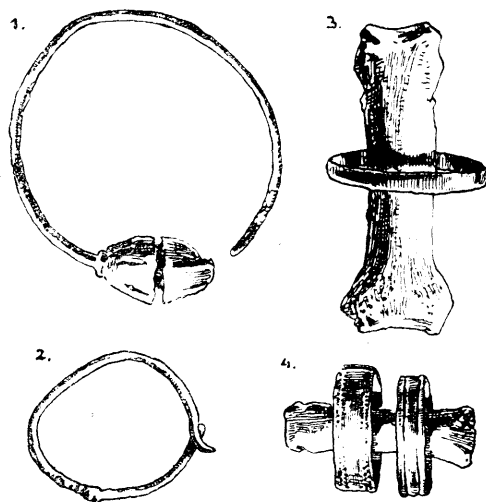
Pojedince našlo se još u grobovima: 7. Svinuta i ispucana pločica od tankoga bronsanoga lima, 45 mm. duga i 33 mm. široka. Tri u trokut stavljene rupice dokazuju, da je bila čavličima na nešto pričvršćena, kako mislim na remen od pojasa.

8. Zašiljen bronsan štapić, 29 mm. dug, 8 mm. širok i 2 mm. debeo. Na doljnoj strani širega kraja vidi se mjesto, gdje je nešto bilo prikeljeno, možda karičica, a u tom slučaju mogao bi to najprije biti trn od predice jednoga kajiša.

Blizu površine našao se je željezni batić jednoga zvona, svinut gore u kvaciću. Kako mu duljina iznosi samo 132 mm, to je zvono crkvice sv. Marka, od kojega taj batić po svoj prilici potječe, bilo veoma maleno.

Po ulomcima zemljanoga posuđa, koji su iz zemlje iskopani, moglo bi se pomišljati, da je prigodom pogrebâ vladao običaj, da se daju „daće“ na groblju, a hrbine posuda, koje su se razlupale, da su slučajno dospjele u grobove. Moguće je u ostalom, da te hrbine potječu i od „daća“, koje su se na groblju iza nekoga vremena davale, a da su zatrpane sa mrtvacima, koji su se iza toga zakopavali.

Spominjem konačno još, da sam u razvalini našao jednu kremničku krajcaru od g. 1892., a radnici su me uvjerali, da to mora biti „lemojzina“ jednoga hodočasnika iz okolice.

Sl. 29. Nakiti iz starohrvatskoga groblja sv. Marka kod Otočca. Nar. vel.

II. Razvalina crkvice između Založnice i Doljana (kotar Otočac).

Na brežuljku zaselka Brakusove doline, koji se nalazi sjeverozapadno od sela Založnice, a 1·5 km. u ravnoj liniji od današnje parohijalne crkve, stajala je negda — navodno pravoslavna — crkvice sv. Đurđa, od koje se sačuvaše samo neznatni ostanci. Tu je crkvicu u novije doba sasama razorio Đukan Brakus, izvadiv iz njezinih zidina i temelja skoro svu tesanu građu, da si njome sagradi ogradu, pa ostaviv na mjestu stare crkvice samo veliku hrpu sedre i mnogo još sasama neporavnanih rupa. Po očevidu i Đukanovome kazivanju konstatovao sam,

da je crkvice bila orijentirana smijerom od zapada na istok, sa ulaznim vratima na zapadnoj strani, da joj je širina iznosila od prilike 7 m., a duljina 16·5 m. uračunav i 5 m. dugo svetište, koje da je navodno okruglom apsidom završavalo. Blizu zapadnoga kraja crkve našla se je 1·62 m. duga, 0·79 m. duboka, a 0·39 m. debela kamena ploča, koja je služila kao nadvratnik, a pod njom da su se našle i njezine okomite gredice, kojih ja nisam vidio. U toj ploči otklesan je kamen za 0·85 m. široka jednokrila vrata, koja su se unutra otvarala, a kojima se je gornji čep okretao u 0·10 m. širokoj i 0·07 m. dubokoj rupi. Ovaj nadvratnik nalazi se u jednom suhozidu u neposrednoj blizini crkvice, kraj koje su se kao obično i drugdje u starije doba pokopavali mrtvaci, kojima bi se grobovi označivali velikim tesanim kamenim pločama. Jedna takova ploča još se i sada nalazi na južnoj strani do crkvice, a druga 2·245 m. duga, 1·05 m. široka i 0·47 m. debela prenešena je odavle pred kuću Marte Popović u Založnicu. Na ovoj ploči nalaze se na dva mjesta po tri četverouglaste udubine, u koje je sigurno na jednoj strani bio usađen željezni krst sa dva pobočna kraka, dočim su u one na drugoj strani zalazila tri kraka željezne prječke, koja je taj krst podupirala, da se tako lako ne bi srušio. Pod tom pločom našle su se čovječje kosti, navodno bez ikakvih priloga.

Razvalina u Brakusovoj dolini ne može biti drugo nego ona crkvice, o kojoj Fras¹ piše, da je razvalina stare grčke crkve kraj puta iz Doljana u Založnicu. Po njemu su se tu našli ulomci kamenja sa napisima rimskoga vremena, od kojih on dva priopćuje. Jedan (CIL III 3011) bio je podignut nekome C(aio) Julio Rufi[no?]. . . [f]ilio. . . patri a. . . Drugi (CIL III 3009) spominje gradskoga vječnika (decurio) i podjedno jednoga od obijuh zajedno upravljajućih načelnika (duumvir iure dicundo) neke gradski uređene općine, koja samo može biti toli blizu ležeći Arupium, a glasi: . . . Sabi[nus], dec(urio) (duum)[vir] iur(e) [dic(undo) p]ater. . . Po ovim spomenicima sudeći, dalo je za crkvicu između Založnice i Doljana materijal rimsko groblje kod Prozora, dočim je za sv. Marka građa vađena iz razvaljenih zgrada. Eksistencija crkvice na Brakusovoj dolini dokazuje, da Patsch¹ krivo čini, kada od Frasa spomenutu crkvicu između Doljana i Založnice identificira sa crkvicom sv. Marka, koju Fras na drugom mjestu naročito navodi.

U okolici Založnice našlo se je i prethistorijskih starina. Po pripovijedanju narodnoga pjesnika Jove Uzelca u Založnici našao je prije nekoliko godina neki Brakus u Komarnici-vrhu više bronsanih toka, koje su izgledale kao naočare, pa prodao trgovcima u Otočcu. Radi se tu sigurno o predmetima iz groblja halštatskoga doba. I neki Borčić da je našao nekakovo koplje, a kojekakova oružja da bi se moglo naći u pećini Zelenturiša na vrh Huma.

III. Razvaline u Pavlovcu (kotar Gospić).

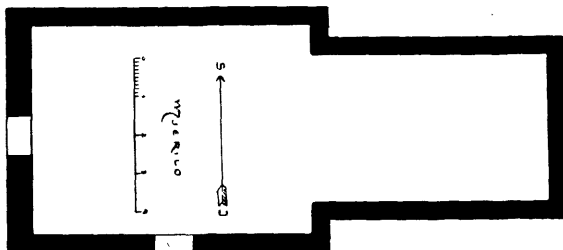
Na brežuljku Glavici u južnom kraju atara sela Pavlovca nalazi se Crkvina, razvalina stare crkvice (tloris sl. 30.), od koje se još do danas sačuvaše

¹ Die Lika Col. 89.

² Topogr. str. 257.

do 0·70 m. visoki zidovi, sagrađeni od kamena uz porabu morta. Domaći je svijet tu crkvicu, koja je navodno bila pravoslavna, a posvećena sv. Nikoli, i njezinu okolinu prerovao, pa tom prilikom naišao na groblje, koje će biti kakovih 400 godina staro. Nadgrobne ploče većinom su poodnašane, da služe kao građa u kućama i ogradama. Veoma mnogo ljudskih kostiju našlo se je u samoj crkvici kod mense. Crkva je bila orijentirana od zapada na istok sa ulaznim vratima na zapadnoj strani, gdje još stoji njezin 1·05 m. široki prag. Uprav tako široka vrata nalazila su se navodno i na južnoj strani, ali je tu zid razoren, pa se ne može sigurno reći, da li je to ispravno. Duljina crkve iznosila je 14·85 m., a širina 6·50 m.; od toga otpada na 4·85 m. široko svetište 6·30 m. duljine. Antiknoga kamenoga materijala nisam opazio, a osim spomenutoga posve jednostavnoga praga nema tu više nikakvih građevnih komada novijega vremena. Ova crkvice biti će identična za tobožnjom „Schlossruine Zoroeva Glavica“, koju Fras¹ u Pavlovcu spominje.

Nasuprot Glavice diže se strmi brežuljak Šupljača², koji se tako zove po

Sl. 30. Tloris crkvice na Glavici u Pavlovcu (kotar Gospić). Mjerilo 1:200.

velikoj pećini blizu njezina vrha, koji brežuljkom prolazi skroz na skroz od sjevera prema jugu. U toj pećini, kojoj se na sjevernom kraju nalazi zidana ograda, navodno od „šterne“, negda se je prebivalo, a stanuju tu od vremena do vremena i sada Cigani kovači. Na brežuljku opazio sam karakteristične terase kao kod nekih prethistorijskih naselbina u ličkokrbavskoj županiji, pa hrbina od posuda i speknutoga

maza od pletenom opletenih i omazanih koljeba, a svijet mi je pripovijedao, da se u okolini nailazi na bronsane žice i druge predmete, koji obično sačinjavaju inventar grobova halštatskoga doba.

Na vrhu Šupljače vide se neznatni ostanci kamenom zidane utvrde, kojoj je vanjski promjer od zapada k istoku iznosio od prilike 14 m., a od sjevera k jugu blizu 10 m. U sredini toga ravanka ima izdubina sa sjedalom u kamenu isklesanim, t. zv. turski stolac, na koji da su po narodnom pričanju Turci sjedali, pa se kupali. Ispod pećine ima na sjevernoj strani mali polukružni zid, koji je zatvarao i onako teški pristup do utvrde, a na podnožju je obzid oko cijeloga brijega, koji čini posvema utisak utvrđena sredovječnoga zbijega, u koji su se u slučajevima nužde valjda zaklanjali žitelji onoga kraja. O prošlosti „grada“ Šupljače nije ništa poznato. Biskup Glavinić u svojem opisu Like i Krbave od g. 1696.¹ spominje ga kao Castellum Paulovac² na dražesnom brežuljku,

¹ Topographie str. 206.

² Fras n. n. m. bilježi Šupljara.

³ Lopašić Spom. hrv. Krajine III. 49.

veli da u njem ima mjesta za 100 stanovnika (accolae), a da zidovi još i sada stoje, makar da su uvijek bez krova izvrženi nevremenu.

Između Pavlovca i Zavođa vodi preko oniže prosjeke između dva brežuljka t. zv. previja, prosjek kroz liticu baš tako širok, da su njim mogla kola prolaziti. Nema sumnje, da je taj prosjek potekao od ljudske ruke, a da mu je svrha bila, da se njime najkraćim putem prevede cesta, što svjedoči i njegovo latinsko ime. Kada je prosječen, ne da se stalno reći, ali mi je vjerojatno, da su taj posao učinili Rimljani, pa da je ovuda išla rimska cesta iz rimskoga mjesta kod Vrepeca na jug i jugoistok u Dalmaciju

Dr. Josip Brunšmid.

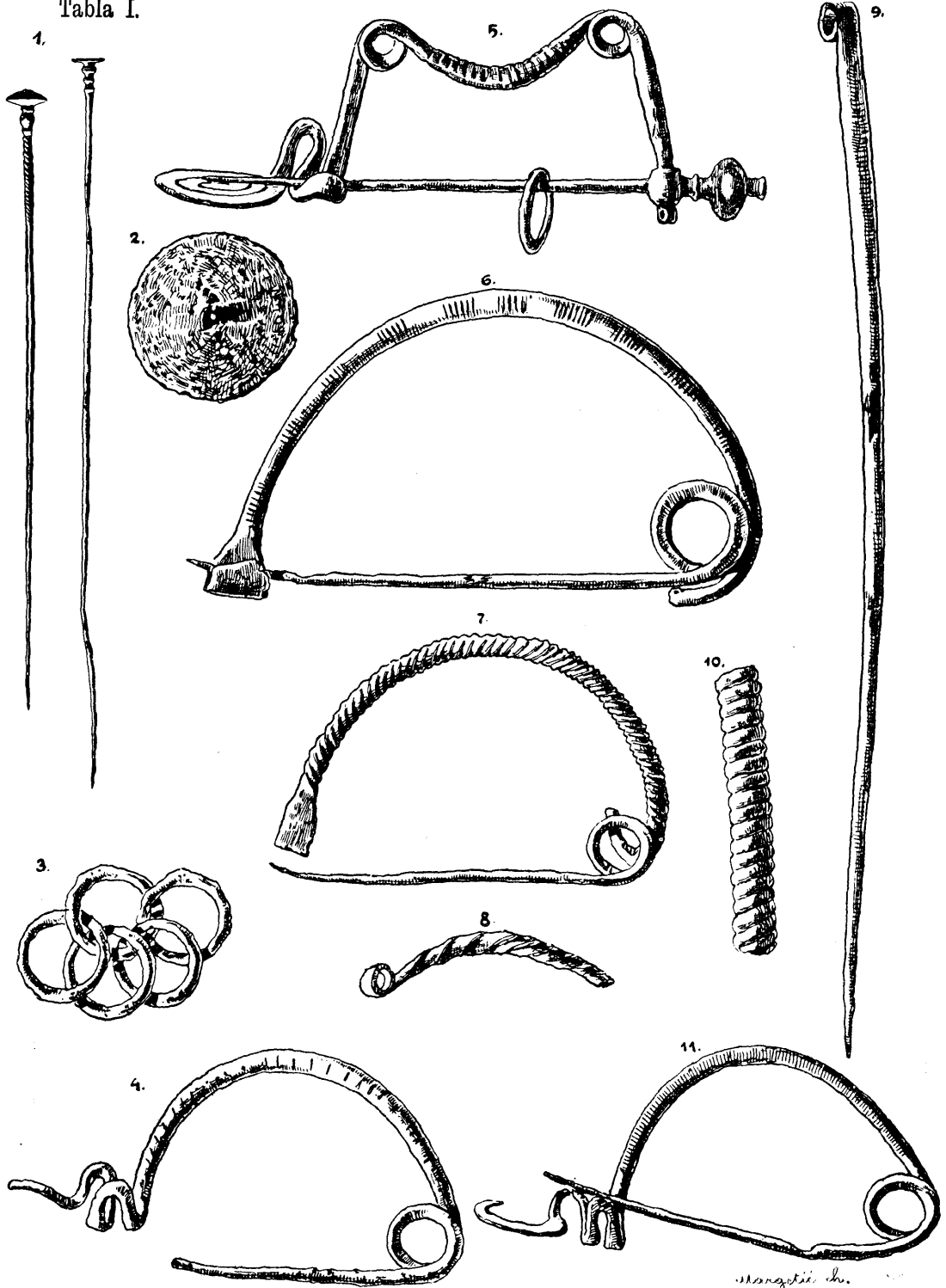
GROBLJE BRONSANOGA DOBA NA KLAČENICI KOD JABLANCA (KOTAR SENJ). — POVJEST MJESTA JABLANCA.

Na južnoj strani luke jablanačke diže se veoma strma Klačenica, na koju se čovjek samo uz velik trud, stupajući preko kamenja, koje se pod nogama odmiče, popeti može. Valovita je to od prilike 1 km. duga kosa, koja se proteže od zapada prema istoku, opadajući strmo na sjever k jablanačkoj luci, a još strmije na jug u dragu Zavraticu, do koje se spušta skoro neprohodan puteljak. Najzapadniji vrh Klačenice zove se Panas (120 m. iznad mora), a ovaj dijeli jedna uvala od t. zv. Gradine, u kojoj su četiri glavice. Sav predjel je veoma krševit, pa samo po gdjejoj kržljavi dračeviti grmić i po gdjejoj travka oživljuje to žalosno mjesto. U prastaro prethistorijsko doba morale su prilike biti nešto povoljnije, pa si je čovjek odabrao ovo gotovo nepredobitno mjesto kao sigurno zaklonište, u kojem mu se nije trebalo bojati se od ma kakova neprijatelja. Tu je zakopavao i svoje pokojnike u groblju, koje se nalazi na Panasu, spomenutoj uvali i obronku prve Gradine glavice sve do jakoga suhozida, koji naselbinu zaštićuje sa zapadne strane.

Već godine 1889. konstatovao je S. Ljubić¹ prethistorijsko groblje na Klačenici, u kojem da su već više puta za blagom pohlepni ljudi našli grobova sa bronsanim priložima, koje su obično odmah uništili ili porazdavali. Pokušao je, da tu kopa, ali mu je uspjeh bio neznatan. Našao je više grobova, ograđenih velikim surovim pločama, kakove su služile i za pokrov (Steinkistengräber); kod glave i noguh da je bio suhi zid od kamena. Predmeta se našlo samo u jednom grobu, naime jedno veće i 47 manjih bronsanih dugmeta, jedna plosnata karičica (22 mm. u promjeru), dvije male sastavljene karičice (promjer 13 mm.), ulomci od 2—3 male karičice i od tanke limene pločice sa tri reda na odskok izbijenih piknjica. Ljubić je vidio i više ograda, sastavljenih od velikih ploča, sa promjerom od 6 m., te je jedan dao i raskopati, ali nije našao ništa. Možebiti to ni nije bio grob, nego doljnja građa od kakove koljebe. Sa Klačenice je Ljubić dobio na dar od braće Stokića jednu bronsanu ukosnicu, koja je dvije godine prije nadena. Ta igla (t. I, 1 lijevo u 1/2 n. v.), 192 mm. duga, ima veliku plosnatočunjastu

¹ Vjestnik XI 105.

Tabla I.

Predmeti sa Klačnice kod Jablanca (kotar Senj).

glavicu, manju i veću kvržicu, a ispod ovih je u gornjem dijelu urešena špiralnim žlijebom (tordirana).

God. 1895. i 1896. dao je na Klačenicima po nekoliko ura kopati g. Ljudevit Vukelić, kr. kotarski predstojnik u Senju, koji je prvi našao jedan predmet, koji je za datiranje toga prehistorijskoga groblja od važnosti. To je jedna bronsana fibula (t. I 5) na zmijolik luk sa špiralnom pločicom na nožici, 89 mm. duga i 32 mm. visoka. Taj oblik nastao je savijanjem od igle, koja je gore završavala plosnatom špiralom, ispod koje je u svrhu zapiranja načinjena kvačica. Proveslo je gore na obje strane po jedanput špiralno svinuto, a konveksno uvijeni srednji komad je crticama urešen. Svrha toga uvijanja i svijanja bila je, da fibula bude što elastičnija. Lijeva strana provesla sastoji od četverouglasto iskovane, a desni od oble žice. Igla je bila posebno rađena na oblik običnih igala ukosnica sa velikom okruglom glavicom, jednom manjom i jednom većom kvržicom; potonja je probušena, pa kroz nju provučeno proveslo, kojemu je onda kraj zavrnut, da se ne može izvući. Na igli još visi mala zatvorena karičica od bronsane žice, a slična nešto veća i osam manjih plosnatijega prereza nađene su osebice. Iz drugih grobova potječu: a) 26 komada bronsanih polukružnih dugmeta sa petljama za provlačenje konaca, b) velika ali veoma tanka bronsana igla (t. I 1 desno u $\frac{1}{2}$ n. v.), 270 mm. duga, sa okruglom pločicom na vrhu, ispod koje su jedna veća i dvije manje kvržice; slomljena na troje; c) debela bronsana igla, (t. I 9) 160 mm. duga, kojoj je plosnato iskovani gornji dio svinut u ušicu. d) Ulomak narukvice od tordirane žice (t. I 8) sa slično u ušicu svinutim krajem.

Potanje se je bavio naselbinom i prehistorijskim grobljem na Klačenicima muzejski povjerenik g. Cvjetko Vurster, inžinir u Otočcu¹. U kamenom ograđenom grobu, — koji je način pokopavanja za sve tamošnje grobove karakterističan, — našao je on čovječiji kostur, a uzanj više bronsanih predmeta, koje je narodnomu muzeju darovao. Ti predmeti jesu: a i b) Dvije fibule na jednostavni polukružni luk sa špiralnom pločicom na nožici (t. I 4 i 11), 73 mm. d. 35 mm. vis., odnosno 67 mm. d. i 31 mm. vis. Proveslo od deblje žice je crticama urešeno, koje su na manjem primjerku mnogo gušće poredane nego na većem. Elastičnost igle polučila se jedanput svinutom špiralom na glavi fibule; c i d) Dvije tanke okrugle pločice (t. I 2), 29 mm. u promjeru, sa rupicom u sredini, gdje je na obje strane prisastavljen tanak cilindrični šuplji valjak; možda glavice od igala ukosnica; e) 19 manjih sastavljenih karičica od žice, od kojih u jednom slučaju vise četiri na petoj (t. I 3), a u dva slučaja po tri komada na četvrtom, f) ulomak limena dugmeta sa većom reljefnom izbočinom po srijedi i nizom manjih u naokolo. — I g. Vurster ističe, da je veći dio grobova na Klačenicima već prekopan, a spominje jedno ograđeno grobište u obliku pačetvornoga tumula, za koje predmnijeva, da bi moglo biti grob kakova poglavara, ali si je prekopavanje istoga ostavio za zgodnije vrijeme.

¹ Vurster u Vjesniku n. s. IV str. 230 i sl.

Ova dotadanja zanimiva našašća na Klačenicu potakoše me, da i ja podem u Jablanac, a da pokušam, bi li se kakov uspjeh dao polučiti sustavnim kopanjem u prehistorijskoj nekropoli. Kada sam 24. i 25. kolovoza 1900 tamo bio, išao mi je domaći bilježnik g. Antuu Vukelić u svakom pogledu veoma ljubežljivo na ruku; jedino njegova gostoljubivost omogućila mi je i tako kratak boravak u inače lijepo ležećem selu, gdje nije svako tako sretan, da makar i za skupe novce nađe stan i opskrbu u kojoj od one tri gostione, ma imao on i najbolje preporuke. Odmah prvo poslije podne popeo sam se u pratnji nekolicine veoma slabih i nepouzdanih podgorskih radnika po najgoroj žegi, koja nije ni sutradan popustila, uz velike štrapace na Klačenicu i započeo posao na sjevernom obronku uvale između Panasa i Gradine na jednom mjestu, gdje sam opazio malu ogradu od naslaganoga kamenja. Našao sam tu mnogo sitnih hrbina od raznih posuda prehistorijskoga doba i nešto životinjskih kostiju. Grob na tom mjestu dakle nije mogao biti, nego valjda samo smetište jedne prehistorijske koljebe. Istim se je uspjehom kopalo i na druga tri mjesta dalje na istoku. I sutradan sam kopao na više mjesta, ali samo na jednom na obronku „Gradine“, 5 m. od spomenutoga utvrdnoga zida na zapad, našao sam u 0-50 m. dubljine grob, koji je dijelom bio isklesan iz živca kamena, a dijelom ograđen kamenjem nepravilnoga oblika. Kostu su bile više na hrpu složene, tako da si pravo ne mogu stvoriti slike, kako je mrtvac u veoma tijesni i kratki grob položen bio. Sigurno je samo to, da pokojnik nije bio spaljen i da su među kostima ležale nekako u spoju dvije bronsane fibule na luk, koje su pri polaganju u grob bile izvitlavite i u svojim špiralama pokidane. Obije fibule radene su na jednostavni polukružni luk sa polukružnom kvačicom za iglu na nogi; na glavi su po jedanput svinute u špiralu. Veća (t. I 6), 82 mm. d. i 50 mm. vis., urešena je na provesu sa više pruga od 6—13 na gusto poredanih naokolo tekućih crtica; manjoj (t. I 7), 61 mm. d. i 37 mm. vis. je proveso tordirano. — Vidio sam na Panasu i njegovom istočnom obronku više mjesta, gdje su prije prekapali Ljubić, Vukelić i Vurster i gdje je rovala spomenuta pohlepna čeljad, ali nigdje mi se više ne ukaza mjesto, koje bi me po svom vanjskom obličju moglo osokoliti, da dalje kušam sreću.

Predmeti iz prehistorijskih grobova na Klačenicu bitno se razlikuju od onih, što ih poznajemo iz drugih prehistorijskih groblja u ličko-krbavskoj i modruško-riječkoj županiji, a naročito imaju neki osebani oblik fibule, koje upravo tako služe prehistoričaru, da ustanovi doba kojega groblja, kao što u sličnu svrhu geologu služe stanovite školjke. Svako doba i veći predjel imaju naime svoje karakteristične kopče, koje u drugo doba i u drugim krajevima nisu bile u porabi. Jablanačkim analogne fibule na polukružni ili zmijoliki luk sa diskom na nožici ili bez njega u većem su broju poznate iz grobova zadnje (četvrte) perijode bronsanoga doba u Italiji, koja od prilike odgovara vremenu od g. 1300—1000 pr. Kr.¹ U Italiji ih se nađe koli na sjevernoj strani Apenina, toli i u srednjoj

¹ Montelius *La civilisation primitive en Italie* str. VI.; sr. Série A Pl. I 5, IV 25, V 40, XIV 204.

Italiji i u napuljskom kraju.¹ Pošto ih se evo nalazi i u Jablanču i kako ćemo viditi i na drugim nekim našim mjestima, to je dakako morala pri koncu drugoga tisućljeća prije Krista u hrvatskom primorju postojati ista kultura kao i u srednjoj Italiji, dotično neki življi saobraćaj između zapadne i istočne obale jadranskoga mora; nije dapače nevjerojatno, da je u to doba prebivalo u hrvatskom primorju isto pleme, koje je živjelo i u Italiji.

Sa fibulama (t. I 4 i 11) na polukružni luk sa diskom analognih komada nije se u hrvatskom primorju dosele nigdje našlo; neku udaljenu srodnost ima samo jedna nepotpuna fibula iz Garice² kod Vrbnika na otoku Krku, koja ima (oštećen) špiralni discus na nožici, ali joj je oblučno proveslo četiri puta špiralno zavijeno, dočim jablanačke imaju nesavijan luk.

Fibuli t. I 5 na zmijoliki luk sa diskom veoma je srodan jedan primjerak iz Triblja³ (kotar Crikvenica) i jedan nepotpuni iz Garice kod Vrbnika,⁴ a donekle srodna fibula poznata je i iz Drvara kod Doljnjege Unca u Bosni.⁵

Fibule t. I br 6 i 7 na jednostavni polukružni luk sa polukružnom kvačicom za iglu na nožici po sjeverozapadnim su krajevima balkanskoga poluotoka mnogo dalje raširene od predašnjih oblika, a ima med njima i nekoliko primjeraka ogromne veličine. Jednomu i drugomu jablanačkomu primjerku naj-srodniji su neki komadi iz Prozora⁶ kod Otočca, a spadaju ovamo još i komadi iz Vrepca kod Gospića,⁷ Brloga kod Otočca⁸ i Triblja⁹ u Hrvatskoj, iz Dobrinja (mjesto Šula)¹⁰ i Vrbnika (Garica)¹¹ na otoku Krku, iz Civljana kod Vrlike u Dalmaciji, iz Jajca¹², Jezerina kod Bišća¹³, sa Sobunara kod Sarajeva¹⁴, pa sa Ilijaka¹⁵ i Štrpaca¹⁶ na Glasincu u Bosni.

Ni neki od ostalih predmeta iz Jablanca nisu u ovom obliku u našim japodskim nekropolama u Lici obični. Tako mi n. pr. odanle nisu poznate onakove tanke urešene igle ukosnice kao što su one dvije na tabli I 1 (reproducirane su u 1/2 prave njihove veličine), a oblik t. I 9 znadem samo još iz Garice kod Vrbnika.¹⁷ Za ustanovljenje doba nije ni najmanje odlučno, što n. pr. ima i kasnije onakovih narukvica kao što je onaj ulomak od tordirane žice t. I 8 i sasma sličnih špiralnih

¹ Montelius u *Materiaux pour l'histoire primitive et naturelle de l'homme* XV (1880) 586.

² Ljubić Popis arheol. obj. nar. zem. muzeja u Zagrebu I. Predhistorička sbirka str. 166, 5; tabla XXXIII 263.

³ Ljubić Popis I str. 72, 3; t. X 36. Po iskazu pokojnoga župnika Balaša, koji ju je zajedno sa drugim tamo popisanim predmetima našao i po grizanskom kapelanu Gruberu narodnome muzeju na dar poslao, nisu ti predmeti nađeni u Grižanima nego u Triblju

⁴ Ljubić Popis I str. 166, 4.

⁵ Fiala u *Glasniku bos. herc. muz.* VI (894) 424, 1.

⁶ Ljubić Popis I str. 118. t. XIX 53 - 55.

⁷ Dva primjerka.

⁸ Ljubić Popis I str. 156, c 1 i još jedan nepotpuni primjerak.

⁹ Ljubić Popis I str. 71, 1 (= t. X 35,) 72, 2.

¹⁰ Ljubić Popis I str. 96. 31.

¹¹ Ljubić Popis I str. 165 B 1.

¹² Ljubić Popis I str. 97, 1 i 2.

¹³ *Glasnik bos. herc. muz.* V 288, 4.

¹⁴ *Glasnik bos. herc. muz.* III 427.

¹⁵ *Glasnik bos. herc. muz.* V 728, 29 a

¹⁶ *Glasnik bos. herc. muz.* VIII, 611.

¹⁷ Ljubić Popis str. 166 C 5.

cjevčica za nizanje u nizove, kao što je t. zv. saltaleone t. I 10., jer su ovako jednostavni oblici veoma dugoga vijeka, pa živu dugo i dugo bez ikakvih promjena.

Istočno od prethistorijskoga groblja nalazi se na Gradini utvrđeno mjesto, koje je lijepo opisao gosp. Vurster u svojem izvještaju u zadnjem „Vjesniku.“ Gradsko platno bilo je potrebno samo na zapadnoj, jednom dijelu sjeverne i na istočnoj strani, gdje je Klačenica bila najpristupnija; spram Zavratnice drage nije ga bilo, jer poradi strmice puteljka, koji se je lako mogao nagomilavanjem kamena učiniti sasvim neprohodnim, nije bilo potrebno. Na istočnoj i sjevernoj strani rabio je kod gradnje perimetralnoga zida kao cement čvrsti maz. Sama utvrda razdijeljena je sa dva poprječna zida na tri dijela, od kojih srednji i istočni sadržaje veći broj pačetvorinastih od kamena na suho zidanih kućica, koje su jedna do druge poredane. Gosp. Vurster je mislio, da su ovdje stanovali oni ljudi, koji su svoje mrtvace u prethistorijskom groblju na Panasu i okolini zakopavali, a mora tako da pomisli svako, tko one primitivne građevine vidi, koje mnogo podsjećaju na kiklopske zidove u grčkim krajevima. Kako je mjesto okrenuto k Zavratnici, koja može da služi kao luka, a da se brodova izvana ni ne vidi, došla mu je pomisao, da je ta naselbina kao stvorena za gusarsko gnjezdo u kraju, kojemu su u prastaro doba žitelji poradi gusarstva bili na zlu glasu. Da se osvjedočim, da li je mišljenje gosp. Vurstera ispravno, dao sam iz dvije stanbene prostorije u trećem odjelu utvrde izbaciti kamenje, koje je u nje sa zidova popadalo bilo. U jednoj dugoljastoj sobi (dimenzije iznutra 845×300 m.) sa 0.90 m. debelim suhozidom, koji je do 1.20 m. visine sačuvan, našlo se mjestimice kao nabijen pod od ilovače, ali i od živca kamena i poslaganoga većega kamenja. U zemlji crnici našlo se ulomaka zeleno glaziranoga suda, od stakla, nekoliko željeznih kovanih čavala, ulomaka od brusova, školjaka (*Spondylus gaederopus*, „kopito“), dakle takov inventar, koji spada u kasni srednji vijek, pa se ni malo ne podudara sa inventarom prethistorijskih onih grobova bronsanoga doba. Željezno jedno šilo, 0.08 m. dugo (sl. 31.), koje bi se inače moglo držati i starijim, sudeći po ostalim predmetima također će spadati u sredovječno doba.¹ Ali je prethistorijska na dvoje slomljena bronsana špirala (saltaleone; t. I 10), 44 mm. duga, koju sam u toj kućici našao, pa bi se stoga moglo pomišljati, da se je prethistorijska naselbina, a valjda i groblje, protezalo i preko cijele Gradine, samo što je ova u srednjem vijeku bila iznova naseljena.

Sl. 31. Željezno sredovječno šilo iz naselbine na Klačenicu kod Jablanca. Nar. vel.

U drugom odjelu utvrde na „Gradini“ dao sam čistiti i kopati i u jednoj oblongnoj zgradi blizu sjevernoga obronka Klačenice, zidanoj od

¹ Odavle je valjda 0.28 m. dugo koplje iz Jablanca u obliku šiljatoga lista, od kovanoga željeza sa tulicom osmerouglasta prosjeka

za naticanje na držalo, koje je god. 1895. darovao g. kotarski predstojnik Lj. Vukelić.

kamena lomljenjaka uz porabu morta. Dimenzije zgrade, koja ima ulaz na južnoj strani, a koja je valjda služila kao crkvice, iznose iznutra 7.90×4.24 m.; debljina zida iznosi 0.50 m. I tu je bilo hrbina od sredovječnih posuda i kovanih željeznih čavala, kojima je valjda krovna drvena građa bila prikovana.

Povjest Jablanca.

Jablanac se prvi put javlja u hrvatskoj povjesti u jednoj listini od 27. listopada 1179. pod imenom Ablana.¹ Tim pismom sklapaju Maličnik sin župana Borislava, njegov brat župan Strojjan, Porugan, Mirko sin župana Bogdana i drugi njihovi rođaci mir sa rabskim izaslanicima biskupom Andrijom, sudcima Stjepanom i Mihom Dabranom Theodorovim i drugim plemićima. Župani Rabljanima obriču sigurnost u svojim zemljama i daju im suvlasništvo u svojem posjedu kraj mora u svrhu paše, obrađivanja zemlje, lova itd. a isto obećaju i Rabljani županima sa svoje strane. Rabljanima se dozvoljava jednako pravo na crkvu sv. Nikole, što ju sagradiše župani, kao što ga imaju i ovi sami.

Gdje su stanovali Maličnik i njegovi drugovi, pa gdje je bila spomenuta crkva sv. Nikole, ne znamo, ali nije nemoguće, da bi to mogla biti utvrda na Klačenicima, u kojoj se nalazi i zgrada, koja se velikom vjerojatnošću može držati za crkvicu. Svakako je drugo mjesto grad, što ga je god. 1251. na mjestu današnjega Jablanca zasnovao Stjepan, ban cijele Slavonije.² Ban izjavljuje, da je poradi čvrstoće brda Jablanich (montis Jablanich) i njegova zgodnoga položaja odlučio, da tamo sagradi grad. U to da su mu se javili poslanici grada Raba sudac Andrija de Cotapagna i Domigna Gambetta sa molbom, da im dade mjesta u tom gradu, a on to prihvaća i nalaže, da se na vrhuncu istoga brda (in vertice ipsius montis) sagradi kraljevski kaštel za porabu tamo živućemu narodu. Gradu se daju iste povlasti, što ih uživaju Trogirani, Šibeničani i drugi primorski kraljevski gradovi. Žiteljima se dozvoljava, da si biraju kneza, koji mora biti iz kraljeve zemlje, a sudci i vječnici smiju biti u Jablancu stanujući Rabljani. Jedna četvrtina dohodka od lukra, kraljevske i banske daće neka bude na porabu naseljenika, a ostale tri četvrtine neka idu kralju i banu. Rabljanima se dozvoljava slobodna trgovina po cijeloj kraljevini, a ako koji slučajno u kraljevini izgubi svoj imetak, nastojati će ban, da mu se povrati. U grad se neće primati neprijatelji Rabljana. Rabski trgovci ne trebaju nikakove daće da plaćaju. Zemlje spadajuće na Jablanić počam od Žrnovnice pa sve do Baga (Scrisa) neka se ostave žiteljima Jablanića, a strancima ne će biti dozvoljeno, da tu svoju stoku pasu.

¹ Farlati *Illyricum sacrum* V 238 = Kukuljević *Codex diplomaticus* II 110.

² Lucius *De regno Dalm. et Cr. l. IV c. IX.*

Kukuljević *Regesta u Starinama jugosl. akad.* XXVI str. 215.

U vršenju stečenih prava na Jablanac priječili su Rabljane krčki knezovi (Frankopani), koji su kao gospodari Senja svojatali cijelo Primorje od Novoga do Jablanca i imali u potonjem svoj kaštel, kojemu se još danas vide razvaline na sjevernoj strani jablanačke luke. S toga se Rabljani, akoprem mletački podanici, utekoše pod okrilje moćnoga bribirskoga kneza Pavla, bana Hrvata i gospodara Bosne, koji je bio neprijatelj krčkih knezova. Ovaj izdade njihovome knezu Marku Michieliju ddto Skradin 4. siječnja 1307. dvije listine, u kojima kao kakav suvereni vladar, ni ne spominjući kralja, Rabljanima podjeljuje važne povlastice, kojima se ono, što su oni dobili ugovorom od g. 1179. i listinom od g. 1251., obnavlja i raširuje. Jednom poveljom dopušta, da svi Rabljani smiju po cijelom njegovom vladanju i banovini, a i po svim zemljama njegova rodaka kneza Kurjaka slobodno i sigurno prolaziti, boraviti, vraćati se, trgovati bez ikakove carine, danka ili trgovine, a da ih u tom nitko ne smije priječiti. Drugom poveljom potvrđuje Rabljanima pravo vlasništva na sve zemlje, posjede, paše i šume, koje oni uslijed kraljevskih i banskih privilegija u njegovom vladanju posjeduju, a isto tako i na kaštel Jablanac i druga mjesta.¹

Dok je bio ban Pavao živ, teško da su krčki knezovi Rabljane mnogo uznemirivali u njihovim posjedima na kopnu hrvatskom, ali iza njegove smrti (1312) nastojahu, da ih odanle istjeraju. Na tužbu Rabljana prihvati se mletačka vlada, da obije stranke izmiri.² O tom sporu imademo jednostran izvještaj u pismu knezova Dujma i njegova sina Fridrika na mletačku vladu ddto. Otočac 2. srpnja 1314.³ Knezovi kažu, da su Rabljani za njihove odsutnosti plijenili po Krku i njihovim senjskim posjedima, a da ne samo nisu htjeli zato da dadu zadovoljštine, nego da su se pod zaštitom bana Pavla podigli na nove pohode. Na tužbu kneza Fridrika pred mletačkim duždom, da je mletačkim posredovanjem doduše došlo do izmirenja, ali da se stranke na urečenom sastanku u Sv. Jurju kod Senja nisu mogle pogoditi. Knezovi traže, da Mlečani pošalju svoga čovjeka, da stvar izvidi, ali na zahtjev duždov, da se zemlja Jablane vrati Rabljanima, primjećuju, da je ta zemlja u kraljevini Ugarskoj, od nje da ništa ne spada na Rab, nego da je ona uvijek spadala na okružje i gospoštiju senjsku. Njihovi predšasnici krčki knezovi da su kao vlasnici Senja Rabljanima doduše negda dali neke paše, poradi čega Rabljani sada onu zemlju svojataju, ali da oni sada tu zemlju pridržaju za sebe i neće više paša da dadu. U ostalom da se je za te zemlje javio još i Mladen, sin bana Pavla, koji također tvrdi, da su njegove. Konačno izjavljuju knezovi, da će Mlečanima za volju živiti sa Rabljanima u miru, kao sa susjedima i prijateljima, doklegod ovi budu htjeli. — Kako se je ta razmirica svršila, nije poznato.

Kada su poslije muhačke bitke počeli Turci provaljivati u Liku, pobrinuo

¹ Listine u kr. zem. arhivu u Zagrebu. Vjestnik kr. zem. arhiva I. str. 58. Klaić Povjest Hrvata II. str. V. Sr. Klaić Bribirski knezovi str. 84.

² Ljubić Monumenta Slavorum meridionalium I. str. 155, 164, 169.

³ Ljubić Monumenta I. str. 281.

se je kralj Ferdinand, da po utvrđenim mjestima smjesti posade. Godine 1537. spominje se kao posada u Jablancu (Jablanicz) „ein Pfleger“ i „4 Knechte“, za koje je u svrhu uzdržavanja trebalo mjesečno 15 for.¹ Kako međutim ova točka radi velike udaljenosti nije imala osobite strategičke važnosti, mora da se je skoro napustila, jer se u popisima posada od g. 1540., 1545. i 1549. više ne spominje.

Jablanac se opet spominje g. 1639. u spisima², koji se tiču spora između Nikole Frankopana Tržaškoga i senjskoga kapetana baruna Ivana Alberta Herbersteina. Frankopan se tuži, da Herberstein bez njegove dozvole naseljuje Vlahe na njegovim posjedima, da mu otima primorska imanja, a med ostalim i njegove od Turaka opustošene gradove (Schlösser) Starigrad i Jablanac i morlačke šume. Na to Herberstein odgovara ratnom vijeću u Gradcu, da je Nikola Frankopan siledžija, koji veli, da su sve luke od Novoga do Jablanca njegove, a ne Njegova Veličanstva. Bila je određena komisija, koja će stvar ispitati, ali je Frankopan prosvjedovao, da bi tu posredovala druga osim hrvatske komisije, a i Herberstein se je komisiji ugibao, ispričavajući se bolešću, a podnoseći opširni izvještaj, u kojem pobija frankopanske aspiracije. Glede Jablanca spominje, da su tamo Rabljani već od vremena kralja Krešimira (pogrešno zabilježeno Kazimira) imali i vršili pravo vlasništva. U hrvatski pisanom popisu luka od Senja do Dračevca, koji je tim povodom (g. 1639.) sastavljen, navodi se: „25. Fortica ka sse zoue Jablanac, pod nim dobar porat, od Starigrada do Jablanca migll pet taglianskih. 26. Porat Zauratnica, za gnim drugi porat Burny bok, treti porat Vragnak, dobri porti za brode i za ribu louiti, u gnih dobre vode, daleko od Jablanca migll pet talianskih.“

U XVII. vijeku mora da je frankopanski Jablanac bio prilično dobro naseljen, kada je g. 1690. mogao jablanački knez Lovro Milinković da odavle naseli 50 kuća u Pazarištu i Novom u Lici.³ Iza propasti frankopanske obitelji privukla je Jablanac kao što i sva zrinjsko-frankopanska dobra na se komora, protiv čega se tuži kapetan Rudolf grof Edling dtdo. Senj 24. svibnja 1696., na što je kralj Leopold I. naredio, da se prilike u Liki i Krbavi uredе sporazumno među tajnim i ratnim vijećem te komorom.⁴ Teritorij razvaljene negda frankopanske tvrđice Jablanca spominje i Juraj Ladislav Nagy, uvodni povjerenik u svojem izvještaju od 2. svibnja 1692.⁵ o uvedenju grofa Sinzendorfa u županije Liku i Krbavu, koje je isti bio kupio, ali kasnije napustio.

Nešto podataka o Jablancu doznajemo iz dva popisa senjskih biskupa. Biskup Sebastian Glavinić u opisu Like i Krbave od g. 1696. javlja, da je Jablanac naseljen [katoličkim] Vlasima iz Krmpota i Sv. Jurja, da ima 96 kuća, 150 za oružje sposobnih ljudi i 700 duša, koje uzdržaju svećenika. Saslušav biskupov

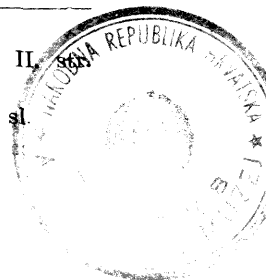
¹ Lopašić Spomenici hrvatske Krajine III 391.

² Lopašić spom. hrv. Kr. II. 200, 205, 206, 207, 209, 212, 213—219.

³ Lopašić Spomenici hrvat. Krajine II. 413.

⁴ Lopašić Spomenici hrv. hr. III 31 i sl.

⁵ Lopašić Spomenici hrv. Kr. II. 422.

govor, da su za crkvu sabrali milostinje oko 100 dukata i odlučili kupiti zvono i sliku uzašašća blažene djevice Marije.³ Biskup Martin Brajković u popisu župa senjsko-modruške biskupije od g. 1700. veli, da je u Jablancu u novije doba sagrađena crkva sv. Nikole, a da tamo župnika hrani nekoliko bunjevačkih kuća.⁴

Dr. Josip Brunšmid

¹ Lopašić Spomenici hrv. Kr. III 50.

² Lopašić Spomenici hrv. Kr. III 192.

PREDMETI HALŠTATSKOGA DOBA IZ GROBOVA U VRANIĆA GROMILI U ŠIROKOJ KULI.

(KOTAR GOSPIĆ).

Na zapadnoj strani sela leži odmah desno uz cestu u Osik Vranića gromila, za koju se drži, da je u pjesmi i priči slavljena „Široka Kula,“ po kojoj je to mjesto dobilo svoje ime. Prekopavajući tu dva dana, osvjedočio sam se, da narodna tradicija nije ispravna, pa da tu nikada nije bilo kakove kule (osim možda drvena), a da je Vranića gromila od kamenja nasut tumulus halštatskoga (prvoga željeznoga) doba. Ona „široka kula“, o kojoj biskup Glavinić god. 1696. piše, da je *perampla curia alta, simul et rotunda tribus distincta contignationibus, strenuis defensoribus adaptata ad retinendos repentinos hostium incursus,*¹ biti će valjda identična sa onom starom gradinom, od koje se znatnije razvaline još danas na istočnoj strani sela vide. Vranića gromila tečajem vremena je sva prerovana i prilično poravnana, a sastoji od 1 m. debele naslage nepravilna kamena. Grobovi su u njoj svi pomicani, tako da nijednoga nisam in situ našao, nego samo porazbacane i zdrobljene kosti. Kako su kopači išli samo za tim, da se domognu većega kamenoga materijala za gradnju ceste i erarskih zgrada u Osiku (u krajiško doba) i velikih kamenih ploča za taracanje, a do prehistorijskih predmeta im nije bilo stalo, to uspjeh prekopavanja toga prehistorijskoga groblja ipak naplaćuje trud i trošak. Predmeti, ponajviše nakiti od bronsa i jantara, koji su se uz mrtvace u grobove polagali, nađu se većinom u dubljini od 0,30—0,50 m. Kao svagdje u prehistorijskim grobovima po ličko-krbavskoj županiji, tako i u Vranića gromili najviše se je našlo bronsanih kopča (fibula), koje su za ustanovljenje vremena, kada se je pokapalo i onako od najveće vrijednosti. Zastupane su tu pako ove forme:

I. Halštatska fibula na dvije toke, načinjena u obliku naočara od jednoga komada ravno u špiralu savite žice; toke spaja četverobridno iskovan članak u obliku brojke 8. Krajevi žice na stražnjoj su strani previnute, pa je u jednu od tako nastalih kvačica zakvačena na gornjem kraju ravno iskovana i u ušicu previnuta igla, koja bi se kod porabe zakvačila u kvačicu na drugoj špi-ralnoj pločici. Od ove fibule našle su se dvije cijele i jedan ulomak:

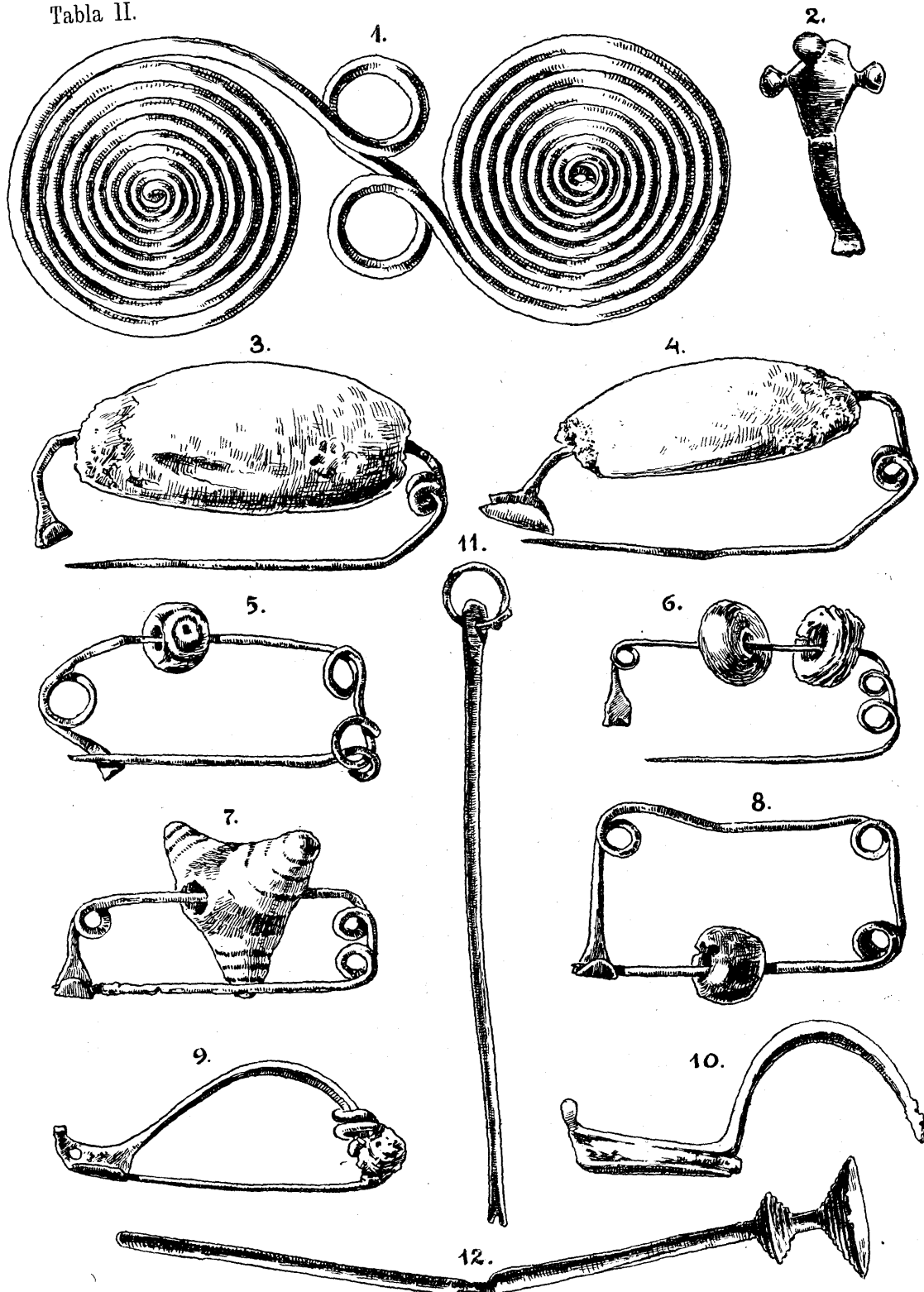
a) Duljina 115 mm., širina 48 mm.; od igle manjka polovica sa šiljkom (T. II 1).

b) D. 94 mm., š. 42 mm.; potpuna.

c) Polomljen ulomak preko 34 mm. široke toke.

¹ Lopašić Spom. hrv. krajine III 47.

Tabla II.

Marjetič. ch.

Predmeti iz Vranića gromile u Širokoj Kuli. Nar. vel.

Ova vrsta fibula veoma je raširena po grčkim krajevima, po cijelom balkanskom poluotoku, po Ugarskoj, austrijskim alpinskim zemljama i južnoj Italiji, dočim je u sjevernoj nema. Po hrvatskim krajevima najčešće se nađe u ličko-krbavskoj županiji,¹ pa su odavle dosele poznate takove fibule i srodni im nakiti na toke sa dvanajst mjesta, naime iz bogate nekropole u Prozoru kod Otočca,² iz Lešća kod Otočca (nepublicirane), iz Drenova Klanca kod Brloga (nepublicirane), iz Udbine (nepubl.), Gračca (nepubl.), Metka (nepubl.), Vreпча (nepubl.), Bilaja,³ Trnovca,⁴ iz Sv. Jurja kod Senja,⁵ iz Velike Popine⁶ i evo sada iz Široke Kule. Nadalje se znade za takove toke iz Duge gore kod Generalskoga Stola (nepubl.) i jedne pećine kraj Korane blizu Drežnika⁷ u modruško-riječkoj županiji, iz Varaždinskih Toplica⁸ i iz Šarengrada⁹ u srijemskoj županiji. Iz Dalmacije ih znademo: iz spljetske okolice (u narodnom muzeju u Zagrebu, nepubl.), između Klisa i Sinja,¹⁰ iz Postranja Imoskoga¹¹ i iz Nina;¹² iz Bosne i Hercegovine: iz Jezerina,¹³ Drvara,¹⁴ Ripčca¹⁵ Sanskoga mosta,¹⁶ Gorice,¹⁷ pa iz Jajca,¹⁸ Krehina Graca¹⁵ i Ilijaka na Glasincu.²⁰ Njezina su nalazišta po tom ponajgušće poredana u ličko-krbavskoj županiji i susjednom bihaćkom okružju u Bosni, dakle u kraju, u kojem su negda prebivali Japodi.

II. Veoma jednostavan oblik prikazuju fibule na obli luk savite od tanke bronsane žice, sa velikim polujajastim komadom jantara na proveslu (t. II 3 i 4.). Žica je na proveslu uglasto iskovana, dočim je igla obla; na glavi se je žica dvaput u spiralu savila, a igla bi se zakvačila na nožici u kvačicu koja je ili od trouglaste ili od okrugle pločice savijena. Ova veoma jednostavna forma zastupana je u glasovitom nalazištu prehistorijskoga doba u Villanovi u Italiji, a stručnjaci ju uvrštavaju u I. i II. perijodu željeznoga doba (po prilici 1000 do 700 pr. Kr.).²¹ Iz hrvatskih krajeva znadem za taj oblik samo iz ličko-krbavske županije, i to osim Kule iz Prozora,²² iz Drenova Klanca (u nar. muzeju 2 kom., nepubl.) i Vreпча (u narodnom muzeju 2 kom., nepubl.). U Bosni je dosele još nisu našli.

¹ Narodni muzej u Zagrebu ima od ovoga oblika što potpunih što skoro potpunih 77 komada, ne računajući mnogobrojne ulomke i srodne oblike bez spajajuće osmice.

² Ljubić Popis predhist. sbirke I str. 112–118; tabla XVIII.

³ Ljubić Popis str. 67 br. 26, t. IX 24; po Sabljarovoj rukopisnoj bilješci nije taj komad iz Trnovca, nego iz Bilaja.

⁴ Ljubić Popis str. 68 br. 27, koji je tu pomiješao dvije Sabljarove bilješke. Trnovac je zapadno od Gospića, a prehistorijsko groblje se nalazi kod današnje crkve.

⁵ Ljubić Popis str. 73 br. 2 i 3; t. IX 24.

⁶ Ljubić Popis str. 67 br. 17; t. IX 23.

⁷ Ljubić Popis str. 71 br. 12; t. X 32.

⁸ Ljubić Popis str. 60 br. 19.

⁹ Brunšmid u Vjesniku N. s. IV str. 63; t. II 8, 15 i 18.

¹⁰ Zbirka D. Save u Spljetu; Bull. Dalm. XXI str. 157, t. VIII 1 i 3; br. 15 nepoznate provenijencije, ali valjda iz Dalmacije.

¹¹ I. Bulić u Bull. Dalm. XXI str. 152 i sl. t. V–VI.

¹² Ljubić Popis str. 95 br. 25 i 26.

¹³ Glasnik bos. herc. muz V 299.

¹⁴ Glasnik VI 428, 2.

¹⁵ Glasnik VII t. XIX 20.

¹⁶ Glasnik VIII 248, 256, 264.

¹⁷ Glasnik XI 352.

¹⁸ Ljubić Popis str. 97, 4.

¹⁹ Ljubić Popis str. 99, 17–19.

²⁰ Glasnik V 728, 30.

²¹ Montelius La civilisation primitive en Italie str. VI, tabla VII 61 i 66 slično.

²² Ljubić Popis str. 119 i sl., t. XIX 70 i 61.

- a) Kvačica trouglasta; d. 61 mm., vis. 38 mm.; izvitlavita (Tabla II 3).
 b) Kvačica trouglasta okrhana; d. 50 mm., vis. 29 mm.; žica povrh špirale prelomljena.
 c) Kvačica svinuta iz okrugle pločice, jantarovo zrno veoma plosnato, igla izvilavita; d. 70 mm., vis. 32 mm. (Tabla II 4).
 d) Kvačica svinuta iz okrugle pločice, jantarovo zrno oblato, provesto prelomljeno, igla nepotpuna; d. 67 mm., vis. 34. mm.

III. Sa pređašnjim je oblikom veoma srodna pačetvorinasta fibula od jednako uglasto iskovane tanke bronsane žice, kojoj je na proveslu ili igli često nanizano jedno ili više zrna od stakla ili staklene mase (t. II 5—8). Žica je na tri mjesta špiralno svinuta, i to na oba gornja ugla po jedan put, a na glavi jedan ili dva puta. Igla počiva u kvačici, savitoj od trouglaste pločice. Ova je fibula specijalitet ličko-krbavske županije, gdje se je dosele osim u Širokoj Kuli našla u Prozoru¹ Drenovom Klancu kod Brloga (u nar. muzeju 5 nepubl. kom.), Vrepcu (u nar. muz. 3 nepubl. kom.) i u tumulu kod Lipa blizu Gospića (1 kom. u nar. muz.), a veoma je srodan jedan komad ispod Crkvine kod Brloga.²

A. Igla izilazi na glavi iz jedanput savite špirale.

- a) Na proveslu veliko trouglasto zrno od crne staklene mase sa po četiri široka uložena žuta pojasa na uglovima; d. 52 mm. vis. 17 mm. (Tabla II 7).
 b) Na proveslu su bila tri okrugla zrna od crnkaste staklene mase sa tripot po dva koncentrična žuta kolobara; jedno je još cijelo, od drugoga se sačuvala samo polovica, a treće se je sasma rasulo; d. 52 mm., vis. 20 mm.
 c) Na proveslu dva okrugla zrna od prozirna modra stakla, od kojih je jedno slabo sačuvano; d. 47 mm., vis. 16 mm. (Tabla II 6).

B. Igla izilazi na glavi iz dvaputa savite špirale:

- d) Na proveslu okruglo crno zrno sa žutim kolobarima; reparirana, pošto se je igla na špirali odlomila, pa se ušicom ukvačila u istu špiralu; d. 51 mm., vis. 20 mm. (Tabla II 5).
 e) Na igli okruglo zrno od prozirna bijeloga stakla; d. 52 mm., vis. 27 mm. (Tabla II 8).
 f) Na igli oblo zrno od prozirna modroga stakla; d. 52 mm., vis. 26 mm.
 g) Sada bez zrna; d. 62 mm., vis. 30 mm.
 h) Sada bez zrna; d. 56 mm., vis. 20 mm.
 i) Sada bez zrna; d. 54 mm., vis. 29 mm.
 j) Sada bez zrna; d. 50 mm., vis. 25 mm.
 k) Sada bez zrna; d. 47 mm., vis. 23 mm.
 l) Sada bez zrna; d. 46 mm., vis. 21 mm.

IV. Certoške oblike prikazuju tri nepotpune fibule sa oblucnim proveslom i produljenom nožicom:

- a) Najpotpuniji komad (tabla II 10), 59 mm. d. i 25 mm. visok, imao je negda željeznu iglu, od koje se je komad u žlijebu nožice sačuvalao, a tragovi rde poznaju se i na glavi, gdje je igla bila sa proveslom vezana. Nožica završuje koso uzdižućim se dugmetom. Ta je fibula zastupana u Prozoru³ i Drenovom Klancu

¹ Ljubić Popis str. 125 i sl.; t. XX 86—90.

³ Ljubić Popis str. 127, 5 br. 1; t. XX 94.

² Ljubić Popis str. 156 br. 2; t. XXXIII 252.

u ličko-krbavskoj županiji, u Sanskom mostu¹ u Bosni i Gorici² u Hercegovini. Javlja se i u goričkoj nekropoli S. Lucia.³

b) Proveslo oblučne fibule sa šiljato ovalnim ornamentom od četiri žljebića na tjemenu. Špirala je imala dva zavoja, ali igla i proveslo fale; vis. 23 mm, duljina sada 35 mm.

c) Ulomak provesla oblučne fibule, koje je na tjemenu deblje, a urešeno sa tri dugmenceta (tabla II 2); igla i produžena nožica manjkaju; vis. 29 mm, duž. sada 32 mm. U Italiji je ova forma za etrušćanske epohe (dakle u VI. i V. vijeku) veoma obična; poznata je i iz Sv. Lucije⁴ i Idrije kod Bače⁵ u Goričkoj, a kod nas se je našla u Prozoru⁶ i Drenovom Klancu u ličko-krbavskoj i Dugoj gori u modruško-riječkoj županiji, pa u Čungaru⁷ i Ripču⁸ u Bosni.

V. U isto doba spadati će jedna fibula, kojoj je proveslo bilo načinjeno od široke šiljato ovalne željezne ploče, na koju je gore sa dva željezna čavlića bila pričvršćena 80 mm. duga i 31 mm. široka pločica od tankoga bronsanoga lima. Analogne su sa ovom certoskom formom fibule iz Prozora⁹ u Hrvatskoj i Sanskoga mosta u Bosni.¹⁰

VI. Najmlađa je jedna oblučna fibula sa tankim proveslom trouglasta prereza i plosnatom pri kraju probušenom nožicom, koja završuje koso nastavljenim sitnim dugmencetom (tabla II 9). Špirala na glavi nastala je iz zaglavnih krajeva provesla i igle tako, da se je žica od jednoga i drugoga po dvaputa omotala oko jednoga kratkoga željeznoga štapića, a onda oko provesla završala. D. 54 mm, vis. 21 mm. Ova la tenska forma, koja je dosta obična u Italiji, u Hrvatskoj se dosele nije bila našla, ali je poznata iz Jezerina¹¹ u Bosni i Gorice¹² u Hercegovini.

Osim ovdje opisanih kopča, ima iz Široke Kule još i ulomaka igala od fibula i jedna dvostrana špirala od fibule u obliku slova T. U toj špirali još se nalazi drveće, oko kojega je negda bila smotana.

Igala ukosnica našlo se je u Vranića gromili sedam komada, koji spadaju na tri razna oblika. Pet komada je u svrhu porabe ponešto previnuto, a bila su i ostala dva, samo su ih izravnali oni, što su ih našli:

a) Dvije su igle od debele bronsane žice, 123 mm. (tabla II 12) i 107 mm. duge. Glavicu sačinjava 19 mm. široka čunjasto sljevena pločica, koja je na doljnjoj strani urešena sa sedam naokolo tekućih žljebića; nešto niže nalazi se manja slično urešena bikonična glavica, a i na samoj igli su još na tri mjesta urezani

¹ Fiala u Glasniku VIII. str. 248, 90.

² Truhelka u Glasniku XI str. 358, 21.

³ Marchesetti u Boll. della Soc. adriatic. di scienze naturali in Trieste XIV. t. XVIII, 18

⁴ Marchesetti ibid. t. XVI 7.

⁵ Szombathy u Mitth. der prähistor. Comm. der K. Akad. d. Wiss. in Wien I. Bd. No. 5 str. 294, 4.

⁶ Ljubić Popis str. 128, 6 br. 1-3; t. XX 97, XXI 98-100.

⁷ Radimsky u Bos. Glasniku VI str. 512, 4.

⁸ Radimsky u Bos. Glasniku VII t. XIX 30.

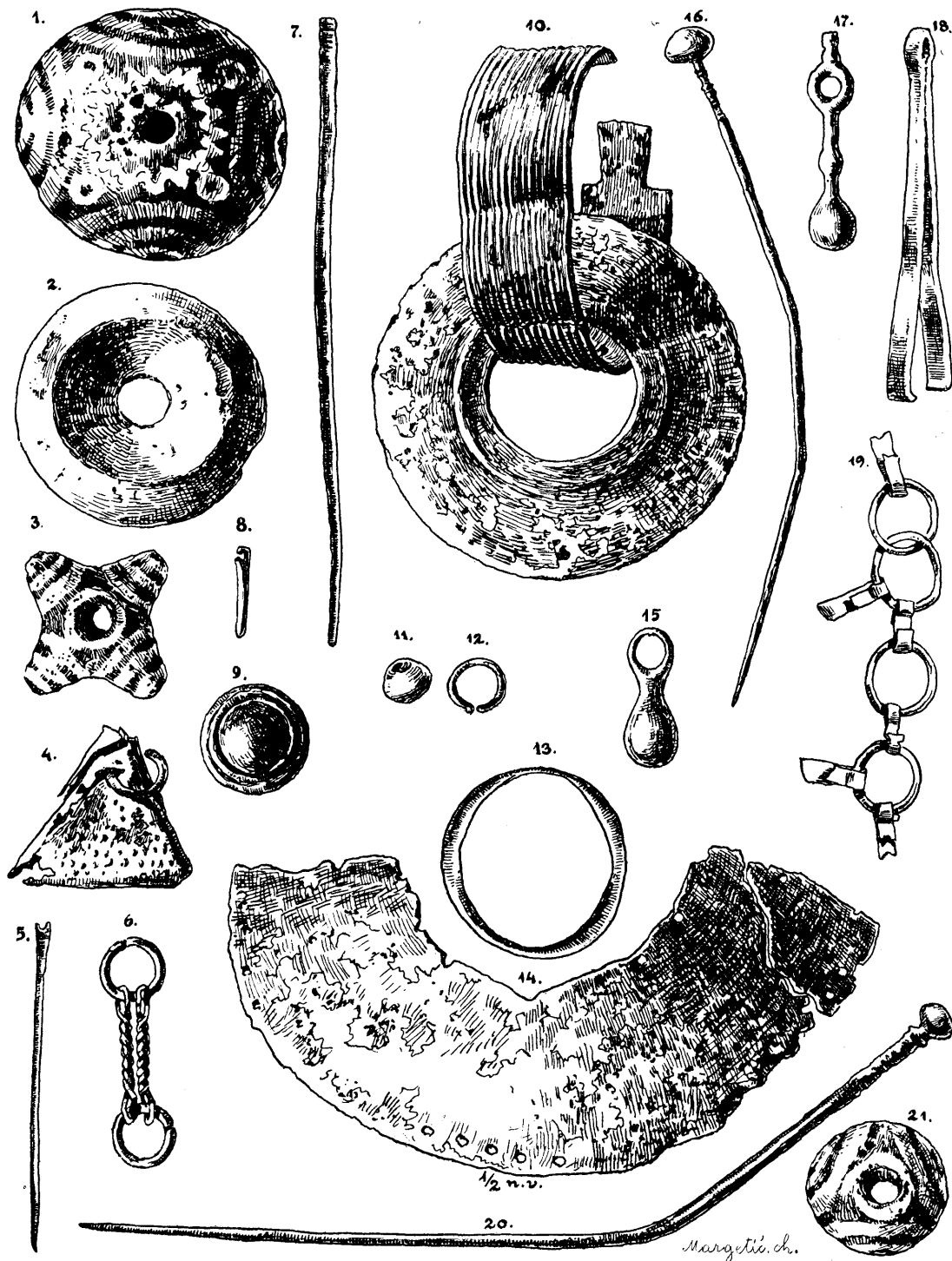
⁹ Ljubić Popis str. 122 ζ; t. XIX br. 68-71.

¹⁰ Fiala u Glasniku VIII 221 = Wiss. Mitth. VI 65, 3.

¹¹ Glasnik V 294, 9; 295, 5.

¹² Glasnik XI 362.

Tabla III.

Predmeti iz Vranića gromile u Širokoj Kuli (1—13, 15—21 nar. vel., 14 u $\frac{1}{2}$ nar. vel.).

sistemi špiralnih crtica. Veća igla u staro je doba reparirana, a u tu je svrhu oko njezina gornjega dijela omotana tanka limena pločica, na koju su također one ukrasne crtice zarezane. Ova vrsta igala, koja mi je poznata iz Prozora,¹ Lešća i Vrepca, nije samo rabila u kosi, nego i u tu svrhu, da se na nje pričvrsti jedna vrsta špiralnih toka u obliku halštatskih naočarastih fibula, koje su rabile kao nakit na prsima.

b) Četiri igle sa manjim ili većim okruglim masivnim glavicama. Najveća (d. 144 mm.; tabla III. 20) ima odmah ispod glavice malen discus, a ispod njega je ovdje kao i kod ostalih zarezano nekoliko naokolo tekućih crtica. Ostale tri su duge 107 mm (tabla III 16), 96 i 104 mm. Kod potonje je glavica probušena i na iglu nataknuta. Poznata je ta forma iz Prozora,² Vrepca, Jezerina i drugdje.

c) Jedna igla (tabla III 7), 95 mm. duga, nema glavice, nego je na gornjem ponešto debljem kraju urešena sa deset naokolo izvučenih crtica.

Na glavi su u halštatsko doba po Lici nosili kape od bronsana lima sa privjescima u obliku urešenih štapića razna oblika. Takove su se kape u većem broju našle u Prozoru,³ jedan lijep primjerak lanjske godine je našao g. Mato Brajković u Drenovom Klancu kod Brloga i poslao narodnomu muzeju, neznatni ulomci od jedne našli su se u tumulu na Lečiću kod Vrepca, a na dvoje slomljen ulomak evo sada imamo i iz Vranića gromile u Širokoj Kuli (tabla III 14, u 1/3 nar. vel.). Doljnji promjer ove kape iznosio je, dok je bila čitava, od prilike 142 mm. Na doljnjem rubu vide se u stanovitim razmacima 4, 5 i opet 4 luknjice za privjeske; druge luknjice na gornjem rubu i po srijedi služile su sigurno zato, da se lim na postavu od kože ili tkanine prišije.

U Prozoru⁴ se je našlo mnogo komada jednoga nakita, za koji se misli, da se je nosio kraj ušiju na vrpci, koja se je oko glave vezala. Nakit sastoji od pločastoga na vanjskoj strani kaneliranoga kolobara, koji je na jednom kraju zarezan, i okrugle na jednoj strani profilirane pločice sa velikom rupom po srijedi, kroz koju je rečeni kolobar prolazio. Pojedini komadi našli su se i u Vrepcu, a jedan potpun primjerak (tabla III 10) i malen ulomak kolobara od drugoga evo i u Širokoj Kuli.

Kao naušnice su služili mali privjesci sa ušicom i masivnom krugljicom (tabla III 15 i 17), a i one dvije karičice, koje vežu dva sfrkana lančića (t. III. 6.), potječu od naušnice, na kojoj je visilo veliko jantarovo zrno oblika kao što je ono t. III 2.⁵ Ovakovi lančići katkada su od srebra, koje ne manjka u ličkim prethistorijskim grobovima. I u Širokoj Kuli su se našla tri malena srebrna predmeta, naime šuplje okruglo zrno (tabla III 11), koje je služilo kao glavica na igli ukosnici, četiri među sobom vezane karičice od nekakova srebrna lančića sa izgubljenim privjescima (tabla III 9) i jedna malena srebrna karičica (tabla III. 12). Karičica od bronsa našle su se dvije manje i jedna veća (tabla III 13), koja je valjda služila, da se u nju zakvači zaponac od pojasa.

¹ Ljubić Popis str. 109, t. XVI, 18-21.

² Ljubić Popis t. XVI 7, str. 108, 1 a.

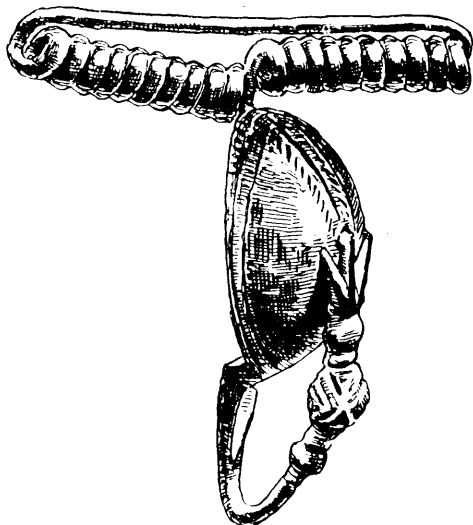
³ Ljubić Popis t. XVI 1-6, str. 106-108.

⁴ Ljubić Popis I t. XVII 29 str. 110 D 1; sr. t. XVI 6.

⁵ Iz Prozora sr. Ljubić Popis I. t. XVII 30.

Od bronsa su nadalje još slijedeći predmeti u Vranića gromili nađeni:

a) Trouglast privjesak od tankoga lima (tabla III 4) sa sitnim na otkok radenim kvrgicama; oštećen. Takovi privjesci, obješeni na podulje lančića, našli su se češće u Prozoru i drugim halštatskim nekropolama Like i susjedne Bosne.

Sl. 32. La tenska fibula iz Široke Kule.
Nar vel.

b) Privjesak u obliku 97 mm. duga na krajevima iskovana i probušena štapića od žice. Na jednom kraju nalazi se u rupici jedna karičica, u koju je nešto bilo zakvačeno, dočim je predmet na drugoj strani nepotpun (t. II 11).

c) Dugme sa ušicom, 16 mm. u promjeru (t. III 11).

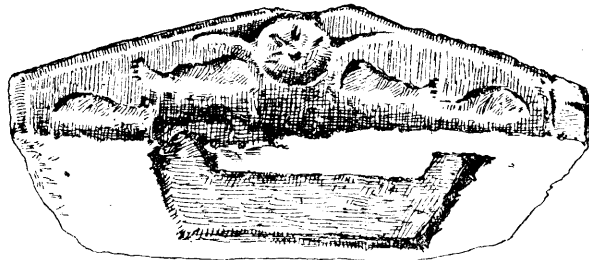
d) Štipaljka (pinceta), 57 mm. duga, (t. III 18). Rabila je kao sprava za toaletu za pukanje dlaka iz brade. Sličnih komada se je također mnogo našlo u Prozoru i drugdje, što dokazuje, da su štipaljke općenito bile u porabi.

e) Igla za šivanje, na ušici prelomita, 48 mm. duga (t. III 5).

U nakitne svrhe služilo je još i više zrna razne veličine od stakla ili jantara, bilo da se nose nanizana u nizovima bilo da se s njima ukrašavao kakov drugi nakit od kovine. Jantar, koji je dolazio iz baltičkih krajeva, kod nas se je u halštatsko doba veoma mnogo rabio za nakit; u Prozoru se je našlo više tisuća komada zrna od njega. Osim već spomenutih zrna na fibulama villanovskoga oblika iz Široke Kule imademo dva manja ovalna i jedno veliko (tabla III 2) i jedno malo plosnatookruglo zrno, pa ulomaka od nekoliko pokidanih jantarovih zrna.

Veoma su obična zrna od crne staklene mase sa uložnim ornamentima žute boje. Veoma često su služila kao ures na proveslima fibula, ali su se i nizala u nizove i nosila oko vrata. Najveće iz Kule (t. III 1) ima promjer od 40 mm., četiriput po tri žuta koncentrična kolobara, a oko rupa gore i dole između četiri mala kolobarića na okrug povučene cikeaklinije žute boje.

Druga dva zrna imaju promjer od 19 mm. (tabla III 21), a ima još i nekoliko manjih, od kojih su najmanja od prozirnoga modroga stakla sa uložnom masom druge boje u kolobarima. Dva zrna od crne mase imaju četiri šiljka sa žutim prugama (t. III 3). Jedan ulomak većega zrna od neprozirne staklene mase na

Sl. 33. Poklopac rimske kamenice iz Široke Kule
 $\frac{1}{14}$ nar. vel.

površini je bijel sa modrim okancem, a unutra je smeđe boje. Od prozirna stakla također se je našlo više zrna razne boje, i to 13 modrih razne nuance u boji, 2 žuta i 2 bijela.

Jedan malen i tanak cilindrični privjesak, gore probušen (tabla III 8) crvene boje, biti će da je od crvenoga koralja.

Za čudo malo se je u gromili našlo ulomaka od zemljanih posuda; ja sam mogao spremi samo jednu ručicu i malen ulomak od tijela jedne rukom građene posude; ono ostalo par neznatnih i nekarakterističnih hrbina nije bilo vrijedno pokupiti. Među kamenjem našao se je konačno još i jedan životinjski zub i ulomak od 37^{mm}. debela okrugla kamena, koji je služio za žrvnjanje.

U narodnom muzeju nalazi se već odavna jedna bronsana fibula (sl. 32), za koju bivši muzejski čuvar zlata vrijedni major Mijo Sabljarić u svojem rukopisnom katalogu piše, da je nađena „kod Marića kuće u Kuli ličke pukovnije“, a da ju je darovao g. Konstantin Malić, nadporučnik u Kuli. To je 62^{mm}. duga la tenska fibula¹, kojoj provesto ima oblik crticama urešenoga prevrnutoga čamca. Na glavi iz toga provesta izilazi 62^{mm}. duga dvostrana špirala, kojoj obje polovice na vanjskoj strani veže jedna tetiva, a koja prelazi u iglu. Sa nožice uzvija se debeo komad žice, sproveden jednom većom ornamentovanom i dvjema manjim neurešenim grbama, pa pristaje na provesto člankom, koji naliči na ptičju nogu sa tri čaporaka. Ovakovih la tenskih fibula, koje nisu ni u susjednim zemljama, gdje je Kelta bilo, rijetke, poznajem iz Prozora² i Brloga³ u ličko-krbavskoj županiji i Jezerina⁴, Sanskoga mosta⁵ i Ribića⁶ u Bosni. Kako mjesto, gdje je ta fibula nađena, nije daleko od Vranića gromile, to bi mogli kod Marića kuća u Širokoj Kuli očekivati groblje la tenskoga doba.

Čini se, da se je kraj Vranića gromile nalazilo groblje rimskoga doba. Rade Mariić (Solić) pripovijedao mi je, da je kopajući jarugu, kojom bi odveo vodu iz podvodne svoje livade, na sjevernoj strani gromile naišao na rimsku kamenicu, pravilno na kvadrat otesanu, navodno bez napisa, koja mu se slomila na dvoje, pa da ju je vrgao na dno te jaruge.

Pred pragom kuće Staniše Zastavnikovića (br. 279) leži poklopac (sl. 33) četverouglaste kamenice od čvrstoga vapnenjaka, 0·97^m. šir., 0·80^m. dub. i 0·23^m. vis. Na pročelnoj strani, koja ima oblik zabatišta, nalazi se u sredini krivo shvaćena udubljeno izrađena rozeta sa šest listova i udubljenim središtem, pa sa dva krilima nalična reljefna nastavka na gornjoj strani. Do nje je sa svake strane po jedan unutra okrenut delfin i po jedna van okrenuta riba. Na donjoj strani je poklopac tako izdubljen, da može pristati na 0·59^m. šir. i 0·52^m. duboku kamenicu, sa koje napred odskakuju dva 0·095^m. šir. i 0·08^m. debela rubna pilastra. Poklopac je navodno prije 70—80 godina nađen kod Vranića gromile, a nalazio se je prije u staroj kući zadruga Zastavnikovića, iz koje je prenešen u Stanišinu.

¹ Ljubić Popis I. str. 65, 7 t. IX. br. 19.

² U nar. muzeju u Zagrebu ima 26 komada.

Sr. Ljubić Popis str. 130, 9 i 10; t. XXI 106.

³ Jedan nepotpun primjerak u nar. muzeju.

⁴ Radimsky u Glasniku V 291, 110—113, 117.

⁵ Fiala u Glasniku VIII, 288.

⁶ Čurčić u Glasniku X 636^a, 649^{ab}, 650^{ab}, 651⁴⁰.

Imao bi navodno da spada na onu kamenicu, koja stoji kod bunara Čekrka, ali to ne može da bude, jer su onoj odnosne mjere posve različite i znatno veće nego što su mjere izdubine na donjoj strani poklopca, naime 0.74 0.84^m.

U ogradi stare kuće zadruge Zastavnikovića (br. 20, sada Jovice Zastavnikovića), u kojoj se je rodio glasoviti general Geca, nalazi se visok tesan kamen navodno iz Vranića gromile; vis. (povrh zemlje) 1.65^m, šir. 0.59^m, deb. 0.33^m. Sa istoga mjesta potječe i jedna otesana ploča u zidu svinjca ispod Jovičine kuće. Na sadanjem joj se licu dole vidi zaparana ravna crta i udarcima proizvedene udubine, kojima je bila svrha, da se ploča učini neravnom i prikladnijom za prihvaćanje maza. Da li ima na nutarnjoj strani kakov napis, neda se ustanoviti, osim da ju se iz zida izvadi. Dulj. 0.70^m, vis. 0.50^m, debljina od prilike 0.15^m.

U ovom časopisu¹ navedeni neolitički predmeti gosp. paroha Petra Krajnovića nalaze se kao i tamo priopćeni ulomak rimskoga mljokaza sa imenom cara Trajana, posredovanjem presvijetloga gospodina velikoga župana Bude Budisavljevića Prijedorskoga kao dar gospodina paroha u narodnom muzeju. Neolitički predmeti potječu kao što sam tamo naveo, samo sa jednoga nalazišta, a to je Dejanovića kućište u zaselku Čukovcu kod Široke Kule, pa se ovim ispravljaju ponešto netočni navodi Patschovi², po kojima bi se moglo zaključivati. da su sa više mjesta.

Dr. Josip Brunšmid.

PRILOG K HRVATSKOJ SFRAGISTICI.

II.¹

Bakar.

Prastari Bakar, opstajao je već u vrijeme Rimljana pod imenom Volcera. God. 1223. darova kralj Andrija II. knezu Guidu sinu Bartola krčkoga vinodolsku županiju, u kojoj je ležao i grad Bakar. Grad ostade u rukama Frankopana, a poslije i Zrinskih sve do g. 1670., dok nije zapljenom pripao komori. God. 1776. utjelovljen je županiji severinskoj, a g. 1778. po kraljici Mariji Tereziji proglašen kraljevskim gradom i slobodnom lukom.

Od vjkada bio je Bakar na općinsku uređen, imajući svoj magistrat i svoj općinski pečat. Takov općinski pečat Bakra sačuvao nam se od g. 1681.,

Sl. 34. Pečat bakarske općine od god. 1681.

pa ga ovdje priopćujemo (sl. 34.). Taj pečat je okrugao, a mjeri u promjeru 50^{mm}. U njem razabiremo s desna na tlu stojeću podobu majke božje sa djetetom, a s lijeva sv. Andrije sa križom; među njima gore sunce, koje izlazi ispod nutarnjega ruba. Među ovim i zarubnim zrnatim kolobarima teče napis: SIGILL: COMVN: BVCCARENSIS. 1681. = Sigillum communitatis Buccarensis 1681. Pečat se nalazi pritisnut na ispravi od g. 1774., koja se nalazi u kr. zem. arhivu.

Sl. 35. Pečat grada Bakra.

Svakako je Bakar imao i stariji pečat, ali ga nisam do sada našao. Nema dvojbe, da će biti sličan ovomu od g. 1681. Ima i jedan manji pečat, što ga rabi općina bakarska (Giudici e seniori di Buccari). Taj je pečat (sl. 35.) također okrugao, mjeri u promjeru 24^{mm}. U pečatnom polju nalazi se lik sv. Andrije, držeći u desnici osmerotraku zvijezdu, a u ljevici t. z. Andrijin križ. Glava svečeva prelazi preko nutarnjega zaruba legende. Između dva crtolika kolo-

¹ Prvi članak je štampan u Vjesniku hrv. arh. dr. N. s. I. str. 120—136.

bara, rubom pečata čita se napis: ✠ SIGILLVM CASTRI BVChARI = Sigillum castris Buccari. Ovaj pečat, koji je za pravo pečat bakarskoga grada (castrum), nalazi se na ispravi od g. 1691. u kr. zem. arhivu među bakarskim spisima (B.).

Cirkvena.

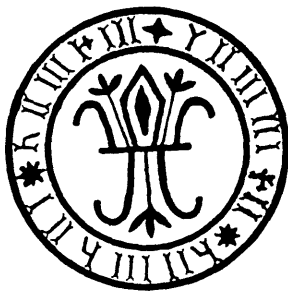
U prvom članku¹ priopćio sam mali pečat ove općine. Veliki je okrugao, mjeri u promjeru 35^{mm}, a sadržaje istu figuru, kao opisani mali pečat. Među vanjskim zarubnim člankovitim i unutarnjim crtolikim kolobarom teče legenda:

SIGILLVM · LIBERI · REGII · OPPIDI · CIRKVENO ·

Otisak u gipsu sa pečata od g. 1766. u mojoj zbirci pečata.

Cvetkovići (kotar jastrebarski).

Vrlo staro selo Cvetkovići nosi ime po starom hrvatskom bratstvu Cvetkovića. Ovo bratstvo (generatio Cvetk), kojemu je bez dvojbe praocem Cvet, živjelo je već polovicom XIII. vijeka u županiji podgorskoj na istom prostoru, što ga danas zaprema imovna općina Cvetkovići kod Jaske. Za opstanka stare hrvatske županije podgorske živjelo je bratstvo Cvetkovića mirno i slobodno, ali kada je ova sredinom XIV. vijeka prestala, počese se gospodari okićki namitati Cvetkovićima za gospodare. U prvi kraj nije to bilo baš tako zlo, ali kasnije naročito u XVI. vijeku, imala je općina mnogo posla, a da spase barem nekakovu neodvisnost. Imade pisama iz konca XIV. vijeka, kojima su okićki gospodari priznali slobode plemenitom bratstvu Cvetkovića, a to je činio polovicom XV. vijeka Martin Frankopan, koji nije dozvolio, da se od njih ubire daća u žitu.

Sl. 36. Pečat općine Cvetkovića.

Na čelu stare ove općine stajao je vazda sudac, nazivan kao i u susjednom Draganiću „županom“. Ovaj je izdavao pisma pod „navadnum plemenitum pečatium dole visećum“. Pečat općine Cvetkovića, koji nalazimo na općinskim izpravama XVI. i XVII. vijeka, jest okrugao sa promjerom od 30^{mm}. U njemu se vidi priprosto crtama prikazan (stilizovan) lik liljana. Po tom bi ovaj pečat bio govoreći: od cvijet-Cvetkovići. Na okolo među dva crtolika kolobara teče majuskularni napis, koji se na dodanoj slici pečata jasno razabire (sl. 36), ali se neda protumačiti. Pečatnjak je valjda u XV. vijeku načinjen.

Počam od XVIII. vijeka rabila je cvetkovićka općina novi ovalan pečat, koji ima u visini 24, a u širini 20^{mm}. U njemu se vidi na desno okrenuta ljudska ruka sa sabljom krivošijom u šaki. Između sablje i ruke nalazi se osmerotraka

zvijezda. Na rubu pečata nalaze se dvije grančice, koje niču iz dna pečata, a sižu do slova Z K S, koja se nalaze povrh figure, a znače možda Zvetkovichensis (sic) kommunitatis (sic) sigillum (??) Taj noviji pečatnik čuva još i danas općina cvetkovička, dočim se onaj stariji više ne može naći. Možda je prigodom velikoga požara g. 1866. kada je skoro cijelo selo Cvetkovići postradalo i on sa množinom starih spisa, koja su izgorjela, propao.

Čazma.

Prastaru Čazmu je kralj Vladislav oko god. 1091.—1095. darovao novotemeljenoj biskupiji zagrebačkoj. Biskupi zagrebački sagrade si tuj grad, te su često tamo stanovali. Biskup Stjepan II. (g. 1225.—1247.) zasnova tu samostan Dominikanaca, a g. 1232. kaptol čazmanski sa 12 kanonika. Već g. 1242. učiniše Tatari u Čazmi mnogo kvara, a g. 1552. osvojiše ju Turci i razoriše grad do temelja.

Uz grad razvila se i općina čazmanska, koja je od biskupa dobila prilične slobostine, kakove su u srednjem vijeku uživale t. z. *liberae villae*. Pod imenom *libera villa* — općine, koja se je sama upravljala — nalazimo Čazmu u XV. vijeku, dok ju pod konac toga vijeka, nalazimo već kao *oppidum*. Općini stajao je na čelu sudac, kojega listine općinske zovu *judex* ili *villicus*. Uz ovoga bili su i prisežnici *jurati*, dok se stanovnici općine zovu *cives* seu *hospites* ili *cives et hospites*. Starije općinske isprave čazmanske počimlju: *Nos NN. villicus, jurati ceterique cives et hospites oppidi Chasmensis*, a mlađe *Nos NN. judex, jurati universique cives seu hospites liberae villae Chasmensis*. Kao slobodna općina vidimo, da je Čazma imala svoj magistrat, koji je izdavao općinske isprave pod svojim općinskim pečatom (*quibus sigillum nostre communitatis duximus appendendum*). Općinske ove isprave pisane su redovito na pergameni, na kojoj visi na crvenoj svilenoj vrpci općinski pečat. U arhivu biskupije zagrebačke *Donationalia III.* nalazi se jedna takova isprava od g. 1476, na kojoj visi još prilično sačuvan pečat (sl. 37.). Taj je pečat okrugao, mjeri u promjeru 57 mm, a u njem razabiremo figuru gotičke crkve sa tornjem, kojoj je ostrag dozidana obla sakristija; krov je sveden u kupulu, te nosi na vrhu izbočeni križ. Na krovu sakristije stoji kruglja, a na čošku stražnjeg dijela krova usađen je visok križ. Križ na tornju i kupuli, seže čak u prostor pečatne legende, i to križ tornja

Sl. 37. Pečat slobodne općine Čazme.

među slova Ω i Λ , a onaj kupule iza slova $\bar{\Lambda}$. Façada crkve nosi zatvorena vrata gotskoga sloga, a slična se manja nalaze nešto dalje na lievo. Iznad ovih uzporedo stoje tri prozorčića u obliku križa \boxtimes . Toranj nosi u visini glavnih vrata jedan manji, a u 1. i 2. spratu po dva uska gotska prozora. Crkva stoji slobodno u pečatnom polju. Između zarubnoga vanjskoga i nutarnjega sitnozrnatoga kolobara, koji je potonji iznutra zaokružen crtolikim, teče legenda:

$\boxtimes \varepsilon S \varepsilon LIBER \varepsilon VVILLI \varepsilon$ (sic!) $DE \varepsilon OH \bar{\Lambda} S \bar{\Omega} \bar{\Lambda}^2$. = S(igillum) libere vuille (sic!) Chasma.

Ako i jest taj pečat u sredini nešto ostećen, to ga uza sve to možemo ubrajati među bolje domaće sfragističke spomenike. Po radnji i pismu sudeći može taj pečat — odnosno pečatnik, kojim je načinjen, — potjecati iz XIV. vijeka.

Drivenik.

Stari grad Drivenik dospjeo je u ruke knezova Frankopana sa vinodolskom županijom. Grad ubrajaju među rimskih „septem turres“, koji da su stajali u hrvatskom Primorju. Općina drivenička spominje se već rano zajedno sa općinom bakarskom, trsačkom, hreljinskom, grižanskom, bribirskom i novljanskom, i to pod imenom *populus et communitas de Drevenico*. Na općinskim ispravama nalazi se veoma zanimiv pečat (sl. 38.), koji

Sl. 38. Pečat općine driveničke.

ovdje priopćujem. Okrugao je i mjeri u premjeru 43^{mm}; vanjski rub sastoji od člankovitoga kolobara obložena iznutra i izvana crtom, a isto tako i nutarnja strana legende pečatove. Između ovih kolobara teče naokolo slijedeća grčkim slovima napisana legenda: \boxtimes H AVOKAAVΨIC TOV • a TEOV IOANNOV TOV ΘEOΛΟΓΟΥ • Taj pogrešno rezani napis ima se po tumačenju g. dr. Jos. Brunšmida, ovako čitati: H AΠOKAAΨYΨIC TOY AΓIOY IOANNOY TOY ΘEOΛOΓOY (apokalipsa blaženoga Ivana teologa). U pečatnom polju vidi se s desne strane sjedeći lik spasitelja u dugačkoj haljini sa kolobarom oko glave i podignutom desnom rukom; s lijeve strane do glave

izlazi ispod nutarnjega rubnoga kolobara sunce sa sedam zraka, prema citatu: „καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυχνίων εἶδον ἕνα ὅμοιον μὲ υἷόν ἀνθρώπου ἐνδεδυμένον ποδήρη χιτῶνα, καὶ περιζωσμένον πλησίον τῶν μαστῶν ζώνην χρυσῆν“. (Apokalypsis α. 13.). Iza leđa spasiteljevih stoje slova IO . Do spasitelja sjedi odjeven dugom haljinom sv. Ivan evangelista sa perom u desnici i otvorenom knjigom na koljenu. Nad glavom stoje slova ΓPX , a s lijeva iza glave slova $\text{PC}\theta$. Pečatna grupa prikazuje nam momenat, gdje se sv. Ivanu na ostrvu Pathmu ukazuje spasitelj, koji mu nalaže: „Ὁ, τι βλέπεις, γράφον εἰς βιβλίον.“ (Apokalypsis α. 11.). Kratice znače: $\text{IO} =$

¹ Iza toga slijedi križ tornja.

² Iza toga slijedi križ kupule.

ΙΩΑΝΝΗC; ΓΡ mogla bi biti i vezana slova Π Ρ, nu kod prvoga slova vidi se do slova Ρ mala kvačica, a po tom moglo bi prvo slovo biti Γ, dakle obadva Γ Ρ. Treće slovo toga skupa Χ odnosi se bez sumnje na doljnja ΡCΘ. Po tom bi Γ Ρ mogla biti početna slova kojega oblika od glagola γράζω (pisati), dakle γραμματεΰς, dok Χ i doljnja slova ΡCΘ imaju se čitati: ΧΡΙCΤΟC ili ΧΡΙCΤΟΥ. Po tom bi se sve tri skupine slova imale čitati: ΙΩΑΝΝΗC ΓΡΑΜΜΑΤΕΥC ΧΡΙCΤΟΥ. (Ivan pisar Kristov.)

Pečat nalazi se na jednoj ispravi kr. zem. arkiva u Zagrebu od g. 1774. nu ima i starijih otisaka njegovih iz XVII. vijeka, ali nisu dobro sačuvani. Taj pečat spada na svaki način među curiosa. Kako je općina drivenička došla do njega teško je reći. Pečati primorskih općina sadržavaju obično sv. Jurja ili sveca župne crkve. Drivenički mora da je od druguda donešen, bez sumnje s grčkoga istoka; dosta je surovo izrađen, a radnja bi mogla biti iz XVI. vijeka.

Jastrebarsko.

U prvom članku¹ opisao sam tri pečata općine jastrebarske dodavši dvije slike. Prigodom proučavanja arkiva kr. trgovišta jastrebarskoga došla mi je naknadno pod ruku još jedna varijanta na jednoj listini od 9. travnja 1639. Taj je pečat iste veličine kao jur opisani pod br. 73., okrugao, sa štitom i jastrebom, ali s tom razlikom, da na mjesto krune nad štitom stoji godina 1614. a okolo napis: † SIGILLUM OPIDI (sic) AZTRABA3CA.

Petrinja.

Već u XIII. vijeku za vlade kralja Bele IV. dobila je Petrinja g. 1240. od slavonskoga vojvode Kolomana povlastice, kakove su se podjeljivale slobodnim gradovima i trgovištima². Općina si je glasom toga privilegija sasvim slobodno birala svojega suca (major villae) i svećenika.

Nema sumnje, da je općina petrinjska već u najstarije doba imala svoj općinski pečat, pod kojim je sudac izdavao javna pisma, ali taj nam se nije sačuvao, jer je za turskih provala sve propalo. God. 1531. osvojiše Turci Petrinju, a od tada zabilježila nam je povijest mnoge krvave sukobe Hrvata s Turcima oko nje. Sad su naši, sad opet Turci rušili i palili grad, dok se nije napokon g. 1595. Petrinja konačno oslobodila turske nevolje. Najprije dode pod bansku vlast a kasnije je pripojena varaždinskomu generalatu. Pod krajiškom upravom nema u Petrinji općinskoga uređenja; tek god. 1765. postade ona slobodnom vojnom općinom. Po svoj je prilici ratno vijeće tada ovoj novoj slobodnoj vojnoj općini podijelilo pečat, kakav nam je iz onoga doba sačuvan. Taj je pečat (sl. 39.) okrugao i mjeri u promjeru 37^{mm}. U njem se vidi uspravan u dnu sferičan štit, okru-

¹ Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. I. str. 125. sl. 72. ² Kukuljević: Jura I. str. 60. i 73.

njen kneževskom krunom, od koje se sa strana štita spušta plašt. U štitu stoji grad sa dvije šiljastim krovovim nadkrite kule na uglovima, koje nadvisuju zid, što ih spaja. Obije kule imaju gore i dolje po dva usporedna četverouglasta prozora. Srijed zida, što veže kule opaža se obli branik iste visine sa tri četvero-

Sl. 39. Pečat slobodne vojne općine Petrinje.

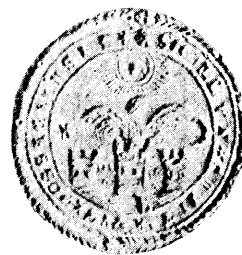
uglata prozorčića poredana ovako: '1', dok na zidu sa svake strane branika (rondella) opažamo po dva usporedna slična prozorčića. Na srijed zida osovio se ras-kriljen orao, okrenut na desno, koji lijevom nogom drži žezlo, a desnom mač. Na okolo među vanjskim člankovitim debelim i nutarnjim tanko-zrnatim kolobarom stoji napis: * SIGILL · LIB · COMMUNITATIS · MILI-TARIS · PETRINENSIS = Sigillum liberae communitatis militaris Petrinensis.

God. 1871. 8. juna potvrđene su po kralju kra-jiške reforme, a Petrinja je podignuta na grad. Od tada rabi grad u bitnosti isti pečat, s tom razlikom, da nema posrijed zida, što spaja kule, branika, nego obla vrata. Napis je dakako drugi. U djelu „Städtewappen von Österreich und Ungarn“ od dra. Karla Linda; nalazimo i grb petrinjski. Boja štita je modra, orao crn, krov kula crven, svaka kula ima manja obla vrata, a u srijed zida su velika vrata.

Požega.

Kako su nam manjkave starije vijesti o gotovo svim slavonskim gradovima, to ne možemo saznati, kada i tko je podijelio gradu Požegi privilegij kr. i slobodnoga grada. Poznato nam je ipak, da se već oko god. 1336. za vlade kralja Karla Roberta Požega spominje kao civitas reginalis, dok se još god. 1322. zove samo castrum regium. Po tom bi mogli naslućivati, da je Požega dobila svoje slobode u razdoblju spomenutih godina.

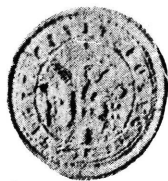
Kao što ostale gradske općine imala je i Požega svoga suca, pa i pečat. Ali taj stari sredovječni pečat nije nam poznat, jer ga nismo našli niti u gradskom požeškom, niti u hrvatskom, niti u mađarskom državnom arkivu. Sve je to propalo bez traga za vrijeme, kada su Turci u XVI. vijeku grad zauzeli. U tursko doba nema u Požegi općinskih uredaba, ali kada su oni g. 1687. iztjerani, poče se grad pomalo uređivati. Skoro opet nalazimo u Požegi suca i senat (judex et senatus civitatis Posegiensis), pa i na općinskim ispravama pečat. Taj pečat (sl. 40.) je okrugao, mjeri u promjeru 34 mm., a u njem se vidi grad sa otvorenom kapijom, nad ovom visoka kula sa tri kruništa i dva usporedna prozora u sredini. Na njoj stoji ras-kriljen orao, okrenut glavom na lijevo, a povrh njega žarko sunce. Sa svake strane ove veće kule nalazi se po jedna manja sa tri kruništa i dva usporedna prozora

Sl. 40. Veći pečat grada Požege iz početka XVIII. vijeka.

a veže ih sa srednjom zid sa tri kruništa. S vanjske strane povrh lijeve kule stoji rastući mjesec, a do desne šesterotraka zvijezda. Među vanjskim debelim člankovitim rubom i nutarnjim crtolikim kolobarom stoji napis: * SIGILLVM * CIVITATIS * POSSEGIENSIS. Isti pečat našao sam utisnut u papiru na tjestini, na ispravi od god. 1716.¹ Bez dvojbe je taj pečat rabila općina požeška već koncem XVII. vijeka.

Uz ovaj pečat rabila je požeška varoš istodobno još jedan manji (sl. 41.) istoga sadržaja, nešto ovalan, 24 × 21 mm., koji ima među vanjskim debljim i nutarnjim crtolikim kolobarom slijedeći napis: ∞ SIGIL: CIVIT: POSEG ∞ = Sigillum civitatis Posegae. Ovaj pečat sam našao pritisnut na listini od g. 1728.,²

Sl. 41. Manji pečat grada Požege iz početka XVIII. vijeka.

Sl. 42. Pečat grada Požege od god. 1765.

Sl. 43. Manji pečat grada Požege od god. 1765.

koja ga izrično nazivlje pečatom »czesarskoga i kraljevszkoga szlobodnoga varassa Possege.«³

Poveljom, izdanom u Beču 1. septembra g. 1765., podize kraljica Marija Terezija Požegu u red kr. i slobodnih gradova, te joj podijeli ili bolje rečeno, potvrdi stari pečat odnosno grb, koji je u rečenoj povelji ovako opisan: „sigillum, quo et hactenus usa est civitas: Scutum videlicet caeruleum, in quo substratis solidioribus coementitii operis ductibus interstinctis muris exhibetur castrum argenteum tribus constans turribus, pinnatis ejusdem metalli fenestris apertis, et porta castris oclusa, supra mediam turrim, quae major et eminentior est, volat aquila nativi coloris, in sinistram scuti partem conversa, supra laterales porro turres demissiores (rutilante in capite scutario sole aureo) locatae visuntur hinc sexcornis aurea stella, inde vero crescens luna argentea; scuto incumbit corona vulgaris, ipsam demum scuti peripheream ambit epigraphae: Sigillum regiae liberaeque civitatis Posegae anno 1765.“⁴

¹ U zem. arhivu: Acta Coll. S. Jesu Posegani fasc. V. br. 4.

² Ibidem br. 42.

³ Grb grada Požege s opisanim sadržajem nalazimo i na stupu sv. Trojstva od g. 1749., što stoji na požeškom trgu.

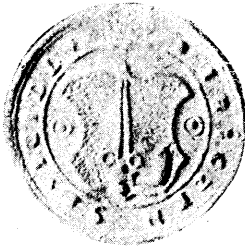
⁴ Liber regius Tom. XLVII. pag. 331. Izvornika nestalo je iz gradskoga požeškoga arkiva, valjda je za velikoga požara god. 1742. izgorio, kad je propao i velik dio gradskoga arkiva.

Prema tomu opisu i slici, koja se nalazila u kraljićinoj povelji, načinjen je pečatnik na srebrenoj ploči¹, što ga od tada rabi kr. i slobodni grad Požega. Pečat (sl. 42.) okrugao, mjeri u promjeru 36 mm; u njem je sferički s krajeva urešen štit, sa peterocjepom krunom na vrhu. Sadržaj je isti kao u gore opisanim, nu s tom razlikom, da je orao okrenut na lijevu stranu. Među vanjskim debljim i nutarnjim tanjim zrnatim kolobarima čita se napis: ✠ SIGILLUM REGIÆ LIBERÆQUE CIVITATIS POSEGANÆ ANNO 1765.

Uz ovaj pečat našao sam na ispravi od g. 1791.² drugi, koji je ovalan, mjeri 30 × 28 mm; s istim sadržajem i napisom kao predidućí, samo što je štit dulji i sferičan, a sa strana mu zavojci (sl. 43.).

Pribić (kotar jastrebarski).

Pleme Pribića spominje se već polovicom XIII vijeka. G. 1244. dobi od kralja Bele IV. potpunu slobodu i nezavisnost od županijskoga grada Podgorja; što više, ono postade plemenito, jer ga kralj podiže u red svojih službenika i dvorjanika. Pleme pribićko sačinjavalo je od vajakada posebnu plemensku općinu. Na čelu joj bijaše sudac, koji je čuvao općinsku „bratinsku pečat, ka je ove općine na višju pravdu i verovanje.“ Sudac je „pod pečat bratinsku pribićku“ izdavao pisma.

Sl. 44. Pečat općine Pribića.

Pečat (sl. 44.), što ga je općina pribićka rabila jest okrugao, te je u promjeru mjerio 32 mm. U nutra se vidi sferičan štit, koji reč bi da je šrafran za zlatnu boju, a u kojem stoji svinuta ruka, okrenuta na desno, držeća u pijesti vertikalno dvosjeki mač, kojemu reč bi da rt prelazi odozgor izvan štita. Balčak imade na kraju kruglju, dok se križ na obje strane svršava kolobarom. Desno i lijevo od štita stoji po jedan kolutić s okom u sredini. Između nutarnjega i vanjskoga dvostrukoga zarubnoga kolobara stoji napis: SIGILLVM PRIBICEN. Prvi dio legende teče odozdo prema gore na desnom rubu, a drugi na lijevom rubu odozgor prema dolje. Pečat nalazi se na dvjema hrvatskim ispravama od god. 1631.

Rab (Arbe) na otoku Rabu u Dalmaciji.

Povijest grada i otoka Raba siže u daleku prošlost. Već geografi rimskoga vremena Plinije i Ptolomej poznaju otok i grad Rab. Kada su Hrvati zapremili svoju današnju domovinu, bijaše grad Rab napučen romanskim življem, ali već u drugoj polovici IX. vijeka morali su romanski žitelji rapski plaćati hrvatskim knezovima danak, a u isto doba poče i hrvatski živalj preotimati maha u Rabu.

¹ Izvorni taj pečatnik čuva gradsko poglavstvo u Požegi.

² U zem. arhivu: acta congreg. 1791 nr. 19.

Počam od X. vijeka mijenjao je Rab često svoje gospodare. Bijaše u vlasti hrvatskih kraljeva, od kojih zadobi crkva rapska važne povlastice, skoro pređe u vlast mletačku, onda opet u vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva, dok nije u XV. vijeku došao opet u vlast Mlečana, a napokon opet bio pripojen kraljevini Dalmaciji.

Rabljani (grad) birali su vazda slobodno svoga načelnika, a općina rapska imala je već i u najstarije vrijeme svoj općinski pečat, pod kojim je izdavala pisma. Najstariji nam poznati pečat te općine našao sam na izpravi od 11. septembra 1268., kojom se utanačuje nekaka pomirba između grada Senja i Raba.¹ Taj pečat (sl. 45.) visi na zelenoj svilenoj vrpci, jest okrugao, a mjeri u promjeru 54 mm.

Sl. 45. Pečat općine Raba iz XIII. vijeka.

Srijed pečata vidimo sliku sv. Krištofora, patrona rapskoga, koji se upire desnicom o štap sa kitom (crista) na vrhu, dok ljevicom drži na ramenu djetesce. Svetac stupa po vodi, koja se razlila među okružnim kolobarima u dnu. S desna mu je polumjesec, rogovima gore okrenut, s lijeva osmerotraka zvijezda. Među nutarnjim u dnu prekinutim (gdje je voda) i vanjskim rubnina sitnozrnatim kolobarom (Perlinien), koje opet obrubljuju crtoliki kolobari stoji gotski napis s tragovima prelaza: ✠ S COMMUNIS (sic) ARBENSIS = Sigillum communis arbensis.

Na istoj ispravi više još tri veoma zanimljiva pečata na sličnoj zelenoj svilenoj vrpci. To je pečat župana Črnoslava sina Črneča, te njegovih rođaka Grgura i Comes Meterina. Ova tri pečata, od kojih je jedan srcolik, a ostala dva okrugla, veoma su važna osobito s obzirom na znak, što ga vidimo na pečatu. Taj je znak t. z. kućni (Hausmarke). Nije nam žalibože poznato, kojemu li rodu pripadaju ova trojica, koja rabe u svojim pečatima isti znak. Svakako su Senjani ili bar iz stare gacke županije.

Ruma.

God. 1749. 1. januara u Rumi izdanim privilegijem, podijeli barun Marko Pejačević ovom mjestu — do tada selu njegove jurisdikcije — preimuštva slobodnoga trga. U istoj ispravi podijeli i pečat, koji potanko opisuje: „Pro ulteriori comparatione aliorum privilegiorum oppidorum seu civitatum memoratum oppidum Ruma sequens insigne seu sigillum geret: Utpote ex tribus vallibus tres decurrentes rivulos, nempe Rumensem, Jellenczensem et Kuttosiensem, qui hocce territorium transfluunt, in medio horum columna marmorea erecta cernetur, supra

¹ U kr. zem. arhivu u Zagrebu.

quam crux duplicata fixa cum I. H. E. O. R. litteris id designantibus: „In hoc signo evadet oppidum Ruma,“ extabit quam a sinistro dextroque latere positae stellae illustrabunt et corona a duabus manibus pansis servata circumdabit, in cujus sigilli circulo verba haec exsculpta: Sigillum exempti oppidi Ruma 1749. opus terminabunt.

Sl. 46. Pečat trgovišta Rume.

Pečatnik, što ga rabilo trgovište Ruma, ovalna oblika, 25 × 23 mm. u promjeru, ne odgovara tomu opisu (sl. 46.). U njem se vidi na stalku dvostruki križ, desno

I H

slova: S, lijevo: E. Ta pečatna figura okružena je vanjskim sitno-

O R.

zrnatim i nutarnjim tik do ovoga crtolikim kolobarom.

Navedena slova, prema tumačenju privilegija znače: „In hoc signo evadet oppidum Ruma, dok manjka naokolo napis: „Sigillum exempti oppidi Ruma g. 1749.,“ što rečeni privilegij naročito kao legendu pečata navodi.

Senj.

Stari grad Senj poznat je već u rimsko doba, gdje ga već Plinije stariji spominje među liburnijskim gradovima. Od kako su Hrvati zapremili svoju današnju domovinu, zadobi Senj važni položaj među hrvatskim gradovima; stajao je u staroj hrvatskoj županiji gackoj, a kao primorski i trgovački grad, bijaše veoma živahno prometno mjesto. Imadaše vazda svoju slobodnu samoupravu, bijaše slobodnim municipijem, na čelu kojega stajao je načelnik ili sudac (prior, iudex). Sudac gradski čuvao je gradski pečat, t. j. pečat gradske općine, a kada je ovaj stavljaao na pisma dobivaše za to po 8 solda.¹

Najstariji pečat grada Senja (sl. 47.), našao se na ispravi od 11. septembra 1268.² Taj pečat visi na zelenoj svilenom vrpci, okrugao je i mjeri u promjeru 55 mm. U njem se razabire sv. Juraj na konju, jašeći na lijevo, dok kopljem, na dršku kojega leprši mala zastavica, bode u vrat zmaja, što se je ispružio ispod konja. Taj zmaj ima dvije noge i dugi vrat, otvorene je čeljusti okrenuo prema glavi konja, a svojim dugim repom omotao mu je stražnje noge. Desna stražnja konjeva noga, kraj njegova repa i noge zma-

Sl. 47. Pečat grada Senja iz XIII. vijeka.

¹ Statut grada Senja od god. 1388 čl. 168. u ² Izvor. u zem. arhivu A. N. A. medii aevi. arhivu grada Senja.

jeve prelaze nutarnji kolobar i prodiru u prostor legende. Među dva člankovita kolobara teče naokolo napis: ☒ • S. COMVNIS : CIVITATIS : D. SCEINNA • ☉ = (Sigillum co(m)munis civitatis de Sceinna).

Ovaj isti pečat opisuje jedna isprava od 29. januara 1302., izdana u Senju, ovako: . . . „et sigillo cereo pendentem cum cordula canapi sigillati habentis ymaginem beati Georgii ad caballum super draconem more solito sculptam in medio, et in circulo sigilli has litteras S. comunis civitatis de Sennia.“¹ Kako vidimo taj se opis slaže sa slikom našega pečata od god. 1268. izim posljednje riječi pečatne legende.

Nešto mladi je pečat (sl. 48.) grada Senja, bez sumnje onaj na ispravi, izdanj po općini grada Senja g. 1743., a sama isprava ga nazivlje „veliki pečat ove plemenite i uzvišene comunitadi Segna grada.“² Taj je pečat okrugao, u promjeru mjeri 49^{mm}. U njem je kao i u gornjem sv. Juraj na konju, jašući na lijevo, kako bode u vrat krilata zmaja, koji se pružio ispod konja. Među dva sitnozrnata kolobara teče na okolo slijedeća gotskim slovima pisana legenda: ✠ S. ARMIGER ALME DEI SCENIAM DEFENDE GEORGI. = „Sancte armiger alme dei Sceniam defende Georgi.“³

Osim ovoga nalazimo na ispravama senjskim također manji pečat. Ovaj je okrugao a mjeri u promjeru 38^{mm}. U njem razabiremo na lijevo okrenutu podobu sv. Jurja na konju, koji se propinje iznad zmaja. Sv. Juraj maše desnicom mačem, a ljevicom drži uzdu. Pečat je zarubljen zrnatim kolobarom. S desna figuri teče napis: SCOIS, a s lijeva SEP. Ovaj, koji smatram malim pečatom grada Senja, našao sam na ispravi od g. 1619.⁴

God. 1607. u Pragu 2. maja izdanom diplomom potvrdi kralj Rudolfo II. Senjanima njihov stari grb. Doslovni opis grba u toj diplomu jest: Scutum videlicet militare erectum rubri coloris, ad cuius fere medium undabundum mare per transversum excrevisse, cui a parte dextra scuti alatus dicolor draco, cauda portuose inflexa et elevata, victu faucibusque apertis et lingua rubicunda ceu flam-

Sl. 48. Pečat grada Senja.

¹ Ljubić Listine I. str. 198.

² U zem. arhivu A. N. A.

³ Spomenuti nam je nešto o bojama grba grada Senja. U Valvasorovom rukopisnom djelu: „Opus insignium armorum“ od g. 1688, koje se čuva u kaptolskoj biblioteci u Zagrebu pod signaturom 39—5., naslikan je grb grada Senja: Modar štit sa slikom sv. Jurja na konju u borbi sa zmajem. Položaj kao na pečatu. Drugačiji je grb grada Senja na gradskoj zastavi, koja potječe iz XVII—XVIII.

vijeka: Modar štit; na zmaju stoji oklopljen vitez sa crvenim križem na grudima, desnicom drži buzdovan, ljevicom zastavu sa slikom B D M. Danas rabi grad Senj slijedeći grb: Štit modre boje, vitez kao na grbu zastave, sa zmajem i zastavom, dok se oko zastave, vije zmija. U Lindovom djelu „Städte-wappen von Oester.-Ungarn“ naslikana je zastava zlatnom bojom, a dno je u štitu zeleno. Slijede iste figure.

⁴ Otisak u gipsu u mojoj zbirci pečata.

mivoma exerta, ad sinistrum scuti latus campumque viridem tendens, innatare, atque penes enatum ex campo viridi scopulum marinum glauci coloris, integer miles cataphactus, armis militaribus per totum corpus indutus, ac juvenili formosa specie, et sereno vultu, nigroque subtili mustace conspicuus, et caput galea, cristis ardearum albis cum nigris intermixtis in manipulo erecte assurgentibus ornata, tectus, ac rubra cruce in pectore insignitus militarique aureo baltheo circumdatus et gladio accinctus, dispositis pedibus, sinistro quidem in terra sive campo viridi bicipitem anguem, patulis oris et linguis rubicundis exertis, versusque adnatantem draconem conversum, tanquam cum protriturus, dextro vero in mari supradicti draconis cervicem erectus ac immobilis stare, et manu dextra clavam militarem elevatam ceu draconi minitans vibrare, sinistra vero hastam crocei coloris in terra defixam aureoque vexillo bifide ex illa et ornate defluente, atque ex nube coelestina beatissimae virginis Mariae infantulum Christum in ulnis gestantis sacram imaginem exurgentem ac „Patronam Hungariae“ intitulatam continentem, erecte in medio tenere conspiciuntur.“¹

Prema toj diplomu rabi grad Senj još danas grb odnosno pečat.

Turopolje.

Među tolikim starim hrvatskim plemenskim općinama očuvala je sve do danas jedina turopoljska mnoge tragove i žive uspomene negdašnje slobodne plemenske općine. Ako i izvodi općina turopoljska svoje slobode na temelju povelje kralja Bele IV. od g. 1225., te je vazda zapremala odlično mjesto među inim plemenskim općinama hrvatskim, to ona ipak nije imala svoga posebnoga općinskoga pečata sve do prve polovice XVIII. vijeka. Na listinama, izdanim po turopoljskim županima počam od XIV. vijeka, nalazimo doduše pečata, ali ovi nijesu općinsko-plemenski, nego je župan na isprave stavljao svoj privatni pečat (sigillum nostrum). Ovi su pečati razna oblika i sadržaja, prema tomu, kojoj li je obitelji pripadao dotični župan, koji je ispravu izdao. Takove isprave imale su samo dokaznu moć u kotaru turopoljskom.

Na molbu turopoljskoga župana Sigismunda Škrleca, podijelio je god. 1737. u Beču datovanom poveljom kralj Karlo III. općini turopoljskoj autentičan pečat odnosno grb, koji je na istoj povelji u bojama naslikan i ovako opisan: „Scutum videlicet erectum ceruleum exhibens in principali loco et residentia dictae communitatis Lukavec habita turrim argenteam firmatam tecto rubeo, cujus cuspidi affixum brachium armatum distracta framea. Turris autem sita est in prato viridi, clausis valvis, ac extenso ponte ligneo super fossam et quatuor fenestris orbicularibus instructa, e quarum duabus superioribus minitanti duo aenea tormenta bellica cernuntur, turrim ipsam stipant duo armati satellites amictu rubeo cingulo et ocreis aureis, paludamentis seu clamidibus . . . avi sive grisei coloris, in regione autem cephalica seu capite scuti fulgent a dextris tres stellae, sexcornes

¹ Sladović Pověsti biskupijah senjske i modruške. Trst 1856. str. 361–4.

aureae pyramidaliter positae, a sinisteris vero luna crescens aurea. Scuto demum incumbit galea consueta tornearia coronata, cujus apex aquila nigra pariter coronata, duo vexilla expansa, quorum dextrum insigne Croatiae, sinisterum vero Slavoniae regnorum refert, unguibus prehensens, laciniae a dextris aureae et caeruleae, a sinisteris autem argenteae et rubrae; circumferentiam vero scuti hac epigrapha ambiente: Sigillum communitatis nobilium Campi Turopolja.¹⁴ Glavna svrha ovomu podjeljenju bijaše, da se stane na put mogućoj zloporabi privatnih pečata župana. Novim pečatom u buduće pečatane isprave imale su opće dokaznu moć kao i isprave, izdane po kakovom vjerodostojnom mjestu. Pečatnik izrađen u srebrnoj ploči, je ovalan, a pečat mjeri 68×61^{mm}. U njem (sl. 49.) u srijed, ovalna štita s oznakom modre boje diže se okrugla kula sa zatvorenim vratima i spuštenim mostom, natkrita šiljastim krovom, povrh kojega stoji na desno okrenuta oklopljena ruka sa sabljom. Kula je građena od tesanog kamena, ima sa svake strane vrata po jedan okrugli prozor, dok s gornjih dvaju prozora proviruju na svaku stranu topovi. S desna i lijeva kuli stoji po jedan vojnik sa helebardom u ruci, okrenut licem prema kuli. S desna gore tri zvijezde piramidalno namještene, s lijeva rastući mjesec. Na štitu stoji okrunjena kaciga, na vršku krune jednoglavl raskriljen orao, okrenut na desno; lijevom nogom drži zastavu, na kojoj je grb kraljevine Slavonije (među dvijem prugama na desno stupajuća kuna), a desnom zastavu posutu hrvatskim kockama. Sa šljema spušta se s obje strane štita plašt.

Sl. 49. Pečat općine turopoljske.

Pečat obrubljen je debelim člankovitim kolobarom, a među dva crtolika kolobara teče napis: * ~ SIGILLUM COMMUNITATIS NOBILIUM CAMPI TUROPOLJA 1737 ☉ ~ Izvorni pečatnik čuva se u arhivu plemenite općine Turopolja u Velikoj Gorici.

Grb plemenite općine turopoljske nalazimo i u kamenu isklesan nad vratima grada Lukavca u Turopolju. Tamo drže štiti dva dvorepa lava, sa svake strane po jedan, a na okolo je uklesan napis: INSIGNIA UNIVERSITATIS NOBILIIUM CAMPI TUROPOLJA 1752. Isti taj grb nalazimo i na modroj svilenoj zastavi turopoljskoj od g. 1828. S jedne strane je grb natkrit krunom sv. Stjepana, a okolo napis: VEXILLUM ET INSIGNIA NOBILIIUM CAMPI TUROPOLJA ANNO 1737. COLLATA. Na drugoj strani je slika bogorodice s djetetom. Na šiljku zastave urezana je godina: 1828. Držak je crven.

¹ Izvornik u turopoljskom arhivu.

Vukovar.¹

Vukovar se spominje u listinama već počam od konca XI. vijeka pod imenom Walkow, Valko, Volko. God. 1231. dobi mjesto od slavonskoga vojvode Kolomana svoje povlastice. Iz ove povelje razabiremo, da je Vukovar bio napučen Nijemcima, Madžarima, Vlasima i Hrvatima. Povlastice su slične onima, što su ih u to doba obično dobivali gradovi. Općina si slobodno bira svoga suca „major villae,“ pa nema dvojbe, da je već tada poput inih gradova i općina i Vukovarska rabila svoj poseban pečat.

Stari općinski život mjesta Vukovara, koje bijaše sjedište istoimene županije, potrajao je sve do oko polovice XVI. vijeka. Gradina, koja se iznad Dunava dizala u Starom Vukovaru na mjestu, gdje je danas franjevački samostan, bijaše sijelom župana županije vukovarske. God. 1543. osvoje Turci Vukovar,

Sl. 50. Pečat općine Vukovarske.

koji ostade sve do god. 1687. pod njihovom vlašću, kada ih sretna kršćanska vojska pod grofom Aspremontom iztjera za uvjeka iz njega. Sada opet poče općina vukovarska da živi, te se doskora razvije u lijepo trgovište. Novo procvata općina rabila je općinski pečat (slika 50.), koji potječe iz prve polovice XVIII. vijeka; oblika je ovalna, mjeri 23 × 22 mm, a u njem su dvije dvokatne kule sa tri prozora (2, 1) i tri kruništa. Od svake kule siže zid do ruba. Kule i zid od tesanoga su kamena. Između obije kule, koje su spojene svodom na luk, stoji uspravan sferičan štit, koji drži ostrag stojeći anđeo. U tom štitu stoji lav na lijevo okrenut, držeći desnom šapom na ramenu na naslonjenu zastavicu. Među vanjskim deblje, i nutarnjim sitnije zrnatim kolobarom teče napis: * SIGILLVM · OPPIDI · WVKOVARIENSIS.¹

Emilije Laszowski.

¹ Bolje rečeno „Vukovo.“

² Dr. Karl Lind Städte-Wappen von Oest.-Ungarn prikazao je grb Vukovara u bojama: Crveni štit sa zelenim tлом, na kojem stoji srebreni zid tvrđave sa zidanim višim svo-

denim vratima, na kojima stoji gol Turčin, pokrit srebrenim turbanom, s kojega mu preko leđa pada modar plašt, držeći pred sobom štit modre boje, u kojem se vidi zlatan dvorepi lav okrenut na desno.

ARHEOLOŠKE BILJEŠKE IZ DALMACIJE I PANONIJE.

IV.¹

DALMATIA.

Doclea.

Prigodom iskapanja, što ih je u novije doba u razvalinama staroga rimskoga grada Docleje (Duga u Crnojgори) poduzeo ruski profesor Rovinski, našao se je oveći broj pisanih spomenika, koje je čuveni francuzki epigrafičar Cagnat objelodanio.¹ Gospodin Ljuba Kovačević, profesor na velikoj školi u Beogradu, boraveći godine 1893. na licu mjesta, prepisao je još daljnja tri dosele nepoznata napisa i jedan četvrti, koji je kod Cagnata netočno priopćen, pa mi ih je imao dobrotu poslati, da ih u „Vjesniku“ priopćim.

Ti napisi jesu:

1) D I V O = Divo Traian(o) d(ecreto) d(ecurionum). Napis je
TRAIAN sigurno bio zapisan na počasnom spomeniku, koji je doklejska
D D općina dala podignuti u čast cara Trajana iza njegove kon-
sekracije (godine 117.).

2) M · EPIDIO = M(arco) Epidio P(ublii) fil(io) Qu[i]r(ina) La-
P · FIL · QVR tino, dec(urioni). . . . Iz iste obitelji spominju se na do-
LATINO DEC 1707) i neka Epidia Celerina (CIL III 8287), a znade se za
nju i iz drugih dalmatinskih napisa (CIL III 2696, 3178).

Napis je dole nepotpun. Već Cagnat je opazio, da se tribus Quirina, a i flavijejsko ime na doklejskim spomenicima često opetuje, pa je pravom došao do zaključka, da je Doclea zadobila gradsko pravo ili od samoga cara Vespasijana (69—79) ili od kojega od njegova dva sina. U takovom slučaju uvrstili bi se građani u onu tribus, kojoj je car pripadao, a flavijejski carevi spadali su na tribus Quirina.

¹ I. Viestnik n. s. I. str. 148—183; II. Vjesnik n. s. III. str. 150—205. III. Vjesnik n. s. IV. str. 181—201.

² Comptes rend. de l' acad. des inscr. 1890. p. 142 i sl.

- 3) M · N O V I I O
 ⊗ · I V S T O
 DEC · EX T E S T A
 M E N T O · E I V S
 5 T · N O N I V S M A
 X I M V S F R A
 E R · P O N E N D V M
 C V R A V T ·
 L · D · D · D
- = M(arco) No[n]io Qu(inti) [f(ilio)] Justo de-
 c(urioni), ex testamento eius T(itus) Nonius
 Maximus f[r]ater ponendum curavit. L(oc-
 us) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum). Gentilno
 ime Nonius, za koje se po 5. retku odlučujem, javlja
 se na nekoliko mjesta po Dalmaciji, ali znademo i za
 Novijevce. U 2. retku prepisač ima na prvom mjestu
 Q, u koje je upisano maleno V. Tu bi se očekivala
 u prvom redu filijacija, kako sam ja i nadopunio;
 na oznaku kvirinske tribus u tako neobičnom skra-
 ćenju ne smije se misliti.
- 4) S E R V E N I A E
 M A R C E L A E
 M A T R I ·
 O P T I M A E ·
 5 F L · C · F I L ·
 P R I S C A
 L · D · D · D
- = Serveniae Marcelae matri optimae Fl(ava)
 C(aii) fi(lia) Prisca. L(ocus) d(atus) d(e-
 creto) d(ecurionum). Priopćio Cagnat na nave-
 denom mjestu str. 141 (= CIL III 8287 f), ali sa po-
 greškom u prvom retku i ispustivši drugi redak.
 Obitelj Servenia poznata je iz jednoga dalmatinskoga
 napisa поближе nepoznate provenijencije (CIL III 3190),
 pa iz jednoga u Risnu (CIL III 8402). Flavia Prisca
 našega spomenika može biti je istovjetna sa onom F // AVIA C · FILIA napisa
 CIL III 8281 (= 1706), koja sebi samoj (?) priređuje nadgrobni spomenik.

Dršnjak u pećkoj nahiji u Albaniji.

G. Ljuba Kovačević, profesor na velikoj školi u Beogradu poslao mi je uz više drugih napisa iz Srbije i Stare Srbije, koji su međutim već drugdje objelodanjeni, prijepis slijedećega nadgrobna napisa, koji je g. 1894 odavle od jednoga učitelja dobio:

D · M
 FL KAPIONI IABER
 TO QVI CASV VIMI
 NACIVM DASMINIA
 5 latRONIBVS ATRO
 ciSSIMA MORTEM

= D(iis) M(anibus). Fl(avio) Kapi[t]oni [li]-
 berto, qui casu Viminacium Dasmini a
 [lat]ronibus atro[ci]ssima[m] mortem....

Napis, koji je dole nepotpun, govori o nekom Flaviju Kapitonu, koji je između Viminacija (Kostolac) i Praetorium Dasmini (negdje oko Aleksinca) od razbojnika okrutnu smrt pretrpio. IABERTO u 2. i 3. retku krivo je prepisano mjesto LIBERTO ili IADERTO. O pogibelji, kojoj su bili putnici po gornjoj Moesiji i Daciji od strane razbojnika izvrženi, priča nam više napisa, a ima za to podataka i u pismenoj tradiciji.¹ Tako doznajemo još iz dva

¹ Sr. Patsch u Bos. Glasniku XI (1899) str 723 i sl., gdje se navode iz pograničnih krajeva

Dacije spomenici CIL III 1559 (= 8009), 1579 i 1585 (= 8021).

gornjomoesijska napisa iz Orahovca¹ i iz Debelice na Timoku² za ljude, koje su razbojnici ubili. Kakovi su to razbojnici bili, koji su te krajeve u drugoj polovici II. i u III. vijeku uznemirivali, ne može se sigurno reći, ali nije nemoguće, da bi to mogli biti domaći ustaše, koji se pobuniše protiv rimskoga gospodstva, a za koje doznajemo, da je M. Aurelije od njih ustrojio neke vojne odjele.³

Studenica u Staroj Srbiji.

U CIL III 8292—8294 priopćena su tri nadgrobna napisa, koji bi se imali nalaziti u Studenici, tri sata na sjever od Peći (Ipek) u razvalinama pravoslavne crkve. U Corpus dospješe ti napisi iz jedne Evansove radnje (u *Archaeologia* XLIX 1 str. 69), ali ovaj ih nije sam vidio, nego preštampao iz Milojevićevoga „Putopisa Stare Srbije“ str. 166. Meni se čini, da se od ovih napisa barem br. 8292 i 8294 imaju uvrstiti među „*inscriptiones falsae*“, jer osobe, koje se u tim rimskim napisima navode, imaju srpska imena, tako u br. 8292 VELS SADRAGITA (= Velša Dragita) i kći joj BLAZZIZA (= Blažica), a pogotovo u br. 8294 MILIZZA BOSSINA (= Milica Božina) i VLPIVS VVLCAS-SINVS (= Vukašin). Tko je ove napise skovao, neznam, jer mi Milojevićev putopis nije pri ruci, ali toliko držim, da je nemoguće i pomisliti, da bi se ikada u jednom srpskom manastiru za domaće ljude mogli latinski nadgrobni napisi na način antiknih sastavljati. Da su ti napisi autentični, što sigurno nisu, to bi oni bili dokazala za egzistenciju slavenskoga življa u Staroj Srbiji još u rimsko doba a možda je ovakova misao i nagnala falsifikatora na ovaj posao.

Kao prilog poglavlju faličnih napisa⁴ navodim ovdje još nešto, što sam sâm doživio. Prije jedno 10 godina poslao mi je jedan sasma pristojan sabirač starih novaca (pokojni Panaotović u Mitrovici) cijelu kolekciju posve nespretno složenih patvorina latinskih napisa iz Srbije, koje je njemu bio poslao jedan u Srbiji služeći ovostrani nevaljanac (ime sam zaboravio) u namjeri, da od njega izmami kakovu nagradu. Kako je taj čovjek svršio samo par gimnazijskih razreda, ti su tobožnji napisi, u kojima su veliku ulogu igrali carevi Konstantin i Dušan, vrvili pogreškama protiv gramatičkih i epigrafskih pravila. Nije dakle trebalo mnogo stručnjačke vještine, da se odmah prepozna karakter tobožnjih spomenika i čovjeka, pa ih je onaj dobrijan od g. Panaotovića dobio natrag ne polučiv željenoga cilja.

Vis (Issa).

Stara grčka naselbina, koju je na početku IV. vijeka pr. Kr. zasnovao syrakuški tyran Dionysije stariji, sterala se je po brežuljku Gradini sjeverno

¹ CIL III 8242.

² Patsch n. m.

³ Vita Marci 21, 7 „*latrones etiam Dalmatiae atque Dardaniae milites fecit*. Sr. o tomu pitanju još i Premersteinovo razlaganje u Wiener Jahreshefte III. Beiblatt Col. 151 i sl.

⁴ U Staroj Srbiji se je u sedamdesetim godinama našlo ljudi, koji su iz koristoljublja falsifikovali oveći broj starosrpskih zlatnih novaca, koji se u staro doba nikada nisu ni kovali.

od više luke.¹ I u rimsko su doba na Gradini i ispod nje bile javne neke zgrade, od kojih se mjestimice vide dosta znatni ostanci zidova, naročito u vinogradu gg. braće Dojmi, koji su mi uz prečasnoga gospodina mjesnoga župnika Don Apollonija Zanellu prigodom mogega boravka u Visu bili na uslugu. U vrtu franjevačkoga samostana, koji zaprema onaj poluotočić, što zatvara višku luku s istočne strane, sačuvaše se temelji rimskoga kazališta,² iz kojega potječu mnogobrojni arhitektonski ulomci, koji se čuvaju u tom samostanu. Prije više godina našla su gg. braća Dojmi na svojem zemljištu više ogromnih kipova rimskih careva prvoga stoljeća, kojima je po svoj prilici bila urešena kurija gradski

Sl. 51. Portret rimskoga cara Augusta. Iz Visa $\frac{1}{6}$ n. v.

uređene općine issejske u rimsko doba. Ti se kipovi dijelomice čuvaju u jednoj kući gg. braće Dojmi (kbr. 492), dočim je jedan kip i jedna glava (Vespasianus) kao dar dospio u dvorski muzej u Beču. Lijepu zbirku starih grčko-dalmatinskih novaca posjeduje domaći župnik i kanonik g. Apollonije Zanella, koji mi ih poznatom svojom ljubezljivosti ne samo na porabu stavio, nego dapače naknadno na točnije proučavanje u Zagreb poslao bio, što mi je od velike koristi bilo. Uz to imaju gosp. Zanella, gg. Dojmi i njihova šurjakinja veći broj grčkih vaza sa slikarijama i bez njih, koje bi, ako i nema među njima primjeraka znatnije vrijednosti, ipak zaslužile, da ih se jednom objelodani. Ne odričem se, da to ne ću možda jednom sâm učiniti, ali bi u tu svrhu još jednom morao par dana boraviti na Visu, pošto u tu svrhu ne dostaju moje bilješke i slabo uspjele fotografije, što sam ih za par ura u Visu načinio.

Ponajglavniji predmeti, što ih gg. Dojmi posjeduju jesu:

1. Glava kolosalnoga kipa sa portretnim crtama, (sl. 51.) od mramora, 0'545 m. visok; visina lica 0'275 m. Dobro je sačuvana, samo što joj manjka komadić nosa; lijeva je strana pokriva

naposlom vapna. Na donjem kraju vrata je odjelana, da se može umetnuti u kip. Prikazana je starija osoba sa tri nabora na širokom čelu, povrhu kojega je u ponešto svinutim čupama poredana po srijedi razdijeljena razmjerno dosta gusta kosa. Ispod plosnato svedenih obrva nalaze se duboko ležeće oči. Brci i brada su obrijani, pa se uslijed toga jače opažaju veoma ističuće se kosti mršavih obraza. Široki obradak izilazi toliko, da leži u istoj visini sa krajevima veoma

¹ O Visu u grčko doba sr. moje djelo: Die Inschriften und Münzen der griech. Städte Dalmatiens. Wien 1898. — Sr. također Ljubić Studi archeologici sulla Dalmazia u

Archiv f. Kunde oest. Gesch. qu. XXII str. 264 i sl.

² Ap. Zanella Teatro romano a Lissa u Bull. Dalm. XVI (1893) str. 72—77, 83—91 sa tablom.

uskih usnica. Pravilna uha ponešto se odalečuju od glave. Izražaj lica je ozbiljan i hladan, skoro bi rekao mrk, pa odaje nešto majestetičnoga, osobu, koja je vična da zapovijeda. Sve ove crte opažaju se na mnogobrojnim portretima rimskoga cara Augusta (+ 14 posl. Kr.), koji su nam se sačuvali,¹ pa ako ova portretna glava u opće prikazuje kojega rimskoga cara, a na to se kod ogromnih njezinih dimenzija jedino može pomišljati, to jedino možemo misliti na cara Augusta. Vanredno malo ima portreta, koji Augusta prikazuju kao stara čovjeka, a i ti se ne podudaraju u svim pojedinostima sa ovom glavom iz Visa, kojoj manjka i svi-nuti čuperak kose, koji na Augustovim glavama redovito nalazimo na obrazima ispred ušijuh. Sve to ne treba da nas mnogo smeta, pošto viška glava ima drugih nesumnjivo karakterističnih crta Augustovih, dočim sa portretima drugih careva nema nikakove sličnosti. Radnja je ostrag i na desnoj strani prilično nemarno izvedena, jer je kip valjda uz zid tako stajao, da se te strane nisu opažale. Glava ne spada na torze, koji se ovdje niže opisuju.

2. Ogroman muški kip, 1.73 m. visok, rađen od dva komada kamena, od kojih se je gornji umitao u odgovarajuću udubinu doljnega. Manjkaju: glava s vratom, cijela desna ruka i lijeva počam od lakta, lijeva noga počam od sredine listova, prednji dio desnoga stopala i komadi odjeće. Od baze je samo lijevo jedan komad sačuvan. Prikazana je zrela muška figura, odjevena himatijem, kojemu je jedan kraj prebačen preko lijevoga ramena, a koji joj omotava samo jedan dio te ruke i doljnji dio tijela do koljena. Do desne noge, na kojoj počiva cijela težina tijela, stoji 0.62 m. visok panj uljike sa osam u dva vertikalna reda poredanih kvrga. Ispod treće kvрге do noge zapisano je APo,² sigurno početna slova imena umjetnika grčkoga porijetla (Apollonios?), od kojega je bio načinjen i drugi jedan kip sa višeke Gradine sasna sličan onomu, što je opisan pod br. 3., koji je g. Dojmi preko admirala Sternecka darovao dvorskomu muzeju u Beču. Taj drugi kip, od kojega sam vidio fotografiju, bio je načinjen od jednoga komada kamena. Ovdje opisani kip prikazuje rimskoga cara pod obličjem Jupitra, pa si ga moramo pomisliti tako nadopunjena, da se je podignuta desnica upirala o žezlo, a spuštenu lijevicu da drži munju.

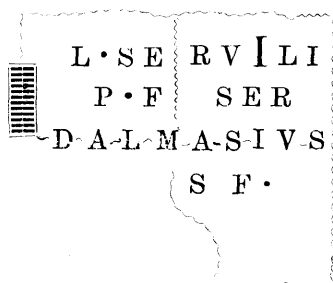
3. Treći ogromni kip sa Gradine prikazuje nam typus kipa rimskoga cara, odjevena bogato nabranom togom, kako u svojstvu vrhovnoga državnoga svećenika žrtvuje. Manjkaju mu glava, ruke i noge, a tijelo je sastavljeno iz tri komada, koji su se jedan na drugi prisastavili (gornji do pojasa, doljnji i komad tijela sa desnim ramenom i rukom). Visina sačuvana torsa 1.40 m.

4. Gol muški torso od mramora, 0.48 m. vis., kojemu je sada manjkajuća glava bila od posebnoga komada kamena rađena i čavlom na tijelo pričvrščena. Manjkaju još obje ruke i noge, od kojih je lijevom bio živo zakoraćio. Radnja srednje ruke.

5. Više arhitektonskih komada, kao ulomci stupova i arhitrava i t. d.

6. Tri ulomka gore i lijevo nepotpune ploče sa napisom, 0.61 m. vis., 0.75 m. šir., 0.275 m. deb.; na desnoj strani otesana. Krasna slova I. vijeka po-

¹ Bernoulli Römische Ikonographie II' str. 55. ² CIL III 3077.

slije Isusa. Objelodanjeno u CIL III 3079 ali sa znatnijom pogreškom. Čitam: . . . L(ucius) Ser-vili[us] P(ublii) f(ilius) Ser(gia) Dalmasius [p(ecunia)] s(ua) f(ecit).

7. Ulomak ploče od vapnenjaka, desno, lijevo i dole okrhan, 0·53 m. visok, 0·50 m. šir. i 0·13 m.

C · I V L I V S · M V S T E L

debeo. Slova kasnijega carskoga doba. Valjda: [C(aius)] Julius Mus[t]el[us]. . .

U prečasnoga gospodina župnika Apollonija Zanelle nalazi se jedna mala ženska glavica od mramora, 0·085 m. vis., sa veoma ispranom površinom; oštećena na nosu. Stoji na vratu ponešto na desno nagnuto. U sredini raščešljana kosa pokriva uši do polovice, a nalazi se u njoj jaružica za diadem, koji je bio od druge tvari, po svoj prilici od kovine. Stražnji dio glave pokriva koprena, koja dopire do ušijuh. Posao je bio ostrag kao obično zanemaren. Prikazana je bila božica, i to valjda najprije Aphrodita ili Artemida.

Karlobag (Vegia).

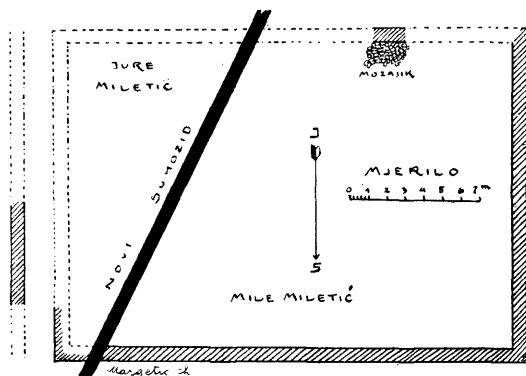
O starinama iz Karlobaga napisao sam opširan članak u ovom časopisu¹, kojim sam nastojao, da dokažem, kako je ovdje već u prvo carsko doba rimsko stajao neki razmjerno dosta važan gradić, za koji mi je vjerojatno, da je bio istovjetan sa mjestom, koje stari pisci nazivlju Vegium, Οἰσύξ i Bigi, kojemu antiknomu imenu, kao da se je osnova očuvala i u današnjem imenu grada Baga. Bivši u rujnu 1900. u Karlobagu imao sam prilike, da obiđem neka nalazišta starina, pa sam tom prilikom doznao za neke nove podatke.

Posve zapuštenom Marija Terezijanskom cestom, sagrađenom za porabu pješaka i tovarnoga blaga — kolnikâ naime u Lici prije francuskoga gospodstva nije bilo —, dolazi se u mali zaselak Drvišicu, gdje je na sjeveroistočnom obronku brda Vidovca glavno nalazište starina. Tu su iskapali Slamnik, Rukavina i Biljan, ali žalibože nije se posao izvodio onako kako je trebalo. Išlo se je za tim, da se nade predmeta ili zemljište iskrči, kako bi postalo prikladnim za kulturu; na znanstveno istraživanje ili na očuvanje nađenih građevnih objekata, nije se ni u snu pomišljalo, pa se je tu — iskrčilo nešto, što je trebalo pomno pretražiti, a onda sačuvati. Na obronku Vidovca kod Drvišice nalazila se je naime tamo, gdje su si Jure i Mile Miletić iskrčili vrtlove, velika odličnija zgrada sa mozajcima, mramornim pločama i konzolama obloženim zidovima, sa kamenim stupovima i plastičkim uresima, kako to još dokazuju — neznatni ostanci.

Za svoga kratkotrajnoga boravka u Drvišici ja sam uz pripomoć g. Franje Deželića, ravnatelja više pučke učione u Karlobagu, pregledao svaki ulomak ciglje,

¹ Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. III. str. 150—171.

što su ju Miletići u zadnje vrijeme izvadili i na nekoliko hrpa sasuli, da nadem takove komade, koji su sprovedeni tvorničarskim pečatima, a onda sam pokušao,

Sl. 52. Tloris rimske zgrade u Drvišici kod Karlobaga. Mjerilo 1:400.

da izmjerim i nacrtam položaj meltom zidanih zidova, od kojih se još dosta znatni ostanci fundamenta vide. Po radi bujno poraslih smokava nije to bio baš lagan posao, pa stoga ne jamčim, da je priloženi nacrt (sl. 52.) posvema točan. Sigurno je, da je sjeverni zid po prilici 25 m. dug, a zapadni 17·85 m., i da se ispred istočnoga pročelja nalazio 1·60 m. širok trijem, koji je bio ograđen 0·62 debelim zidom, od kojega se u zemlji sačuvao 5·40 m. dug komad temelja. Punktirani dijelovi istočnoga i južnoga zida još su u zemlji, samo na jednom mjestu na jugu iskopana je ispred 1·65 m. dugoga komada zida 0·75 m. duboka jama, tako da se može viditi mozajik, sastavljen od bijelih kamenčića. Sjeverni zid ove oblongne zgrade, koja je po Slamniku¹ sastojala od tri prostorije, služi sada na zemljištu Mile Miletića kao ograda jedne terase, a sačuvan je od njega povrh sadanje razine 1·65 m. visok komad; na zapadnoj je strani otkopan samo ugao na 1·50 m. duljine, dočim je ostalo kao što i veći dio južnoga i istočnoga zida još u zemlji. Da li je i na zapadu, pa možda na sjeveru i jugu ispred zgrade bio trijem, kao što je na istoku, nije se dalo ustanoviti. Jure Miletić pripovijeda, da je našao i šareni mozajični pod, koji da je prikazivao ružu, ali da je isti, kada je nastalo hladno vrijeme, popucao i posvema se razasuo.

Iz ove velike po svoj prilici javne zgrade potječe velika većina onih predmeta, koje sam u svojem članku o Karlobagu opisao, naročito svi oni predmeti od kamena (str. 153—157) i pečene zemlje (str. 157—166), dočim je veći dio zemljanih lampica, staklenih i bronsanih predmeta po svoj prilici iz raznih grobova, koji su na drugim mjestima nađeni. I sada sam tu pokupio ulomaka mramornih pločica, kojima su se oblagali zidovi, tri komada mramornih konzola i više ulomaka ciglje sa pečatima, među kojima se nalaze i dva iz dosele u Karlobagu nezastupanih tvornica. Te ciglje jesu: A. od žutkaste zemlje i sa udubljenim slovima:

1. Tri ulomka iz tvornice L. Minicija Pudensa

L·MIN	L·MINI	INICI
PVDEN	PVE	VENTS

2. Tri ulomka iz tvornice L. Statija Justa

L·S·IVS	L·S·IVS	L·S·IV
---------	---------	--------

¹ Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. III str. 151.

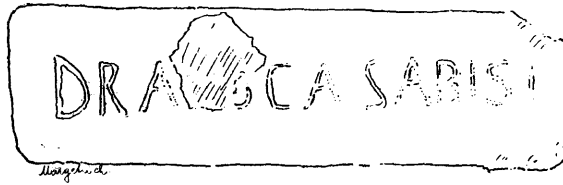
Sl. 53. Ulomak rimske ciglje sa pečatom.
Iz Drvišice.

3. Dva ulomka iz tvornice C. Titija Hermeros

C · T I · H E R M E R O

OT

4. Jedan ulomak iz tvornice nekoga Prisca (sl. 53).
Moglo bi se pomišljati na Q. Granija Prisca, koji je

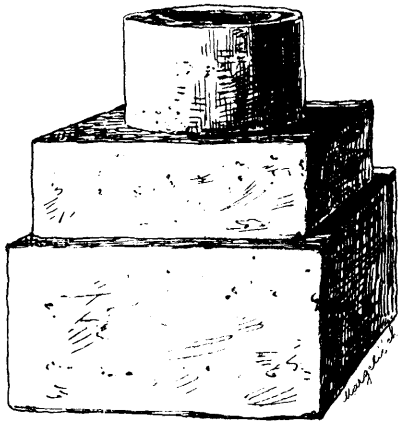

Sl. 54. Pečat na rimskoj ciglji. Iz Drvišice 1/2 nar. vel.

razvio svoje proizvode po istočnim i zapadnim obalama jadranskoga mora.¹

B. od crvenkaste zemlje i sa reljefnim slovima:

5. Ulomak ciglje sa nejasnim 0·10 m. dugim i 0·03 m. širokim pečatom (sl. 54). Sigurna su prva dva slova DR, treće slovo bi moglo biti A ili drugi potez od V, koji bi onda bio u savezu sa predidućim R. Zatim slijedi mjesto, na kojem je površina sa jednim cijelim i jednom polovicom slova uništena, a tu drugo (dotično peto) slovo završuje okruglo. Iza toga su C i A sigurni, a iza maloga razmaka opet S i A; ono što sada slijedi može biti R ili B, a onda još ima tragova od tri slova, od kojih u zadnjem ima sigurno vertikalni potez. Ne usudujem se predložiti ikakovo čitanje, ali toliko mogu opaziti, da se nijedan od dosele priopćenih pečata sa jedne i druge strane jadranskoga mora, ne može s ovim u savez dovesti.

Sl. 55. Kamenica iz Drvišice kod
Karlobaga 1/14 nar. vel.

U blizini zgrade morali su se nalaziti i grobovi sa spaljivanim mrtvacima, što dokazuje jedna kamenica neobičnog oblika, nađena u vrtu Mile Miletića. Ta kamenica od vapnenjaka (sl. 55), za koju vlasnik drži, da je služila kao podnožje za kakovu „banderu“, ima oblik baze sastojće od dvije četverouglaste ploče i obloga nastavka na gornjem kraju. Totalna visina iznosi 0·635 m. (računajući od dole gore 0·305 + 0·175 + 0·155), gornji promjer 0·45 m., srednja širina 0·492 m., a doljnja 0·565 m. U gornjem

oblom dijelu je 0·19 m. duboka izdubina od 0·22 m. promjera, oko koje je bio

¹ Tvornica Q. Granija Prisca morala se je nalaziti u Aquileji ili njezinoj okolici, odakle se za njezine ciglje znade iz Monfalcona i okoline Udina (most Cormos; CILV 8110, 90).

Iz Dalmacije spominju se takove ciglje iz Korčule (CIL III 3214, 7) i Solina (Bulić Inscr. mus. Sal. p. 294 fragm.; 496, 13).

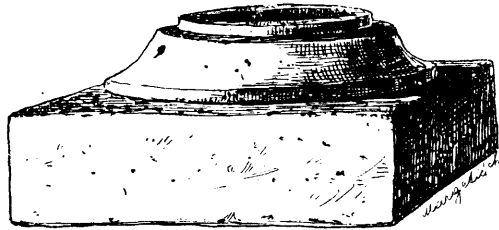
još i 4—5 cm. debeo sada uslijed upliva leda odlomljeni nastavak, na koji je pristajao poklopac, koji se nije sačuvao.

Nadati se je, da će Miletići i kod daljnjega krčenja naći predmeta rimskoga doba, pa će rodoljubivi Karlobažani, a na čelu im načelnik g. Dragutin Smojver, kojega prošlost grada živo zanima, sigurno rado nastojati, da se barem to spasi za narodni muzej.

G. ravnatelj Deželić mi je pripovijedao, da se na zapadnoj strani Vidovca u moru vidi mnogo ulomaka od rimskih vinskih amfora, pa da se u Karlobagu općenito misli, da se je tamo jednom razbio rimski brod, koji je takovim posudama natovaren bio. Da stvar izvidim, odvezosmo se na lice mjesta, gdje sam zaista u moru vidio mnogo takovih hrbina, ali se ujedno osvjedočio, da je ono općenito mišljenje neispravno, pa da su se ti ulomci spuznuli sa obale u more. Na zapadnom obronku brda Vidovca, koje se uzdiže do kakovih 150 m. apsolutne visine, nalazi se naime počam od mora pa sve do razvaline kapelice sv. Vida po veoma gričevitoj zemlji razasuta sva sila ulomaka takovih amfora. Pokušasmo na jednom mjestu nožićima kopati, pa smo odmah pod površinom našli pripaljenih ljudskih kostijuh, nagomilanih ulomaka od barem dvije amfore, četiri poklopca od amfora, od kojih jedan ima samo gukicu za prihvaćanje, dočim ostale imaju: 1. još jednu ekscentričnu gukicu; 2. slovo Δ ; 3. na jednoj strani slovo A, a na drugoj π (?). Nema dakle sumnje, da je ovdje bilo u ranije rimsko doba, kada su se mrtvaci još spaljivali, groblje siromašnijega svijeta, kojemu se je pepeo u amfore metao i tu na Vidovcu pokapao. Amfore su nedga bile u zemlji, ali ovu su tečajem vremena kiša i bura odnijele u more, a sa zemljom učiniše taj put i mnoge hrbine, koje su dospjele na površinu.

Dalje gore našao sam i tri ulomka od žrvnjeva, a jedan veći ulomak valjda od rimskoga žrvnja našao sam u samoj kapelici sv. Vida, kamo ga je valjda koji pastir, kojemu se je kamen dopao, doneo. Na glavici Vidovca koči se dosta znatna teško pristupna sredovječna ruševina Vidovgrada, ali nisam smio da se do nje popnem, jer inače ne bi bio dospio u Drvišicu. Tim točnije sam pregledao, izmjerio i nacrtao prilično dobro sačuvanu razvalinu crkvice sv. Vida, koja u arhitekturi ima romanskih i gotičkih elemenata, ali o njoj ću govoriti drugom prigodom.

Rimskih grobova se je našlo i na drugim mjestima, naročito u Baškom Dolcu na sjevernoj strani grada. Karlo Tomljenović, umirovljeni financijski nadmornar u Bagu našao je krčeci g. 1889. svoj voćnjak Pričac, koji se nalazi uz novu cestu, dvije kamenice od vapnenjaka.¹ Jedna neobičnijega oblika (sl. 56.) izgleda kao baza od stupa sa 0.70 m. širokom i 0.20 m. visokom plintom, na

Sl. 56. Kamenica iz Pričca u Baškom Dolcu $\frac{1}{14}$ nar. vel.

¹ Ljubić Viestnik hrv. arh. dr. XI. str. 106; Patsch Die Lika Col. 110.

kojoj počiva 0.12 m. visoko profilirano okruglo podnožje. Promjer 0.27 m. duboke izdubine, koja se prema doljnjem kraju raširuje, iznosi gore 0.415 m. Izvana su na tri mjesta udubine ispunjene olovom za pričvršćenje poklopca, koji se nije sačuvao. U kamenici, koju je g. Tomljenović narodnom muzeju darovao, ali još nije dopremljena, bilo je pripaljenih čovječjih kostiju i ulomaka od zemljanih zdjelica i staklenih bočica. Druga kamenica običnoga oblastoga oblika, 0.38 m. vis. sa isto tolikim promjerom, ima gore zažlijebljen nastavak, na koji je pristajao manjkajući poklopac. U njoj je osim kostiju bila zemljana lampica sa pečatom ATIME,¹ dvije staklene bočice² i dvije staklene zdjelice, od kojih je prva tri komada narodnomu muzeju poklonio g. šumar Karmelo Zajc. Pokraj kamenice našla se je i druga jedna zemljana lampica i bakren novac, velik kao bivša četvorka, sigurno rimski iz I. ili II. vijeka.

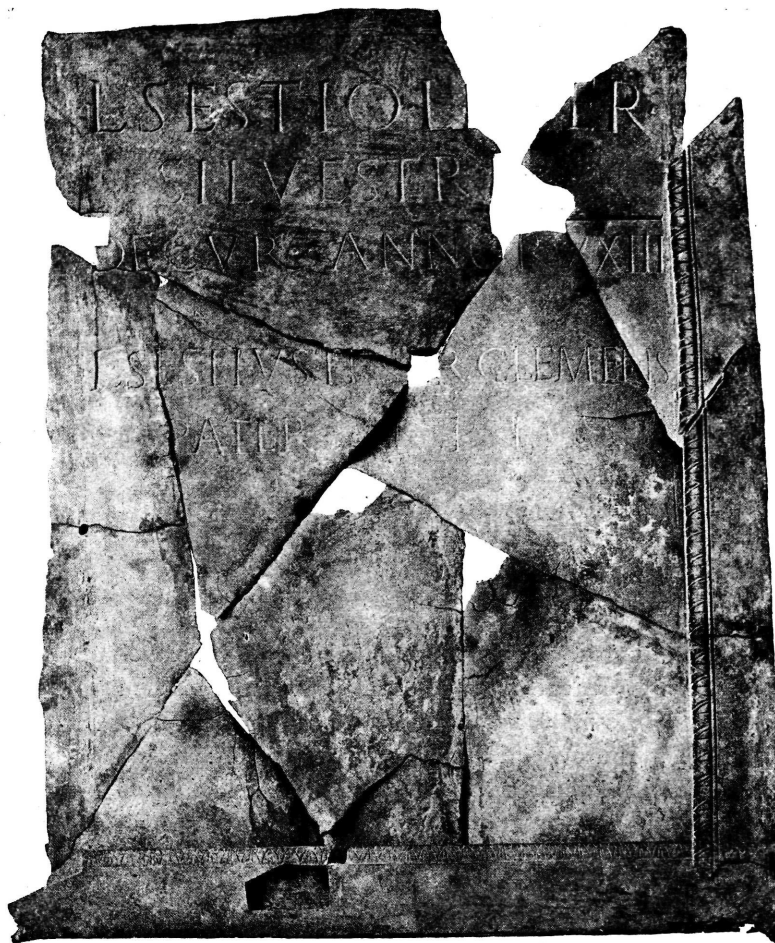
U kući gđe. Ane Milinović nalazi se također jedna kamenica od vapnenjaka, bez poklopca, 0.31 m. visoka, 0.43 m. u promjeru, dole nešto uža. Nađena je od prilike g. 1862 kraj „kraljičine“ (Marija Terezijanske) ceste povrh kuće, koja je negda bila Karla Miletića, dakle u Drvišici.

Slična obla kamenica od vapnenjaka, bez poklopca, leži pred ulazom u zvonik župne crkve sv. Karla. Visina 0.40 m., promjer 0.45 m., promjer 0.275 m. duboke izdubine 0.35 m. Na gornjem su rubu četiri plitke udubine za pričvršćenje poklopca; u trima još ima olova, a u dvije ostanci željeznih čavala. Provenijencija nije pobliže poznata.

Najznatniji spomenik iz Karlobaga je oblongna bronsana škrinjica za pepeo L. Sestija Silvestra, koju je na svojem zemljištu našao Pave Prpić, baški Dolac k. br. 38. Taj se je lijepi i rijetki komad kod vađenja žalibože pokidao na mnogo komada, koji se nisu svi pokupili, pa se tako škrinjica ne može restaurirati. Prpić je te ulomke prodao načelniku Dominesu, od kojega ih je ravnatelj S. Ljubić kupio za narodni muzej. Od ono šest bronsanih 15 mm. debelih ploča, iz kojih je škrinjica sastojala, bile su četiri oblongne, a dvije kvadratične. Od potonjih se nije nijedna sačuvala, a od oblongnih su se dale dvije sastaviti skoro cijele, svaka iz 10 ulomaka, tako da se vidi, da je jedna bila 0.69 m. duga i 0.475 m. šir., a druga 0.67 × 0.478 m. Od trećega komada sačuvalo se 5 ulomaka, koji sastavljaju 0.505 m. dug fragmenat oblongne ploče, a od četvrte ploče se ništa nije sačuvalo. Ploče su bile prikelnjene na 0.066—0.074 m. široke a 4 mm. debele okvirne letve, koje su na svojim nutarnjim rubovima urešene dvostrukim redom listova. Takovih je letvica moralo biti 8 duljih i 16 kraćih, a sačuvalo se je što cijelih što ulomaka od 13 komada. Na dvije okvirne letve, kojima je valjda bila zaokvirena, ona ploča, na kojoj je napis, izrađeno je spomenuto lišće na odskok, a ispod njega nalazi se odebela narezuckana crta; na ostalim komadima lišće je samo plitko zarezano, a dole jednim žljebićem omeđeno. Od tih letava 4 nepotpuna komada su dvostruka, načinjena tako, da je jedna ploča cijelom duljinom pravokutno previnuta. Na jednom od tih komada isječen je oveći komad

¹ Brunšmid Vjesnik hrv. arh. dr. N. s III. 2 N. m. str. 168 br. 1 i 2. str. 167 br. 8.

u obliku nepravilnoga peterokuta, a kako se ta luknja nalazi baš na sredini (potpunoga primjerka), to nije nevjerojatno, da ona stoji u savezu sa zatvaranjem škrinjice. Preostalih 5 letava rađeno je svaka osebice, a možda su bile na pristajućim rubovima jedna s drugom skeljene. Tri cijela komada (jedan sastavljen iz dva ulomka) na užim nutarnjim rubovima su duga 0·441, 0·445 i 0·446 m., a

Sl. 57. Bronsana ploča sa napisom od škrinjice za pepeo. Po prilici $\frac{1}{6}$ nar. vel.

na duljim vanjskim 0·563, 0·567 i 0·575 m. Jedini cijeli dulji sa reljefnim lišćem, sastavljen iz 4 ulomka, ima u duljini 0·523, odnosno 0·648 m.

Napis (sl. 57.), urezan lijepim slovima I. stoljeća, glasi: L(ucio) Sestio L(ucii) f(ilio) [S]er(gia) Silvestri, decur(ioni), annor(um) XXIII L(ucius) Sestius T(iti) f(ilius) Ser(gia) Clemens pater t(estamento) p(oni) i(ussit).¹

¹ Spomenik je publiciran od S. Ljubića Viestnik XI str. 105. u CIL III. 10027 i od K. Patscha Die Lika Col. 106.

Iz ovoga napisa doznajemo za jednoga općinskoga vješnika (decurio) karlobaškoga u rimsko doba, koji je u 23. godini života umro. Karlobag je dakle imao

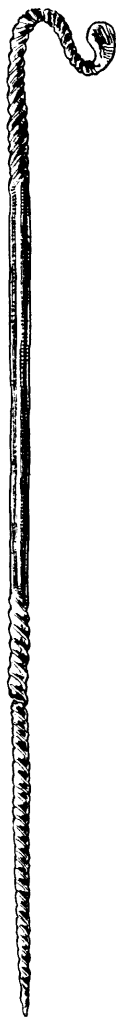
u rimsko doba gradsko ustrojstvo, a sudeći po tribus *Sergia*, kojoj je mjesto pripadalo, smijemo zaključivati, da je, kao što i *Senia*, gradsko pravo dobilo po svojoj prilici već od cara *Augusta*.

Osim onih u predašnjem mojem članku o Karlobagu spomenutih predmeta, našao sam u narodnom muzeju još nekoliko, koji su u starije doba prirasli, a bez točnije oznake, gdje su nađeni. Spomena su vrijedna samo tri predmeta od stakla: 1. i 2. Dvije bočice za parfum od tankoga zlatnožutoga stakla, oko kojih je omotana tanka bijela staklena nit, tako da izgledaju kao narebrene. Na krugljastu tijelu stoji odugačak tanak vrat, koji se na otvoru raširuje. Jedna (sl. 59), 0·085 m. vis., na jednoj je strani razbijena, a drugoj, koja se je pod uplivom vatre, kojoj je kod spaljivanja mrtvaca izvržena bila, navorala i izvitlavila, manjka gornji komad vrata.

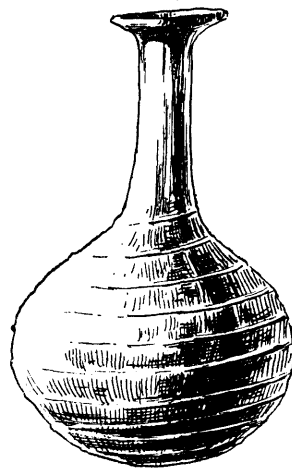
3. Igli naličan predmet od stakla (sl. 58), 0·19 m. dug, na troje slomljen, sa špiralnim zavojima na gornjem i doljnjem dijelu. Na gornjem kraju dole svinut završuje okruglom pločicom. U koju je svrhu ovaj predmet služio, ne znam; valjda nije kao igla ukosnica, nego možda prije kao stilus za pisanje po voštanoj ploči. Poradi krhkosti materijala nije baš za to najzgodniji.

Po vrijednosti neznatan, ali za to ipak važan predmet je gornji ulomak jedne bronsane sjekire (sl. 60) sa vertikalno stojećim porubom, na kojem je samo zabilježeno, da je iz Karlobaga. Ovaj 0·07 m. dugi i 0·03 m. široki ulomak spada valjda u onu vrstu sjekira, koju *W. Osborne*¹ nazivlje letvičastim celtovima (*Leistencelte*, *hâches à talon*), a najviše odgovara onomu komadu, koji je u njegovu djelu naslikan na tabli X. br. 11.; na našem komadu

ne sačuvaše se sjecalo i onaj komad sa poprječnom letvicom, kojoj je bila svrha, da zapriječi, kako ne bi sjekira kod porabe sasama zašla u procijepljeno svoje držalo.

Sl. 58.
Staklena
pisaljka.
Iz Karlo-
baga.
2/3 n. v.

Sl. 59. Staklena bočica.
Iz Karlobaga 2/3 n. v.

Sl. 60. Ulomak
sjekire bronsa-
noga doba.
Iz Karlobaga
2/3 n. v.

¹ Das Beil str. 42 i sl.

Ovaj ulomak dokazuje, da je u Karlobagu svijet živio već prije 3000 godina, a kako se je našlo nekoliko neznatnijih predmeta iz prehistorijskoga željeznoga doba, možemo zaključivati, da je mjesto od toga vremena bilo trajno naseljeno.

Sv. Juraj kod Senja (Lopsica).

Na groblju ovoga mjesta nalazi se razvalina crkvice gotičkoga sloga, u kojoj još stoje na svojim mjestima¹ ornamentovane glavice, na kojima je počivao šiljati svod. Pri gradnji te crkvice upotrijebilo se kao obično i antiknoga materijala, pa sam u sjeverozapadnom uglu našao ulomak dole profiliranoga rimskoga spomenika od bijela mramora, 0·55 m. visok i 0·97 m. širok, sa 0·10 m. visokim slovima ranijega carskoga doba. Sačuvana je samo lijeva veoma otučena strana

zadnjega redka: V E I T E R A V

Treće slovo bi moglo biti i R, ali je tamo kamen na desnoj strani otučen. Iza šestoga slova je veći razmak; možda je tamo stojala pknja. Napis se neda nadopuniti.

Na ogradi izvora blizu morske obale leži više tesanih kamenih ploča, na kojima su negda bili rimski napisi, ali su se uslijed atmosferskih upliva posvema izlizali. Na četiri takova ulomka, koji valjda potječu od jednoga te istoga spomenika, još se raspoznaju zareznici okviri.

Na brežuljku tik uz more, gdje još stoje ostanci utvrde XVII. vijeka, iskapao je prije nekoliko godina presvijetli gospodin Dr. Isidor Kršnjavi, koji je tu našao mnogo ulomaka od rimskih posuda. Nema sumnje, da je i ovdje bilo rimsko groblje za spaljivane mrtvace, kojima se je pepeo pohranjivao u zemljanim amforama kao ono na Vidovcu kod Karlobaga, na Nehaju kod Senja i drugdje po hrvatskom Primorju.

Pisani kamen u Lomskoj dulibi (kotar Perušić).

U ovom sam časopisu² već priopćio napis, koji se nalazi na živcu kamenu u državnom šumskom srezu Lomska duliba, a u predjelu Legenac na teritoriju upravne općine Kosinj (kotar Perušić), jedno 20 km. na jug od sela Krasnoga, odakle se najzgodnije onamo doći može. Od toga t. zv. pisanoga kamena, stojala su mi na raspolaganje dva netočna prijepisa, a treći jedan dobio je g. Dr. Karlo Patsch, kustos bosansko-hercegovačkoga muzeja, koji se je također tim spomenikom bavio,³ ali poradi netočnosti prijepisa, koje su načinili nestručnjaci, nismo ni jedan ni drugi mogli doći do konačne redakcije teksta i točnoga ustavnoljenja sadržaja. Poradi toga pošao sam koncem kolovoza 1900. u prijatnom društvu g. državnoga šumara Janothyka iz zaista krasno ležećega Krasnoga, pod

¹ Kako mi priopćuje g. Ilija Šarinić, ravnajući učitelj u Švici, imalo bi se to groblje prekopati i razvalina demolirati.

² Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. III str. 174—177.

³ Die Lika in röm. Zeit. Col. 22—23

kojega spada Lomska duliba, na lice mjesta, te sam napis fotografisao, otisnuo i prepisao.

////////

////////

ANO 1786

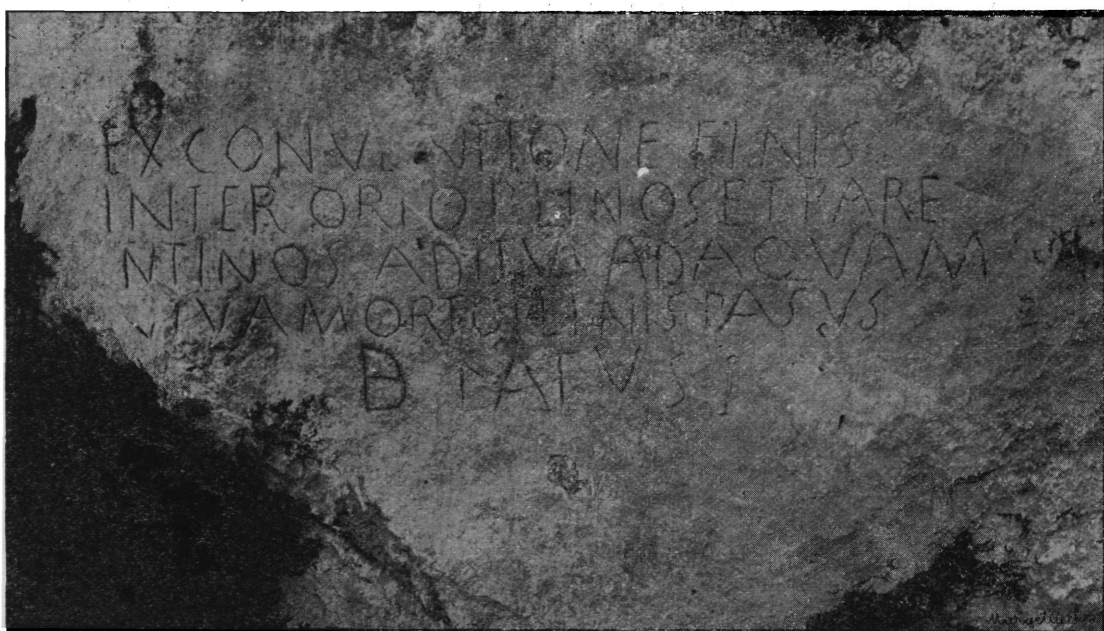
VEXILIFER

SZECSEN

//////////

//////////

„Pisani kamen“ je ogroman živac u srijed jelove prašume, od prilike 5 m. visok, a 7 m širok, koji se ničim od svojih mnogobrojnih susjeda ne razlikuje. Pročelje njegovo od naravi oravno, ima danas dva napisa: lijevo je bio plitko udubljen napis od negda sedam redaka, od kojih su prva i zadnja dva besposleni ljudi navodno šumarskim čekićima razbili. Preostala tri pričaju, da je

Sl. 61. Napis na „pisanom kamenu“ u Lomskoj Dulibi.

na tom mjestu godine 1786. bio neki zastavnik Szecsen, koji je ovamo valjda dospio na lov. Bio je valjda Madžar, a služio u ratnoj mornarici.

U sredini „pisanoga kamena“ nalazi se na ne sasna izravnanom kamenu na 0·90 m. šir. i 0·30 m. visokom prostoru dobro sačuvan rimski napis (sl. 61.) koji ja sada ovako čitam :

EX CONVENCIONE · FINIS
INTER · ORTOPLINOS · ET PARE
NTINOS · ADITVS · AD · AQVAM
VIVAM ORTOPLINIS PASVS sic
⊖ LATUS

5

= Ex conventione finis inter Ortoplinos et Parentinos. Aditu[s] ad aquam vivam Ortoplinis pa(s)sus delatus. U slobodnom hrvatskom prijevodu to znači: „Po dogovoru ovo je međa između Ortoplina i Parentina.

Pristup do žive vode (koja se nalazi na parentinskom zemljištu) Ortoplinima je dozvoljen.

Na koncu napisa nalazi se iza delatus brojka I, što je mene navelo na krivo mnijenje, da se je napis tobože nalazio na prvoj strani (ili potezu) ustanovljene međe, a Patscha, da se tu govori o putu do izvora Begovače, koji bi tobože bio jedan korak širok. Oboje je već zato krivo, što onaj I na starom napisu nigda nije eksistovao, nego je uprav tako u najnovije doba od besposlena čovjeka urezan, kao što i drugo jedno slovo ispod napisa. U 5. r. smo obojica onaj D shvatili kao broj, valjda baš poradi onoga horizontalnoga poteza u njemu, koji je jedina ligatura u cijelom napisu, pa ju stoga u ovako neobičnijem obliku nismo očekivali.

Živa voda, koja se u 4. r. spominje, je Begovača, koja i za najveće suše posvema ne presuši, pa stoga za predjel, koji ljeti mnogo trpi od nestašice vode, imade veliku vrijednost. Kako vidimo iz našega napisa, u rimsko si je doba čak ugovorom jedno susjedno pleme osjeguralo pravo, da se s tim vrelom smije služiti. Kada sam ja tamo bio, bilo je u njoj samo malo kaljužaste vode, koja može samo za blago biti prikladna, ali se je jasno vidilo, da voda bez prestanka pritiče. Možda je Begovača u rimsko doba bila bolje u redu nego danas, gdje blago u nju zalazi, pa ju zamuljuje, ali mislim, da se ona nikada ne bi uređenju htjela pokoriti, pošto ona rado podivlja i poplavi u dolini ležeće kosinjske poljane.¹

Iz napisa na „Pisanom kamenu“ sada mi je posve jasno, što sam prije predmnijevao, da je Begovača bila na zemljištu parentinskom, te da je ovo iz tradicije posvema nepoznato pleme stanovalo negdje oko Kosinja i Perušića. Ortoplinska zemlja ležala je zapadno od „Pisanoga kamena sve do mora, gdje se je nalazio njezin glavni grad Ortopla, valjda na mjestu današnje Stinice.

Spomenuo sam, da bi takovih međašnjih napisa po Lici moglo više biti, pa da ima vijesti o sličnim spomenicima nad jednim vrelom u Švici i u Smrčevoj dolini. Dočim se o onom prvom nije moglo ništa pobližega doznati, ovaj drugi po kazivanju cestara u Oltarima zaista postoji na jednoj pećini, a dimenzije da mu od prilike iznose 0.40×0.25 m. Žalibože mi nije bilo moguće, da zađem u onaj zabitni kraj, a tko pozna strašni terrain lički, ne će mi zamjeriti, što nisam na puko, često puta nepouzdanu pripovijedanje pošao tražiti ostale ovdje spomenute napise u najneprestupnijim mjestima ove zanimive županije, čega se usprkos predstojećim mi štrapacama ne bi bio odrekao, da sam za to imao konkretnih podloga u ma kakovim prijepisima ili nacrtima. Jedan umirovljeni lugar u Krasnom mi je n. pr. pripovijedao, da se jedan napis na živcu kamenu nalazi u srezu brloške šumarije na Kućištu u Jelovcu, jednu uru od Oltarâ na sjever, ali je dodao očito izmišljenu priču o tobožnjem nekom blagu, u kojoj da je on sam igrao neku ulogu. G. brloški šumar Vuković u ostalom mi je obećao, da će prigodice izviditi, što je u stvari. G. Dr. Adolf Scherzer u Senju priopćio mi je, da je doznao od g. Dr. Koreve, koji ima posjed u Kozici, da se tamo blizu u

¹ Fras Topogr. der Karlstädter Militärgrenze str. 231.

Vlaškoj peći nalazi također jedan napis na živcu kamenu. Po svoj prilici sasna druge naravi biti će spomenik, koji se po kazivanju financijalnoga poglavice g. Bartola Prpića u Karlobagu nalazi u Bijelim brigovima od prilike 2 km. na jug od Prizne tik uz more. Spomenik sastoji od reljefa (stojeća osoba) i napisa, a svijet pripovijeda, da bi to imao biti biljeg, gdje je grčki novac — i uvijek taj grčki novac igra po Lici neku ulogu — bio pohranjen, pa da su Grci došli te po plani novac našli i odnijeli. Valjda će to biti zavjetni napis posvećen morskome bogu Neptunu, a onaj reljef bi mogao prikazivati njegov lik. Napis je navodno prije jedno 10 godina prepisao financijalni povjerenik Miletić, koji je sada u Gospiću. — Kakov je konačno napis na pećini kraj ceste preko Kapele idući od Jezerana, povrhu kojega da je isklesana nekakova kruna, možda će nas izvjestiti koji prijatelj iz ovoga kraja.

Kvarte (kotar Perušić).

Do prije dvije godine nalazila su se kraj ceste u selu Kvartama dva velika kamena, u kojima su izdubljene nekakove oblasti udubine. Već domaći je svijet prepoznao, da su to u starije neko doba bile mjere, a mislio je, da su turske, pa se je o njima i svašta pričalo. Nema sumnje, da je od tih mjera dobilo svoje ime i selce, u kojem su već odavna¹ na cesti ležali izvrženi vremenu i ljudskoj obijesti, koja ih nije poštedila. Gdje je to kamenje, a s njime i treći ogroman kamen kockasta oblika sa još uvijek neprotumačenim a po svoj prilici važnim napisom, nađeno, nije se dalo sigurno ustanoviti, ali biti će, da je negda, valjda kada se cesta gradila, izvađeno iz zidina neke „Crkvine“, od koje se sada još neznatni ostanci istočno od sela raspoznaju. Povrh te crkvine, u kojoj je to kamenje valjda bilo samo kao građevni materijal uzidano, nalazi se mjesto „Megdan“, gdje sam na površini zemlje vidio mnogo ulomaka od posuda prethistorijskoga vremena, pa slutim, što kao da i sadanji naziv potvrđuje, da je tamo bilo groblje halštatskoga doba. Navodno ima takovih ulomaka i na drugim mjestima onoga atara, naročito na t. zv. Čardaku.

Već prije skoro pet godina, kada sam to kamenje kraj ceste u Kvartama prvi put vidio, prepoznao sam, da to nisu turske nego rimske mjere, ali nisam dospio, da se njima bavim. Isto mnijenje izrazio je i Dr. Patsch,² koji je dvije godine kasnije tamo prolazio i prvi pokušao, da mjere uz veoma nezgodne prilike što točnije izmjeri. Takav se posao može točno obaviti samo kada se spomenici nalaze na mjestu, gdje je čovjeku sve pristupno, što mu treba, a u Kvartama to nije. Ne žaleći velikoga troška, koji je s transportom tako teškoga kamenja (oko 55 metr. centi) na kolima iz Like preko Janjčee i Kapele bio skopčan, dao sam stoga te rijetke spomenike³ dopremiti u narodni muzej u Za-

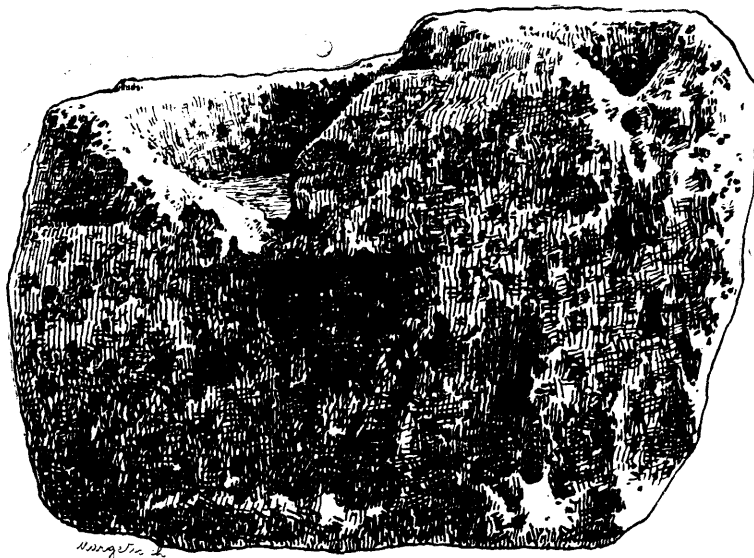
¹ Spominje ih već Fras Topogr. der Karlst. Militärgrenze str. 205.

² Die Lika Col. 67—71.

³ Sa balkanskoga poluotoka poznat je samo

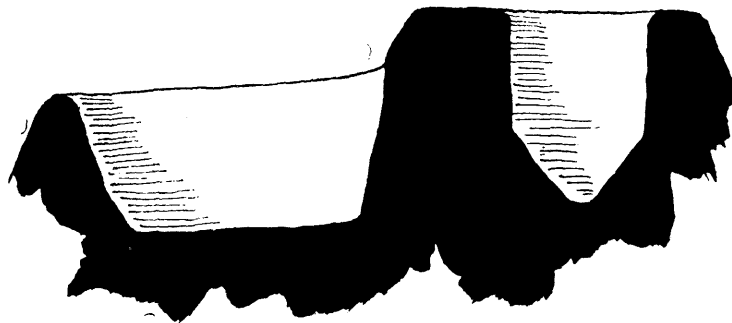
još jedan takov kamen iz Kosova u Bugarskoj. Sr. Domaszewski u Arch. epigr. Mitth. XV (1892) str. 144 i sl.

grebu. Što je na rubovima bilo otkrhanu, dao sam po kiparskom vještaku nadopuniti, da se mjere uzmognu točno izmjeriti. U svrhu mjerenja upotrijebio sam sitni pijesak.

Sl. 62. Kamen sa rimskim mjerama od 60 i 12 sextarija. Iz Kvarata $\frac{1}{12}$ nar. vel.

1. Veći kamen (sl. 62., bez dopunjaka), 0·84 m. vis., 1·28 m. šir. i 1·11 m. dub., sadržaje na prednjem svojem dijelu dvije mjere. Veća (vidi prosjek sl. 63.), 0·21 m. duboko izdubljena, sa gornjim promjerom od 0·495 m., sadržaje 33·3 litre

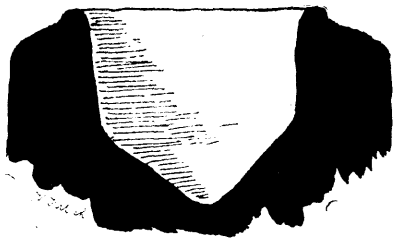
Sl. 63. Prerez gornjih rimskih mjera.

(Patsch ima 30 l.). Na doljnjem kraju iz nje vodi ponešto nagnuta cjevkašća šupljina, kojom je imala da isteče tekućina, što se je mjerila, a ispod te rupe kamen je ravno podrezan i otesan, da se može podmetnuti posuda, u koju se imalo pretočiti. Desno do ove veće mjere nalazi se na istom kamenu ali za 0·08 m.

¹ Patscheve mjere su drugačije, jer je kamen dijelom bio u zemlji i što nema posve pravilan oblik.

Sl. 64. Kamen sa rimskom mjerom od 24 sextarija. Iz Kvarata $\frac{1}{12}$ n. v.

Sl. 65. Prerez gornje rimske mjere.

više, manja mjera cilindrična prosjeka, koja dole završuje čunjasto (prosjek sl. 63.). Promjer iznosi gore 0·23 i 0·24 m., a dubljina 0·275 m. Kanalić se nalazi već 0·12 m. ispod gornje razine, a kamen napred nije otesan za podmetanje posude. Mjera sadržaje 7·95 litara, ali je spomenutim kanalićem moglo isteći samo od prilike 6·45 litara tekućine, jer čunjasti nastavak, koji sadržaje 1·5 l., leži dublje od njega.

2. Drugi kamen (sl. 64. nenadopunjen) ima oblik skoro valjkastoga 0·615 m. debela, a 0·69 m. duboka stupa, koji je sada 1·55 m. visok. Prije je bio nešto viši, ali ga se je moralo dole otklesati, da uzmogne uspravljeno stajati. Čini se, da je ovomu stupu služio kao baza onaj veliki kockasti kamen sa napisom i s udubinom na gornjem licu, koja od prilike odgovara mjerama ovoga stupa. Udubljena mjera ovoga kamena u prosjeku (sl. 65.) ima oblik valjka sa čunjastim nastavkom.¹ Na gornjem kraju proteže se oko otvora 0·045 m. širok, 0·02 m. visoko izbočen rub; promjer otvora iznosi gore 0·27 i 0·26 m., a kamen je 0·29 m. duboko izdubljen. Rupa za oticanje tekućine nalazi se 0·20 m. odozgor, a još 0·10 m. dalje dole kamen je ravno podrezan i otesan za podmetanje posude. Mjera sadržaje 13·50 litara, ali je moglo isteći samo 12·40 litre, jer ispod rupe ima još prostora za 1·10 litre.

Za opredijeljenje rimskih mjera za tekućine ima pismenih izvora i spomenika. Kao veća jedinica bila je u porabi amphora (quadrantal) od 26·26 l., koja se je dijelila na 2 urne, 8 congija, 48 sextarija, 96 hemina, 192 quartarija i 576 cyatha.² Uzorci tih mjera, koji su vrijedili kao normalni, čuvali su se u Rimu na Kapitolu, gdje su valjda god. 69. propali, kada su Vitellijevi vojnici Kapitol popalili. Vespasijan je valjda, kako bi se to dalo zaključiti iz napisa od g. 75. na t. zv. farneskom congiju, dao načiniti nove normalne

¹ Risač je taj nastavak učinio nešto dubljim, ² Volus. Maecianus Distributio § 79. nego što zaista je.

mjere, kao što je i obnovio veliki državni arhiv. Nadzor nad mjerama i utezima bio je sve do drugoga vijeka iza Krista povjeren aedilima, a kasnije je to bio posao gradskoga praefecta, kojemu je u tom pogledu bila podčinjena cijela Italija.

Amphora je u teoriji imala da prikaže sadržinu rimske kubične stope vina ili kišnice, a ta se je sadržina određivala po težini, koja je imala da iznosi 80 rimskih funti. Uz ovakovo postupanje moglo se je polučiti samo približna točnost, jer razna vina, a i kišnica pri raznoj temperaturi, imaju raznu specifičnu težinu. Kada bi se mjera izračunavala iz kubične stope, dobila bi se opet druga vrijednost nego li na temelju vage, a druga i to veća vrijednost se dobiva, ako se uzme za podlogu već spomenuti farneški congus draždanskoga Antikencabineteta, koji drži 3·38 litre, a koji je svakako bio propisno baždaren.

Da vidimo, kako se slažu mjere iz Kvarata sa iznosima rimskih mjera:

I. Najveća mjera sadržaje 33·3 l., a tomu odgovara po Hultschovom¹ računu skoro 61 sextarius, a na temelju farneškoga congija 59 $\frac{1}{3}$.

II. Srednja mjera od 12·4 l. imala bi po Hultschu skoro 23 sextarija, a po farneškom congiju 22, pa je svakako bila nešto premalena, jer je sigurno imala da sadržaje 24 sextarija. Kada bi se uvažio čunjasti doljnji nastavak, što se u ostalom nikako ne će smjeti, to bi 13·5 l. bilo blizu 25, odnosno skoro točno 24 sextarija.

III. Najmanja mjera od 6·45 l. ima po Hultschu skoro 12, a po farneškom congiju 11 $\frac{1}{2}$ sextarija. Sa čunjatim nastavkom, koji ne uvažujem, bila bi ta mjera prevelika (7·95 l. = 14 $\frac{1}{2}$ odnosno 14 sextarija).

Iz ovoga promatranja prilično jasno izbija, da je velika mjera imala da sadržaje 60 sextarija, najmanja imala je, da joj bude $\frac{1}{5}$ t. j. 12 sextarija, a srednja $\frac{2}{5}$ t. j. 24 sextarija ili jedna urna. Rimljani su kod svojih mjera duodecimalni sustav veoma mnogo rabili, a i ovdje vidimo, da je takov sustav barem kod količine sextarija proveden. Slične mjere, ali za suhe stvari, našao je Benndorf u Ephesu,² sa sadržajem od 66 i 68, odnosno 13·95 litara, a to u savezu sa našim mjerama iz Kvarata dokazuje, da su mjere od 12 i 24 sextarija u rimskoj državi općenito u porabi bile. Velika mjera iz Kvarata opet nas upućuje, da je barem u sjevernoj rimskoj Dalmaciji u širem prometu običajna bila i mjera od 60 sextarija.

Široka Kula³ (kotar Gospić).

Pred pravoslavnim parohijalnim stanom stoji ulomak obloga stupa od tvrđega vapnenjaka, 0·65 m. vis., 0·35 m. u promjeru. Naden je pred crkvom, gdje je služio kao spomenik na nekom grobu novijega doba, kako to dokazuje plitko urezan dugokraki krst.

Na katoličkom groblju nalazi se nekakova duguljasta povišica, koju svijet nazivlje rimskom cestom, ali bez prekopavanja nije moguće reći, da li je to pričanje ispravno.

¹ Griech. und röm. Metrologie. II. izd. str. 705. ³ Sr. ovaj Vjesnik str. 63 i sl.

² Wiener Jahreshelte, Beiblatt Col. 62.

Patsch u svojoj lijepoj publikaciji o Lici¹ spominje pred kućom Dane Čanka (br. 306) tobožnju rimsku nadgrobnu ploču, koja je služeći dugo kao kućni prag tako izlizana, da se jedva raspoznaju neka slova, od kojih on u 1. r. bilježi CLEP, a na koncu 3. IENT = [p]ient[issim . . .]. Taj kamen, koji je od takova materijala (tamnoplavi vapnenac), kakov se dosele nije na nijednom rimskom spomeniku iz Like konstantovao, nije nikada nosio rimski napis, nego je na njem bio građevni napis mosta na cesti iz Kule u Osik iz francuzkoga doba. Počimao je, kako to i Patschov prijepis nekih slova prvoga retka potvrđuje ovako: Ce pont est construit itd., a spominjao je, da je most bio sagrađen u doba uprave maršala Bertranda, nasljednika Marmontovoga. G. paroh Krajinović prije više ga je godina mogao još posvema jasno čitati.

Prozor (Arupium) kod Otočca.

U blizini ovoga sela, a na istočnoj ostrmini brda Vitla i susjednim poljima u ravnici sve do državne ceste prostirao se je Arupium, ponajznatiji grad rimskoga vremena, što ga je današnja ličko-krbavska županija imala. Mnogi spomenici i znatniji građevni ostanci u Prozoru i susjednim mjestima dokazuju, da je ova gradskim pravom odlikovana općina imala više od kamena uz porabu ogromnih stupova građenih hramova i javnih zgrada, a među potonjim morala se je nalaziti i gradska vjećnica, urešena kipovima nekih rimskih careva, od kojih se baze sačuvaše do današnjega dana.²

O Prozoru i njegovim starinama progovorio sam u ovom časopisu³ već jedanput, a opširno se njime bavi i dr. Karlo Patsch.⁴ Ovdje samo dodajem, što prije nisam spomenuo.

G. Mato Brajković, koji mi je pri mojem boravku u Prozoru i okolici bio od velike koristi, našao je na vrh Vitla lijevi gornji ugao velikoga žrtvenika (ara) od vapnenjaka, 0.37 m. visok, 0.25 m. širok i 0.40 m. dubok (ostrag nepotpun), na kojem se sačuvaše neka slova iz prva četiri retka nekoga izvan svake sumnje zavjetnoga napisa. Nije tako lako moguće reći, komu je taj spomenik bio posvećen, ali najprije da će se smjeti čitati: S(oli) i(nvicto) d(eo) R sa[cr(um)]. L(ucius) Lucca[eus] U 4. retku vide se ostaci jednoga zaokruženoga i jednoga šiljatoga slova.

S I D R
S A
I · L V C C A

Blizu ovoga ulomka našao se još jedan profilovan četverouglasti stup bez napisa, koji se je sa Vitlova vrha odronio, pa leži jedno 15 m. dalje dole. Drugi takov stup, da je sa vrha Vitlova odvezao limar Ostović u Čoviću, a treći umirovljeni lugar Tomo Orešković u

¹ Die Lika in römischer Zeit. Col. 64 br. 3.

² Nedavno se je našla opet jedna ogromna baza sa napisom na čast cara Gordijana III.

³ Vjesnik n. s. III. str. 184. i sl.

⁴ Die Lika Col. 71—90.

Prozoru. Za potonja dva komada nisam mogao doznati, da li imaju napise, a sâm nisam imao prilike, da ih pođem viditi.

Sudeći po ovom ulomku sa napisom i onom žrtveniku bez napisa moralo je na vrhu Vitlovu biti neko svetište, a veoma je vjerojatno, da je bilo posvećeno kojemu nebeskomu božanstvu, n. pr. rimskom Solu, s kojim je možda bilo izjednačeno neko epihorsko božanstvo, što se prije tamo štovalo, kao n. pr. kod

Bišća epihorski Bindus sa rimskim Neptunom. Da li je na Vitlovom vrhuncu bio hram ili se božanstvo štovalo pod vedrim nebom, teško da će se moći ustanoviti.

U dvorištu Markovićeve kuće u Prozoru nalazio se je do g. 1896., kada sam ga za narodni muzej nabavio, žrtvenik neobična oblika (Sl. 67). Spomenik od čvrsta vapnenca ima obli oblik, sada je 0.48 m. visok, a ima 0.56 m. u promjeru. Čini se, da je na gornjem dijelu završavao čunjastim nastavkom kao dva spomenika, koje sam vidio u zadarskom muzeju, a na vrhu da je imao veću okruglu udubinu za ulijevanje žrtve; rupa za učvršćenje kulna kipa ili kakova

Sl. 67. Rimski žrtvenik sa napisom. Iz Prozora. $\frac{1}{12}$ n. v.

akroterija to na nikakov način nije. Napis je više puta publiciran¹, a najbolje od Patscha, koji ga čita: I(ovi) c(onservatori?) D(olicheno) s(acrum). Octavius Eu[f]emus. Iskreno moram reći, da me čitanje prvoga retka ne zadovoljava, ali sâm također ne znam boljega razriješenja.

Na zemljištu Mike Premuža ispod istočne strane Vitla nađen je komad na svim stranama otučena kamena (sl. 66), koji na pročelju ima u reljefu izradenu žensku glavu sa raskuštranom kosom, okrenutu spram gledaoca. Kako nešto sličnoga² već poznajemo na ulomku jednoga sarkofagova poklopca ispred sv. Marka

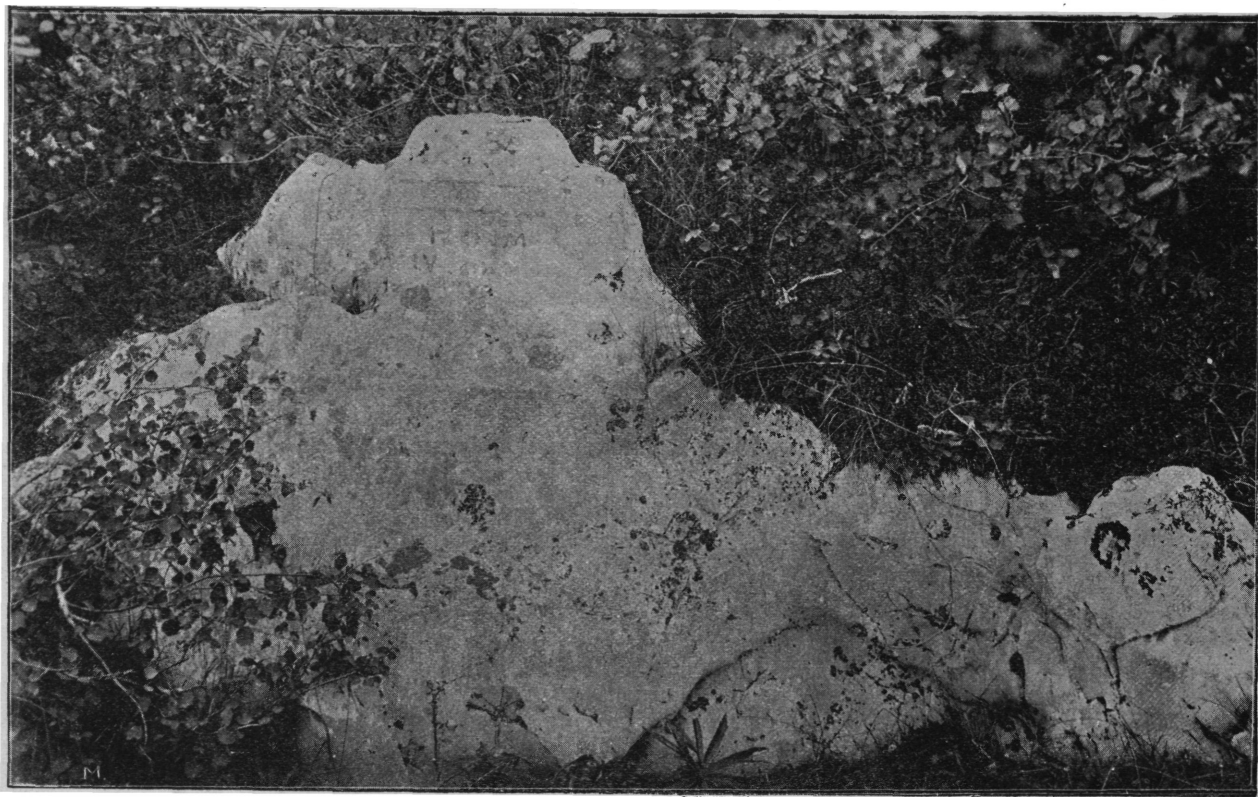
Sl. 66. Ulomak sarkofagova poklopca sa reljefom. Iz Prozora. $\frac{1}{2}$ nar. vel.

kod Poduma, to ne može biti sumnje, da je i ovaj ulomak sa poklopca jednoga rimskoga sarkofaga. Dimenzije: vis. 0.10, šir. 0.16, dub. 0.24 m. Darovao g. Cv. Vurster inžinir u Otočcu.

Sa poblizje nepoznatoga mjesta u Prozoru potječe jedna trbušasta posuda

¹ CIL III 10044 i Patsch Die Lika Col. 86.

² Sr. ovaj Vjesnik str. 46.

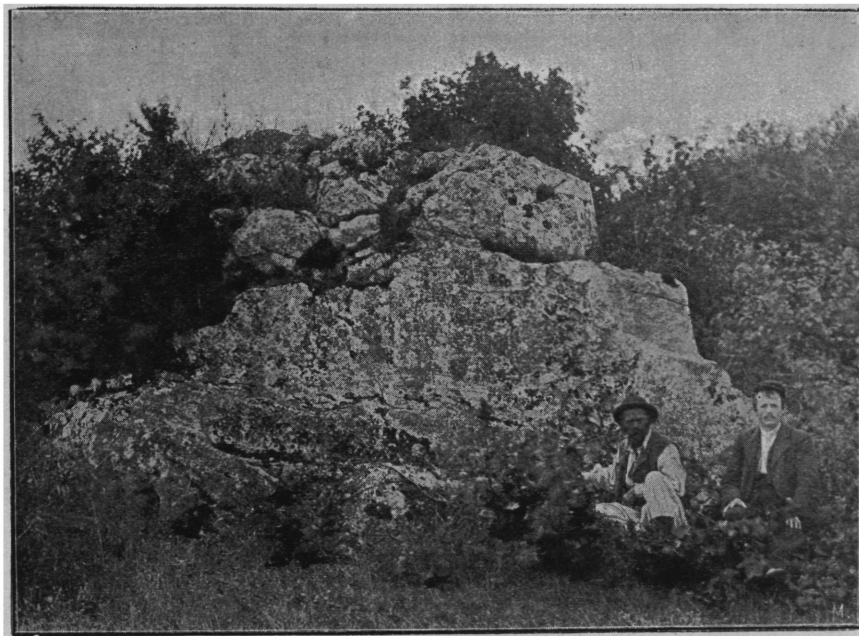

Sl. 68. Žrtvenik posvećen Jupiteru, isklesan iz živea kamena na Vitlu kod Prozora.

Sl. 69. Rimska zemljana posuda sa slikarijama. Iz Prozora. $\frac{1}{2}$ nar. vel.

(sl. 69) crvenkasto smeđe boje sa dvije vertikalno nastavljene ručice, koje ju za gotovo 30^{mm} nadvisuju. Vis. 0 133 m (od najviše točke ručica 0 162 m.), najveći promjer posude 0 172 m. Veoma velike ručice sastoje od po dva žlijebom razdijeljena članka. Na najvišem mjestu nastavljene su po dvije grbe, čime se je dobilo nešto, što sjeća na ansu lunatu. Oko vrata posude teče crnom bojom naslikana nepravilna valovita linija, a na leđima vijenac paromice poredanih duguljastih listića. Niska nožica neznatno je profilirana. Posuda je bila pokidana, ali se je iz ulomaka opet sastavila. Darovao ju je muzeju g. Stjepan Šegavčić, trgovac u Otočcu.

Sl. 70. T. zv. kanape na podnožju Vitla kod Prozora.

U prijašnjem jednom članku¹ spomenuo sam neke spomenike, koji su na živcu kamenu isklesani, i obećao, da ću njihove slike priopćiti, kada budem imao zgodnih fotografija. Međutim se je s njima opširno bavio dr. Karlo Patsch², kustos bosansko-hercegovačkoga muzeja, koji je međutim priopćio samo jedan ne posvema točan nacrt, dočim su mu se fotografski snimci poradi znatizeljnosti seljaka pokvarili. Iza njegovih lijepih opisa mogu da budem kod opisivanja nešto kraći.

1. Na obronku Maloga Vitla nalazi se živac-kamen, iz kojega je isklesan žrtvenik (sl. 68), posvećen bogu Jupiteru.³ Od napisa, koji se slabo raspoznaje, sigurno se može pročitati samo 1. redak: I(o vi) o(ptimo) m(aximo); u 2. r. kao da se je htjelo zapisati Ju[noni], ali su se zapisala samo prva dva slova; ostalo što slijedi u 2. r. i kratice v(otum) s(olvit) u 3. r., zapisano je manjim

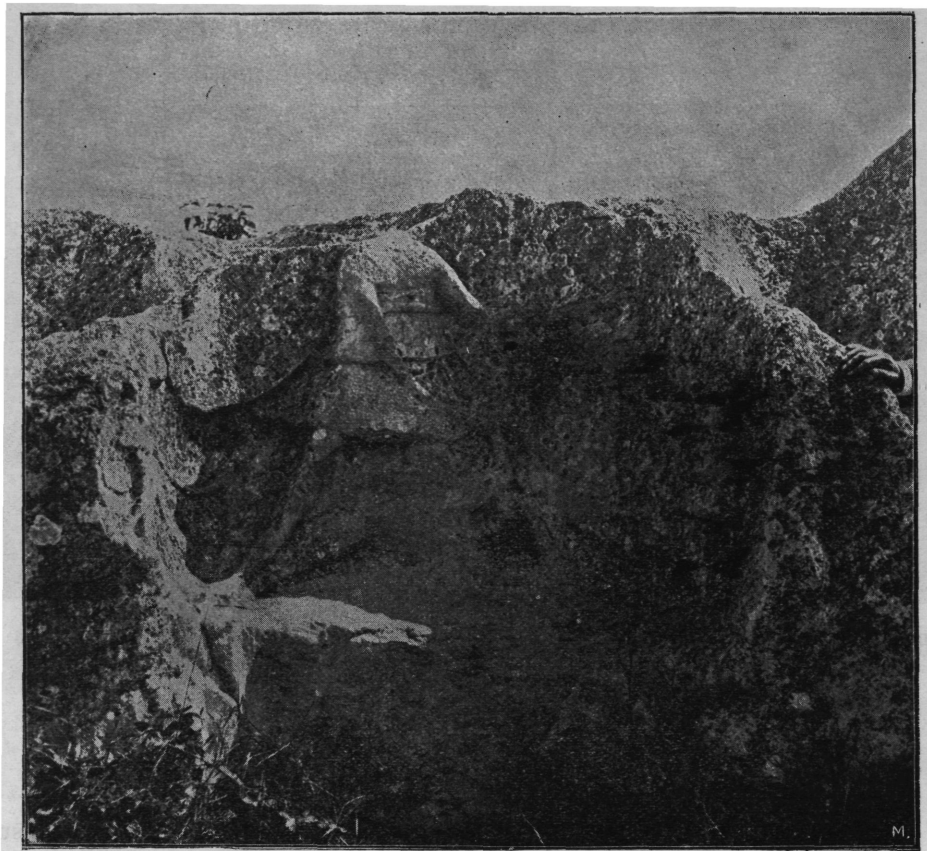
¹ Vjesnik n. s. III. 185.

² Die Lika Col. 76—85.

³ CIL III 10045.

slovima po svoj prilici kašnje od druge ruke. Da li se je taj žrtvenik nalazio u kakovom hramu, koji je bio oko njega sagrađen ili u otvorenom svetištu pod vedrim nebom, sada se ne može kazati.

2. Dalje na sjever jedan je grič na jednoj strani tako otesan, da to izgleda kao kakova klupa (sl. 70), na kojoj bi bilo mjesta za desetero svijeta. Netko je to nazvao kanapéom, pod kojim je imenom ta klisura sada općenito poznata.

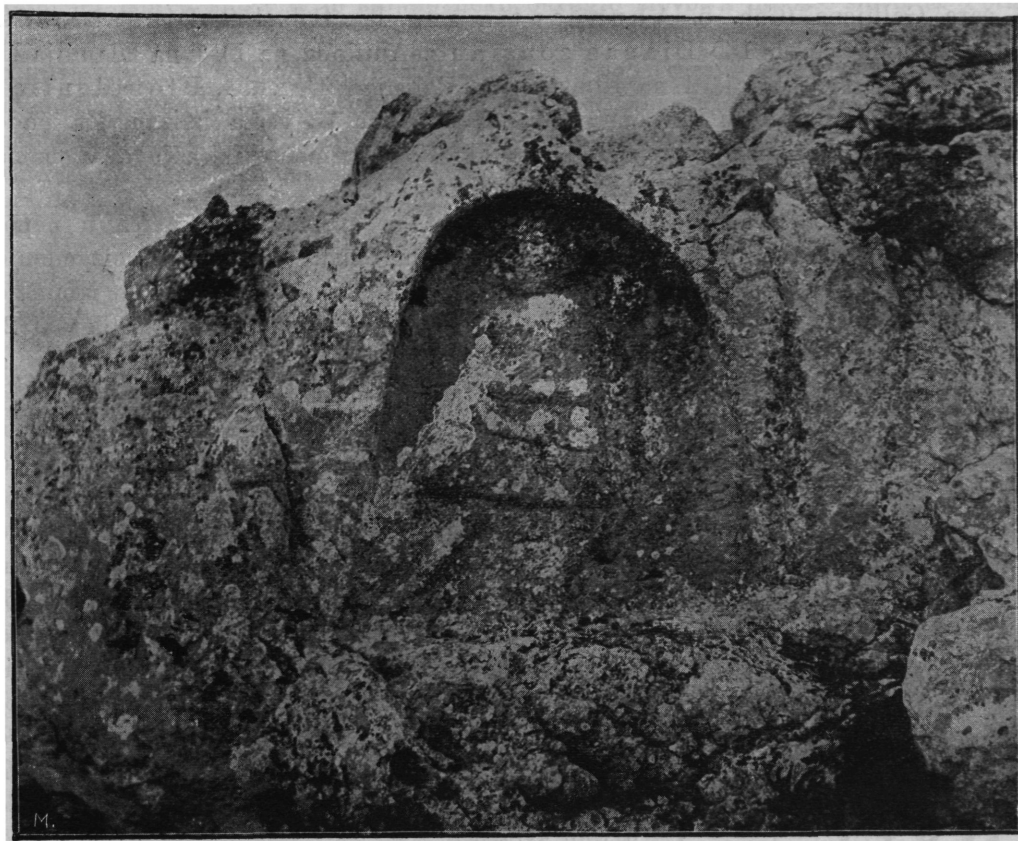

Sl. 71. Mithras žrtvuje bika. Relijef na živcu kamenu između Prozora i Sinca.

Valjda je ovdje bio upotrijebljen naravni grič kao zid za neki hram ili zgradu, pa mu se je u svrhu praktične porabe primjereno otklesala ona strana, koja se je u nutrašnjosti nalazila.

3. Jugozapadno od razvaljene crkvice sv. Marka strši iz zemlje hrpa klisura, koja se je upotrijebila, da se tu načini umjetna špilja u svrhu kulta orijentalnoga boga Mithre, koji je u rimsko carsko doba po dunavskim pokrajinama imao veoma mnogo štovatelja. Na istočnoj strani toga svetišta nalazi se naravna niša polukružnoga oblika, a tu su na živcu kamenu isklesani reljefi, koji se odnose na glavni kultni čin Mithrasova bogoštovlja, naime na žrtvovanje bika. U sredini povrh 0-80 m. visokoga klupi naličnoga žrtvenika glavna je grupa (sl. 71),

kojoj visina sada iznosi od prilike 1 m. Na lijevo okrenuti Mithras, kojemu manjka glava, lijevom je nogom klekao na bika, kojega je na zemlju šrušio, lijevom ga je rukom uhvatio za gubicu, a desnicom mu je zatjerao nož u vrat. S desne strane zaskočio je protiv bika pas, dočim ostale životinje (gavran, zmija i škorpion), koje su kod Mithrine žrtve obično prisutne, nisu sačuvane. Patschu¹, koji je priopćio tloris klisura obijuh prozorskih Mitreja, pričinilo se, kao da su jedne

Sl. 72. Mithras se rađa iz pećine i žrtvuje bika. Relijefi na živcu kamenu na Rajanovom griču kod Čovića blizu Otočca.

škare škorpionove kod desne prednje bikove noge sačuvane, ali ja to nisam mogao opaziti. Povrh bikove glave nalazi se doljnji dio poprsja Lune, a doljnji dio odgovarajućega poprsja Solova opaža se iza Mithre. Desno i lijevo na kraju niše završuju grupu bakljonoše, desno Cautes sa podignutom a lijevo Cautopates sa spušenom bakljom. Godine 1896. iskapao je u ovom Mithreju na muzejski trošak muzejski povjerenik Jerko Pavelić, za onda ravnajući učitelj u Lešću,² ali je žali-bože morao konstatovati, da su to i prije njega — valjda u doba Krajine — drugi,

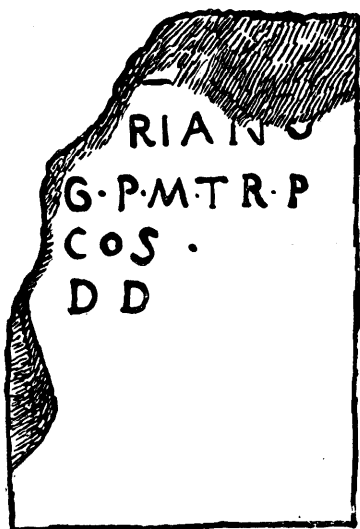
¹ Die Lika Col. 83 i 84.

² Vjesnik n. s. II. str. 158.

možda i višeputa, učinili. Poradi toga našao je on samo neznatnih ulomaka od rimskoga ravnoga crijepa i kubura, kojima je krov svetišta negda bio pokrit, ulomaka od zemljanih posuda, među kojima komadića od jednoga većega tanjura od terra sigillate, par neznatnijih ulomaka od t. zv. firma-lampica, dva sitnija ulomka od staklenih posudica, komad olova, kojim je bio zaljeven jedan čavao, upotrebljen za vezanje kamenja i sedam komada rimskih novaca, koji spadaju u vrijeme od sredine trećega do sredine četvrtoga stoljeća. Od tih novaca spadaju 3 komada na cara Gallijena (Coh. 5. Abundantia aug B₁, Coh. 158. Dianae cons. aug. Jelen na l., Coh. 165 Dianae cons. aug. Antilopa na l.), 1 na Klaudija II. (Coh. 84 Fides exerci), 1 na Konstantina Velikoga (Coh. 454. Providentiae augg), 1 na Urbs Roma ili Constantinopolis, a 1 je posvema izlizan. Za čudo našao se je tu i ulomak neolitičkoga artefakta od kremenca, iz kojega vremena iz Like dosele veoma malo predmeta poznajemo.

4. Drugi Mithraeum leži kraj jedne struge spram sela Čovića u neposrednoj blizini državne ceste na t. zv. Rajanovom Griču. I tu su za proizvođenje umjetne špilje (spelaeum) upotrijebljene naravne klisure, koje su ovdje i mnogo više nego u gackom polju, a zapremaju i veći prostor. Relijefni kulturni lik (sl. 72) koji na obični način prikazuje žrtvovanje bika, okrenut je spram jugoistoka, a isklesan je u jednoj 140 m. visokoj i dole 145 m. širokoj niši, ispred koje se je valjda također nalazio žrtvenik u obliku klupe kao kod svetišta u gackom polju. Likovi su veoma surovo izrađeni, a uz to je spomenik veoma mnogo trpio od vremena i mahovine, koja se je nanj sjela i površinu mu uništila. Pokraj niše bili su u malenim dimenzijama izrađeni bakljonoše, od kojih se onaj na lijevo prilično dobro raspoznaje, dočim se onaj na desnoj strani slabo više vidi. Običnim

životinjama (pas, gavran, zmija, škorpion) i poprsjima (Sol i Luna) nema sada više traga. Ispod lijevoga bakljonoše u mnogo je većem mjerilu prikazano, kako se Mithras iz pećine rađa; u desnoj ruci drži bodež, a u lijevoj baklju, koja se je slabo sačuvala. Ispred Mithreja na Rajanovom griču sam je kamen, pa s toga nije bilo moguće prekopavanje u tom svetištu.

Sl. 73. Baza sa napisom u počast cara Florijana. U Otočcu. $\frac{1}{10}$ n. v.

Otočac.

U ogradi vrta g. Stjepana Šegavčića, trgovca u Otočcu uzidana je već odavna prizmatična baza od vapnenjaka (sl. 73), gore i lijevo nepotpuna i otučena 0.69 m. vis., 0.40 m. šir. i 0.30 deb. Veoma je vjerojatno, da taj kamen nije u samom Otočcu nađen, nego da je dovežen iz razvalina kakove javne zgrade rimskoga grada Arupija, koji se je spuštao sa istočnoga obronka brda Vitla u Gackinu ravnicu, a iz kojega je mnogo građevnoga materijala odveženo u više mjesta tamošnje okolice.

Napis nadopunjujem ovako: [Imp(eratori) caes(ari) M(arco) Ann(io) Flo]riano [au]g(usto), p(ontifici) m(aximo), tr(ibunicia) p(otestate), co(n)s(uli) d(ecreto) d(ecurionum). U 1. retku sačuvao se doljnji poprečni potez slova E od Caes. Od imena rimskih vladara, na koja bi moglo spadati ono RIANO u 2. retku, samo su četiri moguća, naime Hadrianus, Valerianus, Florianus i Numerianus, ali Valerijanovo i Numerijanovo ime otpadaju, jer ispred slova R je stajalo neko okruglo slovo, a nipošto slovo E. Poradi kasnijega oblika slova na Hadrijanovo se doba nikako ne smije pomišljati, a Hadrijan je uza to, kada je postao carem bio već dvaputa konzulom, dočim napis spominje osobu, koja je konzulat prvi put obnašala. Vjerojatno je s toga, da se napis odnosi na cara Florijana, koji je g. 276. doduše samo dva mjeseca vladao, ali za kojega po jednom miljokazu iz Bakarca¹ znademo, da su ga u sjevernom dijelu Dalmacije priznavali za cara i dizali njemu na čast spomenike.

Spomenik iz Otočca po svoj je prilici bio baza carskoga kipa, koji je negda rijesio gradsku kuriju u Arupiju. Takovih baza sa napisima na počast rimskih careva iz Arupija se je sačuvalo još i od careva Augusta², Nerve³, Antonina Pija⁴, M. Aurelija kao Caesara⁵, Decija⁶, ovih dana našla se jedna na čast Gordijana III., a valjda amo spada jedna sa zamazanim napisom, koja se nalazi u sinačkoj crkvi, gdje služi kao reservoir za svetu vodu.

Crikvenica.

G. Ivan Župan u Crikvenici k. br. 189 našao je g. 1882, kada je u svojem dvorištu vadio materijal iz jedne male špilje, iz koje je načinio pivnicu, ljudskih i životinjskih kostiju, ognjište sa ostancima ugljena i više predmeta i novaca rimskoga doba, iz čega je jasno, da se je u toj špilji ili do nje negda stanovalo, a u rimsko doba, a možda i kasnije da je ona služila za pokopavanje mrtvaca. Među predmetima, koji su sigurno pokojnicima u grob položeni bili, bilo je četiri zemljanih lampica rimskoga vremena, od kojih je najbolje sačuvani primjerak odnijela nadvojvodkinja Štefanija; druga nepotpuna kasnijega doba, bez tanjurića na gornjoj strani, a sa malim prihvatom na jednom kraju, 0·085 m. duga i 0·033 m. visoka, dosta je surove radnje, a od ostale dvije, koje također spadaju u kasnije rimsko doba, sačuvali su se samo gornji dijelovi. Od bronsa našao se je ulomak urezanim crtama urešene pločice, koja je služila za to, da se s njom jedna pređica na kajiš pričvrsti. Duljina toga ulomka iznosi 0·036 m., a širina 0·047 m. Bilo je tu i raznoga željeznoga alata, koje se žalibože nije sačuvalo: među ostalim jedan rezilnik obručnjak, što ga rabe kolari i bačvari i jedan komad širokoga i debeloga željeza od nekoga oruđa, kojemu porabu g. Župan nije mogao prepoznati. Našao se je i jedan komad tesanoga kamena

¹ Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. I. str. 155.

² CIL III 3008=10046; sa udubinami za pričvršćenje velikoga kipa; u narodnom muzeju.

³ CIL III 3006

⁴ CIL III 10047 i k tomu Patsch Die Lika Col.

74, koji dokazuje, da je ulomak od cara Pija, a ne od Hadrijana.

⁵ CIL III. 3007.

⁶ CIL III 10048; u narodnom muzeju.

sa luknjom, u kojoj se nalazi učvršćen komadić željeza i konačno više rimskih novaca počam od Augusta do Theodosija, iz kojih se može samo zaključivati, da se je u Crikvenici stanovalo kroz cijelo vrijeme rimskoga carstva.

Kuća g. Župana nalazi se u neposrednoj blizini bivšega pavlinskoga samostana, gdje se je u Vitezovićevo doba našao kamen s napisom rimskoga

doba.¹ Za sada se po svim tim našašćima u ostalom još ne može sigurno reći, da li je na mjestu Crikvenice stajalo rimsko mjesto Ad Turres, kako sam ja pomišljalo, ili u obližnjim Selcima, gdje se je dosele mnogo više starina našlo.

Sl. 74. Zemljana rimska lampica iz Crikvenice. $\frac{3}{4}$ nar. vel.

Osim u ovom časopisu već spomenute staklene bočice nalazi se od prije u narodnom muzeju iz Crikvenice još i jedna lampica od pečene zemlje, a darovao ju je g. Slavko Potočnjak. Po obliku spada ovaj 0'084 m. d., 0'06 m. š. i 0'021 m. visoki primjerak sa jednom luknjom za fitilj na noscu i jednom za ulijevanje ulja na tanjuru u red onih reljefnih lampica, koje se obično nađu u grobovima I. i II. stoljeća posl. Kr. Na tanjuru nalazi se na desno stupajućí Pegasus u reljefu (sl. 74.).

Selce u Vinodolu (kotar Crikvenica).

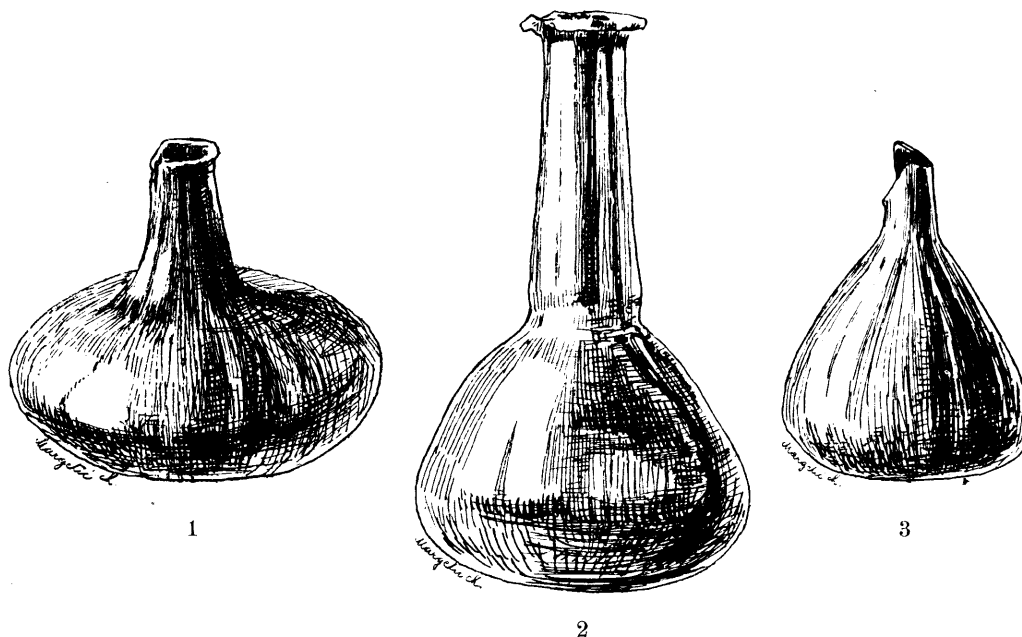
Skoro cijelom duljinom, kojom se proteže današnje lijepo ležeće mjesto, a u blizini obale sve do punte, pred kojom je smješteno kupalište, nalazilo se je i nade se je još i sada kod gradnja i kod obdjelavanja zemlje, osobito u predjelu, koji se zove Dolac, staroga zida, mozajičnih podova, stare ciglje, ulomaka zemljanih i staklenih posuda, predmeta od bronsa i željeza i po koji rimski novac. Prije, kada se je toga češće nalazilo, nije se na to mnogo pazilo, pa bi se opet pogubilo ili uništilo, a sada je opet zemljište, na kojem su negda stojale rimske zgrade, većim dijelom prekopavanjem već tako prerovano, da može samo sretni slučaj iznijeti na vidjelo koji zanimiviji predmet, dočim sustavno iskapanje ne bi imalo nade na kakov osobitiji uspjeh. Po svemu, što se je dosele našlo, ipak se vidi, da je kod današnjih Selaca u rimsko doba stajalo neko oveće selo ili gradić, možebiti mjesto Ad Turres, koje je svakako stajalo negdje oko Crikvenice.

Hvale vrijednim nastojanjem nekih rodoljubivih domaćih ljudi, koji su shvaćali, da ovakovi starinski predmeti imaju neku važnost za spoznanje prošlosti i kulturnih prilika njihova rodnoga mjesta, pa da ih stoga valja sačuvati i pohraniti u zemaljskom zavodu, dospjelo je odavle nekoliko starina u narodni muzej u Zagreb. Prije jedno 30 godina prekapao je Vicko Antić k. br. 30 svoje

¹ Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. IV. str. 185.

zemljište, pa je na doljnjem kraju blizu ceste našao temelja zgrada sa raznobojnim mozajikom, što je sve povadio. Dalje gore našao je grob, koji je bio obzidan betonom, u kojem se je nalazilo kamenja i ulomaka ciglje, kako se to vidi na jednom ulomku, koji još tamo leži. U grobu se je nalazio čovječji kostur, a uzanj staklenka, posuda i kojekakovi drugi predmeti, koje je darovao nekome staromu financijalnomu savjetniku. I kod Antićeva susjeda povadjeni su zidovi i mozajici, ali se nitko više ne sjeća, kada se je to učinilo.

Godine 1876. darovao je g. Ardoje Potočnjak nekoliko predmeta, koji su valjda zajedno u jednom ili više rimskih grobova nađeni. Na dvije staklene bočice

Sl. 75. Rimske staklene bočice. Iz Selaca u Vinodolu. (2 $\frac{1}{2}$ nar. vel., 1 i 3 u nar. vel.)

zabilježeno je, da su nađene u mjestu Pešćac pod Knežinom kod Selaca, dočim kod ostalih samo piše, da su iz Selaca. To su oni isti predmeti, koje spominje naš povjerenik g. Ivan Lončarić Papić mlađi¹ u svojem izvještaju, samo što se seljak, od kojega je to čuo, nije više točno sjećao, kada je sve to našao. Ti predmeti jesu:

1. Lampica od crvene pečene zemlje, 0.104 m. duga, 0.072 m. šir. i 0.035 m. visoka, sa pečatom tvorničara CRESCES.

2. Bočica od običnoga stakla (sl 75, 2). sa čunjastim tijelom i dugim vratom, 0.147 m. visoka.

3. Bočica od običnoga stakla sa plosnatijim čunjastim tijelom i dugim vratom, 0.138 m. visoka.

¹ Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. IV str. 228.

4. Bočica od veoma tankoga žutoga stakla (sl. 75, 1), po obliku nalična na lukovicu, 0·046 m. vis., sa promjerom tijela od 0·05 m.; grlašće okrhano.

Sl. 76. Bronsana zdjelica iz Selaca. $\frac{1}{5}$ nar. vel.

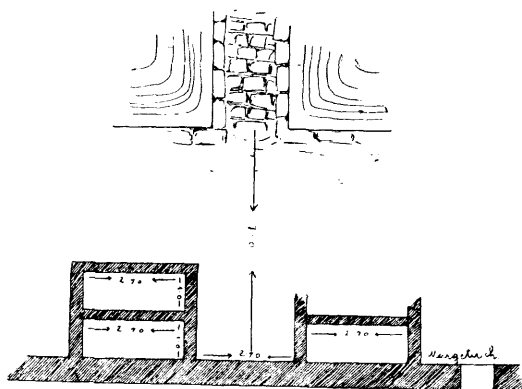
mjerno velika.

6. Četiri dugmeta od crnoga neprozirnoga stakla sa promjerima od 15—17 mm.

7. Plitka zdjelica od bronsa (sl. 76.), 0·022 m. visoka, sa promjerom od 0·106 m. Široki rub urešen je sa pet kružnih poteza, a na sploštenom dnu nalaze se izvana četiri koncentrična reljefna obručica.

8. Plosnat 11 mm. širok kolobar sa vanjskim promjerom od 0·134 m., urešen sa četiri reljefna okruga. Negda je bio prikelnjen na gornjem rubu veće bronsane posude.

Početakom godine 1899. gradila se je uz obalu cesta do selačkoga kupališta. Tom prigodom naišlo se je na zemljištu Jure Jeličića na fundamente jedne

Sl. 78. Tloris rimskih zidova blizu kupelji kod Selaca.

krajeve na obje strane sjevernoga dijela jadranskoga mora.¹

5. Bočica od istoga tankoga žutoga stakla (sl. 75, 3), šiljato čunjastoga oblika; vrati grlo okrhano; sada još 0·046 m. visoka. Bočice pod 4. i 5. služile su sigurno za fine mirise (parfum), koji su iz njih mogli samo u sitnim kapljicama izlaziti; sadržina one pod br. 4. prema njezinoj je visini raz-

Sl. 77. Pečat na ciglji iz Selaca $\frac{1}{2}$ nar. vel.

zgrade sa mozajikom, koji je sastojao od samih bijelih kamenčića. Za približno datiranje te zgrade imamo barem nekakov podatak u jednom ulomku ciglje sa tvorničkim pečatom pansijanske tvornice iz doba cara Tiberija (sl. 77, duljina pečata 0·16 m., visina 0·031 m.), koji se je tu našao, a od općinskoga poglavarstva darovao narodnomu muzeju. Pansijanska tvornica, koja je ležala između Pesara i Riminija, bila je vlasnost rimskih careva počam od Augusta do Vespasijana, radila je veoma mnogo, a svoje je proizvode izvozila u sve

¹ Cigalja sa ovim pečatom iz naših krajeva znademo iz Bakra (Viestnik IV. str. 77.).

Tako ranomu datiranju rimske zgrade u Selcima ne protive se ni novci, koji su prigodom gradnje obalnoga puta nađeni, a od kojih su nekoliko komada darovali kr. županijska oblast u Ogulinu, g. Ivan Lončarić Papić mlađi i g. bilježnik Jakov Papić. Od tih je novaca jedan bakren autonomni novac lakonski, kovan prije Augustova vremena (Poprsje Apolonovo sa tenijom, na d.) (Na desno okrenuti stojeći orao i na-

pis $\overset{\wedge}{\text{P}} \text{ — } \overset{\wedge}{\text{I}} \text{ <}$), dva su od Augusta, jedan od Tiberija, jedan od Tita, jedan od Domicijana, a dva neopredjeliva mogla bi biti iz II. vijeka (možda od Hadrijana i M. Aurelija).

Kr. županijska oblast u Ogulinu poslala je odatle i nekoliko bronsanih ulomaka, koji potječu od pokidanih rimskih fibula prvoga vijeka, a ja sam na licu mjesta u obližnjoj okolini u zemlji vidio komad prostoga mozajika, sastavljena od bijelih i crnih kamenčića i pokupio ulomaka crveno bojadisana maza, dva bronsana manja i jedan željezni veći čavao, ulomaka zemljanih i staklenih posuda, a među njima ulomak ručice od velike amfore, spletene od tri valjkasta komada.

Kod gradnje ceste do kupališta našao se je spram zemljišta Jose Lončarića na Dolcu po prilici 0·60 m. pod zemljom jedan dulji zid, a ispred njega zide od betona, od kojega se ovdje prilaže nacrt (sl. 78.) gospodina Ivana Lončarića Papića mlađega. Kako se je u onim predjelima sa dimensijama 2·70 × 1·0 m. našlo ljudskih kostiju, to nema sumnje, da su to bili od betona načinjeni sarkofazi, kao što je bio onaj na zemljištu Vicka Antića, a pokopavali su se tu mrtvaci u kasnije rimsko doba, kada je bio napušten običaj spaljivanja.

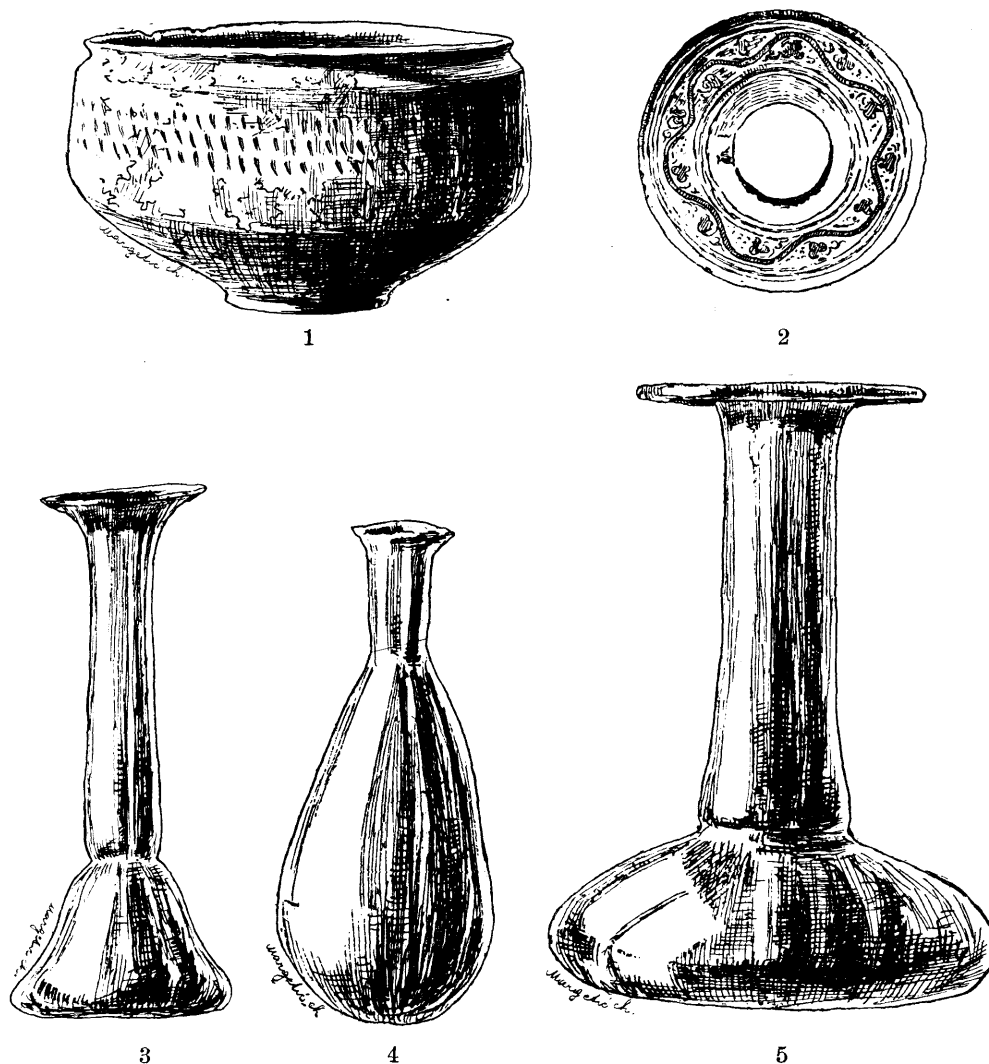
Najljepši predmet iz Selaca našao se je, kada se je koncem godine 1900. kopala jedna jama na Dolcu. To je zeleno patinirana ručica (sl. 79.) bronsane posude za grabljenje, kojoj maksimalna duljina iznosi 0·178 m. Ručica, koja se kao dar g. Ivana Lončarića Papića mlađega nalazi u narodnom muzeju, ima oblik ukusno modelovanoga morskoga raka, a prisastavljao se je na posudu 0·13 m. širokim komadom, na kojem su načinjena dva delfina, koji se repovima dotiču rakova tijela.

Sl. 79. Držak
rimske bron-
sane posude.
Iz Selaca.
Skoro $\frac{2}{3}$ n. v.

Sv. Jakov-Siljevica (kotar Crikvenica).

Južno od Sv. Jakova nalazi se poluotočić Glavina (kulminacija 62 m. vis.), koji se mjestimice okomitim stijenama ruši u more. Na dva mjesta zalaze unj oveće dražice, kraj kojih ima položitijega zemljišta, koje je negda u jačoj mjeri

Sl. 80. Rimski predmeti iz Sv. Jakova-Šiljevice. (2—5 u nar. vel., 1 u $\frac{3}{4}$ nar. vel.)

kultivirano bilo nego danas. Tu je na Dirači (Trstena) i na Rteu obala posuta ulomcima rimske ravne ciglje, kubura, amfora, drugih zemljanih posuda i melte od zidova. Svega toga ima i u samom dosta plitkom moru, u koje se je tečajem vremena plodna zemlja sa obronaka Glavine staložila. Iz rimskih ostanaka, koje sam u kolovozu 1900. na licu mjesta vidio, dalo bi se zaključivati, da je tu u

rimsko doba bilo groblje, u kojem se je sahranjivao pepeo spaljenih mrtvaca u amforama i od ciglje sazidanim malim rakama ili škrinjicama. Gdje je stajalo svakako neznatnije naselje, to se nije dalo ustanoviti, ali nema sumnje, da je bilo u neposrednoj blizini groblja.

Na Glavini se nađe katkada i po gdjekoji novac. Mate Pavlič iz Sv. Jakova mi je pripovijedao, da je lomeći tamo kamen našao jedan navodno zlatan rimski novac, ali da mu se je izgubio.

Godine 1872. je jedan čovjek od Mikinih iz Kloštra krčevići zemlju na Rtcu, tamo gdje se danas nalazi malen ograđen vrtić, naišao na dvije kamene žare sa mrtvačkim pepelom, a u njima je bilo i nešto predmeta, koji su dospjeli u narodni muzej. Biti će, da su to oni predmeti, uz koje je zabilježeno, da su iskopani u Šiljevici kod Sv. Jakova pri moru, a darovani od tamošnjega župnika Pavla Šekulje. Ti predmeti jesu: 1. Zdjelica (sl. 80, 1) od fino smiješane plavkastosive ilovače sa tankim bočinama, urešena sa tri pojasa vertikalnih možda noktom zaparanih crtica; vis. 0·048 m., promjer 0·087 m. 2. Bočica za parfum (sl. 80, 3) običnoga oblika (t. zv. suzna bočica) od prostoga stakla, čunjastoga oblika sa nastavljenim dugačkim vratom, 0·071 m. vis. 3. Bočica za parfum (sl. 80, 4) jajastoga oblika sa kratkim vratom, od bijeloga veoma tankoga stakla, 0·069 m. 4. Plosnata bočica od bijeloga stakla; vrat sa grlom manjka; visina preostavšega ulomka 0·047 m., šir. 0·046 m., debljina 0·01 m. 5. Bronsana srebrom tauširana 0·039 m. široka okrugla pločica (sl. 80, 2) sa 0·014 m. širokom rupom u sredini. Ornament od uložene srebrne žice sastoji od po šest puta konveksno i konkavno uvijajuće se hvoje, iz koje izmjenice na vanjskoj i nutarnjoj strani niču manje grančice sa po jednim listićem, grozdićem i zaperkom. Predmet je mogao služiti kao poklopac cilindrične posudice za kakovu pomast, a bio je negda na nju prikeljen (prilotan). Ona luknja po srijedi zatvara se manjim zaklopcem, koji je, kako se još može raspoznati, bio šarnirom pričvršćen. 6. Bronsani okov polumjesečasta oblika, 0·031 m. dug; možda sa kakove drvene škrinjice. S meni nikako nepojmljivih razloga Ljubić¹ je ovdje pod br. 5 i 6 opisane predmete metao u prethistorijsko doba, dočim o tomu ne može biti dvojbe, da su rimski i da spadaju od prilike u I. ili II. stoljeće poslije Krista.

U narodnom muzeju nalazi se još i jedna veća bočica za parfum (sl. 80, 5) u obliku krugljina segmenta sa nastavljenim dugim vratom, od običnoga prostoga stakla, 0·081 m. visoka, kod koje je zabilježeno, da je iskopana na Stavišću kod Sv. Jakova u Vinodolu, a darovana od Nikole Grbčića iz Sv. Jakova. Da li je ta bočica sa istoga mjesta na Glavini ili s kojega drugoga u svetojakovljanskoj najbližoj okolici, nisam imao prilike da ustanovim.

Odavle su konačno i tri ulomka ravnoga crijepa sa pečatima, koje je muzeju darovao g. Pavao Švrljuga (nije li možda i to od g. župnika Pavla Šekulje)

Jedan ulomak sa 0·032 m. širokim pečatom a izbočenim slovima s O L O N as

¹ Ljubić Popis ark. odj. nar. muz. I, 1 str. 159 C.

potječe iz tvornice, koja je svoje proizvode raspačavala po dalmatinjskoj¹ i talijanskoj² obali jadranskoga mora. U rimskoj Dalmaciji su primjerci nađeni u Promaljani kod Makarske, Županju,³ Solinu, Zadru, Brinju, Bakru,⁴ Labinu, Donasdolcu na Hvaru i Starom gradu hvarskom. Druga dva ulomka potječu iz tvornice Q. Clodija Ambrosija, koja je svoje proizvode također u istim krajevima prodavala.⁵

{ Q C L O D }

{ A M B R O }

PANNONIA SUPERIOR.

Kraljevo selo kod Bosiljeva (kotar Vrbovsko).

U zbirkama starina narodnoga muzeja razmjerno veoma je slabo zastupana modruško-riječka županija. Razlog tomu ne leži možda u tomu, što bi teritorij te županije u staro doba bio nenastavan, jer imamo dokaza, da je tu na raznim mjestima bilo svijeta u bronsano i halštatsko, a valjda i la tènsko doba, a naročito u rimsko doba nizala se je u primorskom kraju te županije naselbina do naselbine.⁶ Tragova predrimske i rimske kulture ima i u zabitnijim gorskim krajevima njezinim,⁷ samo se veoma rijetko tkogod sjeti, da narodni muzej o nađenim ostancima izvijesti, dotično nađene predmete muzeju na dar ili otkup pošalje. Nadajmo se, da će tu na diku zemlji, a na korist njezina zemaljskoga zavoda u skoro biti bolje.

¹ CIL III 3214, 13.

² CIL V 8110, 136. IX 6078, 152.

³ Bos. Glasnik VI (1894) str. 306.

⁴ Viestnik hrv. arh. dr. IV. str. 77.

⁵ Sr. Vjesnik n. s. III str. 161.

⁶ Sr. Brunšmid u „Vjesniku“ n. s. I. str. 154.

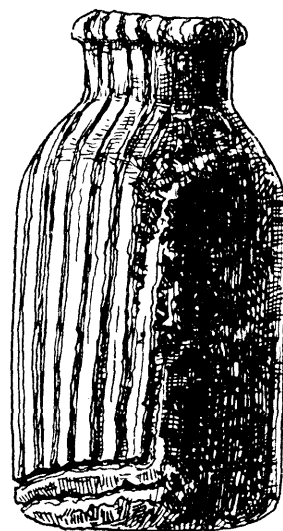
⁷ Tako se n. pr. znade, da je kod župne crkve u Marija Trostu (kotar Ogulin, općina Dubrave) bilo prethistorijsko groblje sa zemljanim posudem i svakojakim oruđem, poimence sjekirama, čekićima od kamena i koječim drugim. Blizu sela Hrsine (opć. Bosiljevo) nalazi se od ljudskih ruku nanešen humak, a na sjenokoši kod Korenić sela (opć. Bosiljevo) ih ima tri. Vjerojatno je, da su to prethistorijske naselbine. Na mjestu Građišću kod Lešća (opć. Bosiljevo) našlo se starih novaca, komada izrađena željeza, ruća

od kotlova i drugih posuda, ciglje, tuta i raznih cijevi, a rimskih novaca se je kod Lešća našlo na više mjesta. U Radočajima na Dobri (opć. Bosiljevo) našlo se rimskih novaca i ovelik zlatni prsten sa emajlom. (Lopašić Oko Kupe i Korane str. 61—62). Od svega toga nije žalibože ništa u narodni muzej dospjelo, pa je za nas posvema propalo. Trebalo bi stoga pripaziti, ne će li se na tim i drugim mjestima naći opet kakovih stvari, a te onda valja svakako skloniti u narodnom muzeju. U samom Bosiljevu našlo se je u šesdesetim godinama na mjestu „Kloštar“ blizu crkvice sv. Ane tesanoga kamena sa rezbarijama navodno u romanskom i istočnom slogu, nekoliko mužara i drugih manjih stvari (Lopašić n. m. str. 60). Ni za te se stvari ne zna, kamo su dospjele.

Sl. 81. Srebrna glavica od igle ukosnice. Iz Kraljeva sela. Nar. vel.

Ovdje priopćujem neke rimske predmete, koje je narodnomu muzeju godine 1899. darovao gospodin Josip Pupiće, upravitelj dobara grofa Nugenta u Bosiljevu. Prigodom krčenja šume bosiljevačkoga vlastinstva između Kraljeva sela i Vrhove gorice naišlo se je bilo na grobove rimskoga doba, u kojima je uz mrtvace bilo i nešto predmeta. Sačuvala su se samo dva predmeta, naime jedna 0.015 m. duga srebrna glavica od igle ukosnice u obliku sjekirice (sl. 81.), koja je ostrag na obje strane urešena zarezanim ornamentom u obliku $\text{IXI}\Xi$ i 0.108 m. visoka cilindrična posudica za parfum, istesana od prugastoga aragonita (sl. 82.), koja ima debele bočine, a gore 0.02 m. visoki vrat, koji završuje plastičkim rubom. U narodnom muzeju je to prvi primjerak toga oblika i od takova materijala, što ga dosele imamo. Vrijeme toga groblja jedino po ova dva predmeta se ne da točnije ustanoviti.

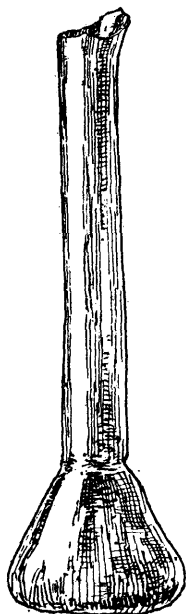
Sl. 82. Posudica za parfum od aragonita. Iz Kraljeva sela. $\frac{2}{3}$ n. v.

Kaštel kod Karlovca.

Na nekadanjem dobru grofa A. Nugenta u Kaštelu našao se je prije više godina jedan rimski grob, iz kojega je g. Josip Pupiće, upravitelj dobara u Bosiljevu, sačuvala jednu 0.082 m. vis. staklenu bočicu za parfum (sl. 83.) sa okrhanim gornjim rubom. To je staklenka od one vrste, koja se obično nazivlje „suznim bočicama“. Sada se ona nalazi kao dar g. Pupiće u narodnom muzeju.

Čini se, kao da rimski ostanci u tamošnjoj okolici nisu rijetki, jer se među ostalim navodno i u rijeci Kupi nalazi jedan rimski sarkofag, koji se je uzalud kušalo iz rijeke izvaditi.

Sisak (Siscia).

Sl. 83. Staklena bočica za parfum. Iz Kaštela kod Karlovca. Nar. vel.

1. U mjesecu kolovozu 1900. naišli su radnici, iskopavajući pivnicu ispod novo prigradenih prostorija gostione „Maloga Kaptola“ u Sisku na više ostanaka rimskih građevina, koji dokazuju, da se je na tom mjestu negda morala nalaziti neka znatnija zgrada. O tomu našašću muzejsko je ravnateljstvo odmah obavijestio muzejski povjerenik g. Ferdo Hefe, učitelj na građanskoj školi u Sisku, a muzejski je ravnatelj skoro zatim na licu mjesta sve izvidio. U dubljini od skoro 2 m. našli su se temelji zida, sagrađena od cijelih rimskih cigalja, od kojih se neki u temelju sadanje

zgrade još vide. Tamo gdje je sada temeljni zid na desnoj strani do stepenica, koje vode u pivnicu, našao se je 27. kolovoza u dubljini od 1·5 m. gornji ulomak profiliranoga rimskoga žrtvenika (ara) običnoga oblika. Spomenik, koji je narod-

I · O · M · E ·
I V N O N I · S A C
P R O · S A L V E · S V
E C O L L A T O R A M

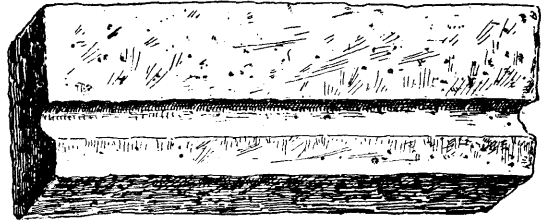
nomu muzeju darovao g. Ignjat Golenko, gostioničar u Sisku, načinjen je od vapnenjaka, 0·42 m. je visok, 0·39 m. širok i 0·305 m. dubok. Na njem je napis posvećen Jupiteru i Junoni od neke osobe, kojoj se ime nije sačuvalo, a koja je zavjet ispunila za zdravlje svoje i drugih nekih prinosa. Publiciran je po mojemu prijepisu u Corpus inscriptionum latinarum III 15127. Broj sisačkih spomenika, posvećenih Jupiteru, ovim je komadom narasao na 15,¹ ali je ovo prvi iz Siska, koji uz Jupitra spominje i njegovu suprugu Junonu. Samo potonjoj iz Siscije je također jedan spomenik posvećen.²

Nešto dalje na jug našao se je u istoj pivnici „Maloga Kaptola,“ a u dubljini od 1·7 m. pod, sastavljen od velikih vapnenjačkih ploča, koje blizu vanjskoga ruba cijelom svojom duljinom imaju polukružno izdubljen 0·10 m. dubok ober,³ kojemu je gornja širina 2 × 0·10 m. Od tih se je ploča izvadilo onih šest, koje su se nalazile na otkopanom prostoru

10 m. dugačke pivnice, a i nešto dalje, ali ih je valjda još preostalo u netaknutom susjednom zemljištu. Mjere tih komada jesu: 1. duljina 2·66 m., širina 0·92 m., debljina 0·28 (sl. 84.); 2. polomljena; d. 2·60 m., š. 0·91 m., deb. 0·30 m.; 3. d. 1·27 m., š. 0·98 m., deb. 0·31 m.; 4. okrnjena; d. 1·53 m., š. 0·83 m., deb. 0·28 m.; 5. okrnjena; d. 1·66 m. š. 0·94 m., deb. 0·28 m.; 6. slomljena na dvoje; d. 2·02 m., š. 0·86 m. deb. 0·34 m. Totalna duljina svih komada, položenih jedan do drugoga, iznosi dakle 11·74 m.

Sl. 85. Ulomak rimskoga spomenika sa napisom. Iz Siska.
¹/₁₀ nar. vel.

Sl. 84. Ploča sa žlijebom iz poda jedne rimske zgrade. Iz Siska. Po prilici. ¹/₄₀ nar. vel.

2. Prigodom iskapanja temelja za kuću g. Antuna Krivošića, trgovca u Sisku (br. 70) našao se je u svibnju 1900. ulomak jednoga spomenika sa napisom (sl. 85.) koji je vlasnik narodnomu muzeju darovao. To je doljnji odlomak odebele ploče od pjeskovitoga vapnenca, 0·47 m. široke i 0·20 debele, koji je sada još 0·445 m. visok. Od toga je veća doljnja polovica (0·23 m.) nešto deblja i samo surovo odjelana, da se spomenik, kada bi se u zemlju usadio, uzmogne bolje učvrstiti. Lijevi doljnji ugao je okrhan, a okrhao se je

¹ CIL III 3946—3949, 10839 (= 3950), 3951 — 3955, 10840—10843.

² CIL III 10838.

³ To je po g. Hefelu narodni izraz za rigol.

i lijevi brid kamena, ali tako da tamo od napisa ništa bitnoga ne manjka. U poznije doba je kamen bio rabljen ili kao pornjak za neku drvenu gradu ili u sličnu inu svrhu, kako to dokazuje polukrugljasti izdubak na gornjoj strani. = M(arcus) Aur(elius) [Diog]ene[s], leg(ionis) XIII G(eminae) [Sever(iana)] b(ene)f(iciarii) co(n)s(ularis) v(otum) s(oluerunt) l(ibentes) m(erito). — Spomenik su u nepoznatu nam sada svrhu dali napraviti beneficiariji 14. legije gemine u doba vladanja cara Severa Aleksandra (222—235), a od njihovih imena sačuvalo se je samo ime na zadnjem mjestu zapisanoga, koji se je zvao M. Aur(elius) Diogenes. U drugom je retku pridjevnik legije, što ga je imala po imenu carevomu, naknadno namjerice izradirano, a to se je dogodilo iza careve smrti, kada mu se je uspomena oficijelno proklela (damnata memoria).

Četrnajstu legiju, kojoj su bili pridjevci Gemina Martia Victrix, zasnovao je već car August. U prvom je stoljeću više puta mijenjala svoje logore, dok nije na koncu stoljeća bila premještena u Carnuntum (Deutsch Altenburg na Dunavu kod Beča), gdje je ostala kroz cijelo vrijeme, doklegod je onaj kraj spadao pod rimsko carstvo. Za izvođenje raznih poslova ili obavljanje službenih funkcija bili su mnogi njezini pripadnici komandirani po raznim mjestima Gornje Panonije, u kojoj je ona službovala. U panonskim krajevima južno od Drave spominju se slijedeći:

U Trebnu u Kranjskoj (Municipium Latovicorum) u Gornjoj Pannoniji.

1. CIL III 3905. I. o. m. et gen. loc. M. Aur. Valentinus bf. cos. leg. XIII gem. v. s. l. m. !!!!! Kal. Nov.

2. CIL III 10784 (= 3909). I. o. m. D. M. Aur. Valentinus bf. cos. leg. XIII g. v. s. l. m. im!!!! t!!! et P. !! sc!!! cos. Kal. Novembrib. Dedikant je ista osoba kao i kod br. 1.

U Haselpachu kod Krškoga u Kranjskoj (Municipium Flavium Neviodunum) u Gornjoj Pannoniji.

3. CIL III 3918. I. o. m. [et] ge[ni]o loci A[ur]. Marcus b[f]. cos. l. XIII. gem. pro s[e] e[t] suis v. s. l. m.

U Sisku (Colonia Septimia Siscia) u Gornjoj Pannoniji.

4. CIL III 3943. Genio provinc. P. A. Ci[t]us op. l. XIII. v. l. s.

5. CIL III 10855 (= 3972). C. Sempron. Severo, cornicul. leg. XIII.

7 (sic!) XXXXI Julia Florentina coniugi carissimo viva fec.

6. Ovdje na str. 122. M. Aur. [Diog]ene[s], leg. XIII. g. [Sever]. bfff. cos. v. s. l. m.

7. CIL III 3970. M. Aurel. Glabrio, vet. leg. XIII g. ex bf. cos. vivus sibi et Septimiae Matronae coniugi fecit.

U Topuskom (Ad Fines) u Gornjoj Pannoniji.

8. i 9. Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. I. str. 158, 2. Silvano sac. Pap. Terminalis et Jul. Atlius, mil. leg. XIII. g. v. s. l. l. m.

10. Vjesnik n. s. I. str. 158, 4. Silvano sacr. Cepasius Secundus mil. leg. XIII. [g]. v. s. l. l. m.

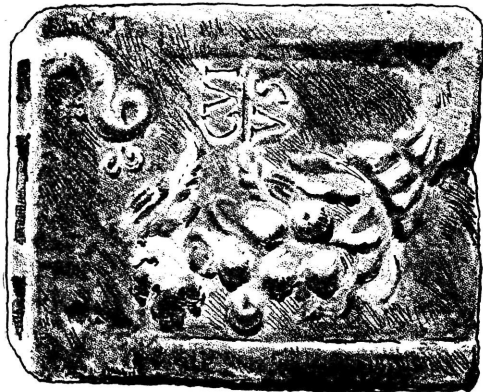
11. Vjesnik n. s. I. str. 159, 7. Silvano Fla. Albinus, mil. leg. XIII. g. v. s. l. l. m.

U Osijeku (Colonia Aelia Mursa) u Doljnoj Pannoniji bio je pokopan jedan njezin centurio, za kojega nemamo pravoga povoda za pomisao, da se je tamo u službenom poslu nalazio. CIL III 3284. D. m. Aurel. Secundo, 7 leg. XIII. ge. m. v., qui vix. ann. XL m. VIII d. XV. Aur. Annianus 7 et Maximianus sig. paren. bene merito pos. Sudeći po jednoj ciglji sa njezinim pečatom, koji se je davno našao kod Petrijevacu (CIL III 3755 [le]g. XIII g. m. v.), ipak se čini, kao da je 14. legija i u blizini Osijeka neke radnje izvodila.

Za jedan nadgrobni spomenik nekoga M. Ulpija Tita u Opoju u Srijemu (CIL III 3259), koji je kao centurio službovao u više legija, čini se, da je neispravan nazor, kao da se je na njem spominjalo i ime 14. legije.

Spomenike iz rimske Dalmacije, koji navode pripadnike XIV. legije nedavno je sakupio Dr. K. Patsch.¹ Među njima nalazi se i jedan napis iz hrvatskoga dijela pokrajine Dalmacije, nađen u Crkvini kod Kompolja u ličko-krbavskoj županiji, kamo se meće rimsko mjesto Avendo. CIL III 10050. I. o. m. Jul. Sextilius b. cos. [e]x leg. XIII. gem. v. s. l. m.

Iz Siska imademo razmjerno dosta velik broj spomenika, koje su kao što i ovdje priopćeni podigli beneficiariji, što su tamo poradi stanovitih nama nepoznatih službovnih zahtjeva, dijelom valjda poradi obavljanja službe sigurnosti stacionirani bili. Barem za jedan dio tih ljudi, od kojih kao da je većina u Sisku bila u prvoj polovici trećega stoljeća, vjerojatno je, da su bili iz četrnajste legije.

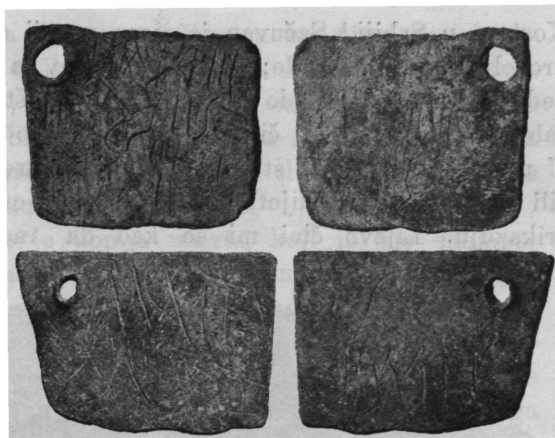
Sl. 86. Ulomak arhitravne grede sa guirlandom. Iz Siska. $\frac{1}{12}$ nar. vel.

njoj je u visokom reljefu isklesana polovica jedne guirlande, spletene od grančica sa lišćem i voćem. Na gornjoj strani vidi se nekakova zivotinja sa dvije noge i uvijenim repom, po svoj prilici gušter, kojemu se zaboravilo načiniti prednje noge. Napis u dva retka $\begin{matrix} \text{CVI} \\ \text{VS} \end{matrix}$ svakako je u kasnije doba zapisan, a ja dvojim, da je antikan.

4. G. Andrija Colussi, građevni poduzetnik u Sisku, koji je narodnomu muzeju već više lijepih starina darovao, poklonio je g. 1898. među ostalim i dvije

¹ Bos. Glasnik XI (1899) 496 i sl. = Wiss. Mitth. VII str. 85.

u Kupi nađene tanke pločice od olova (sl. 87.), 31×26 mm. odnosno 34×24 mm. d. i šir., koje su negda u jednom uglu jednim zajedničkim čavlom bile probušene i možda na nešto prikovane. Na svakoj su na obje strane zaparani grafito napisi, i to na jednom komadu četiri i tri retka, a na drugom na svakoj strani po dva retka. Obije tablice su dva puta upotrijebljene za pisanje, te je stariji zapis iskivanjem nejasnim učinjen, tako da se jedva više raspoznaje. Čini se, da su tu zapisane nekakove bilješke o primljenim manjim novčanim iznosima. U 3. retku prve strane sasma se sigurno čita ACCIPTI (accepti), a opaža se i više raznih brojaka.

Sl. 87. Olovne pločice sa grafito-napisima.
Iz Siska. Nar. vel.

Bjelovar.

Kada se je g. 1895. popravljala rimokatolička crkva u Bjelovaru, izvadila se jedna ploča od bijeloga mramora, uzidana povrh vrata, na kojoj je napisano, da je crkvu dala sagraditi carica Marija Terezija. Tom zgodom opazilo se, da je ona strana kamena, koja se je nalazila u zidu, urešena reljefom rimskoga vremena. O tom našašću muzejsko je ravnateljstvo odmah obavijestio njegov povjerenik g. Gustav Fleischer, onda profesor a sada ravnatelj tamošnje realne gimnazije, koji je svojoj poruci priložio i dobro uspjelu fotografiju spomenika po kojoj je ovdje priopćena reprodukcija (sl 88.) načinjena. Muzejsko ravnateljstvo odmah se je obratilo na gosp. građevnoga savjetnika Bolléa, koji je izvodio restauraciju bjelovarske crkve, i izjavilo se pripravnim, da će na svoj trošak u ovdješnjoj obrtnoj školi dati načiniti posvema odgovarajući kamen sa napisom, a da mu se ovaj veoma zanimivi i važni spomenik odstupi, zamolilo je nadalje i g. Fleischera, da kao provjerenik u Bjelovaru posreduje, što je isti i učinio. Ali sve to nastojanje imalo je jedino taj uspjeh, da se je na koncu XIX. vijeka u Hrvatskoj opetovano upotrijebio važan spomenik kao građevni materijal usprkos tomu, da su kod gradnje odlučujuće osobe (graditelj i župnik) naročito na njegovu važnost upozorene bile. Takovo postupanje samo se odsuđuje.

Bjelovarski kamen gornji je dio velike nadgrobne stele od prilike onoga oblika kao što su to primjerice spomenici M. Herennija Valensa iz Vinkovaca,¹ T. Aurelija Avita² i Julije Primille³ iz Osijeka, a naročito M. Valerija Sperata iz

¹ Brunšmid u Viestniku hrv. arh. dr. XIV 33 i sl.

² Brunšmid u Vjesniku n. s. IV 41.

³ Brunšmid u ovoj svesci Vjesnika str. 128.

Kostoca u Srbiji.¹ Sačuvan je samo gornji dio, na kojem je u relijefu izvedeno pročelje jedne aedikule; doljnega dijela sa nadgrobni napisom nema. U sredini aedikulina zabatišta bio je lik, koji je uništen, kada se je tamo za modernu porabu kvaka učvrstila; čini se, kao da je to bila napred okrenuta Meduzina glava. U uglovima zabatišta stoje dva unutra okrenuta pauna. I na arhitravu aedikule bili su u niskom relijefu isklesani neki crteži, ali se ne može ustanoviti što prikazuju. Lijevo čini mi se kao da raspoznajem trokut krova od jednoga

hrama, a taj bi si onda imali pomisliti u gradu, od kojega se zidovi ispod njega vide.

Veoma zanimiv i lijep je glavni nacrt: Lijevo se u zatku raspoznaju zidovi jednoga grada sa nadvisujućim ih kruništima (Zinnen) i jednim otvorenim vratima. Na ova je izišla mlada ženska, odjevena chitonom i od vjetrova napuhnutim himatijem, pa naglim korakom stupa preko daske, koja vodi sa kopna na jednu lađicu. Pri tom joj pomaže, pruživ joj obje ruke, mlad bradat heros, kojemu se je niz leđa spuznuo himation, tako da izgleda kao

Sl. 88. Relijef na rimskom nadgrobnom spomeniku u Bjelovaru

da je posvema gol. Iza nekakove barijere opažaju se četiri na lijevo okrenuta vojnika sa korintskim kacigama, na kojima su perjanice, sa kopljima i okruglim štítovima, koje ćemo valjda imati smatrati pratiocima herosa, koji se nalaze na lađici.

Teško se je odlučiti, kako da se nazovu glavne dvije figure bjelovarskoga relijefa, kojemu je sadržaj uzet iz grčke herojske priče. U mnogim pojedinostima postoji analogija sa grupom na jednom relijefu budimpeštanskoga narodnoga muzeja,² na kojem je prikazan bijeg Iphigeneje iz Tauride, a gdje na sličan način Pylades pomaže Iphigeneji, da pređe u lađicu, tako da ne može biti sumnje, da i jedan i drugi nacrt mora da stoji pod dojmom istoga originala. Ali na belo-

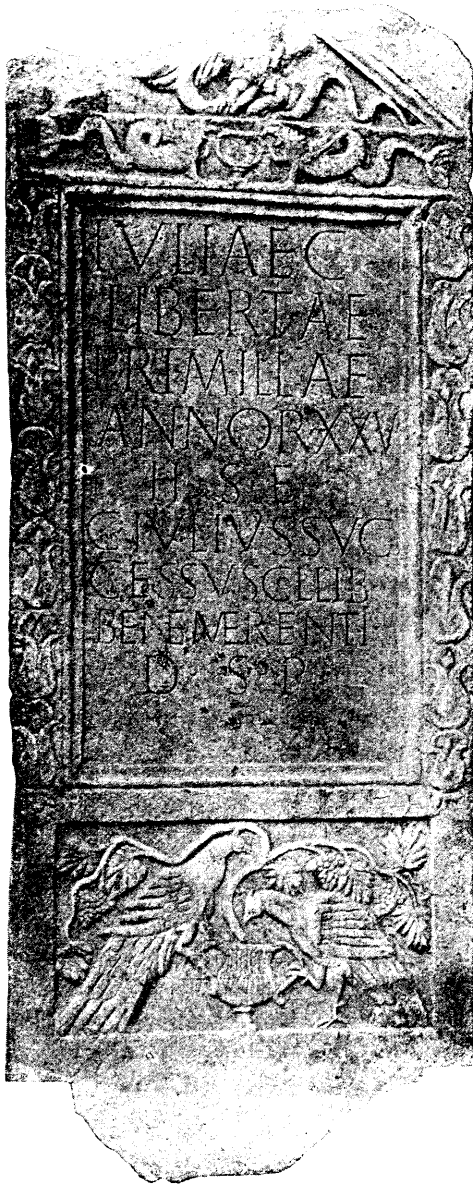
¹ Brunšmid u Vjesniku n. s. I 1 i sl.

² Ziehen u Archeologiai Értesítő IX (1889) 159; Arch. epigr. Mitth. XIII (1890) 52.

PANNONIA INFERIOR.

Osijek (Mursa).

5

Sl. 89. Spomenik Julije Primille Iz Osijeka.
 $\frac{1}{16}$ nar. vel.

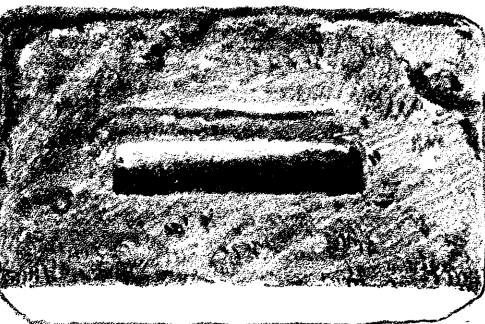
Kada su se g. 1900. kopali temelji za novu zgradu muške učiteljske škole u dolnjem gradu Osijeku, našla su se lijepa dva rimska spomenika, koji se sada nalaze u osječkome gradskome muzeju. Susretljivosti mojega prijatelja g. prof. Vjekoslava Celestina, koji je kustos toga muzeja, imam da zahvalim fotografije tih spomenika, po kojima su ovdje priopćene slike načinjene:

1. Velika nadgrobna stela (sl. 89) od bijeloga krupnozrnoga mramora 2·30 m. vis., 0·90 m. šir. i 0·17 m. debela; veoma dobro sačuvana, samo što joj je okrhan gornji lijevi ugao i uglovi 0·19 m. visoke petice, kojom se je spomenik uticao u odgovarajuću udubinu svoga kamenoga postamenta. Ukusno skulpirana ploča oponaša pročelje jedne zgrade, a sastoji od četiri dijela: Gore u trouglastom zabatištu, koje je zamišljeno kao reljef, vide se ostaci jednoga orla, koji pandžama gnjavi ogromnu previjajuću se zmiju. Drugi mnogo uži pojas, koji u neku ruku predstavlja epistilnu gredu, urešen je sa dva morska grifa, koji po jednu prednju pandžu dižu protiv jedne amphore, koja između njih stoji. Napis zaprema prostor od 1·18 m. visine, ima postrance po jednu 0·15 m. široku okvirnu letvu, a na svakoj u reljefu izrađenih po sedam cvijetova, jedan ispod drugoga, od kojih je naj-doljnji desno znatno manji od ostalih. Dole konačno nalazi se opet jedan reljef u ponešto udubljenom prostoru.

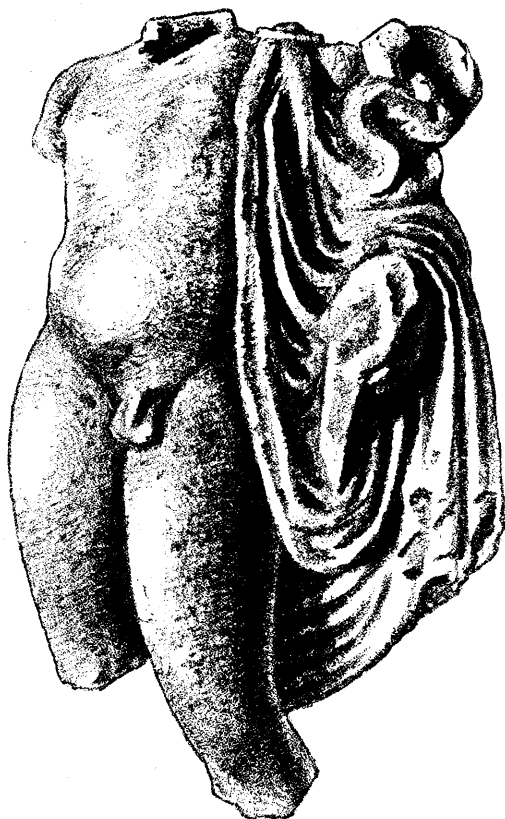
Tu je prikazana kanelirana amphora, iz koje je nikla na nadgrobnim spomenicima toli obična vinova loza, kojoj po jedna hvoja sa lišćem i groždem ide na jednu i drugu stranu. Lijevo sjedi na amphori jedan paun, a desno pripravlja se drugi, kako će se na nju da popne.

Od ovoga se je spomenika našla i baza (sl. 90) od vapnenjaka, 1·18 m. duga, 0·89 m. šir. i 0·22 m. debela. Dimenzije izdubine iznose 0·71×0·19×0·18 m. Kako su se oba skupa spadajuća kamena zajedno našla, veoma je vjerojatno, da je spomenik stajao još na svom prvobitnom mjestu na samom grobu na jednoj od mursijskih grobnih cesta. S toga treba točno pribilježiti nalazište i paziti na daljnje eventualne nahodaje.

Napis ovoga spomenika, koji je po mojem prijepisu u CIL III 15097 obijelodanjen, glasi: Iuliae C(aii) libertae Primillae, annor(um) XXV, h(ic) s(ita) e(st). C(aius) Iulius Successus collib(ertae) bene merenti d(e) s(ua) p(ecunia). — Lijepa velika slova upućuju na prvu polovicu drugoga stoljeća, kada je sudeći po razmjerno ukusnim formama reljefa u Mursi moralo biti vještih klesara, koji su umjeli, da za provincijalne prilike veoma dobre radnje izvedu. Što je C. Julija Successa i njegovu sulibertinku Juliju Primillu, koja je u 25. godini života umrla, u Osijek dovelo, to ne doznajemo, ali nema sumnje, da je taj svijet morao biti imućan, kada si je mogao priuštiti tako ukusan i tako velik spomenik od mramora.

Sl. 90. Baza spomenika Julije Primille.
Iz Osijeka. $\frac{1}{18}$ nar. vel.

Sl. 91. Kip Hermesa iz Osijeka.

Zajedno s ovim nadgrobnim spomenikom našao se je jedan dosta ukusno izveden torso Hermesa, pa nije nemoguće, da bi on mogao kao Psychopompos spadati na vrh spomenika. Kip (sl. 91), kojemu manjka glava, cijela desna ruka sa kesicom, desna noga ispod sredine bedara, a lijeva od koljena, komadi lijeve ruke, odjeće i kerykeja, pri-

kazuje obični *typus* *Hermesa*, snažna mlada momka sa *chlamydom* na lijevom ramenu, koja mu omata cijelu ruku, ali ne sakriva lijepih tjelesnih forma. Lijeva ruka drži na rame prislonjen *kerykeion*, obični atribut toga vjesnika bogova, a u spuštеноj desnici je imao kesicu za novac, koja ga označuje kao boga trgovine i prometa, koji podjeljuje bogatstvo.

Ja sam u zadnjoj svesci ovoga časopisa napisao kulturnohistorijski članak o Osijeku u rimsko doba, ali nije odmah sve učinjeno, ako se pisani i monumentalni spomenici u takovu svrhu upotrijebe; treba segnuti i za neznatnijim predmetima, koji su čovjeku u svagdanjem životu služili, treba dakle proučiti i sitnije ostanke antikne kulture, što ih u osječkom gradskom muzeju mnogo ima, pa ćemo si tečajem vremena moći stvoriti još mnogo jasniju sliku o tomu, kako se je u rimsko doba živilo u trgovačkom gradu, koji se je nalazio na državnoj međi protiv barbara. Već u ovoj svesci „Vjesnika“ bavi se kustos osječkoga gradskoga muzeja g. Celestin jednom vrstom veoma običnih predmeta, rimskim *lampicama*, kojih se je u Osijeku već koja stotina našla. Ja ovdje dodajem tvorničke pečate na posudama i ulomcima posuda od *terra sigillate*, kojih se u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji nigdje nije toliko našlo, koliko baš u Osijeku, s kojim i u ugarskom dijelu Pannonije mogu konkurisati samo Stari Budim (*Aquincum*) i Ó Szöny (*Bregetium*). Bila mi je namjera, da napišem cijelu studiju o *terra sigillati* u našem dijelu Pannonije, ali bi za to morao imati dulje vremena pri ruci cijeli osječki materijal, pa s toga tu radnju odgađam za zgodnije vrijeme i zgodnije prilike.

1. Ulomak dna velike zdjele sa pečatom AMN = *Am(a)n[du]s f(ecit)*. Slični pečati iz podunavskih pokrajina rimskih navedeni su u *CIL* III 6010, 12 i 12014, 5; među ostalim iz Staroga Budima.

2. Dno veće posude (br. 2363) sa pečatom APICIS OR = *Apicis of(ficina)*.

3. Ulomak dna od manje zdjelice (br. 2410) sa pečatom ATTILLI M = *Attilli m(anu)*. Sr. *CIL* III 6010, 25 i 12014, 11 (Ó Szöny).

4. Dno male zdjelice (br. 2411) sa pečatom AVENTINI M = *Aventini m(anu)*. Sr. *CIL* III 6010, 28 i 12014, 147.

5. Ulomak posude (br. 2359) sa relijevnim napisom na vanjskoj strani AVCVS M = *Au(g)ust. . . .*; možda *Augustinus*; sr. *CIL* III 12014, 150—151; među ostalim iz Ó Szönya.

6. Dno velike zdjele (br. 2426) sa pečatom CAVR///M = *C(aii) Aur[eli(i)] m(anu)*. Sr. *CIL* III 6010, 35.

7. Velik ulomak plitke zdjele (br. 1367) sa pečatom BANNACVS FE = *Bannacus fe(cit)*.

8. Dno male zdjelice (br. 2423) sa pečatom BORILLI OF = *Borilli of(ficina)*. Pečat, koji je već i Katančiću iz Osijeka poznat bio. Sr. *CIL* III 6010, 43; među ostalim iz Ó Szönya.

9. Dva fragmenta dana od malih zdjelica sa istim pečatima: a) (br. 2370) ADGATI:MA b) (br. 2400) CADGA///MA = *Cadgati ma(nu)*. Sr. *CIL* III 12014, 171, među ostalim iz Ó Szönya.

10. Dno male zdjelice (br. 2379) sa pečatom u obliku potplata $C \cdot M \cdot R \cdot R$. Sličan pečat iz Siska, Ó Szönya i drugih mjesta sr. CIL III 12014, 178.

11. Debeli rub velike zdjele (Reibschale) sa pečatom $\begin{matrix} \{ICINA \cdot G \cdot V \\ \{NDIDVS \end{matrix} = [off]i-$
cina G V [ca]ndidus.

12. Ulomak dna veće zdjele (br. 2431) sa pečatom $CANT$ = Cant[omiti m(anu)]. Sr. CIL III 12014, 181; među ostalim iz Ó Szönya.

13. Dno male zdjelice (br. 2380) sa pečatom $CATVIVIC$ = Catulli [o(ffi-cina)?] Sr. CIL III 6010, 53 i 12014, 23 i 190; među ostalim iz Ó Szönya.

14. Mala zdjelica (br. 2374), slomljena na dvoje i okrhana, sa pečatom $CERIALI \cdot M$ = Ceriali ma(nu). Sr. CIL III 6010, 56 i 12014, 25; među ostalim iz Staroga Budima i Ó Szönya.

15. Dno zdjele srednje veličine (br. 2381) sa pečatom $VM \cdot EV \cdot DI \cdot ID$ = Cintusmu(s). Sr. Arch. ep. Mitth. III. str. 157.

16. Na vanjskoj strani figuralnim reljefom urešena ulomka velike zdjele napis u reljefu $MA \cdot M \cdot NI \cdot D$ = Cinnam[i]. Sr. CIL III 6010, 61; p. 1052 i 12014, 26.

17. Dno velike posude (br. 2342) sa pečatom $\{CI \cdot ANI \cdot D$ = ? Cina fec(it).

18. Ulomak reljefom urešene posude (br. 2378). Kraj gole figure, koja drži žezlo i nejasni predmet zajedno sa odjećom, nalazi se na vertikalnoj vrpci udubljen napis $COMITIALIS \cdot F$ = Comitialis f(ecit). Sr. CIL III 6010, 68 i p. 1053; b. Na vanjskoj strani ulomka reljefom urešene posude na vertikalnoj vrpci udubljenim slovima $\{I \cdot I \cdot A \cdot I \cdot T \cdot I \cdot M \cdot O$ = Comitialis f(ecit).

19. Ulomak male zdjelice sa slabo otisnutim pečatom $\{ONS \cdot I \cdot AN \cdot TI \cdot$ = [c]on-[t]anti. Sr. CIL III 6010, 71 i 12014, 211 i 212; među ostalim iz Ó Szönya.

20. Ulomak dna manje posude (br. 2428) sa pečatom $COTTALVS \cdot FE$ = Cottalus fe(cit). Drugi ulomak (br. 2373) sa $COTT$ imao je na doljnoj strani dna zaparan grafito, od kojega preostadoše slova NA = Na... Sr. CIL III 6010, 72.

21. Ulomak dna manje zdjelice (br. 2425) sa pečatom $CROBISO$ = Crobiso[m(anu)]. CIL III 12014, 229 ima osim ovoga osječkoga komada i jedan potpuni iz Ó Szönya.

22. Dno male zdjelice (br. 2375) sa pečatom $\{C \cdot R \cdot C \cdot V \cdot R \cdot O \cdot F \cdot F \cdot C$ = Crucuro fec(it) Sr. CIL III 6010, 76 i 12014, 31.

23. Ulomak dna velike zdjele sa pečatom $DIVICATVS$

24. Dno male zdjelice (br. 2356) sa pečatom $DV \cdot PIVS \cdot F$ = Duppius f(ecit). Sr. CIL III 12014, 260; među ostalim iz Ó Szönya i Hajdina kod Optuja.

25. a. Ulomak posude (br. 2345) sa reljefnim napisom na vanjskoj strani $\{ELENI \cdot V \cdot S$ = Elenius f(ecit). Sr. CIL III 6010, 83 i 12014, 33', među ostalim iz Ó Szönya. b. Ulomak drugoga primjerka (br. 2402) sa $\{NIV \cdot S$

26. Dno male zdjelice (br. 2366) sa pečatom $ERICI \cdot M$ = Erici m(anu). Ovaj isti primjerak CIL III 12014, 265.

27. Dno male zdjelice (br. 2394) sa pečatom $ETVRI \cdot M$ = Eturi m(anu). Čini se, da napred ništa ne fali.

28. Dno velike posude (br. 2371) sa pečatom $FATO\ FEC = Fato\ fec(it)$. Sr. CIL III 6010, 84 i 12014, 34.

29. Od tvorničara Firma ima ulomaka od tri posude: a. Polovica veće zdjele (br. 2385) sa $FIRMVS\ FE = Firmus\ fe(cit)$; b. Dno veće zdjele, u dvoje slomljeno, sa $FIRM///E$; c. Dno male zdjelice (br. 2412) sa $FIRMVS\ FE$ Sr. CIL III 6010, 89 i 12014, 37; među ostalim i iz Ó Szönya.

30. Dno velikoga tanjura (br. 2349) sa pečatom u obliku potplata $G\cdot E\cdot L\cdot L\cdot I = Gelli$. Sr. CIL III 6010, 95 i 12014, 283; među ostalim iz Siska, Drnova i Billichgratza u Kranjskoj i Hajdina kod Optuja.

31. Dno veće posude (br. 2350) sa pečatom $GENIALIS/ = Genialis\ [f(ecit)]$. Sr. CIL III 6010, 96; p. 1052 i 12014, 39; među ostalim iz Subotišta, Sagvara i Gigvara.

32. Od tvorničara Gippija su ulomci od pet posuda: a. Dno velike zdjele (br. 2409) sa $GIPPI\cdot M = Gippi\ m(anu)$; b. Dno veće zdjelice (br. 2376) sa $GIPPI\cdot M$; c. Ulomak dna posude srednje veličine (br. 2401) sa $GIPPI$; d. Ulomak dna velike posude (br. 2343) sa $GIPPI\cdot M$; e. Ulomak dna veće posude (br. 2420), sa $PI\cdot M$ Sr. CIL III 6010, 98. 6540, 2 i 12014, 41; među ostalim iz Staroga Budima, Ó Szönya i Baracsa.

33. Tvorničar Habilis zastupan je sa ulomcima od dvije posude: a. Ulomak dna manje posude (br. 2351) sa $HA\cdot BILIS\ F = Habilis\ f(ecit)$; b. Ulomak manje zdjelice (br. 2432) sa $HA\cdot BIL$ Sr. CIL III 12014, 291.

34. Polovica zdjele (br. 2403) sa pečatom $IANVAR\ M = [I]an[u]ar(i)\ m(anu)$. Sr. CIL III 6540, 4 i 12014, 297; među ostalim iz Staroga Budima i Ó Szönya.

35. Dno velike zdjele (br. 2414) sa pečatom $IMPRITO\ M = Imprito\ m(anu)$.

36. Od tvorničara Juliana ima tri komada: a. Ulomak dna veće posude (br. 2422) sa pečatom $IVLIANVS\ F$ b. Ulomak dna velike posude sa pečatom $IVI = Iul[ianus]$; c. Ulomak posude (br. 2346) sa reljefnim napisom na vanjskoj strani $IVLIAN$ Sr. CIL III 6010, 106. 6540, 5 i 12014, 44; među ostalim iz Ó Szönya.

37. Dno velike posude (br. 2339) sa pečatom $IVNIANVS = Iunianus$. Sr. CIL III 6010, 109.

38. Od tvorničara Justiniana ima četiri komada: a. debeo rub velike zdjele (Reibschale, br. 720) sa pečatom $\left. \begin{array}{l} O\ J\ I\ C\ I\ A\ I \\ IV\ S\ T\ I\ N\ I\ A\ N\ I \end{array} \right\} = Of[f]icin[a]\ Iustiniani$; b. Ulomak debela ruba velike zdjele (Reibschale) sa pečatom $\left. \begin{array}{l} O\ I\ C\ I\ A\ I \\ IV\ S\ T\ I\ N\ I\ A\ N\ V \end{array} \right\} = Of[f]ici[na]\ Iustinianu[s]$; c. Ulomak debela ruba velike žuto glazirane zdjele (Reibschale) sa pečatom $IV\ S\ T\ I\ N\ I\ A\ N\ V = Iustinianu(s)$; d. Na debelom rubu velike zdjele (Reibschale) $IV\ S\ T\ I\ N\ I\ A\ N$ Sr. CIL III 12014, 117 i 320; među ostalim više raznih komada iz Hajdina kod Optuja.

39. Dno manje posude sa pečatom u okrug $IV\ V\ E\ N\ I\ S\ \cdot\ F\ E\ \cdot = Iuvenis\ fe(cit)$. Sr. CIL III 6010, 113 i 12014, 47; među ostalim iz Ó Szönya.

40. Dno velike zdjele (br. 2408) sa pečatom *IVVENTINVS* = *Iuventus*.
41. Dno manje zdjelice (br. 2377) sa pečatom *ΛΑΙΤΙΛΟ* = *Laitilo*.
42. Dno manje zdjelice (br. 2392) sa pečatom *ΜΑΚΚΙΗΛΛΕ* =? *Maccima f(emit)*.
43. Dno male zdjelice (br. 2395) sa pečatom *M·ALL*// =? *Mall[iaci]*. Sr. *CIL* III 12014, 352 a; među ostalim iz Ó Szönya.
44. Dno posude srednje veličine (br. 2429) sa pečatom *MAMILIAN* = *Mamilian(i)*. Sr. *Bonner Jahrbücher* 99 str. 104.
45. Dno male zdjelice (br. 2406) sa pečatom *MAMMI* = *Mammi*. Sr. *CIL* III 12014, 354; među ostalim iz Ó Szönya.
46. Na vanjskoj strani reljefom urešene zdjele na vrpci udubljen napis $\{ \text{ΜΑΡΚΙΑ} \}$ =? [*M*]arcus *f(emit)*. Sr. *CIL* III 12014, 360.
47. Ulomak dna veće zdjele (br. 2405) sa pečatom *MARINVS F* = *Marinus f(emit)*. Sr. *CIL* III 6010, 132 i 12014, 362.
48. a. Dno posude srednje veličine (br. 2340) sa pečatom *ΜΑΡΤΙΑΝΑΜ* = *Martianus*. Sr. *CIL* III p. 1052 ad 6010, 133 b; b. Ulomak dna posude srednje veličine sa pečatom $\{ \text{ΡΑΜ} \}$.
49. Dno manje zdjelice (br. 2404) sa pečatom *MARTINVS F* = *Martinus f(emit)*. Sr. *CIL* III 6010, 133 i 12014, 55; među ostalim iz Ó Szönya.
50. Ulomak manje zdjelice (br. 1995) sa pečatom *ΟΤΤΑΚΙ* =? *Ottaci*.
51. Dno velike zdjele (br. 2398) sa pečatom *PATRICI MA* = *Patrici ma(anu)*. Sr. *CIL* III 12014, 418; među ostalim iz Ó Szönya. Na doljnjoj strani dna zaparan je kurzivnim slovima napis $\{ \text{ΣΙΣΙΕΣ} \}$ = *Sisies(?)*
52. Mala potpuna zdjelica, slomljena (br. 2298) sa pečatom *PAVLIM* = *Pauli m(anu)*. Sr. 6010, 161 i 12014, 64; među ostalim ovaj osječki primjerak.
53. Dno velike zdjele (br. 2413) sa pečatom *PRIMANVS·FE* = *Primanus f(emit)* Sr. *CIL* III 6010, 170 i 12014, 68 (Ó Szöny).
54. Dno male zdjelice (br. 2419) sa pečatom *PRISCINI M* = *Priscini ma(anu)* Sr. *CIL* III 12014, 441 iz Osijeka, Staroga Budima i Ó Szönya. Na doljnjoj strani kurzivnim je slovima zaparan grafito $\frac{NC}{\text{ΛΛ}}$ = $\frac{Nc}{ha}$ (?)
55. Doljnja polovica smeđe glazirane posude (br. 2416) sa pečatom $\{ \text{PRIVATV} \}$ = *Privatu[s f(emit)]*. Sr. *CIL* III 12014, 444 iz Staroga Budima.
56. Dno posude srednje veličine (br. 2388) sa pečatom *QVARTI M* = *Quarti m(anu)*.
57. Dno velike posude (br. 2430) sa pečatom $\cdot \text{Ρ} \cdot \text{ΣΑΝΑ} \text{Σ} \text{Λ} \text{Ε} \text{Ρ} \text{Α}$
58. Iz Staroga Budima (Aquincum) je dno male zdjelice (br. 2390) sa pečatom *SEDATI·M* = *Sedati m(anu)*. Sr. *CIL* III 6010, 203 i 12014, 76; među ostalim ovaj starobudimski komad osječkoga muzeja.
59. Na vanjskoj strani reljefom urešena ulomka posude utisnut pečat $\{ \text{SEVERV} \}$ = *Severu[s]*. Sr. *CIL* III 6010, 208 i 12014, 79.
60. Dva dna malih zdjelica (br. 2387 i 2397) sa pečatom *SIXTI·M* = *Sexti m(anu)*. Sr. *CIL* III 6010, 210 i 12014, 80 (Osijek, Raczkeve i Ó Szöny).

61. Dno manje zdjelice (br. 1366) sa dva put otisnutim pečatom SOLLEMNI = Sollemni. Sr. CIL III 6010, 212 i 12014, 534'.

62. Dno velike zdjele (br. 2391) sa pečatom STABIRVS F = Stabirus f(ecit).

63. Dno velike posude (br. 2338) sa pečatom TASSCAIFE = Tassca f(ecit). Sr. CIL III 12014, 549 (nepotpun pečat iz Traismauera).

64. Dno male zdjelice (br. 2396) sa pečatom TITVRONIS = Tituronis. Sr. CIL III 12014, 560.

65. Ulomak dna male zdjelice (br. 2393) sa pečatom TITVS·F = Titus f(ecit). CIL III 12014, 561; među ostalim iz Ó Szönya.

66 a. Dno manje zdjelice (br. 2389) sa pečatom VEGETI·M = Vegeti m(anu); b. Dno male zdjelice (br. 1247) sa pečatom VEGETI·M; c. Dno velike zdjele (br. 2407) sa pečatom VEGETI·M; d. Ulomak dna male zdjelice sa pečatom VEG} e. Ulomak dna sa VE}.

67. Dno manje zdjelice (br. 2417) sa pečatom VENICARVS·F = Venicarus f(ecit). Sr. CIL III 12014, 572; među ostalim iz Ó Szönya.

68. Ulomak posude (br. 2348) sa reljefnim napisom na vanjskoj strani VERVS = Verus. Sr. CIL III 6010, 230 i 12014, 89; među ostalim iz Staroga Budima i Ó Szönya.

69. Dno velike zdjele (br. 2382) sa pečatom VICTORINVS F = Victorinus f(ecit). Sr. CIL III 6010, 234 i 12014, 91; među ostalim iz Staroga Budima, Ó Szönya i Gornjega Optuja.

70. Ulomak dna velike posude (br. 2362) sa pečatom VINI(OEF =? Vinico [f(ecit)].

71. Ulomak manje zdjele (br. 2383) sa pečatom VXOPI} = Uxopi[llim(anu)]. Sr. CIL III 12014, 597 iz Ó Szönya.

72. Ulomak dna veće zdjelice (br. 2421) sa P V⁵, možebiti Pu[pus f(ecit)]. Sr. CIL III 12014, 450.

73. Ulomak dna sa pečatom ИИΛ, možda [C]inna.

74. Ulomak dna velike zdjele sa G·E⁵

75. Na vanjskoj strani reljefnim likovima (životinje) urešene veće zdjele velikim reljefnim slovima zapisano DVOCISI.

76. Na vanjskoj strani reljefima urešene zdjele na vrpci udubljenim slovima FLVICAS.

77. Dno male posude (br. 2344) sa retrogradnim pečatom {ZVAO.

78. Dno veće zdjelice (br. 2368) sa pečatom I·ALIVS FEC

79. Na vanjskoj strani ulomka reljefima urešene posude (br. 2399) na vertikalnoj vrpici udubljenim slovima {OTTAI, možda [c]otta f(ecit).

80. Ulomak dna veće posude (br. 2358) sa R V⁵

81. Ulomak dna veće posude (br. 2357) sa G V⁵

82. Ulomak dna manje posude (br. 2347) sa {STIIAEZ

83. Mali ulomak dna (br. 2367) sa $\{ \overset{\sim}{\text{TIOGENI}} \overset{\sim}{\text{M}}$
84. Ulomak dna veće posude (br. 2341) $\{ \overset{\sim}{\text{ATTA}} \overset{\sim}{\text{P}}$
85. Ulomak dna male posude (br. 2365) sa $\{ \overset{\sim}{\text{IM}}$
86. Ulomak dna velike zdjele (br. 2365) sa $\{ \overset{\sim}{\text{IM}}$
87. Ulomak dna velike zdjele sa $\overset{\sim}{\text{NIM}}$
88. Ulomak dna velike zdjele sa $\overset{\sim}{\text{M}}$
89. Ulomak dna male posude sa $\{ \overset{\sim}{\text{ATIM}}$
90. Ulomak dna sa $\overset{\sim}{\text{ATVSEI}}$. Na donjoj strani je zaparano kurzivnim slovima $\{ \overset{\sim}{\text{V}} \overset{\sim}{\text{A}} = \dots \text{va}$.
91. Ulomak dna velike zdjele sa $\overset{\sim}{\text{AV}} \text{////} \overset{\sim}{\text{FE}}$
92. Na vanjskoj strani reljefom urešena ulomka posude na vrpci velikim udubljenim slovima $\overset{\sim}{\text{RIAKF}}$
93. Ulomak dna veće posude (br. 2352) sa $\{ \overset{\sim}{\text{V}} \overset{\sim}{\text{EP}} \text{//} \overset{\sim}{\text{FF}}$
94. Ulomak dna male posude sa $\overset{\sim}{\text{SFE}} \overset{\sim}{\text{C}}$
95. Ulomak velikoga dna $\overset{\sim}{\text{VSFE}}$
96. Ulomak reljefom urešene posude (br. 2354) sa $\{ \overset{\sim}{\text{BEPZV}}$
97. Ulomak dna veće posude (br. 2369) sa $\{ \overset{\sim}{\text{IVIX}} \overset{\sim}{\text{P}}$
98. Ulomak dna veće zdjele (br. 2360) sa $\{ \overset{\sim}{\text{IT}}$, možda [Man]ne.
99. Ulomak dna veće posude (br. 2364) sa $\overset{\sim}{\text{PC}}$
100. Ulomak dna velike posude (br. 2355) sa $\{ \overset{\sim}{\text{VSFE}}$; na donjoj strani kurzivnim slovima zaparano $\overset{\sim}{\text{MSX}} = \text{M S a(?)}$...
101. Ulomak dna veće zdjele (br. 2361) sa $\{ \overset{\sim}{\text{CVS}} \overset{\sim}{\text{P}}$
102. Ulomak dna veće zdjelice (br. 2418) sa $\{ \overset{\sim}{\text{INO}}$
103. Ulomak dna velike zdjele; pečat sa velikim slovima $\{ \overset{\sim}{\text{NII}}$
104. Ulomak dna male zdjelice sa $\{ \overset{\sim}{\text{S}}$
105. Ulomak dna velike zdjelice sa $\overset{\sim}{\text{VVS}}$
106. Ulomak dna male posude (br. 2427) sa $\overset{\sim}{\text{MVT}}$
107. Ulomak dna posude srednje veličine; pečat u obliku potplata $\overset{\sim}{\text{VZ}}$
108. Ulomak dna sa $\{ \overset{\sim}{\text{FNN}}$
109. Ulomak dna manje posude (br. 2424) sa $\overset{\sim}{\text{M}} \overset{\sim}{\text{P}} \overset{\sim}{\text{II}}$
110. Ulomak dna velike posude (br. 2386) sa $\{ \overset{\sim}{\text{I}} \overset{\sim}{\text{M}}$
111. Ulomak dna veće posude (br. 2372) sa pečatom u obliku potplata ali bez slova.
112. Dno velike crveno naličene posude (br. 2353) sa ornamentalnim pečatom OIXXXIO nađen 1895, kada se je gradila svilara.
113. Na vanjskoj strani ulomka posude kurzivnim slovima zaparano $\{ \overset{\sim}{\text{XIM}}$
= [m]axim ...

114. Na dnu bez pečata veće posude na doljnjoj strani kurzivnim slovima

zaparano = Julia
mes ili miis (?).

115. Na vanjskoj strani ravna dna velikim slovima zaparano CΛRVI = Carui.

116. Dno velike zdjele (br. 2384) sa pečatom VTERE FELIX = Utere felix. Nađeno g. 1895 kod gradnje topničke vojarne. Sr. i Katančić de col. mill. 2. izd. str. 117, 5.

Isti napis, koji sadržaje želju, da vlasnik dotični predmet, koji mu se je darovao ili prodao, sretno upotrijebi, nalazi se i na dva druga predmeta osječkoga muzeja naime:

a. Pozlaćena bronsana fibula sa dugmetima na oblik lukovice na poprječnoj šipki na glavi; desna polovica te šipke, igla i nožica fale. Na desnoj strani luka srebrom uloženim slovima VTERE FELIX

b. Zlatan prsten (br. 1371), nađen g. 1897. od Bugara u doljnjem gradu; napred je više trouglasta oblika, pa tu nosi napis VTR FEL, od čega je sredina kao u kakovu zrnu od pečatnika. Promjeri prstena iznose 28 i 22^{mm}; najveća širina napred 8^{mm}, najmanja ostrag 2^{mm}; najveća debljina napred 4^{mm}, najmanja ostrag 1^{mm}.

Potpunosti radi dodajem ovdje još i od druguda poznate pečate na posudama iz Osijeka:

117. Posuda sa pečatom AVFATR FE Katančić de col. mill. 2. izd. str. 118, 8. CIL III 6010, 30.

118. Dno velike zdjele sa pečatom BELATVLLVSE = Belatullus f(e)c(it). Zagreb, nar. muz. (Iz zbirke dra. J. Brunšmida).

119. Posuda sa pečatom BORILLI OP = Borilli of(ficina)]. Katančić n. m. str. 118, 6 CIL III 6010, 43. Sr. gore br. 8.

120. Ulomak posude sa pečatom BRICC]. Beč, dvorski muzej. CIL III 6010, 44.

121. Dno male zdjelice sa pečatom CADGAT M = Cadgati m(anu). Zagreb, nar. muz. (Iz zbirke dra. J. Brunšmida). Sr. gore pod br. 9.

122. Ulomak zdjelice; izvana između dvije guirlande reljefni napis ΙΜΑΙΙΙΟ = Cinnami. Zagreb, zbirka Dra. Adolfa Müllera, zubara. Sr. gore pod br. 16.

123. Dno velike zdjele sa pečatom FAVENTINVS = Faventinus Zagreb, nar. muz. CIL III 12014, 267.

124. Posuda sa pečatom IVSTINA. Katančić n. m. str. 118, 7. CIL III. 6010, 111.

125. Ulomak posude sa pečatom IVSTI CIL III 12014, 47.

126. Ulomak zdjelice (oblik Dragendorf 33) sa pečatom KI · IVS{ Zagreb, nar. muz. CIL III 12014, 50.

127. Pečat LVCCI. Budimpešta, nar. muz. CIL III 12014, 333.

128. Pečat MANNE. Budimpešta, nar. muz. CIL III 12014, 359. Sr. gore br. 98.

129. Pečat m ARTIVS F. Budimpešta, nar. muz. CIL III 12014, 364.

130. Pečat •MVXTVLLI•M. Budimpešta, nar. muz. CIL III 12014, 399.
 131. Pečat PACATI. Budimpešta, nar. muz. CIL III 12014, 62'.
 132. Na rubu ulomka velike zdjele (Reibschale) utisnut pečat SVCESSIANVS Zagreb, zbirka Dra. Adolfa Müllera, zubara.
 133. Pečat VENICARVS F. Budimpešta, nar. muz. CIL III 12014, 572.
 134. Dno male zdjelice sa pečatom :::: Zagreb, nar. muz.

Štrbinci kod Đakova.

Južno od Đakova, na pol puta u Budrovce leži vlastelinski vinograd Štrbinci na povišici, što se naglo spušta u povodnji izvrženu nezdravu nizu, kojom se provlače Jošava i neki njezini i Bidevi pritoci. Negda je ovuda prolazila rimska cesta iz Cibalâ (Vinkovci) u Marsoniju (Brod). ugibajući se močvarama, koje je tekar krajiška uprava uz velik trud učinila prohodnima. sagradiv kroz nje cestu, pošto ju nije mogla ili htjela provesti mnogo više ležećim terai- nom u provincijalu. Domaći ljudi su znali, da se na Štrbincima nailazi na ciglju i kamen,¹ a i u narodni muzej su dospjeli kao dar preuzvišenoga gospodina biskupa Strossmayera neki rimski novci,² koji su se tu našli, dapače i mali jedan tamnocrveni jaspis-intaglio iz prstena, 10 × 8 mm. u promjeru, na kojem je urezan na lijevo okrenut na oklopu sjedeći Ares sa Nikom u desnoj ruci. Zanimivo se je otkriće učinilo u zimi g. 1894/5, kada je đakovačko vlastelinstvo dalo po ličkim radnicima rigolovati jednu parcelu, da zasadi novi vinograd. Široti radnici baš se namjeriše na mjesto, gdje je negda stajala neka rimska zgrada sa mozajčnim podovima, pa su se, krčeći njihovu betonsku podlogu, silno namučili, dok su dosegli propisanu im dublinu od mislim 0.70 m. Nadajući se valjda, da će naći kakovo blago koje bi si bili razdijelili, nikomu nisu htjeli ništa reći o svojim neprilikama, a kada je ravnatelj biskupovih dobara g. N. Čačinović za to doznao, već su svi fundamenti bili demolirani i mozajici uništeni. Biskup, koji je davni prijatelj i dobrotvor narodnoga muzeja, kao što je to i svim drugim hrvatskim kulturnim zavodima i tečevinama, obavijestio je muzejsko ravnateljstvo po pokojnom predsjedniku jugoslavenske akademije gosp. Josipu Torbaru, koji je u taj par baš bio kod njega u gostima, o tom našašću uz poziv, da ravnatelj što prije dođe, da stvar razvidi. Kada sam tim povodom početkom lipnja 1895. došao u Đakovo, ne samo da je dozvolio prekapanje na već posijanom zemljištu, nego mi je dapače stavio na raspolaganje besplatne radnike. Na žalost morao sam se brzo uvjeriti, da iza radikalnoga rigolovanja naših Ličana svako istraživanje može iznijeti samo taj rezultat, da je na Štrbincima u rimsko doba stajala jedna bolja rimska zgrada sa mozajikom, ali da joj je sada izbrisan svaki trag.

¹ Naziv „Štrbinci“ dolazi od „štrbiti“, što se zdesi oruđu, kada se njegovom oštricom udari o kamen ili ciglju.

² Ljubić Popis II str. 235, 20 (Antoninus Pius AR), 257, 9 (Faustina maior AR), 277, 112 (M. Aurelius AR), 419, 1 (Aurelianus AE).

Morao sam se stoga ograničiti na to, da pokupim ono predmeta, što se je kod prekopavanja opet pojavilo i što se je već prije spremilo u biskupskom dvoru. Polazeći iz Đakova u Srijem ponio sam samo manje predmete, a veće sam ostavio u dvoru, odakle su kasnije odnešeni u osječki gradski muzej. Među potonjima nalazi se i jedna rimska ciglja sa grafito-napisom:

E R E

koji se ne da protumačiti i više komada mozajika sa geometrijskim likovima, načinjenim od kamenčića bijele, modre, crvene i žute boje. Jedan takov komad nalazi se i u narodnom muzeju. Moralo je u ostalom u Štrbincima biti i finijih mozajičnih radnja, kod kojih su se upotrijebili kamenčići od bijeloga, zelenkastoga, zelenoga, svjetlo i tamnomodroga i sivkastoga stakla, od kojih se je nekoliko komada našlo. U sedri je bilo i ulomaka bojadisana maza od soba, a rabile su osim smeđecrvene boje još i žuta, modra i smeđa; na jednom komadiću raspoznaje se čaška nekakova cvijeta bijele boje, pa se po tom može zaključivati, da su zidovi bili urešeni naslikanim cvijećem.

Pojedince se je našlo u zemlji: ornamentovana nožica bronsane fibule IV. vijeka sa glavicama u obliku lukovica; nepotpun bronsan zaponac; u cjevčicu smotana olovna pločica; 0.12 m. dug željezni nož sa peticom za uticanje u držalo; drugi nešto veći nož, kojemu petica manjka, sada 0.102 m. dug; jedna željezna kvaka; veći željezni čavao; više ulomaka od urešenih i neurešenih narukvica od crnoga neprozirnoga i modroga prozirnoga stakla i jedna oštećena rabljena zemljana lampica onoga oblika kao što je ona iz Osijeka, naslikana u ovoj svesci. „Vjesnika“ na str. 42 pod br. 21, 0.08 m. d., 0.063 m. šir. i 0.04 m. vis., samo što na štrbinačkom primjerku sada manjka vertikalna ručica.

Prigodom kopanja našlo se je i više rimskih novaca, a još više sam ih vidio kod đakovačkoga urara. Od ono kakovih 250 komada iz Štrbinaca, koji su mi došli pod ruke, najstariji su bili od Traiana, a najmlađi od Valentinijana I. i Valensa. Srebrnih sam vidio od Antonina Pija, starije Faustine, Marka Aurelija, Septimija Severa i Severa Aleksandra, a najviše je bakrenih od vladara IV. vijeka. Prema tomu bi se dalo zaključivati, da je rimsko naselje na Štrbincima postojalo negdje od početka drugoga do osmoga decenija četvrtoga vijeka, kada su barbari uništili mnoge naselbine u podunavskim pokrajinama.

Istočno od spomenute zgrade našao se je 0.65 m. pod zemljom grob, zidan od obične rimske ciglje (0.45 × 0.32 m.) na oblik sarkofaga. Mrtvac je ležao licem prama jugo-istoku u 1.92 m. dugoj, 0.56 m. visokoj i 0.57 m. širokoj raci, koja se je prama gore sužavala do 0.41 m. širine. Gore je raka bila popločena većom cigljom od 0.61 m. duljine i širine i 0.075 m. debljine, a povrh toga nalazio se je krov, sastavljen od koso postavljenih običnih cigalja, koje su gore bile primjereno usječene. Raka je bila građena uz porabu cementa, kojim je bila i iz nutra 0.014 m. debelo izmazana, a i krov je bio zaliven par centimetra debelim slojem cementa. G. ravnatelj Čačinović predao mi je predmete, koji su se u tom grobu našli, naime: zemljanu firmalampicu, 0.081 m. d., 0.057 m. šir. i 0.028 m. visoku sa pečatom I. N. A. R. I.; bronsanu fibulu IV. vijeka sa dugmetima

na način lukovica na glavi i na oba kraja prječke, 0·082 m. d., sa nepotpunom iglom; ulomke jedne staklene bočice.

Drugi grob našao sam sasvim blizu ribnjaka. Bio se je gore zarušio i sasma ispunio zemljom. U zidanoj raci, koja je iznutra bila 1·86 m. duga, 0·58 m. šir. i 0·52 m. visoka, ležao je sasma istrunut kostur odrasloga čeljadeta sa zdrobljenom lubanjom, licem okrenut na istok. Ciglja na krovu je bila tako usječena, da je u srednji isječak jedne zahvaćala petica na njezinu paru. Čini se, da je tu bila pokopana ženska, jer sam oko vrata našao ogrlicu, sastavljenu od malih bronsanih članaka sa dvije ušice, nešto spletene bronsane žice, zdrobljenu ponešto svinutu cjevčicu od tankoga bronsanoga lima i nekoliko sječenih staklenih zrnaca iz niza. Iza desne noge bila je manja, a iza lijeve veća zdrobljena staklena boca, od kojih se je potonja donekle dala opet restaurirati. Pokojnici su bila priložena dva cijela i ulomak od trećega bakrenoga novca iz druge polovice IV. vijeka. Oba cijela su bila od cara Julijana Apostate, i to jedan (Coh. VIII² str. 218—219 br. 41—47 Spes reipublice) iz vremena, dok je kao Caesar (355—361) bio suvladar svoga bratića Konstancija II, a drugi (Coh. VIII² str. 62, 151 Vot. X mult. XX) iz vremena, kada je sam vladao (361—363). Štrbinačka pokojnica je dakle svakako iza g. 361. umrla.

Kopajući na Štrbincima konstatovao sam, da je to mjesto bilo već davno prije došašća Rimljana kroz dulje vrijeme naseljeno, a da je onda prije njih kroz više nego hiljadu godina valjda pusto ležalo. Blizu onoga prvoga groba, a i na većem prostoru zapadno od njega našao sam naime tragove od mnogo okruglih u zemlji iskopanih koljeba neolitičkoga (novoga kamenoga) doba, na kojim je mjestima zemlja od ugljena, pepela i organskih tvari sasvim crna, dočim inače svagdje prodire na površinu žuta ilovača. U dubljini od 0·20—0·25 m. našlo se više ognjišta i mnogo maza od crveno speknute zemlje, posvuda ima sva sila hrbina od rukom građenih neornamentovanih posuda, a nade se i mnogo kojekakova oruđa od kremenata i uglađena kamena, pa po koje od kosti i jelenova roga. Priličan broj tih predmeta nalazi se u zbirkama narodnoga muzeja i osječkoga gradskoga muzeja.

Sotin (Cornacum).

Na mjestu današnjega Sotina u rimsko je doba ležao grad Cornacum, bez dvojbe glavno mjesto Cornacata, koje Plinije¹ među panonskim narodima spominje. Važnost ove točke, koju Peutingerova tabla (Cornaco) označuje sa dva tornja kao znatniji grad, koji da je 16 rimskih milja od Tittoburgo (Dalj), a 13 od Cuccio (Ilok) udaljen, leži u njezinu položaju na povišem slavonskom brijegu Dunava, koji nekako ovdje zakreće² jugoistočnim smijerom na mjestu, gdje se je nalazio zgodan prelaz u barbarsku zemlju, koji je valjalo jakom utvrdom i posadom braniti. Taj je prelaz i bio povodom, da je ovo mjesto već u pradaavno neolitičko doba bilo naseljeno, tako da možemo reći, da je naselbina kod Sotina znatno preko 3000 godina stara.

¹ Plin. n. h. III (25) 148.

² Ptol. II 15 (16) 2 i 5 Κόρνακον.

Prvi put se mjesto ili narod spominje u rimskom vojničkom diplomu iz Bijele crkve kod Rače,¹ kojim je konjaniku druge hispanske kohorte Dasentu, Dasmenomom sinu, Cornacatu podijeljeno građansko pravo; spominje se još u itineraru cara Antonina,² u kosmografiji ravenškoga Anonyma,³ a najkasnije u drugoj pariškoj karti Beata,⁴ gdje su samo dva panonska grada zabilježena, naime Cibalis i Cordiaco (mjesto Cornaco), ali u doba, kada stari rimski Cornacum sigurno nije više postojao.

U kasnije rimsko doba bila je u Kornaku jaka posada, koju su sačinjavali *Cuneus equitum scutariorum Cornaci*⁵ i *equites Dalmatae Cornaco*,⁶ stojeći pod vojvodom posavske Panonije (*dux Pannoniae secundae [et] ripariensis sive Saviae*). U isto doba spominju se između 18 *legiones pseudocomitatenses Corniacenses*,⁷ a među konjaničkim numerima *intra Gallias Cornacenses*.⁸

U Sotinu se je došle našao samo jedan rimski kameni spomenik s napisom,⁹ koji se sada nalazi kao dar g. župnika Roberta Turmayera u narodnom muzeju. To je nadgrobni spomenik nekoga M. Domicija, Markova sina, iz Viminacija (Kostolac u Srbiji), koji je 17 godina služio u legio III f. f., koja je bila u logoru u Singidunu (Beograd). Tim više se je tu našlo manjih ali zanimivih starina, od kojih sam veći dio za narodni muzej kupio od gosp. Nikodema Vlašića u Vukovaru. Nešto ih se nalazi i u gradskom muzeju u Osijeku, a i u samom Sotinu je lijepa mala zbirka isključivo u mjestu nađenih starina i novaca, koju je tečajem vremena sabrao vrijedni domaći župnik g. Robert Turmayer. Ovaj ću put ovdje samo u kratko navesti glavne predmete iz te zbirke i nekoliko rimskih predmeta u narodnom muzeju, dočim mnogobrojne predmete prethistorijskih vremena u muzeju za sada ispuštam.

U zbirci gosp. župnika Roberta Turmayera nalaze se među ostalim slijedeći predmeti:

Iz mlađega kamena doba: 1. Neprobušena sjekirica od tamnozelenoga serpentina, napred, ostrag i mjestimice na gornjoj strani oštećena, 88 mm. d. 48 mm. šir. i 16 mm. debela. Na jednom mjestu gore priljubila se naslaga od pepela i vapna.

Iz bronsanoga doba: 2. Bronsan kelt (sl. 92.) bez ušice a sa dvije rupice za pričvršćivanje na držalo; na svakoj strani po dva trokuta i po dva para ravnih crta u reljefu; dužina 97 mm., širina u novije doba naoštrena sjecala 40 mm.

¹ *Equiti Dasenti Dasmenei f. Cornac.* Brunšmid u *Vjesniku hrv. arh. dr. N*, s. II 3, Bormann u *Wiener Jahreshfte* I 164.

² *It. Ant.* 243, 2 *Cornaco*, po 16 rimskih milja od Cucci i Teutiburgio.

³ *An. Rav.* 219, 18 *Cornacum*.

⁴ Miller *Die ältesten Weltkarten I Die Weltkarte des Beatus* (776 n. Chr.) str. 32.

⁵ *Notitia dignitatum in partibus Occidentis* ed Boecking. II 91, 4.

⁶ *Ibidem* 91, 15.

⁷ *Ibidem* 28, 8.

⁸ *Ibidem* 36, 23.

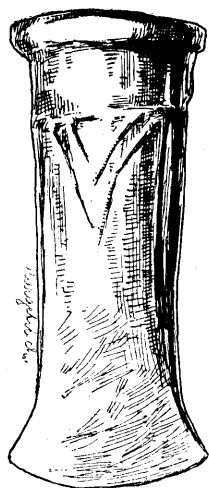
⁹ *CIL III* 10250.

Iz la tenskoga doba: 3. Srednjelatenska fibula od bronsa (sl. 94.), na nožici prelomljena, 93^{mm}. d. i 19^{mm}. vis

4. Četiri željezna koplja sa tulicama za nasad, od kojih samo jedno (sl. 93.) dobro sačuvano, sa naslagom pepela, 287 mm. duž.

Iz rimskoga doba: 5. Zlatan privjesak od naušnice u obliku 15 mm. duge sjekirice, $\frac{3}{4}$ dukata težak. Naden 1880 u Surduku pod župskim vrtom.

6. Kamenčić iz prstena od crvenkastoga poludragulja sa nečistobijelim pjegama, 13 11 mm. Na njem su udubljeno urezane stojeće figure dioskura

Sl. 92. Sjekira (kelt) bronsanoga doba. Iz Sotina. $\frac{2}{3}$ nar. vel.

Sl. 93. Željezno koplje. Iz Sotina. $\frac{1}{3}$ nar. vel.

Sl. 94. Srednjelatenska fibula. Iz Sotina. $\frac{1}{3}$ nar. vel.

Castora i Polluxa sa zvijezdama povrh glava, sa kopljima i konjima. Naden na Božićevom zemljištu.

7. Ulomak baze od većega bronsanoga kipa sa komadom stražnjega dijela odjeće. Na jednom se mjestu vidi trag nekoga predmeta (deblo?), koji je tamo pristajao.

8. Narukvica od nesastavljena bronsanoga štapića završujući zmijskim glavama na krajevima; promjeri 65 × 58 mm. Iskopana g. 1881. na ciglani.

9. Ogledalce od okrugle bronsane ploče sa zarezanom kružnom crtom blizu ruba; promjer 86 mm. Naden 1880. u grobu na Ciglani, ali kod vađenja pokidano.

10. Tri bronsane fibule raznoga oblika od II—IV. vijeka.

11. Manji ključ od bronsa, nađen 1877. u vrtu kuće br. 116 i veći željezni nađen 1880. na ciglani.

13. Razni bronsani privjesci, okovi i uresne pločice od bronsa.

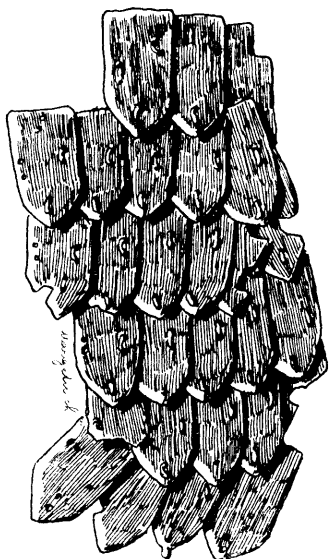
13. Zrna iz nizova od stakla razne boje.

14. Bronsan utez u obliku kruglje, s koje je gore i dole po jedan segment odsječen. Na gornjoj je strani zarezana oznaka

⌘ · A

koja je valjda srebrom bila izložena. Jedna uncija. Težina 27·3 gr., što posve odgovara normalnoj težini od 27·288 gr.

15. Ulomak ljuskastoga oklopa (*lorica squamata* (sl. 95.),¹ sastavljen od 38 što potpunih što nepotpunih ribjoj ljuski naličnih duguljastih i dole zašiljenih bronsanih pločica, koje su 27 mm. duge, 14 mm. široke i 0·5 mm. debele. Pločice su se među sobom žicom spajale, pa u svrhu spajanja imaju gore, dole i na obje strane po dvije vertikalno postavljene rupice. I u narodnom muzeju ima iz Sotina dijelova od rimskih ljuskastih oklopa, i to jedan komad sastojeći od 30 što cijelih što nepotpunih sličnih pločica sa dimenzijama 25 × 13 mm. i dvije nešto veće pločice (28 × 14 mm.) sa po dvije rupice desno i lijevo u uglovima i na donjem kraju. U narodnom muzeju ima sitnijih ulomaka takovih ljuskastih oklopa i iz Karlobaga, ali su ljuske drugih dimenzija.²

Sl. 95. Ulomak bronsanoga rimskoga oklopa (*lorica squamata*). Iz Sotina. $\frac{3}{5}$ n. v.

sjecala 40 mm.

19. Željezna kosa (sl. 96. dole) sa svinutom kukicom na donjem kraju i previnutim velikim čavlom, kojim je bila na držalo pričvršćena; d. 395 mm., najveća širina primjereno dole zavinuta sjecala 45 mm.

20. Malo željezno crtalo od pluga; duž. 235 mm.; šiljak otkinut.

21. Ulomak posude od terra sigillate, na kojem je uz neke ornamente reljefni lik vučice, koja doji Romula i Rema; 135 mm. d., 70 mm. vis.; nađen g. 1877. u Klancu preko puta od općinske kuće.

¹ O rimskim oklopima sr. Grollerovo razlaganje u *Der römische Limes in Oesterreich* II Col. 85 i sl.

² *Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. III 171, 15.*

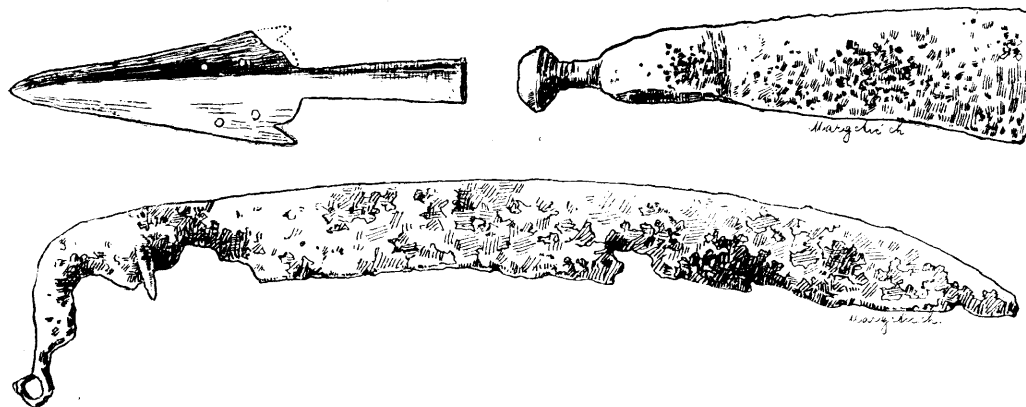
22. Tri ulomka jedne zdjele od terra sigillate sa guirlandom u reljefu.
 23. Zemljana firma-lampica; $78 \times 55 \times 28$ mm.; tanjurić razbijen, tvorničarski pečat

C DESSI

24. Zemljana firma-lampica; $65 \times 44 \times 22$ mm.; iskopana god. 1880. na ciglani zajedno sa ogledalcem (br. 8); tvorničarski pečat

PHOETASPI

25. Zemljana lampica; $78 \times 55 \times 22$ mm.; iskopana god. 1878. na ciglani. Na tanjuriću u reljefu uvijajući se na desno okrenuti delfin.
 26. Glazirana rimska lampica sa vertikalnim neprobušenim drškom; $97 \times 77 \times 37$ mm.; obična oblika.
 27. Zemljan vitki vrč sa jednom ručicom i tankim vratom, 285 mm. vis.

Sl. 96. Željezni rimski predmeti iz Sotina. Strjelica u $\frac{2}{3}$, sjekira i kosa u $\frac{1}{3}$ nar. vel.

28. Ulomak ciglje, $165 \times 135 \times 28$ mm., sa napred nepotpunim pečatom, koji je 27 mm. visok i sada još 101 mm. dug:

HABDAT

Pečat, koji je mjestimice oštećen, ima se možda nadopuniti u [co]h(ors) A[ur(elia)] Bat(avorum?), ali će se to sigurno moći ustanoviti tekar onda, kada se bude našao potpuniji primjerak. U Panoniji¹ se spominju god. 98. cohors I Batavorum miliaria p. f. i cohors II Batavorum miliaria,² a u drugom vijeku cohors III Batavorum miliaria (equitata?).³ Postaja je negda stajala u logoru u Adonyu na Dunavu u Doljnoj Panoniji, gdje

¹ Sr. Cichorius u Pauly-Wissowa Real Encyclopädie IV¹ Col. 251—253.

² CIL III D XXVII.

³ God. 138—146 CIL III D LVIII; god. 145 do 160. D LXIX.

se je našlo njezinih cigalja¹ i nadgrobnih spomenika njezinih pripadnika,² na koje možda spadaju i drugi neki spomenici iz drugih mjesta.³ Po mojem sudu sotinska cigla ne može potjecati iz ciglana koje od ovih trijuh kohorta, nego će to biti posvema drugi vojnički odjel, zasnovan u drugoj polovici II. vijeka od prilike u doba cara Marka Aurelija.

U narodnom muzeju nalaze se među ostalim slijedeći predmeti rimskoga doba iz Sotina:

29. Velika zemljana zdjela od pečene zemlje sa 65 mm. širokim dole svinutim rubovima i trouglasto izdubljenim kljunastim dijelom za izlijevanje. Promjer 380 mm. vis. 115 mm. Rabila je, da se u njoj nešto sriba (Reibschale). Na lijevom rubu izlisan pečat: $\begin{matrix} \text{VALE} \\ \text{IVS} \cdot / \end{matrix}$ = Valerius ...

30. Ulomak dna veće posude od terra sigillate sa utisnutim pečatom
SAXAMI · M

= Saxami m(anu). Sr. CIL III 12014, 501, gdje su priopćeni nepotpuni primjerci iz Staroga Budima i Zollfelda.

31. Crveno firnisovana firma-lampica obična oblika; 93 mm. d., 64 mm. šir. i 33 mm. vis., restaurovana, sa tvorničarskim pečatom

C · A · S

32. Zemljana firma-lampica, 44 mm. šir. i 22 mm. vis.; manjka nosac, a tanjurić je razbit; na dnu izlisan pečat:

FORTIS

33. Crveno firnisovana lampica sa na desno okrenutim skačućim ovnom u reljefu. Oblik kao u osječke lampice na str. 35 br. 10. Na tanjuriću nešto na desno od središta veća rupa za ulijevanje ulja, a na prelazu od reservoiru u nepotpuno sačuvani nosac posve malena za potiskivanje stijenja. Na doljujoj strani u reljefu slovo V. Duljina lampice 84 mm., šir. 62 mm., vis. 25 mm.

34. Utez u obliku okrugle ponešto konične 7 mm. debele bronsane pločice; promjer gore 23, a dole 29 mm.; gore i dole po srijedi mala udubina, a dole povrhu toga još blizu ruba kružna crta. Težina od 36·22 gr. od prilike odgovara nešto prelaganoj sesunciji (1½ uncije), kojoj je normalna težina 40·93 gr.

U dvorištu Jakova Szaboa na lijevoj strani u ulici, koja vodi u Grabovo, našao je od prilike g. 1891. prijašnji vlasnik Eduard Mazarek, kada je iskapao pivnicu, rimski zidan grob sa kosturom, na kojem je bio prsten. Povađenom velikom cigljom, od koje ima i komada dvostruke veličine, taracao si je dvorište. Rimskih grobova bilo je navodno i u drugim dvorištima uz cestu u Grabovo, pa je vjerojatno, da je ovuda tekla i rimska cesta, uz koju su se barem do Szabove kuće nalazili grobovi (Gräberstrasse). Rimskih grobova kažu, da se našlo i uz put, koji se na lijevu stranu od te ceste odvaja, a bezuvjetno ih je bilo kod ciglane, odakle potječu neki predmeti u zbirci g. župnika Turmayera.

1 CIL III 3760 i 10671.

2 CIL III 10329 i 10330.

3 CIL III 3345 (od god. 211 iz Stolnoga Bio-

grada), 10322 (iz Szalka), 3676 (nepoznate provenijencije).

Dodatak. Dne 6. svibnja 1891, kada je prediduce već bilo štampano, poslao mi je g. župnik Turmayer otisak potpuna pečata jedne ciglje, koju on posjeduje, a kojom se sigurno utvrđuje, koja je kohorta bila u Sotinu u doba careva Caracalle (211—217) ili Elagabala (218—222) štacjonirana ili javnim radnjama zaposlena. Pečat glasi:

C I A R D A T .

=C(ohors) (prima) Aur(elia) D(ardanorum) Ant(oniniana). Ovu kohortu spominje nadgrobni napis G. Julija Severa iz Naissa (Niš) u Gornjoj Moesiji (CIL III 8251), pa je stoga Cichorius (Pauly-Wissowa Real-Encyclopädie IV¹ Col. 280) mislio, da je ona u toj provinciji bila u garnizonu. Kako je međutim taj vojnik bio 47 godina star, kada je umro, vjerojatno je, da je on, ako je bio kao obično sa 20 godina unovačen, već bio izslužio, tako da se nije više morao nalaziti u pokrajini, gdje je njegova četa stajala. Istovjetna sa ovom kohortom biti će i $\sigma\tau\epsilon\iota\rho\chi\ \Delta\alpha\rho\delta\acute{\alpha}\nu\omega\nu$, kojoj praefecta T. Porcija Aeliana spominje grčki napis iz Massilije (Marseille; IGI 2433). Drugi vojni odjel je cohors III Alpinorum Dardanorum, koju Notitia dignitatum Occ. XXXII 53 napominje u Pannoniji secundae. Nepotpuni sotinski pečat, priopćen na str. 143, sa ovim novim nije istovjetan. Ako je ciglja potekla iz tvornice iste kohorte, to je prvi potez tobožnjega slova H faktično drugi potez slova H od COH ili CH, a drugi potez je broj I. Nije međutim nemoguće, da to H ima značiti broj II, a u tom slučaju imali bi u Sotinu i dosele nepoznatu drugu kohortu istoga imena. Poprječni potez u Θ nema nikakova znamenovanja, te se slovo ne smije čitati kao B, a zadnja dva slova A i T su spojena, pa sačinjavaju ligaturu Ant.

Ilok (Cuccium).

U ovom se je mjestu dosele veoma malo rimskih starina našlo, ali će tomu valjda biti razlogom, što se u onom predjelu, gdje se je nalazio rimski grad, nije mnogo kopalo, pa što se na slučajno nađene premete nije mnogo pazilo. Da je u Iloku negda zaista bila rimska naselbina po nekim podacima, koje sam skupio, izvan svake je dvojbe. Neke rimske starine priopćuje već Marsilius,¹ naime tri ulomka stupova, koji su se u njegovo doba nalazili usađeni u zemlju pred malom džamijom i tri rimska sarkofaga. Od jednoga, koji se je nalazio izvan grada nacrtao je reljefni lik sa obijuh užih strana, naime amforu, iz koje niče vinova loza, od koje se na svaku stranu simetrički spuštaju po dvije rozgve sa lišćem i groždem. Moguće je, da se je taj reljef nalazio na užim stranama kojega od ona dva sarkofaga, koji su nacrtani na slijedećoj t. 46, za koje se navodi, da su nađeni izvan gradskih vrata. Na prvom, kojemu je po srijedi zaokvirena ploča za napis, koji je možda bio bojom, zabilježen, nalazi se lijevo ženska figura, odjevena — kako se čini — pasanim

¹ Danubius pannonicomysicus. Hagae Comitum 1726. T. II. t. 45 i 46.

hitonom i himatijem, a desno mladolika muška u kratkom hitonu, oklopu i himatiju, dakle valjda vojnik. Na drugom sarkofagu nalaze se ponešto drugačije izvedene slične figure, od kojih ona muška drži desnom rukom koplje. Katančić¹ priopćuje taj napis bolje od Marsilija, navodeći, da je iz Osijeka, gdje se je u njegovo doba dakle valjda nalazio. Po tom napisu bio je u ovom sarkofagu sahranjen Q. Valerius Severianus, konjanik treće pretorijske kohorte, koji je živio 19 godina, 9 mjeseci i 8 dana, a sarkofag je dala načiniti za njega i za sebe njegova mati Flavia Januaria, koja je u onaj par još živila. Ženski lik na sarkofagu imao je da prikaže valjda Januariju, a muški vojnički njezina pokojna sina Severijana.

Od onih stupovih debala, koje je Marsilius objelodanio, čini se, da se je jedno još do danas sačuvalo. U porti pravoslavne crkve leži naime jedno na oba kraja nepotpuno deblo velikoga antiknoga stupa od granita, kojemu duljina još danas iznosi 2·57 m., a promjeri od prilike 0·47 m. i 0·50 m. Površina mu je skoro posvema oljuštena. Biti će da potječe od kakova hrama rimskoga doba.

U dvoru kneza Baltazara Odescalchija nalazi se u dvorištu desni gornji ulomak rimskoga nadgrobnoga spomenika od lošijega mramora.² Visina 1·10 m., širina 0·64, debljina gore 0·12, dole 0·23 m. Na kamenu su u dva pojasa reljefi: Gore u aedikuli desno poprsje muške togom odjevene figure, a do njega na lijevo ostanci drugoga poprsja. Dole su ostanci od tri mnogo manja lika i drugo slovo obične na nadgrobnim spomenicima formule [D(is)] M(an)ibus. Spomenik je po svoj prilici nađen negdje na teritoriju iločkoga vlastelinstva.

Sl. 97. Rimski žrtvenik, posvećen bogu sunca. Iz Iloka. 1/10 n. v.

Za drugi jedan spomenik u iločkom dvoru nasuprot bi rekao, da će biti strane provenijencije, valjda iz Italije. To je glava jednoga satira,³ koja u visokom reljefu odskače od okrugle mramorne ploče, kojoj promjer iznosi 0·30 m.

Na pravoslavnom groblju iločkom služi još danas kao biljeg jednoga novijega groba mahovinom obrasli rimski žrtvenik, (sl. 97.) 0·52 m. v., 0·42 m. š. i 0·22 m. dubok. Kamen je gore okresan, a odbijen mu je i lijevi gornji ugao. Napis je od mahovine skoro sasvim uništen, tako da se samo u prva dva retka raspoznaju riječi Deo [sol]i invicto... Čini se, da su na kamenu bila još tri retka, ali se u njima ne raspoznaje više ni jedno slovo. U sredini urezane su konture ponešto asimetričnoga krsta

Stari rimski grad imao je svoj vodovod. Dokazuje to ovelika okrugla zemljana vodovodna cijev sa nastavkom, kojom se

¹ Geogr. I. 429 br. CCCCXVII. = CIL III 3265. ³ N. m. str. 106.

² Brunšmid u. Kubitschek u Arch. epigr. Mitth. IV (1880) str. 105.

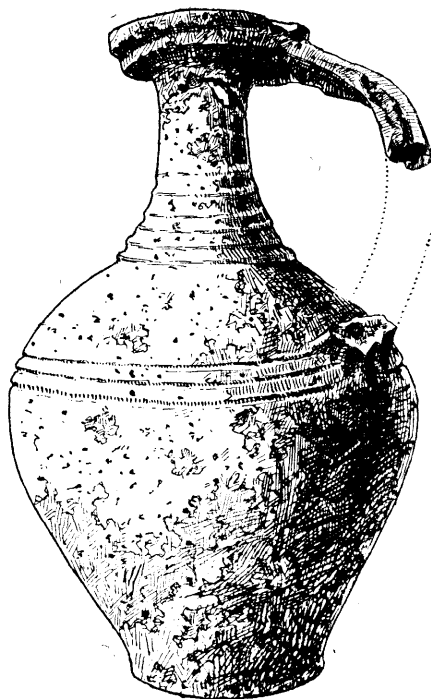
je uticala u svoju susjedu. Ta je vodovodna cijev prije nekoliko godina nađena u gornjoj varoši kod Biljčevića kuće.

Od g. Koste Arsenića, koji se zanimao za starine svoga rodnoga mjesta i njegove okolice, doznao sam i za neka našašća rimskih grobova na raznim mjestima iločkoga atara: Jugoistočno od pravoslavnoga groblja našao je neki Madžarević zarušen zidan rimski grob sa kosturom, iz kojega je ciglju povadio. Po priloženom rimskom novcu carice Fauste, supruge cara Konstantina Velikoga, koji je dospio u zbirku g. Arsenića, dalo bi se reći, da taj grob spada u početak IV. vijeka. U blizini našla su se još tri navodno dječja groba, u kojima su kosturi ležali na jednom redu rimske ciglje, a na gornjoj su strani bili zaklonjeni isto takovom cigljom (žmurnjacima), smještenom na način krova.

Staro jedno valjda rimsko groblje nalazilo se je i na kraju Simićeve strane na općinskom pašnjaku na lijevoj strani od ceste idući prama selu Ljubi. Tu se je više puta dosta na plitko naišlo na čovječje kosti, a g. Kosta Arsenić našao je tu uz jedan kostur jedan rimski krčag, od kojega je bila ručica otkinuta.

Zimi 1893., kada je g. Josip Maljak, učitelj u Iloku jednu parcelu na Alvalugu rigolovao, da ju zasadi američanskom lozom, naišao je neposredno kod krsta od prilike u dubljini od 0·80 m. na velik rimski sarkofag od vapnenjaka. Poklopac toga sarkofaga, koji je bio načinjen u obliku krova sa akroterijima na sva četiri ugla, već je u staro doba bio na jednoj strani oštećen, valjda od ljudi, koji su mrtvaca porobili; kod vađenja se je raspao na tri komada. Sâm sarkofag se je izvadio čitav i preneo u dvorište protestantske pučke učione. Visina mu iznosi 0·635 m., dužina 2·05 m., a dubljina 0·865 m. Poklopac je 2·105 m. dug, 0·88 m. dubok i 0·32 m. visok. U sarkofagu po pripovijedanju gosp. Maljaka nije ništa bilo osim zemlje, ali je u neposrednoj blizini izvan njega bila hrpa kostiju, možda kostiju mrtvaca, koje su se tamo bacile, kada je sarkofag bio porobljen. Po prilici 1 m. dalje našao se je jedan krčag sa odlomljenom ručicom (sl. 98.), a u njem navodno pepeo. Krčag, koji je g. Maljak poklonio narodnomu muzeju, sproveden je zelenkastosmeđom olovnom glazurom, a visok je 0·305 m. Slično glaziranih zemljanih posuda iz rimskoga doba dosele se je po Srijemu već veoma često na raznim mjestima našlo.

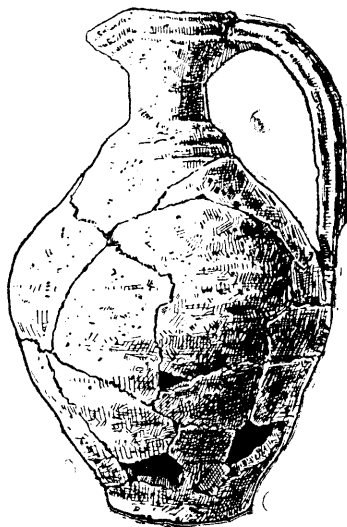
Blizu ovoga sarkofaga našao se i jedan siromašniji rimski grob u trokut sagrađen, kao oni, što ih je našao Madžarević, od ciglje, kojoj su dimenzije 0·41 × 0·395 × 0·075 m. Ciglja se je povadila i također prenijela u dvorište rečene pučke škole.

Sl. 98. Glaziran rimski vrč iz Iloka.
1/3 nar. vel.

Banoštor (Bononia).

Rimski grad na mjestu današnjega Banoštra negda je morao biti dosta znatan, ali se je ovdje dosele dosta malo spomenika i starinskih predmeta našlo. Mnogo se nađe jedino rimskih novaca, kojih ima od početka carstva pa sve do Theodosija i Arcadija. Ja sam u svoje vrijeme ovdje nabavio bakreni novac sa glavama Augusta i tračkoga kralja Roimetalka. Češće se nađu i nikejski novci Severa Aleksandra i Gordijana III i viminacijski.

Sl. 99. Zemljani vrč iz rimskoga groba. Iz Banoštra.
 $\frac{1}{4}$ nar. vel.

Prolazeći g. 1894. kroz Banoštor doznao sam, da se je već više puta kod kopanja zemlje na Milinom brdu odmah ispod groblja našlo starinskih predmeta. Sa žalošću sam morao konstatovati, da mi iskapanje neće imati znatnijega uspjeha, jer se je kopanjem zemlje došlo već gotovo sasama do ruba strmoga obronka, na kojem sigurno nitko nije mogao mrtvaca zakopavati. Prekapajući sa 4 čovjeka ono, što se je još kopati moglo, našao sam jedan grob sa paljevinom, naime u dubljini od 1·30 m. pod površinom vrč tamnosive boje, sa ručkom (sl. 99.), 0·246 m. visok, sa mrtvačkim pepelom. Do vrča nalazila su se horizontalno položena tri kovana željezna čavla, i to sa svake strane po jedan, osim one strane, gdje je ručka.

Pokušao sam kopati i odmah do toga rimskoga groblja na samom obronku onkraj jedne vododerine. Tu sam od prilike 15 m. od onoga groba sa paljevinom našao 0·50 m. duboko pod zemljom u zemlji iskopanu peć, kojoj su se bočine pod uplivom vatre crveno skorile. Ta je peć imala oblik vršanja, kako su se negda kod nas kod kuhanja rabili. Promjer te polukrugljaste peći iznosio je na dnu 1·20 m., a visina od prilike 0·50 m.; napred je već bila razvaljena. Ispred peći nalazilo se mnogo ugljena i pepela, i jedan nepravilan komad kamena (0·20 × 0·15 × 0·08 m.), kojim se je valjda njezin otvor zatvarao. Bila je to valjda krušna peć, a da li spada u rimsko ili koje kasnije doba, to se ne da ustanoviti.

Prije dulje vremena našao je Stevan Milanov (Đuričković), kopajući na općinskom zemljištu Darošu, u drugom aršovu neke željezne predmete rimskoga doba, ali ih je većim dijelom pogubio. Vidio sam u njega još željeznu sjekiru sa širokim zavojitim sjecalom, škare oblika velikih krojačkih škara, četiri kosira; motiku ili budak, nekakove podkovice neobičnijega oblika i neke druge predmete već je bio izgubio.

Prije više godina našao je Proka Veličković, gradeći plot oko svoga dvorišta, poklopac rimskoga sarkofaga obična oblika, koji sada leži u njegovom dvorištu blizu bunara.

Mitrovica (Sirmium).

G. Ignjat Jung, revni muzejski povjerenik i mnogogodišnji stalni dopisnik ovoga časopisa, poslao je sredinom travnja 1901. narodnomu muzeju jedan mali rimski žrtvenik od pješčenjaka, što ga je on našao na hrpi kamenja kog g. Ignjata Andraške, sitara u Mitrovici, trg sv. Dimitrije br. 18, koji ga je darovao muzeju. Žrtvenik, koji je samo 0,315 m. vis., 0,17 m. šir. i 0,115 m. dubok, ima gore široku okruglu izdubinu sa 3 cm. dubokom rupom na sredini, što dovoljno dokazuje, da je tu bio učvršćen jedan kipiće i to, kako iz zavjetnoga napisa možemo zaključivati, božice osvete (Nemesis). Naslaga cementu nalična maza sa pri-miješanim sitnijim šljunkom svjedoči, da je spomenik negda, i to valjda već u rimsko doba, negdje bio kao građevni materijal uzidan.

Napis, koji je u 3. r. ponešto nejasan, glasi: NEMESI
 NEMESI Aug(ustae) C(aius?) Larinin(us?) v(otum) s(olvit) l(i-
 AVG bens) m(erito). — Kult božice Nemeze, koja se je po ovom
 C·LARININ spomeniku i u Sirmiju štovala, bio je osobito u Daciji veoma
 V·S K·M· raširen. U Doljnjoj Pannoniji imala je ona osim u Mitrovici
 samo još u Starom Budimu (Aquincum)¹ svoj hram, a u Gornjoj
 Pannoniji našlo se je njoj posvećenih spomenika u Andautoniji (Ščitarjevo kod
 Zagreba),² Savariji (Szombathely),³ Scarbantiji (Šopronj)⁴ i Carnuntu (Deutsch Alten-
 burg kod Beča).⁵ Iz ostalih podunavskih pokrajina⁶ o njenom je kultu malo po-
 znato, a iz Dalmacije nema dapače nijednoga spomenika, koji bi ju spominjao.

Petrovci kod Rume (Bassiana).

U južnom šamcu rimskoga logora, koji se nalazi na sjevernoj strani odmah do sela, leži odmah do prvoga mosta gore i dole desno nepotpuna nadgrobna ploča od vapnenjaka, 0,81 m. vis., 0,72 m. šir. i 0,14 m. debela. Napis u ponešto udubljenom dijelu između dva pilastra sa jednostavnim bazama mogao bi spadati od prilike u III. stoljeće poslije Krista. Po mojem je prijepisu priopćen u dodacima CIL III 15085, a glasi:.... o D[ase]n[t]is(?) filia
 [an]n(or)um XX M(arcus) Ulpius
 Dasius posuerunt pater filiae
 pient[iss]imae et Ulp[i] (?)
 Lu[cc]aius [et] Capito Prim[iti-
 vus?] Crescens [sorori] pienti[s-

OD
 NIS · FILIA co-
 NXX · M · VLPI lum-
 na
 VS · DASIVS · POSVER
 5 VN · PATER · FILIAE ·
 co- PIENISS IMAE · ET
 lum- · VLPI /// LV /// IVS · I
 na CAPITO · PRIM
 CRESCENS
 10 · PIENTI

¹ CIL III 3484, 3485, 10439–10442.

² CIL III 4008.

³ CIL III 4161, 10911.

⁴ CIL III 4241=10939.

⁵ CIL III 11121, 11153; Arch. ep. Mitth. XX str. 236 i sl.

⁶ Viminacium u Gornjoj Moesiji CIL III 8107, 8108. Teurnia u Noriku CIL III 4738. Napis iz Viruna CIL III 4805 valjda ne spada ovamo.

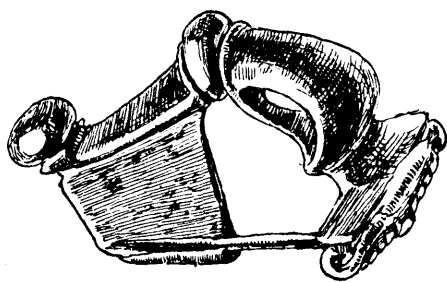
simae]. Gore manjka valjda samo jedan redak sa D(iis) M(anibus) i veći dio retka, u kojem je bilo pokojničko ime. Kamen je donešen iz neposredne blizine, gdje se je odmah kraj logora našlo više grobova. Iz toga groblja potječe nekoliko predmeta, koje mi je lanjske godine predao kao dar za narodni muzej g. Franjo Seč, nadinžinir u Mitrovici. Među njima spominjem:

1. Zlatan prsten, koji je samo dijete moglo nositi (17×16 mm.); na širem prednjem dijelu (10 mm. šir.) prilotana je ovalna pločica sa dvije rukujuće se ruke u reliefu. (Sl. 100. gore lijevo).

2. Zlatna naušnica od žice svinute u obliku kvačice, sa malim zrnem od zelenoga stakla na donjem kraju; vis. 23 mm. (Sl. 100. gore desno).

3. Nesastavljena narukvica od srebrne prema krajevima tanje žice sa pomičnim duguljastim privjeskom; promjeri 90×84 mm. (Sl. 100.).

4. Dvije bronsane fibule, od kojih je jedna posrebrnena, sa dugmenčetom (fali) i ornamentovanim poprječnim štapićem na glavi, u kojem se igla pomiče na šarnir; duž. 47 odnosno 55 mm. Ovaj se oblik ne javlja prije druge polovice III. vijeka.

Sl. 101. Srebrna fibula iz Petrovaca.
Nar. vel.

Sl. 100. Rimski predmeti iz Petrovaca (zlatan prsten i naušnica, srebrna narukvica i ženska glavica od stakla). Nar. vel.

5. Zemljana lampica sa dva nosca i dvije rupice za pomicanje stijenja; tanjurić razbit. Ostrag je vertikalno nastavljen trouglast nastavak, na kojem je u reliefu nekakov biljevni ornament (stablo?). Lampica, koja je valjda samo prigodom pogreba bila u porabi, razbila se, kada se je našla, ali se je mogla restaurovati. Na dnu loše otisnut retrogradni pečat Victori

6. Mala staklena bočica sa parfum, sa čunjastim tijelom i dugim vratom, 47 mm. vis.

7. Mala ženska glavica od stakla, 23 mm. vis., kojom je bila urešena neka staklena posuda. (Sl. 100. dole).

Možda iz istoga je groblja masivna fibula od srebra sa člankom na proveslu i velikim dugmetom na gornjem kraju nožice; igla, koja je otkinuta, izilazi iz dvostrane špirale (sl. 101.) Darovao g. Pretner inžinir u Mitrovici.

Dobrinci (kotar Ruma).

Jugozapadno od sela našao je u proljeće 1900. seljak Jovan Bošković, kada je na svojoj zemlji izlijevao hrčkove, malen rimski sarkofag (sl. 102.) neobična oblika. Sastojao je od 0.81 m. dugoga okrugloga stupa od vapnenca sa promjerom od 0.32 m., koji je na gornjoj strani na duljinu od 0.54 m. i širinu od 0.18 m. izdubljen 0.11 m. duboko. Bio je poklopljen poklopcem, otesanim u obliku krova, 0.60 m. dugim i 0.28 m. širokim sa najvećom visinom od 0.15 m.

Okolo toga sarkofaga bilo je čitavih rimskih cigalja, valjda od izidane rake, u koju je sarkofag negda metnut bio, a jedna od njih je zajedno sa sarkofagom i poklopcem po nalogu upravitelja općine Čede Popovića prenešena u općinsku zgradu. Po iskazu Boškovićevom u škrinjici se je nalazio samo mrtvački pepeo; drugi seljaci doduše vele, da je unutra bila i malena čupica tobože puna novaca, ali to nije vjerojatno, jer se veća količina novca u opće nije običavala metati u grobove, a po gotovo ne u tako siromašne, kao što je to bio ovaj dobrinački. Sarkofag i poklopac su drugi seljaci razbili, nadajući se valjda, da će naći u kamen tobože zalivenih novaca. Tomu su krive kojekakove bezsmislene babje priče, u koje se na štetu starih spomenika po Srijemu vjeruje, pa ih seljaci razbijaju, gdje god im se za to prilika zdesi.

Sl. 102. Rimski sarkofag iz Dobrinaca. $\frac{1}{15}$ n. v.

Šimanovci (kotar Zemun).

Više puta sam već na pravoslavnim grobljima u Slavoniji, naročito u srijemskoj županiji našao rimskih spomenika sa napisima ili reljefima, arhitektonskih komada i tesane građe, tako da mi je već gotovo prešlo u običaj, da ih, ako samo mogu dospjeti, obiđem. Vidio sam dosele takovih spomenika na grobljima u Bijelom brdu, Iloku, Petrovcima i Mihaljevcima, a čuo sam, da se jedan nalazi i na klimentinačkom katoličkom groblju u Nikincima. Nasuprot toga pojava nisam dosele zamijetio na nijednom drugom starijem katoličkom groblju,

premda sam ih tečajem vremena više pohodio. Kao kod drugih pogrebnih običaja u pravoslavnoga dijela našega naroda, biti će da tu imademo preostatak staroga običaja, koji je donešen iz predjela, gdje je taj običaj kod stranoga nekoga življa vladao, s kojim je naš narod negda stojao u nekom saobraćaju, a to bi mogao biti grčki živalj. Pijetet, koji se osjeća spram pokojnih članova svojte, zahtjeva, da im se zadnje počivalište trajno i vidljivo označi nekim biljegom. Kao takov nije dostatan samo grobni humak, koji će se tečajem vremena izravnati; trajniji biljeg je tesan kamen, koji se ističe već svojim oblikom, nešto što dakle u neku ruku odgovara starogrčkoj steli. Gdje nije bilo klesara pri ruci da kamen oteše i unj napis zarezže, tamo bi se uzeli slučajno nađeni stari spomenici ili građa iz starih razvaljenih ili polurazvaljenih zgrada, da se metnu kao biljeg na grob, baš kao što je to bilo u običaju kod predašnjih i današnjih Grka. Takovi bi spomenici tečajem vremena naravno veoma stradali, jer su bili izvrženi nevremenu i rastvarajućemu uplivu raznih alga i mahovina, koje im uništavahu površinu i napise posvema izbrisaše, što se sve ne bi dogodilo, da su u zemlji ostali. Ali gdje koji bi se kamen ipak spasao, ako bi se naime sretnim slučajem prevalio tako, da bi ležao na onoj strani, na kojoj su se nalazili napis ili nacrt. Gorje bi prošli oni stari spomenici, za koje se je našla „vješta“ ruka, koja je ne obazirući se na tragove starijega napisa ili reljefa, urezala krst ili novi ćirilicom pisani napis, a osobito radikalni majstori znali bi, prije nego što će takov „novi“ spomenik načiniti, sa staroga otesati sve ono, što je dotle na njem bilo. Ovo neoprostivo postupanje, koje odaje posvemašnje pomanjkanje štovanja spram starih ostanaka i spomenika, koji pričaju o davno prošlim vremenima i narodima, u kojem se odrazuje neko materijalistično shvaćanje, koje vidi u spomeniku samo materijal, od kojega je načinjen, ne pojmivajući njegove idealne strane, nije u ostalom ograničeno samo na pravoslavni dio našega naroda. Ako ni u čem drugom, a ono se mora žalibože priznati, da su barem u uništavanju ili nečuvanju starih spomenika i građevina katolici i pravoslavni uvijek složno i jednako bezobzirno postupali, ne štedeći u svom neznanju niti ostanaka iz svoje vlastite prošlosti, pojava, koja je kod nižih slojeva skoro svih kulturnih naroda karakteristična.

Sjećajući se, da sam baš u bližnjoj okolini na grobljima našao mnogo rimskih spomenika i građe, nisam propustio, a da ne obidem prigodom svoga putovanja po srijemskoj županiji u jeseni 1900. i šimanovačko groblje. I nije me nada prevarila, jer sam tamo našao odmah dva rimka spomenika, koje sam pomoću u blizini stanujućih Cigana nekako odkopao i pregledao.

Prvi je komad bio gornji ulomak profilirana rimskoga žrtvenika (ara) kojemu manjka samo odgovarajuće profilirano podnožje i ulomak sa dijelovima najdoljnijega retka. Ulomak, koji je po mojem prijepisu u CIL III 15084 objelodanjen, je 0'64 m. visok, a gore 0'45 m. širok i 0'30 m. debeo; uži komad sa napisom ima širinu od 0'35 m. i debljinu od 0'27 m. Na gornjem dijelu pročelja nalazi se jednostavni listovni ornamenat. Napis glasi: I(ovi) o(ptimo) m(aximo) Ael(ius) C[el]l[s]inus, mil(es) leg(ionis) II adiut(ricis)..... v(otum) [s(olvit)]

· I · O · M ·
A E L · C E L
S I N V S · M I
L · L E G · Π · A D
I V · T · Q · V E S
V S L J M

l(ibens) m(erito)]. — Napis, koji je prema zavjetu bogu Jupiteru dao načiniti Aelius Celsinus, vojnik druge legije sa pridjevkom *adiutrix*, kojoj se je logor nalazio u Aquincu (Stari Budim), nije najbolje sačuvan, a mjestimice kao da ni prvobitno nije bio dobro zabilježen. Opravdano sumnjam, da marmorarius (klesar) nije baš najbolje bio u tajne alfabeta upućen. Tako mu n. pr. slovo E i S u imenu Celsinus ne odgovaraju pravomu obliku tih slova, zadnja dva slova petoga retka nisu potpuno urezana, a mjestimice (n. pr. u 1. i 5. retku) ima suvišnih rastavnih znakova. Meni je stoga vjerojatno, da je netko slova bojom na kamen namaljao, a nepismen klesar da ih je urezao. Samo tako se može protumačiti, što na neozlijeđenim mjestima kamena ima polovično usječenih slova; ono naime, što mu se je kod posla slučajno izbrisalo, klesar nije izvukao. — G. Dr. Petar Marjanović, općinski liječnik u Šimanovcima, koji se za spomenike svoga područja živo zanima, obećao mi je, da će nastojati, da se taj spomenik od daljnjega propadanja sačuva i u narodnom muzeju pohrani.

Na kraju groblja ukaza mi se mnogo veći potpun rimski žrtvenik od vapnenjaka (1.02 m. visok, 0.45 m. odnosno 0.40 m. širok i 0.35 m. odnosno 0.275 m. debeo) sasma obrasao bagremovim trnjem. Moje očekivanje, da bi na njem još mogao biti sačuvan rimski zavjetni napis, nije se obistinilo, nego sam morao na žalost konstatovati, da je prvobitni napis otesan, a njegovo mjesto danas zaprema još prije 120 godina ćirilicom zapisani napis:

sic	З ѿ Ъ П О Ч И
	РА Е Ъ О Ж И И
	СРЕТА ПОЖИВЕ
1781	80
	АѢТ

Prezime pokojnoga Srete nije zabilježeno.

I inače po šimanovačkom groblju ima više komada starorimske građe od kamena bez ikakove važnosti. Jedan komad nalazi se u blizini groblja u polju blizu cigljana, a navodno se na mnogo komada naišlo na sjevernoj strani sela na predjelu „Selište,“ gdje se je valjda rimsko naselje nalazilo.

U predjelu Vrtlozi sjeverno od Šimanovaca u rimsko je doba bilo groblje. Oko 18. prosinca 1893. naiđe Damjan Mandić (kbr. 27) na svojoj njivi na zidan grob, za koji mu je kod oranja bio plug zapeo. On i njegov sin Ljuba ga otkopaše, ciglju povade i kući odvezu. U grobu, koji je navodno 2.30 m. dug 0.80 m. šir. i 1.60 m. (?) dubok bio, da se je nalazio kostur od mlađega čeljadeta bez ikakvih priloga. Poradi toga našašća imao je Mandić bez potrebe okapanja, jer ga je netko bio pozlobio, da je tobože našao blago, a da nije oblasti prijave podnio. (Muzejski spisi g. 1895. br. 97).

Godine 1898. našla su se istočno od sela, a lijevo od ceste i opet dva zidana rimska groba, ali se prilozi nisu sačuvali.

Po pripovijedanju bio je sjeverno od sela na „Tapavicama“ velik stup, koji bi po opisivanju mogao biti miljokaz, ali ja i g. Dr. Petar Marjanović uzalud smo ga tražili.

Mihaljevci (kotar Zemun).

I na mihaljevačkom pravoslavnom groblju ima na grobovima više ulomaka od kamenih građevnih greda, ulomak gornjega dijela od stupova debela

i veoma oštećen desni lav od poznate i sa drugih srijemskih nadgrobnih spomenika tipične grupe dvajuh počivajućih lavova.¹ Vrijedno bi bilo, da ga tkogod od posvemašnje propasti sačuva, na koju je svojom sadanjom uporabom odsuđen.

Cesta, koja idući istočnim smjerom spaja Mihaljevce sa cestom, koja vodi iz Šimanovaca u Karlovčić, siječe poljski predjel „Staro selo“. Nema sumnje, da je tu negda stajalo nekakovo naselje, pa i danas se posrijed polja bijeli oveći komad tesanoga kamena vapnenjaka, za koji ja ne dvojim, da je barem prvobitno bio rimskoga porijetla. Nisam mogao doznati, da li se i kakovi se predmeti na „Starom selu“ kod poljskoga rada nalaze, pa stoga ni ne mogu reći, kojemu li vremenu to naselje pripada. Čuo sam doduše za nekakova dva velika željezna „turska“ noža (ili sablje), koje je prije 5—6 godina negdje u mihaljevačkom ataru Živojin Sekulić našao, ali nalaznik nije mogao, da se sjeti, gdje su mu, a njegova je kći direktno zanijekala, da bi štogod o takovu našašću znala. Sirota bojala se valjda, da ne bi po seljaka čovjeka nastale kakove neprilike, kada se gospoda propitkuju za ono, što je on na svojem vlastitom posjedu našao. Nadati se je u ostalom, da će spomenuti g. Dr. Marjanović kao domaći čovjek moći pobliže doznati, što je u stvari s tim mačevima i da će od ljudi dobiti sitnijih predmeta sa „Staroga sela“, tako da će se doba naselja moći ustanoviti.

Sudeći po pripovijedanju seljaka izorava se rimska ciglja kod Tri ante kraj martovačke bare i to na predjelu, koji je 20—30 jutara velik, a i na gredi „Spajinska bara“ nalazi se kod oranja cigalja ogromne veličine, koje će dakle valjda biti rimske.

Južno od sela ima jedna hunka okrugla oblika, kojoj je materijal izvađen iz odubokoga šamca, koji se oko nje nalazi. Na njoj sam našao samo neznatnih hrba od posuda i sitnijih kamenčića, pa mi se i obzirom na to, što je objekt tako malen, da bi na njem bilo mjesta samo za jednu koljebu, ne čini vjerojatna pomisao na naselje neolitičkoga doba, koja toj hunki oblikom drugdje po Slavoniji i Srijemu odgovaraju. Kako takovih malih hunka u onom kraju Srijema ima više — jedna joj je na dohled — i kako se baš nekako nalaze u onom potezu, kojim je tekla međa između Austrije i Turske iza Karlovačkoga mira (1699), to mi se čini mnogo vjerojatnijim, da joj je bila svrha da označi državnu među.

Prhovo (kot. Zemun).

G. Dr. Petar Marjanović, općinski lječnik u Šimanovcima upozorio me je na jedan rimski spomenik, uzidan u štali njegove kuće, koji je on prije kratkoga vremena dovezao bio iz Prhova, gdje se je već dulje vremena u dvorištu seoske krčme nalazio. Na moju molbu dao ga je opet iz zida izvaditi, pa ga je poklonio narodnomu muzeju, a općinsko poglavarstvo šimanovačko dalo je besplatan podvoz do slijedeće željezničke postaje.

Kamen je nadgrobnni spomenik rimski (sl. 103.) od pješćenjaka, 0.53 m. visok, 0.55 m. širok i 0.20 m. debeo. Zaleđe spomenika čini školjka, od koje je

¹ Sr. Vjesnik n. s. IV str. 35, 194, 196.

gornji rub otkrhan. U toj školjci nalaze se dva napred okrenuta odjevena poprsja, desno bradato muško, a lijevo žensko sa frizurom, kako je u prvoj polovici drugoga vijeka u modi bilo. Lica, naročito muško, veoma su otučena, a povrh toga još je i cijela površina spomenika rastrošena. Ova školjka sa poprsjima bila je jednom željeznom peticom, od koje se je udubina na doljnjoj strani spomenika sačuvala, nastavljena na kamenu podstavak, na kojem se je valjda nalazio napis.

Prhovski spomenik zanimiv je poradi svojega oblika, jer je prvi dosele poznati primjerak iz Hrvatske i Slavonije, na kojem se je upotrijebio motiv školjke kao zalede za portrete pokojnih osoba. I u drugim podunavskim krajevima veoma rijetko susretamo spomenika ove vrste.

Pita se, da li je taj spomenik u rimsko doba u Prhovu stojao. Po gosp. Dr. Marjanoviću kamen je iskopan na sjeveroistočnom uglu Đurđevićevoga vrta preko puta od pravoslavne crkve, ali kako su se negda rimski kameneri po Srijemu daleko razvozili od onoga mjesta, gdje ih se našlo, to nije isključena mogućnost, da je od drugud u Prhovo dovežen. Najprije bi tu pomišljao na obližnje Petrovce (Bassiana), koji su kamene građe dali i za građevine, što ih je despot Đorđe Branković izvodio u mnogo udaljenijem Kupinovu.¹ Na površini prhovskoga spomenika još i sada ima naslaga od maza, koji ne potječe od uzidavanja u Šimanovcima, nego iz starijega vremena, a to nam dokazuje, da je spomenik negda služio kao građevni materijal za neku valjda sredovječnu zgradu.

Sl. 103. Rimski nadgrobni spomenik iz Prhova. $\frac{1}{12}$ n. v.

Surduk (Rittium).

Surduk, gdje je stojala postaja Rittium rimske državne ceste uz Dunav znatnije je nalazište starina,¹ ali razmjerno malo ih dođe u narodni muzej, pošto isti ovdje nema povjerenika, koji bi se pobrinuo, da ih od svijeta pokupi i muzeju na otkup pošalje. Prolazeći mjestom ja sam u novije doba nešto predmeta i starih novaca kupio, ali mnogo više se je navodno prodalo u Zemun i prolazećim agentima. Među novonabavljenim predmetima napominjem:

1. Srebrna fibula (sl. 104.), sastojeca od \grave{a} jour probijene deblje uresne pločice u obliku stilizirane triquetre, na koju je dole pričvršćena dvostrana spirala sa tetivom, iz koje izilazi igla, koja bi se zakvačila u podulji dole svinut nastavak, koji zastupa nožicu igle. Širine pločice 31, 31 i 26 mm.

2. Srebrn prsten (sl. 105.), na prednjoj strani ponešto na šire iskovan, neurešen; ostrag puknuo. Najveći promjeri 19×23 mm.

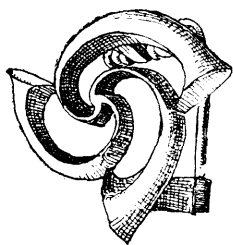
¹ Isp. Vjesnik n. s. IV. str. 198.

² Isp. Viestnik n. s. I str. 180.

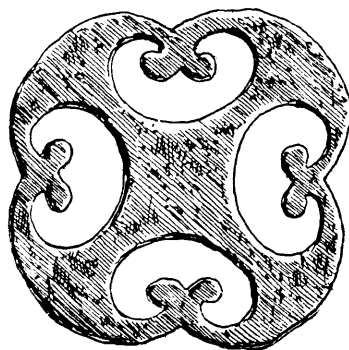
3. Okrugla pločica bronsana prstena, 16·5 mm. u promjeru, na kojoj je urezana svezana kitica cvijeća, koja svojim oblikom sjeća na stilizirani liljan. Sitnije cvijeće ispunja prazni prostor polja. Slične rezbarije veoma se često pojavljuju na starom bronsanom i srebrnom prstenju, što se po Slavoniji nađe.

4. Ulomci od tri bronsane fibule IV. vijeka na oblik luka sa poprječnim štapićem, koji na oba kraja završuje dugmetima na oblik lukovice (Armbrust-fibel mit Zwiebelknöpfen). Jedan je primjerak nađen u grobu, koji je kiša otprala na strmom putu, što se desno od crkve spušta prema Dunavu.

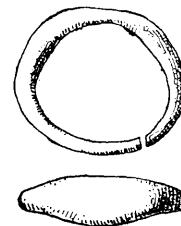
5. Uresna pločica od bronsa, à jour probijena, na oblik krsta (sl. 106.), kojemu krajevi završuju polumjesečastim nastavcima. Ostrag jaka petlja, kroz koju se je valjda provukao kakov kajiš. Šir. 50 mm.

Sl. 104. Rimska srebrna fibula iz Surduka. Nar. vel.

Sl. 106. Uresna pločica od bronsa. Iz Surduka. Nar. vel.

Sl. 105. Rimski srebrna prsten iz Surduka. N. v.

6. Bronsana žlicica sa okruglim nastavkom za grabljenje. D. 55 mm.

7. Bronsan predmet u obliku žira prekonaravne veličine, ispunjen olovom. Služio je kao utez na kantar u ili kao komilo (Senkel). Manjka komad kapice sa ušicom, kojom se je privješao. D. 50 mm, najveći promjer 37 mm.

Novi Banovci na Dunavu (Burgenae).

O ovom nalazištu neolitičkih, rimskih i sredovječnih starina u ovom sam časopisu¹ već jedanput opširnije pisao. I kasnija našašća potvrdiše, da je ono veoma bogato navlastito sitnijim predmetima, koji su služili u svagdanjem životu. Oko sakupljanja tih predmeta veliku si je zaslugu stekao g. Mijo Fakundini, učitelj u Novim Banovcima, koji je jesenas premješten u Surčin. Njegovoj pažnji i nastojanju² ima se zahvaliti, da je narodni muzej odavle mogao povrh rimskih

¹ Viestnik n. s. I. str. 172—180. Isp. Patsch u Bos. Glasniku 1896, 283 i u Pauly-Wissowa Real-Encyclopädie III¹ Col. 1062.

² Isp. njegove izvještaje u Vjesniku n. s. IV 220 i sl.

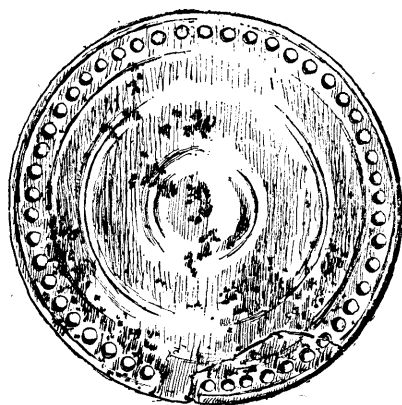
i sredovječnih predmeta nabaviti i prilično lijepu kolekciju starina iz vojničkih grobova la tenske perijode. U zvanju muzejskoga povjerenika zamijenio ga je, kada je otišao, domaći učitelj g. Roman Posavac, od kojega se pravom može očekivati, da će sa svojim vrijednim predšasnikom držati jednak korak. Zauzet sabirač starina i starih novaca je i gostioničar Fridrik Wenzel, domaći čovjek, koji ih rado uz primjerenu odštetu ustupa narodnomu muzeju ne mareći za kojekakove prolazeće agente.

Ovdje navodim samo jedan dio predmeta iz velike množine, što su zadnjih godina iz Novih Banovaca u narodni muzej došli:

1. Andrija Kajoš iz Novih Banovaca kbr. 80 doneo je u svoje dvorište ulomak jednoga nadgrobna spomenika sa napisom (sl. 107.) od vapnenjaka, koji se je pojavio, kada se je kod njegove kuće odronio dunavski bajer. Vis. 0·20 m., šir. 0·35 m., debljina 0·28 m. Sada je u muzeju. Ima se valjda nadopuniti: . . . con[iugi pientissi]mae . . .

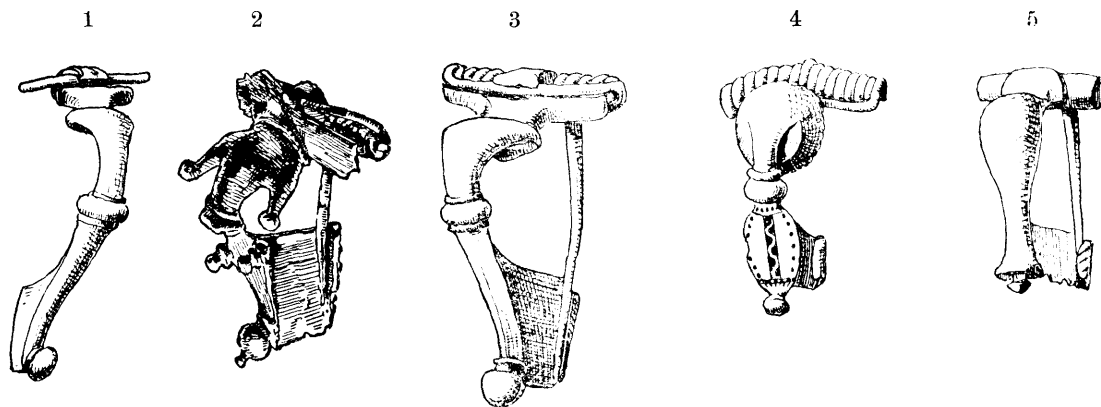

Sl. 107. Ulomak napisa iz Novih Banovaca. $\frac{1}{16}$ n. v.

Sl. 108. Rimsko ogledalo od bijele kovine. $\frac{2}{3}$ nar. vel.

2. Iz jednoga groba potječe jedno ogledalce (sl. 108.) od bijele ugladene kovine 77 mm. u promjeru, urešeno na naličju sa više koncentričnih kolobara i nizom manjih rupica blizu ruba. U tom je grobu još nađeno: sjecalo jedne željezne škljoce, 88 mm. d.; staklena bočica, 85 mm. d., sa čunjastim tijelom i dugim vratom; na jednoj strani glatko, a na drugoj narovašeno, dva puta probušeno zrno od crnoga stakla; dva neznatna ulomka od različitih narukvica od crnoga stakla, dva komadića željeznih štapića i obična zemljana firmalampica, 87 × 55 × 29 mm. sa pečatom.

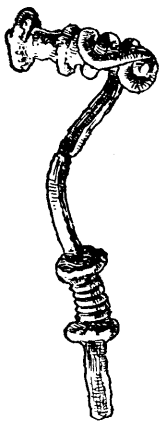

Sl. 109. Srebrne rimske fibule iz Novih Banovaca. Nar. vel.

V R S V L I

U narodnom muzeju se je iz Novih Banovaca nakupio priličan broj srebrnih predmeta, među kojima je najviše kojekakovih nakita, i to:

3. Pet srebrnih rimskih fibula (sl. 109.). Dvije (sl. 109, 3 i 1) spadaju u red onih fibula ranijega carskoga doba, koje Tischler¹ nazivlje rimskim provincijalnim fibulama sa jednim dugmencetom i punom kvačicom za iglu. To dugmence se nalazi na proveslu, a osim toga je drugo oblo na kraju nožice. Duž. 44, odnosno 41 mm.; potonji primjerak je izvitlavit i bez igle i špirale. — Treća fibula (sl. 109, 2) sasma je srodna ovima, ali se proveslo na glavi raširuje polumjesečasto, a male krugljice se nalaze na krajevima toga polumjeseca i na obje strane na proveslu tamo, gdje započinje nožica. D. 39 mm. — I četvrta fibula (sl. 109, 4) spada u istu vrstu. Kod nje je proveslo na glavici veoma debelo, a na nožici pločasto i ornamentovano; igla manjka; d. 33 mm. — Peta fibula (sl. 109, 5), 27 mm. d., je t. zv. fibula na koljence sa poluokruglom pločicom na glavici.² Spada od prilike pod konac drugoga ili u početak trećega vijeka.

Sl. 110. Srebrna rimska fibula iz Novih Banovaca. Nar. vel.

4. Neobičnijega je oblika jedna nepotpuna srebrna fibula (sl. 110.), 51 mm. duga. Na doljnjem kraju provesla, gdje počimlje sada nepotpuna nožica nalazi se profiliran poluvaljkast članak; na glavi proveslo prelazi u nepotpunu špiralu, koja se omata oko štapića sa sličnim člancima (od kojih jedan fali) na oba kraja.

5. Srebrna igla ukosnica (sl. 111.) sa okruglom masivnom glavicom, 147 mm. duga.

6. Srebrna ogrlica (sl. 112.) od 3 mm debele prema krajevima sve to tanje žice. Na krajevima svinuta u ušice, koje jedna u drugu zahvaćaju tako, da se ogrlica bez odmatanja žice ne može otkvačiti.

Sl. 111. Srebrna igla ukosnica iz Novih Banovaca. Nar. vel.

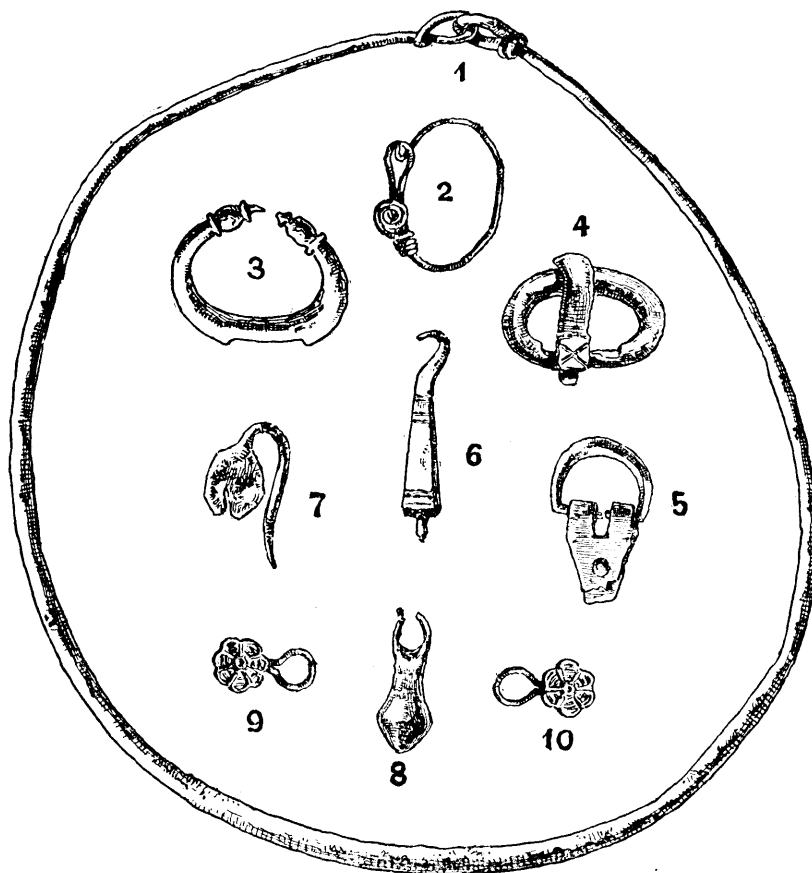
7. Srebrna naušnica (sl. 112, 2) od tanke žice, koja je na jednom kraju svinuta u zamčicu, na što se je žica dvaputa špiralno savila, jedanput ispred, a drugi put oko sebe same. U prvu plosnatu špiralu bilo je možda umetnuto kakovo zrno ili kamećak. Drugi kraj žice, koji bi se promolio kroz uho, završuje kvačicom, koju bi se u spomenutu zamčicu zakvačilo. Promjer 23 mm.

8. Srebrna naušnica (sl. 112, 7) od kvakasto presavinute dole zašiljene

¹ Tischler u djelu Gurina od A. Meyera str. 28. ² Tischler n. m. str. 32.

žice, koja na drugom kraju završuje 10 mm. širokom tankom pločicom. U ovoj se raspoznaju dvije udubine, a to dopušta mogućnost, da je negda mogla biti urešena emajlom, kojemu sada više nema traga. D. 20 mm.

9. Srebrni privjesci od naušnica: jedan (sl. 112. 8,) u obliku masivnoga dvočunjastoga dugmeta sa ušicom, koja se uslijed dugotrajne porabe gore prolizala, duž 19 mm.; drugi (sl. 113) od savijane i omatane žice, nekako na oblik

Sl. 112. Rimski srebrni predmeti iz Novih Banovaca. Nar. vel.

osmice, vis. 23 mm.; treći (sl. 114, 1) u obliku kolobara četverouglasta prereza, kojemu se oba tanja kraja omataju oko žice protivnoga kraja. Promjer 29 mm.

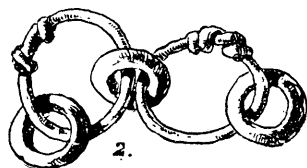
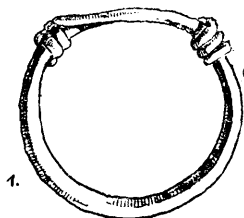
10. Ulomak narukvice od okruglo smotanih članaka od srebrne žice, koji su među sobom dva po dva vezani masivnim karičicama od tamno sive kovine. (Sl. 114, 2).

11. Srebrne pređice od kajiša: jedna vrsta (sl. 112, 4) zastupana sa dva ponešto različna 22 mm. odnosno 18 mm. duga primjerka, sastoji od ovalno savinute debele žice, na koju je nataknut pomični trn. S njom je srodna druga vrsta (sl. 112, 3), zastupana također sa dva primjerka, gdje je trn bio nataknut na dva šiljata okrajka, od kojih se jedan otkinuo, uslijed čega je trn opao. D. 24 mm.;

oba primjerka razlikuju se samo time, što je kod jednoga tijelo četverouglastoga prereza, a kod drugoga okrugloga. Treća vrsta (sl. 112, 5) ima oblučno proveslo, koje je na kajiš ili tkaninu vezano duplom limenom pločicom, kroz koju se probio čavao. D. 23 mm. Svi su ovi komadi iz kasnijega rimskoga vremena.

Sl. 113. Srebrna rimska naušnica iz Novih Banovaca. Nar. vel.

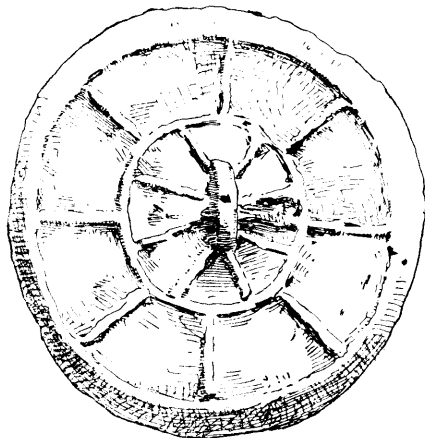
Sl. 114. Rimski srebrni nakiti iz Novih Banovaca. Nar. vel.

Sl. 115. Ulomak narukvice od kositra iz Nov. Banovaca. Nar. vel.

12. Dvije srebrne kopčice (sl. 112, 9 i 10), sastojće od petlje i pločice u obliku šestero odnosno sedmerolatična cvijeta, na kojoj je dole ujedno i kvačica, kojom se je jedna kopča zakvačila u ženku od druge. D. 14 mm.

13. Srebrna igla za kačkanje (sl. 112, 6), 29 mm d., načinjena od maloga štapića četverouglasta prereza, koji je gore u kvačicu savijen, a dole sproveden šiljatom peticom, da se može u drveni ili koštani držak utaknuti. Na doljnjem kraju i na sredini urezana su po 3—4 zareza.

Sl. 116. Ogledalo od kositra iz Novih Banovaca. Nar. vel.

14. Osim srebra rabila je za nakite i neka crnkastosiva kovinska smjesa, koja će valjda biti kositar. Od nje je bila jedna narezuckana otvorena narukvica, koja je sigurno na oba kraja završavala plosnatim zmijskim glavama (sl. 115).

15. Od iste kovine je također jedno malo okruglo ogledalce. Jedna strana, na koju se je ogledavalo, sasna je ugladena; na drugoj (sl. 116.) su dvije koncentrične reljefne kružne crte. Plohe omeđene vanjskim i nutarnjim krugom rasječene su sa četiri premjera svaka na osam polja, od kojih su ona nutarnja dosta nepravilna. Po srijedi nalazi se debela probušena gukica, kroz

koju se je provukla žica ili uzica, na kojoj se ogledalo nosilo ili držalo. Ova vrsta kovnih ogledala veoma se obično pojavljuje u velikim kavkazkim nekropolama, koje spadaju u doba kasnijih rimskih careva i seobe naroda, a iz potonjega vremena našlo

ih se i u Ugarskoj i Doljnjoj Austriji. Obično sastoje od bronsa, pomiješana sa mnogo kositra ili cinka. Ova ogledala veoma sjećaju na slične oblike iz mnogo starijega vremena (VI. i V. stoljeće pr. Kr.), kojih se je dosta našlo u skythskim grobovima južne Rusije i Sibirije, a za koje je veoma vjerojatno, da su im prazorak bila starokinezka ogledala.¹ U kakovom odnošaju ta starija grupa stoji sa kasnijom, kojoj pripada novobanovački primjerak, nije ustanovljeno.

Iz sedre rimskoga kaštela u Novim Banovcima potječe mnogo stotina predmeta od kovine, što ih je rimski umjetni obrt za svrhe svagdanje porabe stvorio. Na njima su zastupani svi stilistični načini, na koje se je kovina u ono doba, a u takove svrhe obrađivala, naime radnja na proboj (durchbrochene Arbeit), klinasti rez (Keilschnitt) i uloženi posao (eingelegte Arbeit) sa svojim različitim vrstama (niello, email, uloženi granati).²

16. Ima tu i figuralnih predmeta od bronsa, koji su služili u dekorativne svrhe na kojekakovim većim komadima namještaja. Ovdje spominjem za sada samo malo bronsano poprseje Helija (sl. 117, 1.) sa devet zraka u kosi, odjeveno chlamdom; 31 mm. vis.

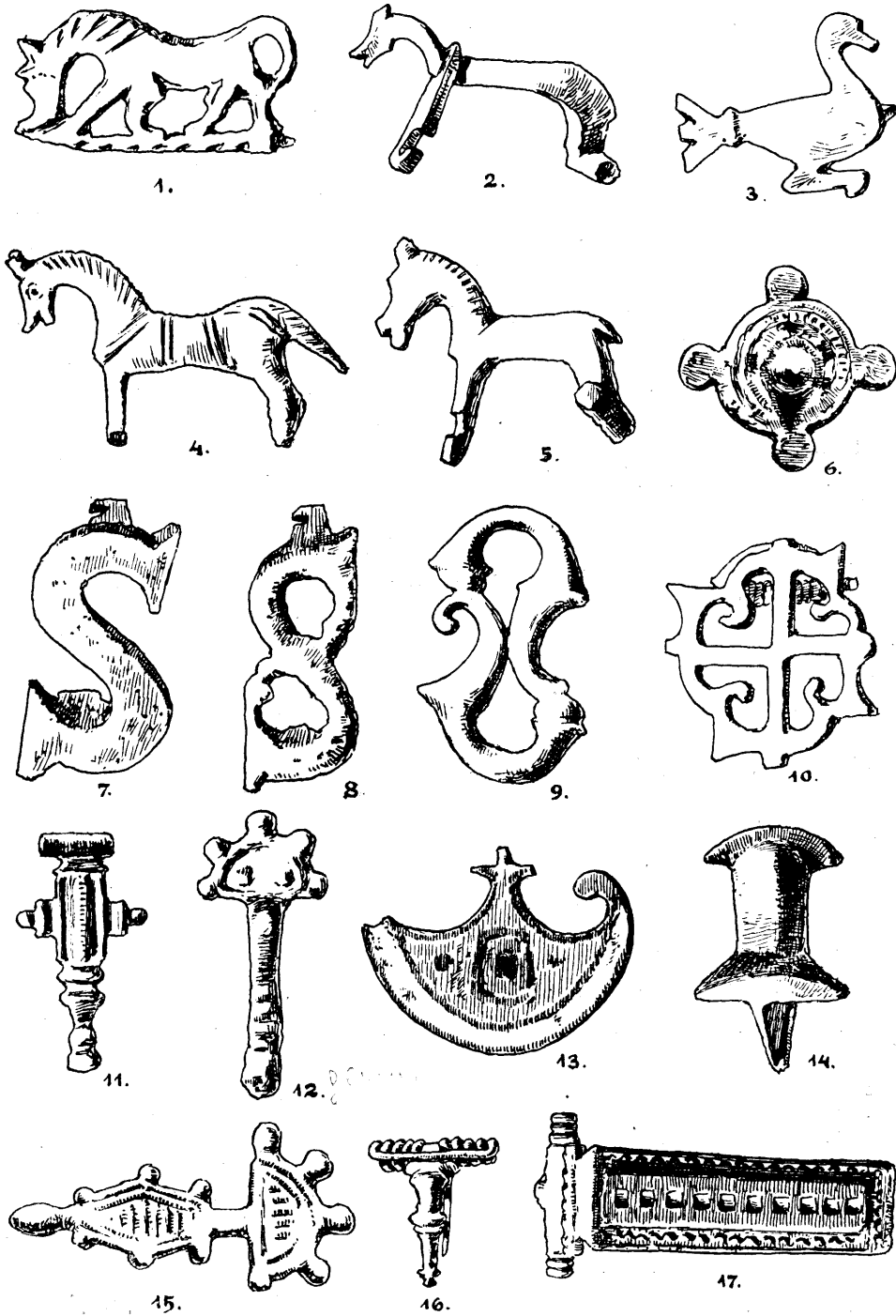
17. Najjače je zastupana jedna kod čovječje nošnje veoma potrebna sprava, naime kopča (fibula). Među ono više od 100 komada bronsanih fibula, što ih narodni muzej iz Novih Banovaca ima, nalazimo sve glavnije oblike, što ih iz rimskih krajeva za cijeloga trajanja carstva poznajemo. Na tabli IV. nacrtani su neki zanimiviji primjerci, koje ću ovdje da opišem: Br. 16 rimska je provincijalna fibula ranijega carskoga doba sa jednim dugmencetom na proveslu i neprobušenom kvačicom za iglu. Zanimiva je stoga, što je vanredno malena, naime samo 20 mm. d. Br. 11 je šarnirfibula sa po duljini dva puta nažlijebljenim krlatim proveslom pločasta oblika; d. 23 mm., igla manjka. U žlijebovima valjda je negda bio emajl. Br. 17 je također šarnirfibula sa emajlom zelene i crvene boje, koji se je nalazio u kvadratičnim udubinama 42 mm. dugoga ravnoga provesla; kvačica za manjkajuću iglu jedanput je probušena. Br. 14 neobičnija je varijanta veoma obične fibule na koljence (Kniefibel) srednjega carskoga doba, kojoj tijelo oponaša obličje delfina; na glavi manjka špirala sa iglom; d. 26 mm. Od više primjeraka pločaste fibule (Scheibenfibel), koje veoma često urešava emajl, imamo u br. 13 jedan primjerak u obliku polumjeseca; 38 mm. d. Emajl žute i crvene boje djelomice je sačuvan; igla, koja je izilazila iz jedne špirale, manjka. Br. 6 je okrugla pločasta fibula sa četiri nastavka i velikim dugmetom po srijedi. Oko potonjega nalazi se uzak pojas od crvenoga, modroga i zelenoga emajla. Igla i špirala manjkaju. Šir. 32 mm. Br. 7—10 su pločaste fibule rađene na proboj. Od njih je najstarija fibula br. 9, kojoj proveslo sačinjavaju dvije ukusno na oblik osmice svedene, na gornjem licu reljefno zaobljene hvoje; d. 40 mm. Br. 7 i 8 su pločaste fibule u obliku slova S, rađene na proboj, 37 mm. duge. Dok je br. 8 na

¹ Reinecke u Zeitschrift für Ethnologie XXIX (1897) str. 141—147.

² Sr. za to pitanje sjajnu publikaciju austrijskoga arheološkoga instituta u Beču: Al.

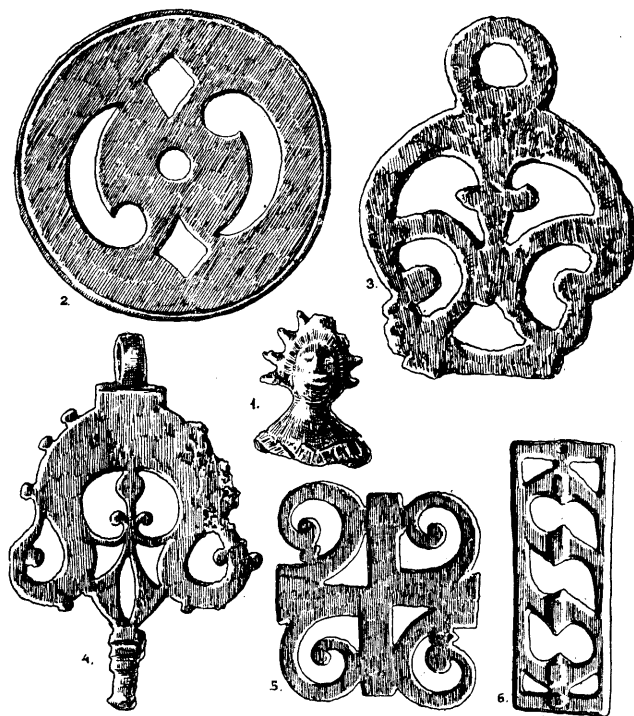
Riegl Die spätrömische Kunstindustrie nach den Funden in Oesterreich- Ungarn I. Theil. Wien 1901 str. 139 i sl.

Tabla IV.

Rimske bronsane fibule iz Novih Banovaca. Nar. vel.

rubovima još ponešto zaobljen, br. 7 više ne pokazuje nikakove radnje, koja bi podsjećala na reljefnu tehniku. Istoga je doba i tehnike pločasta fibula br. 10, 34 mm. d., koja sastoji od spojenih hvoja sa krstolikim člankom po srijedi. Pločaste fibule, koje su u neku ruku i životinjske fibule, jesu i primjerci br. 1 i 3. Fibula br. 1, rađena na proboj, prikazuje pasućega na lijevo okrenuta konja, kojemu su neki detalji na grivi označeni zarezanim jaružicama, u kojima je negda možebiti bilo emajla. D. 40 mm. Br. 3 u obliku na desno okrenutoga goluba nema

Sl. 117. Rimske bronsane uresne pločice i poprsje iz Novih Banovaca. $\frac{2}{3}$ nar. vel.

skoro nikakove detaljne radnje na površini; d. 32 mm. — Drugi oblik životinjskih fibula prikazuju br. 2, 4 i 5, gdje je životinja — sva tri puta konj — više ili manje naturalistički figuralno izvedena. Br. 4, koji je 55 mm. dug, ističe na konju oba oka, dlake u grivi i u repu, sedlo i njegove kajiše; igla je bila od željeza, a izilazila je iz jedne špirale. Kod br. 2 i 5 bila je igla na šarnir, učvršćena čavličem, koji je prolazio kratkom cjevčicom. Konj br. 5, (d. 35 mm.), još je dosta naravnih oblika, dočim je onaj br. 2, (d. 37 mm.), jako stiliziran.

Najmlađe su među ovim fibulama br. 12 i 15, koji oblici se prije druge polovine IV. vijeka ne jav-

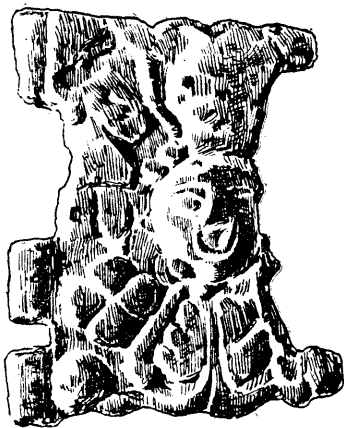
ljaju. Br. 15, d. 49 mm., sastoji od polukružne ornamentovane glavice sa pet kvrgastih rubnih nastavaka i pločaste nožice sa 6 manjih i jednim većim završnim nastavkom, koje dijelove među sobom spaja posve kratak ravan članak. Dočim je kod toga komada proveslo sasna ravno, kod br. 12 je ponešto oblučno svinuto; na zaglavnoj pločici, koja ima također 5 rubnih kvrgastih nastavaka, bio je uloženi emajl sa dva crvena okanca. D. 38 mm.

18. Slika 117. 2—6 prikazuje u $\frac{2}{3}$ naravne veličine neke rimske uresne pločice probijene radnje od bronsa, kojima je kao ornamentalni motiv služila biljevna hvoja (Ranke). Br. 2 i 5 su okovi, a 3 i 4 privjesci od konjske orme, dočim je br. 6 okov sa kajiša.

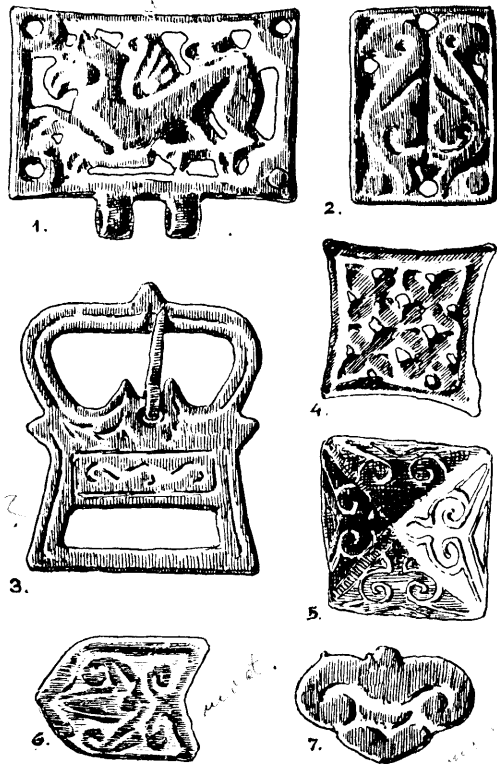
19. Zanimiv je bronsani zaponac sa pojasa (sl. 118.), koji je bio šarnirom spojen sa drugim odgovarajućim komadom; na desnoj je strani bila kvačica, koja sada manjka. Na licu ploče izrađena je u visokom reljefu jedna glava, koje se

gore i dole dotiče po jedan list vinove loze i po dvije hvoje; lijevo su dvije četveroliste rozete. Pločica, koja je 52 mm. d. i 42 mm š., bila je sa dvije zakovice pričvršćena na pojasov kajiš.

20. U mnogo kasnije doba, naime u doba seobe naroda spadaju neki od onih bronsanih predmeta, što ih prikazuje slika 119. Br. 1, 37 × 29 mm., je na proboj rađena uresna pločica sa kajiša, koju je s predicom vezao šarnir, dočim je na kajiš bila prikovana sa četiri čavlića, od kojih se je jedan bakreni još sačuvao. Urešena je likom na lijevo okrenuta navaljujućega grifa. Ovakovih i sličnih uresnih pločica, koje spadaju od prilike u V. stoljeće posl. Kr., našlo se je više po raznim mjestima u Mađarskoj,¹ dočim je ovo prvi primjerak, što ga iz Hrvatske

Sl. 118. Rimski bronsani zaponac sa kajiša iz Novih Banovaca. Nar. vel.

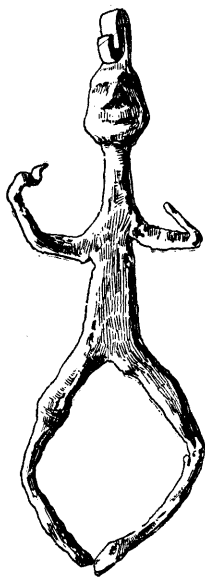
Sl. 119. Bronsane uresne pločice iz Novih Banovaca. Nar. vel.

i Slavonije poznajem. Na proboj je rađena i okovna pločica br. 4, 20 mm. d. i š., koju urešavaju četiri krstolika cvijeta. Ovaj motiv, ali dalje razvijen, prikazuje također i četverouglasto veoma ispupčeno dugme br. 5, 23 mm. d. i š., kod kojega su u trokutnim poljima ugravirani stilizirani likovi liljana. Okovna pločica sa kajiša br. 2, 26 × 19 mm., ima kao uresni motiv simetrijski naređene reljefne hvoje, a okov sa kajiševa kraja (Riemenzunge) br. 6, 23 × 16 mm., cvjetast u re-

¹ Hampel A régibb Középkor (IV—X. század) emlékei Magyarhonban. I. Budapest 1894. navodi ih iz Szeged-Sövénháze (t. LXXIII 7, LXXIV 9—12), Ordasa peštanske žup. (tab. LXXVIII 1), Bólcskea žup. Tolna (tab.

LXXXII 1—4), Keszthelya (t. CIII 5, CV 3—5, CXII 3), Lebénya u mošonjskoj žup. (tab. CXXX 1), Nemesvölgya u mošonjskoj žup. (t. CXXXIV 4—8, 12, CXXXVII 24—26) i Mártelya u čongradskoj žup. (t. CXXXXVIII 6—8).

lijefu izveden ornament. Drugi okrajni okov sa kajiša br. 7., 23×17 mm, urešen je graviranim hvojinim ornamentom, koji je na sličan način izveden i na kajiševoj predici br. 3, 38×31 mm, koja je muzeju kao dar prirasla s mojom zbirkom.

Sl. 120. Olovni čovječji kipié iz Novih Banovaca. $\frac{2}{3}$ nar. vel.

Izdubine ovih zadnjih dvaju predmeta, koji valjda spadaju u srednje carsko doba, sigurno je negda ispunjao email, koji je u opće na rimskim nakitima veoma često upotrijebljen. Žalibože u većini je slučajeva nerazumnim čišćenjem izguban ili na površini uništen.

21. Veoma primitivno lijevanjem, rezanjem i kovanjem izvedena čovječja figura od olova (sl. 120.), 110 mm. vis. Na glavi ima kvačicu za privješanje, a na lijevoj je nogi čavlom bila na nešto prikovana. Da je ta figurica stara, o tom nema sumnje, ali se ne može sigurno kazati, da li spada u rimsko ili sredovječno doba. Po svoj prilici biti će to zavjetni dar kojega bolesnika nekomu poganskomu božanstvu ili kršćanskomu svecu, doprinešen uz molbu da dedikant ozdravi. Slično se je kod starih naroda postupalo i onda, kada bi koja domaća živina oboljela, a prešlo je to i u kasnija vremena. U zabitnijim crkvicama alpskih zemalja, osobito u onima, koje su posvećene sv. Leonhardu, nađu se još i danas često ovakove primitivne figure životinja od željeza, koje bi se prinobile tomu zaštitniku domaće stoke u tu svrhu, da se postigne izliječenje oboljeloga komada blaga¹.

22. Od koštanih predmeta iz Novih Banovaca spominjem samo jednu 142 mm. dugu iglu ukosnicu (sl. 121.), koju je lane g. Mijo Fakundini u jednom rimskom grobu iskopao. Gore zavijuta završuje poprsjem jednoga majmuna, koje je bilo grimiznom bojom nabojadisano. Naročito se tragovi boje raspoznaju na kosi, lijevom obrazu, usnama i ušima, pa na bulli, koja mu visi oko vrata i nekakvoj ogrlici. Oči su bile od posebne tvari, koja je ispala. Na poprsju se vide nabori od odjeće.

23. Kao svagdje u rimskim naselbinama tako se je i u Novim Banovcima našlo mnogo hrbina zemljanih posuda, dapače i nekoliko cijelih komada. Među hrbinama ima i ulomaka posuda od terra sigillate, od kojih su neki urešeni reljefima. Na tri dna imademo i pečate tvorničara, po kojima bi se moglo suditi, da je to suđe uveženo iz zapadnih pokrajina rimske države. Ti pečati jesu:

Sl. 121. Rimska koštana igla iz Nov. Banovaca. Nar. vel.

¹ Meringer u. Mitth. der Wiener anthropolog. Ges. XXIII. (1893.) S. 179 u. fgde.

- a) MAMMI na ulomku dna male zdjelice. (Isp. CIL III 12014, 354).
 b) PRIMIM na ulomku dna velika tanjura. (Isp. CIL III 12014, 69).
 c) ΠΟΥΠΕΣ na dnu velike zdjele; na donjoj strani su zaparane dvije crte, koje se na način krsta sijeku. (Isp. CIL III 12014, 522).

Sl. 122. Pečati rimskih cigalja iz Novih Banovaca. $\frac{1}{2}$ nar. vel.

24. Tri zemljane lampice sa pečetima tvorničara:

- a) ATIMETI na dnu napred i gore nepotpuna primjerka, 61 mm. šir. i 32 mm. vis.
 b) FORTIS Dimenzije 92 × 61 × 29 mm. Iz ove tvornice već je od prije jedna lampica iz Novih Banovaca poznata (Viestnik n. s. I. str. 176 d.).
 c) Lampica sa sasma izlizanim pečatom, 82 × 55 × 26 mm.

25. Na novobanovačkoj Gradini našlo se je veoma mnogo ciglje, crijepa

i kubura iz cigljana vojničkih odjela rimskih, koji su u tamošnjem kaštelu bili štacijonirani ili barem ovdje izvodili koju gradnju. Ti vojnički odjeli jesu:

I. Doljnjopanonska vojska (*Exercitus Pannoniae inferioris*)¹.

a) Ulomak crijepa sa {R P A N I N F (sl. 122., 10).

b) Ulomak crijepa sa {P A N I N. Pečat različan od predašnjega.

Jedan primjerak publiciran u CIL III 13385.

II. Flavijsko panonsko brodoglavje (*Classis Flavia Pannonica*).

a) Ulomak kubure sa C L · F · P · Potpun pečat (sl. 122., 14) je 123 mm. dug i 33 mm. šir. U muzeju ima pet što potpunih što nepotpunih primjeraka.

b) Četiri ulomka kubura sa nepotpunim sličnim pečatom, kojemu je širina 37 mm.

c) Šest ulomaka ravnoga crijepa sa sličnim 37—39 mm. širokim pečatom, koji na nijednom primjerku nije potpun.²

III. Prva kohorta Thračana rimskih građana (*Cohors prima Thracum civium romanorum*). Od nje ima muzej najviše ciglje sa različitim pečatima, naime 59 komada, pa je stoga opravdana pomisao, da je ta kohorta dulje vremena bila u novobanovačkom rimskom kaštelu kao posada.³ Razlikuju se slijedeći pečati:

a) C O H · P · T · C · R. (sl. 122., 3). Duljina pečata 113 mm., šir. 20—22 mm. Taj pečat otisnut je na šest kubura (samo jedanput potpun) i dvanaest komada ravnoga crijepa (uvijek nepotpuno). Lako se prepoznaje po točki ispred slova P, koja je sasvim prionula uz slovo.

b) C O] H I T C R (sl. 122., 6) Nepotpun 33 mm. šir. pečat na jednom ulomku ravna crijepa.

c) C O H · I · T C R. Potpun 102 mm. d. i 29 mm. šir. pečat na jednom ulomku ravna crijepa.

d) C O] H P · T · C (sl. 122. 2). Nepotpun 22 mm. šir. pečat na jednom ulomku ravna crijepa i jedne kubure.

e) T P H O O (sl. 122., 5). Potpun pečat na ulomku kubure, 119 mm. dug i 30—31 mm. širok. Jednako još na osam ulomaka.

f) T P H O O. Ovaj 125 mm. d. i 36—34 mm. šir. pečat dolazi na dvije potpune ciglje (mjere 405 × 270 × 60 mm. i 395 × 270 × 60 mm.) i na pet ulomaka ravna crijepa.

g) C H O I (sl. 122, 11). Nepotpun pečat na tri ulomka ravna crijepa, 26 mm. š.

h) C H O I T C Pečat 113 mm d. i 24 mm. šir. na ulomku ravna crijepa. Još jedan nepotpun primjerak.

¹ Ciglje sa ovim pečatom našlo se je i u Mitrovici, Starom Budimu i u Ostrogonu CIL III. 3749.

² Pečat panonskoga brodoglavja samo je još iz Zemuna poznat CIL III 10675. U Viestniku n. s. I. str. 175, 3 a pripočen ulomak potječe

iz cigljana toga brodoglavja, a ne četvrte flavijske legije.

³ Pečat ove kohorte poznat je samo još sa puste Baracs blizu Duna Pentela CIL III 10672.

i) $\Sigma\tau\phi\omicron\eta\delta$ (sl. 122., 7). Potpun 106 mm. d. i 28—30 mm. šir. pečat na jednom ulomku ravna crijepa. Povrh toga još 7 nepotpunih primjeraka.

j) $\Sigma\tau\phi\omicron\eta\delta$ (sl. 122., 9). Potpun pečat na ulomku kubure, 103 mm. d. i 22 mm. širok.

k) $\Sigma\tau\phi\omicron\eta\delta$ (sl. 122., 4). Nepotpun 20 mm. širok pečat na ulomku ravna crijepa. Još jedan nepotpun primjerak.

l) $\Sigma\eta\cdot\iota\cdot\tau\cdot\sigma\cdot\rho\cdot$ (sl. 122., 1). Potpun 117 mm. d. i 25 mm. šir. pečat na ulomku jedne kubure.

m) $\{\tau\cdot\sigma\cdot\rho\}$ Nepotpun 22 mm. šir. pečat na ulomku jedne kubure. Slova veoma pravilna.

n) $\Sigma\eta\iota\tau\sigma$ (sl. 122., 8). Nepotpun pečat na ulomcima dvijuh kubura, 29 mm. širok.

IV. Sedma antoninijanska kohorta Breuka (Cohors septima Breucorum Antoniniana).¹ Antoninijanski pridjevnik odaje nam, da je ciglja građena u doba samovlade careva Caracalle (211—217) ili Elagabala (218—222).

[coh vi] $\{\iota\cdot b\cdot r\cdot n\}$ (sl. 122., 12). Nepotpun 27 mm. šir. pečat na ulomku 39 mm. debele ciglje.

V. Treća alpinska kohorta (Cohors tertia Alpinorum).²

Jedan ulomak ravna crijepa sa 32 mm. širokim pečatom pripoćen u Vjestniku n. s. I. str. 175, e, 2.

26. Na jednom ulomku ciglje natisnut je ulomak nerazumljiva pečata sl. 122., 15.

Jedan ravni crijep sa nepotpunim 19 mm. širokim pečatom potječe iz jedne privatne cigljane (figlina):

Sl. 123. Ulomak crijepa sa grafito-napisom. Iz Novih Banovaca. $\frac{1}{5}$ nar. vel.

FIG. Cj

Na jednom ulomku ravna crijepa jedan je Rimljanin iz duga vremena zaparao grafito napis (sl. 123.), od kojega su preostala slova: ...ve Vic.....stro..

Dr. Josip Brunšmid.

¹ Pečati ove kohorte iz Doljnje Panonije su poznati iz Mitrovice, Osijeka, Belya, Bana, Baracsa, Batine, Szekcsőa, Paksa, Duna Pentela, Pešte, Staroga Budima i Ó Szönya. CIL III 3757, 6472, 10668.

² Pečati su poznati još iz Bana i Belya u Doljnjoj Panoniji.

RIMSKI ZID OD RIJEKE DO PREZIDA.

U starijim i novijim knjigama mnogo se spominje neki zid, kojega se ostaci i tragovi protežu od juga k sjeveru od grada Rijeke (Fiume) pri moru sve do Prezida na međi hrvatsko-kranjskoj. Općenito se tvrdi, da taj starinski zid potječe još od Rimljana; neki kažu, da je podignut za obranu Italije od provala barbarskih naroda, drugi ga opet drže za među dvijuh oblasti ili država. Da ogleđamo redom sve podatke o tom zanimljivom zidu.

Prvi se bavi rečenim zidom J. W. Valvasor u svom djelu „Die Ehre des Herzogthums Krain. Nürnberg 1689. U četvrtoj svesci svoga djela govori Valvasor na str. 98. i dalje o gradu Rijeci i njegovim starinama, pače pridaje i suvremenu sliku toga grada. Na toj slici prikazani su i ostaci prastaroga zida (rudera muri antiquissimi), kako se nižu uz desni brijeg Rječine (Fiumare) od gornjega grada Rijeke prema brdu Kalvariji, a odanle dalje uzbrdice k sjeveru prema Grobniku. U samom tekstu govori Valvasor o tom zidu ovako: „..... wiewol die wenigsten Anzeigen solches ihres Altherthums (grada Rijeke) annoch daselbst übrig geblieben sind, unter welche wir bloss einig und allein einer schon gantz zerfallenen uralten, doch dick und starcken Mauren zu zehlen haben, welche wir auch in einem besondren Abriss hier mit beigefüget. Diese Maur hat sich vor gar langen Zeiten von dem Meer aus über das hohe steinigte Gebirge auf viel Meilweges erstreckt, wie man dann einige übergebliebene Stücke derselben sehr weit in Türekey hinein hin und wieder (massen ich solches selbst gesehen habe) findet. Und vermeynen Ihrer viele, dass diese Maur hiebevör eine Grentz-Scheidung zweyer mächtiger Königreiche gewesen sey. Wiewol Andere glauben, Keyser Octavianus habe solche verfertigen lassen, damit denen Einwohnern in Dalmatien die Herüberkunfft verwehret würde.“

Drugi se bavi tim starinskim zidom grof Alojzije Ferdinand Marsigli (Marsili), predsjednik austrijske komisije, koja je nakon mira u Karlovcima (1699) imala odrediti nove međaše prema turskoj carevini. Umni grof proučavao je tada i zemlje, u kojima se je bavio, a rezultat njegovih studija je monumentalno djelo: *Danubius pannonicus — mysiacus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomos digestus ab Aloysio Ferd. com. Marsili, socio regiarum societatum Parisiensis, Londinensis, Monspe-liensis. Hagae Comitum & Amstelodami, 1726.* U drugom tomu svoga djela, gdje se bavi poglavito rimskim starinama u Podunavlju, pripovijeda Marsili na strani 75., kako je boraveći u Lici i Krbavi razabrao, da je istina, „prope Flumen exstare non solum vestigia muri a mari od Montes protensi, sed insuper

Portam integram e silicibus vetustatem passis, sed forma et magnitudine sua nequaquam laesis;" pak je stoga odlučio potražiti na Rijeci vješta muža, koji bi ga o svemu tomu obavijestio. Obratio se je zaista na carskoga savjetnika Klaudija Marburga (de Marburgh), koji mu je 30. listopada 1700 u talijanskom jeziku poslao zatraženu relaciju. Marsili je talijansko pismo preveo na latinski jezik, te ga na strani 75—77 svoga djela objelodanio. O starom rimskom zidu piše ondje Klaudije Marburg ovo:

„Muri huius principium est in Mari ad meridiem, quasi bis centum passibus arenâ tegitur, et ipso Mari a me quadraginta abhinc annis descripto, deinde porrectus per lineam rectam prope Fortalitium Sokol protenditur, sub Urbe nulla detegens sui vestigia, et tendens versus Collem Sanctae Catharinae resumit adscendentiam Versusae capax altitudine suâ hominem tegere, et obex fieri cuivis equitatu, latus supra duos pedes, adeoque bituminatus, ut magis calx, quam lapis ipse obdurescat. Sequitur Murus modo altior, modo depressior dirutus, aut adhibitus in fulcimen aliorum Aedificiorum ruralium, usque ad Studenam villam Fratrum de Ordine Divi Augustini Heremitarum Fluminis, et praetergrediens Sylvam Terstenik, producitur ad montem Prisek, Bazuam et alios, nec eius finis dignosci potest. Prodit in Murlachiam, nec quo inde perveniat veritatem e Libris eruere potui, nec oculis inquirere, quamvis ipse usque ad hos terminos de anno 1662 in formâ commissari eius Iconographiam effinixerim.“

Riječki patricij Klaudije Marburg, koji se je do četrdeset godina bavio proučavanjem svoga zavičaja, umije nam više kazati o starom zidu, nego Valvasor. Marburg veli, da zid počinje u samom moru, gdje ga na 200 koraka pokriva more i morski pijesak, zatim se ravnim pravcem prostire kraj tvrđinje (kule) Sokol, onda se uzpinje na brdo sv. Katarine, odanle pak sve do sela Studene, koje pripada riječkim Augustincima. Poslije toga prolazi kraj šume Trstenik, te se uzpinje na brdo Prisek, na Bačvu, i na druga brda, tako da mu se konac razabrati ne može. Za bolje razumijevanje Marburgova opisa treba spomenuti, da je tvrđinja Sokol u ono vrijeme bila kula na jugoistočnom uglu zida, koji je tada pasao grad Rijeku;¹ brdo sv. Katarine poznato je i danas, te se uzdiže na sjeveru Rijeke. Selo Studena nalazi se u susjednoj Istri nedaleko od izvora Rječine, a šuma Trstenik zajedno s brdom Trstenik (1243 met.) prostire se na sjeveru Grobničkoga polja baš na samoj međi istarsko-hrvatskoj. Brdo Prisek nije nam danas poznato, a brdo Bačva (1454 met) uzdiže se na sjeveroistoku Trstenika blizu tromede hrvatske, istarske i kranjske. Vidi se dakle, da je

¹ Ivan Pieroni (1639) u svojoj relaciji o gradu Rijeci piše o kuli Sokolu: „Il posto E. è una torre tonda su l'angolo della marina, circa al quale non hà notato cosa particolare se non che quando si douessi fortificare la città in tal luogo si ricerca un buon baluardo, perche è posto molto principale, si chiama Socol.“ (E. Laszovski, Izvještaji Ivana

Pieronija, Starine XXIX. p. 29). O položaju tvrđinje Sokol u današnjoj Rijeci piše Kobler G.: „La fortezza Sokol sorgeva sullo spazio, ove in oggi dalla via del Corso presso la casa Jurmann si passa nella via del Fosso. Memorie per la storia della liburnica città di Fiume, II. p. 39.

Marburg poznao priličan komad rimskoga zida, naime sve ono od ušća Rječine na jugu pak do tromede na sjeveru.

Opis Marburgov dopunjuje kasnije znameniti putnik B. Hacquet. U svojem djelu: „Physikalisch-politische Reise aus den Dinarischen durch die Julischen, Carnischen, Rhätischen in die Norischen Alpen im Jahre 1781 und 1783 unternommen (2 Theile, Leipzig 1785.) pripovijeda Hacquet u prvoj svesci na str. 55–56 ovo: In der Mitte des Berges (Snježnik, Platek) fand ich ein Blockhaus mit einem Commando, wider die Räuber gestellt. Da ich nun einige Stunden tiefer kam, erreichte ich ein kleines Dorf, welches Persid (Prezid), oder so viel, als bey der Mauer heisst; als ich mich umsah, warum es diesen Namen führte, so fand ich noch die Überbleibsel einer dicken Mauer, welche zwar schon meistens unter der Erde liegt, aber doch die ganze hier im hohen Gebirge vorfindige Enge zuschliesst. Nach alten Urkunden weiss man, dass sie hier von den Römern gegen die Illirier aufgeführt worden, um sich den Einfällen zu widersetzen.“

Opise pisaca 17. i 18. stoljeća dopunjuju neki najnoviji spisatelji o onim krajevima. D. Hirc govori o rečenom zidu u dva svoja djela. U knjizi „Hrvatsko primorje“ piše na strani 34. ovako: „Na Rijeci vide se i sada u ulici iza gradskoga tornja ostanci vratâ, koja mnogi drži za slavoluk cara Klaudija II. Još su u okolini i ostanci ogromna zida, što se je od Rijeke vukao uzduž Rječine na Lopaču, odavle na Jelenje (gdje mu se i danas ostanci vide), pak se onda spuštao k ovom mjestu, protežući se dalje prema Klani, odkuda skreće u Kranjsku sve do Nanosa. Na Grobničkom polju, a nedaleko od Podkilovca duboki je klanac Bukovo. Ovdje je taj zid još jedan metar visok i lijepo se vidi, kako se sa lijevoga vrha spušta i na desni prelazi.“ U drugoj knjizi svojoj s nadpisom „Gorski kotar“ dopunjuje D. Hirc na str. 123. svoj opis ovako: „I Prezid je Hacquet posjetio, — zanimalo ga znati, odkuda mjestu ime; i tako razpitujući kraj, našao je još ostanke debeloga zida, koji je nekoč u gori zatvarao klanac. To su ostanci onoga zida, što se od Rijeke vukao uzduž Rječine na Jelenje, protežući se prema Klani u Istri, odkud je išao na Prezid, a odavle u Kranjsku do Nanosa. Pada naročito u oči u klancima, gudurama i ponikvama, a možda je tu i tamo imao i vrata, jer ima poviše Grobničkoga polja u planini jedno mjesto, koje i danas narod zove „Željezna vrata.“

Najizdašniji opis staroga zida sastavio je G. Kobler u talijanskom djelu svojem: *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume* (Fiume 1896). U prvom svezku na strani 25. imade posebno poglavlje „Il Vallo romano presso Fiume,“ gdje no pisac o starinskom zidu piše po prilici ovako:

„Penjući se iz Rijeke na Kalvariju vidjeti ćeš od druge kapelice prema gore s desne strane skalina u dugom nizu ostatke neke stare zidine, koja je debela 5', a slabo visoka. Sastoji za pravo od dva naposredna zida mortom građena, svaki je debeo oko 1½', a sredina između njih zatrpana je kamenjem (većim i manjim) bez morta.“

„Iza tri križa, od vrška Kalvarije, nastavlja se zidina prema kolnomu putu sv. Luke, te se je u ovom odsjeku oko godine 1848. vidjelo obilatijih tragova: visina od 10' i jedna mortom zidana pačetvorina, koja se je onda činila

kao temelj neke porušene kućarice. No tih obilatijih ostataka nestalo je sada, jer su ih seljaci upotrebili za gradnju svojih kuća.“

„Na rečenom kolnom putu viđevao se je tada duž ovoga zida podor neke male posvođene zgradice, kojoj je bio ulaz s nutarnje strane zidine, dok je opet prozor imala prema obronku, gdje joj je bila vanjska strana. Tako smještena zgradica možebiti da je bila zaklonište jedne straže (stražarnica).“

„Odavle se nastavljaju tragovi (zidine) prema sjeveru uz put, koji vodi do sv. Katarine, pak sve do vrška brijega, što no se uzdiže više tvornice papira. I u tom se je pravcu viđevalo oko godine 1848. dosta znatnih ostataka, (naime) komad zida visok oko 20', koji bi poslije porušen poradi potreba seljaka; pripovijeda se pače, da su u nekom blizom podzemlju našli starih oklopa, koje su onda prodali kao staro željezo.“

„S ovoga vrha pak do brda Lubanj nema tragova; poslije ukazuju se doduše opet tragovi, ali neznatni, od vrha Lubanj do Lopače i do same Rječine; iza toga vide se bolje sačuvani s one strane vode (Rječine) sve do sela Jelenja, gdje imade nekoliko kuća prislonjenih na tu zidinu.“

„Od Jelenja do sela Podkilovac na obronku brijega, što no se diže nad poljem (Grobničkim), koje je nekad bilo jezero, nalaze se samo fundamenti zidina u visini samoga polja, zatim dvije pačetvorine, nalike na onu na Kalvariji, koje su možebiti bile temelji za kule stražarnice.“

„Uzpinjući se dalje od Podkilovca na brdo vidi se komad slične zidine, visoke malo stopa. Tu je zidina prosječena stazom, te se stoga lijepo razpoznaje nutarnja konstrukcija njezina: zidovi s oba kraja, građeni cementom, a sredina izpunjena kamenjem. Što se nastavka zidine tiče, seljaci pripovijedaju, da joj se nalazi tragova između Siljevice i Trstenika uz liniju, koja dijeli gospoštiju grobničku od Kranjske.“

*

Koliko se iz svih starijih i novijih opisa može razabrati, stari rimski zid od Rijeke do Prezida prilično se sudara s današnjom političkom međom kraljevine Hrvatske (modruško-riječke županije) prema Istri i Kranjskoj. To potvrđuje nekako i jedna stara listina, u kojoj se potanko opisuju međe stare vinodolske župe prema zapadu i sjeverozapadu.

Rečena je listina, koju je tobože kralj Bela IV. god. 1260. izdao u Dobri knezovima Frankopanima, i kojom im potvrdio župu Vinodol i ustanovio njezine granice prema zapadu, nedvojbeno je patvorina, valjda iz XV. stoljeća, ali sam opis granica Vinodola odgovara istini. Isprava je jamačno i patvorena samo za to, da se faktično postojećim granicama podade neka posveta starine. A da su Frankopani u XV. stoljeću zaista držali današnji gorski kotar, svjedoči nam druga nesumljiva isprava od godine 1481., u kojoj se „Morawicza, Dehnycze (Delnice), Loqua, Brood, ... Verbowzko“ spominju uz Grobnik kao državina njihova.¹

¹ Tkalčić, Mon. civit. Zagrabiae, II. p. 406.

U pomenutoj dakle povelji, izdanoj tobože g. 1260., čitamo ovo: „Cuius (loci Vinodol) confinia ad Tramontanam, imprimis est fluvius et locus Rika in monte maris incipiendo; et nostra libera aqua Richina, usque ponticulum penes Prohovo (Grohovo). Trans aquam, prima meta est in uno lapide, in quo est littera A meta, et aqua sequitur libera. Quae aqua ex monte nostro Grobnicensi et confinio scaturit. Murus supra inchoatur in Jilievicheh (Ilovik?, Jelenje?), qui dicitur Prezum, murus in piscina ad Praputische, ex illa parte Terstenik. Locus autem Terstenik manet noster et integer. Ex Praputische ad Kupin kamen, a Kupin kamen ad Lisen kamen; a Lisen kamen ad bella vada (Bela voda?) in valle Papruthio. A valle paprutrio ad montem Berinschek, a monte Berinschek ad Gromache, a Gromache ad Brezidin (Prezid) Babinopolie (Babino polje, Babenfeld). Haec sunt vera confinia a monte maris usque Babinopolie.“¹

Međa dakle Vinodola prema zapadu sudara se od Rijeke do Trstenika gotovo posve sa starim zidom, kako ga opisuju stariji i noviji spisatelji; pače pri opisu granica vinodolskih spominje se u povelji dva put i sam zid (murus), jedan put kod Prezuma, a drugi put u ribnjaku pri Praputišću. Nema stoga gotovo ni najmanje sumnje, da se i dalja granica Vinodola od Trstenika do Prezida i Babinog polja podudara s pravcem staroga zida. Prema tomu tekao je stari zid od Trstenika k sjeveru najprije do Kupina kamena i Lisen kamena; onda k Beloj vodi (na karti austrijskoga generalnoga štopa na međi hrvatsko-kranjskoj); napokon je zid prolazio kraj ovih danas još poznatih točaka na granici hrvatsko-kranjskoj: Paprotna draga (782 m.), brdo Berinšek (1169 m.), i onda kraj nekakve gromače (Steinhaufen, Trümmerhaufen) između Babinog polja i Prezida. Prema svemu tomu možemo si svoriti ovu sliku staroga zida:

Stara zidina tekla je u glavnom uzduž današnje političke granice hrvatske kraljevine prema kotaru grada Rijeke, Istri i Kranjskoj. Zidina započinjala je u moru kod Rijeke, a svršavala je kod Prezida na sjeveru, te je po tom bila duga nekih 30 kilometara. Najprije je išla od mora do Jelenja uz desnu obalu Rječine, ondje je prelazila rijeku i tekla lijevom obalom njezinom nekako do izvora njezina; poslije je obilazila podnožje kranjskoga Snježnika i ostavljala današnju Hrvatsku negdje kod Prezida. Glavne točke, kraj kojih je zidina išla jesu ove: Jadransko more na desnom ušću Rječine, kula Sokol (danas Jurmanova kuća na uglu via del Corso i via del Fosso na Rijeci), brdo Kalvarija, brdo sv. Katarine, brdo Lubanj, Lopača, selo Jelenje, Podkilovac, klanac Bukovo, selo Studena (Klana), Željezna vrata, brdo Trstenik, brdo Prisjek (Prisjeka), brdo Bačva, današnja tromeđa hrvatsko-istarsko-kranjska, Kupin kamen, Lisen kamen, Paprotna draga, Bela voda, brdo Berinšek, i napokon Gromače između Babinog polja i Prezida.

Potanja mjesna istraživanja iznijet će na vidjelo, da li je ta stara zidina tekla suvislo, ili je bila isprekidana. Što se danas znade, bila je različite visine; najviša poznata visina iznosi 20'. Jamačno je u dolinama i klancima bila viša

¹ Kercselich B. A., De regnis Dalmatiae Croatiae Slavoniae notitiae praeliminares, p. 196.

nego li na teže pristupnim brdskim vrhuncima. Široka je bila do 5', te je za pravo bila sastavljena od dva paralelna zida, koji su bili široki po 1½'; šupljina između oba zida (2') bila je izpunjena nabacanim kamenjem. Na nekim mjestima stajale su tik do zida stražarnice, u koje bi se straže zaklanjale. O rasporedu stražarnica (malih kula) nema podataka; samo se znade, da im je tloris bio nalik na pačetvorinu.

*

Tko je tu staru zidinu gradio i kada?

Neima sumnje, da su tu staru zidinu podigli Rimljani. Jednakih i sličnih zidina imade još više u susjednoj Kranjskoj i Istri, a od svih je najpoznatija „Ajdovski zid“ (poganski zid) između Vrhnikе (Nauportus) i Logateca (Longaticum) u Kranjskoj, podignut za obranu rimske ceste, koja je vodila iz Emone (Ljubljane) u Aquileiu (Oglej) i u Italiju. Ajdovski zid proučili su potanko Anton von Premerstein i Simon Rutar, te su svoje rezultate priopćili u raspravi: *Römische Strassen und Befestigungen in Krain* (Wien 1899). Oni pišu o „Ajdovskom zidu“ na str. 13. ovako:

„Antikna zidina, koja je duga po prilici 10 km., i koje je fronta obrnuta bila prema Nauportu (Vrhniki), prikazuje se u svojim najbolje sačuvanim čestim kao 3 m. široki i 1 m. visoki kameni nasip; građena je od kamenja, koje je lomljeno na licu mjesta, i koje je ispunjeno cementnim vapnom iz okoliša i pijeskom, izvađenim iz Male Ljubljance. Na 45 mjesta hvataju se zidine traversama slični primeci, kojima su stranice duge nekih 6 m.; ti se primeci (prigradnje) nizu bez iznimke duž južne, dotično istočne fronte zidine, te bi — sudeći po udubinama u svakom primetku — mogli biti ostaci kula. Na početku zidine u šumi više Vrda stoji ugalna kula; 40—45 koraka dalje prema jugozapadu nalazi se druga, zatim dalje nekako u jednakom razmaku treća. Inače su kule udaljene jedna od druge u opće 110 do 150 koraka. Na duljim prugama nema međutim nikakvih kula; ali tu je zidina uslijed toga, što je tlo ili kultivirano ili se pretvorilo u krš, u tako lošem stanju, da joj se i pravac jedva raspoznati može. Niže Špikelja nađen bi željezni lanac; da se je našlo željeznih stvari, spominje Klun...“¹

Opis „Ajdovskoga zida“ gotovo se u svemu podudara s opisom našega zida od Rijeke do Prezida, te stoga nema nikakve sumnje, da su oba građena nekako u isto vrijeme, i od istoga naroda, naime od Rimljana. Svrha pako jednoga i drugoga zida, kao i drugih utvrda i zidova u Kranjskoj i jednom dijelu Istre bila je nedvojbeno ta, da brane i zaštićuju Italiju od provala barbarskih naroda budi iz Pannonije budi iz Dalmacije. „Ajdovski zid“ imao je braniti rimsku cestu iz Emone u Aquileiu, — a naš zid od Rijeke do Prezida imao je zadaću, da štiti cestu rimsku, koja je vodila iz Dalmacije kraj Senja

¹ U glavnom se slaže s ovim opisom A. Müllner, koji je kranjske zidove potanko proučio, u svojem članku „Der röm. Limes in

den italischen Grenzgebirgen,“ *Argo VIII* (1900) br. 11—12, *IX* (1901) br. 1—2.

(Senia), Novoga (Volcera), Crikvenice (Ad turres) i Trsata (Tarsatica), današnjom sjevernom Istrom (Tituli, Malum) u Trst (Tergeste) i onda u Oglej (Aquileia). Naš zid rastavljao je mjesta Tarsatica i Malum, a sama cesta ili možda koji ogranak njezin sjekao je zid na onom mjestu, koji se i danas još zove „Željezna vrata.“

Utvrde dakle na međi Pannonije i Dalmacije prema Italiji imale su u prvom redu zadaću, da štite potonju zemlju od navala barbarskih naroda. U mirno doba stajale su tu straže, koje su bdile oko javne sigurnosti i progonile hajduke. Čini se, da je prvi te zidove, kule i tvrđinje stao podizati car Augustus za rata pannonsko-dalmatinskoga godina 6—9 po Is. Kasnije biše u I. i II. stoljeću utvrde zanemarene; tek nakon provale Markomanna i Kvada god. 166. stali su Rimljani stare obnavljati i nove podizati. Po drugi put dao je stare zidine (τὸ . . . τείχος παλαιόν) popraviti usurpator Magnentius godine 351. Iza njega utvrđivao ih je god. 388. Andragathes, vojvoda usurpatora Maxima. Za daljih bojeva do pobjede cara Theodosija na rijeci Frigidu (6. rujna 394.) biše utvrde i zidine u tim krajevima od najveće česti razrušene, te se nijesu više ni popravljale. Za potonjih provala barbarskih naroda (Alarik sa zapadnim Gotima 403, Attila sa Hunima 452, Teodorik s istočnim Gotima 489) bili su zidovi i utvrde ne samo posve razvaljene, nego ih nije u opće nitko više ni branio.¹

*

Imade li tragova sličnim zidinama u ostaloj Hrvatskoj?

Čini se, da je još jedan zid bio između Senja i Karlobaga, a protezao se je od Jablanca na moru u nutarnju zemlju nekih 10 km. pravcem od zapada prema istoku. O tom zidu piše Cyjetko Vurster u Vjesniku hrv. društva n. s. IV. str. 231. ovako: „Ne manje zanimiv je opstanak druge građevine starinskoga porijekla u neposrednoj blizini Jablanca. Na prvom brežuljku, sjeverno od opisanoga, nalaze se ostanci staroga, 2—3 m. debeloga suhozida, koji se od vrha brežuljka uspinjućom se kosom proteže prema Velebitu i po njem, u koliko se odozdo vidjeti može, duljinom od kakovih 10 km. Ovaj zid osobito se dobro razabire, kad se polazi iz Jablanca na Rab, te se može pratiti okom do visine od kakovih 800 m., a neprekidan mu je pravac od zapada prema istoku. Prema kazivanju žitelja može se do Apatisanske kose i odavle do Kosinjske doline pratiti, prema čemu mogao bi prolaziti također u blizini onoga međašnoga kamena, otkrivenoga u Lomskoj dulibi. Držim, da u ovom zidu vidimo među onih dvajuh japodskih plemena (Ortoplini et Parentini), kojima međašnji kamen protumačište prošle godine . . .“

Predaja napokon spominje još jedan tobožnji rimski zid u današnjoj Slavoniji. Taj bi se zid nekako podudarao s granicom između gornje i doljne Pannonije (Pannonia superior et inferior), te je tobože tekao od Drave na sjeveru do Save na jugu. O njem piše dr. Pilar Đ. u raspravi „Podravina, Dja-

¹ Premierstein A. und Rutar Simon Römische Strassen und Befestigungen in Krain, pag. 15—17.

kovština i Dilj-gora (Rad jugoslav. akademije, XXXIII. pag. 49) ovako: „Isto tako spomena vrijedan je zid, koji od Drave kod Čadavice teče prema Požegi smijerom južnim 20° istočnim. Na mjestu, gdje je zid nekoč stojao, diže se zemlja, prem neorana, u spodobi niskoga naspā, u kojem je moći u svako vrijeme odlomaka opeke naći. Ljudi nalaze često rimskih novaca, a seljanin Stjepan Valent iz Čadavice pripovijedao mi je, da mu je otac iskopao zemljan ćup (lonac, grnac), koji je u misli, da novaca sadržaje, razbio, ali ne našao nego samih sićušnih kosti, što prilično govori za rimsku dobu. Narod priča o ovom zidu, da je tekao od Drave do Save, pak da su kod Čadavice bila željezna vrata, koja su za vremena turske čuvarije poharana i u baru bačena. Narod još uvijek pokazuje nekadanje mjesto tim vratima, kao i mjesto, gdje su bačena.“

Koliko se međutim razabira iz ovoga opisa Pilarova, čini se, da su tu najvjerojatnije ostaci stare rimske ceste, a ne zida za obranu. Možda je to komad neke ceste, koja je vodila iz pannonske Podravine u Posavinu?

V. Klaić.

PREHISTORIJSKE NASELBINE U OKOLICI ERDUTA.

U dravsko-dunavskoj nizini, Osijeku na istoku, tamo gdje mutna Drava uvire u hladni Dunav, uzdiže se do 100 m. nad morem maleno humlje, koje narod zove Almaškim i Erdutskim brdima. Ovaj kraj, osobito Erdutska brda, bio je naseljen već u drevno prehistorijsko doba. Držim, da neću pogriješiti, ako kažem, da je cio kraj od Sarvaša kod Osijeka pa do Vučedola kod Vukovara, a i dalje do Lovasa u Srijemu bio naseljen u mlađe kamenito doba i da su tadanji žitelji u tom kraju bili na istom kulturnom stepenu, što pokazuju do sada ondje nađene starine i što će bez sumnje budući nalazi još bolje utvrditi¹. Sudeći po prehistorijskim predmetima, nađenim u okolici Erduta, bila je tamo prehistorijska naselbina već u mlađe kamenito doba, a potrajala je i kroz brončanu, halštatsku i latensku periodu. Na vinorodnim humcima, koji se steru uz Dunav od drevne kule Erdutske, koju je sadanji gospodar, hrv.-slav.-dalm. ministar Ervin Cseh de Szentkatalna pretvorio u obiteljsku grobnicu, u kojoj počiva u miru božjem njegova plemenita supruga, poznata hrvatska patriotkinja gospođa Fanika pl. Cseh, rođena Adamović-Čepinska, pa do željezničkog prijevoza na Dunavu imade više prehistorijskih nalazišta: „Staro brdo“ (Ó hegy) ili kako ga narod još zove „Fratrovo brdo“, pak „Mali Varad“ i „Veliki Varad“, dok je u najnovije vrijeme na drugoj strani željezničke pruge prema Dalju obretna prehistorijska naselbina iz tučanoga doba na „Prkosu“. Već prije više godina, kada se je gradila željeznička pruga pokraj Erduta, našlo se je tamo više prehistorijskih žara, koje je građevno željezničko poduzetništvo darovalo arheološkom odjelu narodnoga muzeja i koje je S. Ljubić objelodanio.² Sve moje nastojanje, da saznam točno mjesto, gdje su ove žare iskopane, ostalo je do sada bez uspjeha.

U novije doba u Erdutu obretni predmeti nađeni su slučajno prigodom rigolovanja zemljišta za vinograde, pa kako se sam vlasnik Erduta zanima za starine, to su po njegovoj odredbi nađeni predmeti sakupljeni i u posebnoj zbirici pohranjeni, samo je žaliti, da nijesu zabilježeni potanji podaci o samom iskapanju, položaju predmeta u zemlji i t. d. Što nije učinjeno do sada, učinit će se sigurno u buduće, jer će se još nekoja zemljišta rigolovati, a nema sumnje, da će se i tamo naći starina, što pokazuju na površini nalazeće se rbine i ulomci posuda i

¹ Isporedi Dr. M. Hoernes Funde verschiedener Alterstufen aus dem westlichen Syrmien (Mittheilungen der prähist. Commission der kais. Akademie der Wissenschaften I. B. N. 5. Wien 1900.).

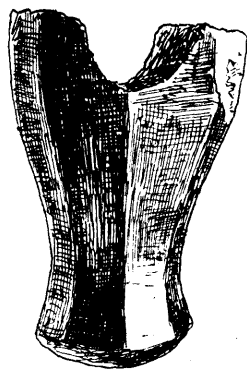
² Ljubić Popis predmeta iz predhist. dobe. Zagreb 1870. — Ljubić Popis ark. odj. n. z. muzeja. Odsjek I. sv. 1. str. 50.—52 tabla VI. Sada u muzejskom inventaru br. 1510.—1516.

kosti. Po pripovijedanju vlastelinskoga upravitelja g. Scheina sva je zemlja na spomenutim humcima u dubljini od 0·50—0·75 m. ispremiješana pepelom i ugljenom, pa je izvan svake sumnje, da je tamo bila velika naselbina, koja je svoje pokojnike spaljivala, a njihov pepeo i izgorene kosti u žarama sahranjivala, što potvrđuju nađeni predmeti. Budući da se nije sistematički iskapalo, nije mi moguće iskopane predmete ni sistematički razvrstati i opisati, nego ću ih ovdje nabrojiti po nalazištima, po dobi i po materijalu.

A. Naselbina Veliki Varad.

Velika većina predmeta prehistorijskoga doba iz okolice erdutske nađena je prigodom rigolovanja zemljišta za vinograde na humku Veliki Varad zvanom. Veliki Varad se proteže od Maloga Varada uz Dunav prema željezničkoj pruzi, a od Maloga Varada dijeli ga dolina, za koju držim, da je ljudskom rukom iskopani veliki šanac. Po pripovijedanju samoga preuzv. gosp. ministra Cseha, koji mi je već prije tri godine sam pokazao nalazišta i po kazivanju vlastelinskoga upravitelja g. Scheina, koji mi je ljetos tumačem bio, bili su predmeti na Velikom Varadu iskopani većinom u dubljini od 0·75 m. Predmeti su iz kamena, jelenjih rogova, pečene zemlje i iz željeza. Zemljište je na Velikom Varadu osobito plodno, jer je svuda izmiješano pepelom i paljevinom.

I. Predmeti iz mlađega kamenitoga doba.

Sl. 124. Ulomak čekića od kamena. Iz Erduta.
²/₃ nar. vel.

a) Predmeti iz kamena. 1. Ulomak kamenitoga čekića iz ugladenoga serpentina; gornja strana i obadvije pobočne strane razdijeljene su bridovima u dvije plohe, dok se doljnja strana sastoji iz jedne glatke plohe. Prelomljen je na luknji, a mjeri u duljini 0·065 m. (sl. 124). 2. Ulomak kamenitoga čekića iz ugladenoga serpentina, obloga oblika, također na luknji prelomljen, duljina 0·065; stražnji dio je uporabom oštećen.

b) Predmeti iz jelenjih rogova. Nađeno je više komada jelenjih rogova, ali samo na nekima se opaža, da ih je ljudska ruka priređivala bud za oružje, bud za orude. 1. Komad jelenjega roga dug 0·14 m., na obadva kraja odrezan i skroz probušen¹ 2. Šiljak jelenjega paroška na vrhu ugladen, prošupljen, da se može nataknuti na držalo, dug 0·09; mogao je rabiti kao svrdlo. 3. Jelenov parožak na vrhu zašiljen; po svoj prilici je služio kao svrdlo, dug 0·24 m.² 4. Jelenji parožak na vrhu zašiljen, dug 0·23 m.; rabio valjda također kao svrdlo³ 5. Pri korijenu odrezan jelenji parožak, dug 0·28 m., na vršku ugladen, služio valjda za bušenje. 6. Jelenji parožak na vrhu zašiljen i ugladen; služio za bušenje, doljnji dio na oba kraja odrezan, šiljak mjeri 0·13 m. 7. Tri komada jelenjih parožaka, na kojima se razpoznaju tragovi ljudskoga rada, ali nije lako odrediti zašto su mogli rabiti.

c) Predmeti iz pečene zemlje. α Posude. 1. Ornamentovana posuda sa ornamentovanom ručicom, na najvećem objemu četiri skoro na jednako razmaknuta geometrijska ornamenta sa uloženom bijelom zemljom, kao što je i ornament na ručici sa uloženom zemljom,

¹ Isporedi dr. J. Brunšmid: Naselbina bron-sanoga doba kod Novoga grada na Savi sl. 32. br. 7. Vjesnik n. s. IV str. 47.

² Brunšmid o. c. sl. 32. br. 5.

³ Brunšmid o. c. sl. 32. br. 6.

osim toga je ispod gornjega ruba u okolo vijenac; visina 0 075 m. (sl. 125., 8). 2. Posuda po obliku kao br. 1. ali veća; odbijena ručka i komad gornjega dijela, sredinom u okolo ornamenat geometrijski sa uloženom bijelom zemljom, na gornjem rubu u okolo vijenac; visina 0 105 m. 3. Malena ornamentovana posudica sa dvije probušene bočkice, od kojih jedna odbijena, jer je

Sl. 125. Zemljano posuđe iz Erduta. $\frac{1}{8}$ nar. vel.

posudica na jednoj strani oštećena; vis. 0 04 m. (sl. 126.). 4. Zemljana siva žara sa tri malene bočkice, visina 0 23 m., promjer dna 0 14 m., najveći objem 0 76 m., objem gore 0 35 m., promjer gore 0 11 m., (isp. Ljubić: Popis I. 1. tab. VI. br 13.). 5. Siva žara po obliku kao br. 4. ali bez bočkica, postrance i na gornjem rubu oštećena, visina 0 23 m. 6. Siva žara sa ručkom, cijela, visina 0 15 m. (sl. 124. 5.). 7. Običan prost lonac sa četiri bočke, neoštećen bez ručica, visina

0·15 m., promjer dna 0·07 m., najveći objem 0·42 m., objem gore 0·39 m., promjer gore 0·12 m. 8. Običan surov lonac, oštećen, visina 0·12 m., promjer dna 0·08 m., najveći objem 0·58 m., objem gore 0·56 m., promjer gore 0·17 m. (isp. Ljubić XXXIV. 7.). 9. Običan lonac sa jednom ručkom, visina 0·22 m., promjer dna 0·08 m., najveći objem 0·64 m., objem gore 0·36 m., promjer gore 0·12., neoštećen ali malo nakrivo građen (isp. Ljubić VI. 13.). 10. Običan lonac, visina 0·20 m., promjer dna 0·10 m., najveći objem 0·65 m., objem gore 0·50 m., promjer gore 0·15 m.; u loncu bilo spaljenih kosti izmiješanih sa spaljenom zemljom (isp. Ljubić XXXIV. 4.). 11. Crn lončić, surovo gradjen, visina 0·145 m., promjer dna 0·06 m., najveći objem 0·43 m., objem gore 0·25 m., promjer gore 0·07 m., gornji rub oštećen (glede oblika isp. Ljubić XXXIV. 4.). 12. Malen lončić, surove radnje, vis. 0·10 m., promjer dna 0·04 m., najveći objem 0·35 m., promjer gore 0·06 m., oštećen (isp. Ljubić XXXIV. 14.). 13. Lončić surove radnje, vis. 0·095 m., promjer dna 0·06 m., najveći objem 0·33 m., objem gore 0·28 m., promjer gore 0·085 m. (isp. Ljubić XXXIV 4.). 14. Lončić surove radnje, po obliku naličan br. 13., vis. 0·09 m., promjer dna 0·045 m., najveći objem 0·28 m., objem gore 0·195 m., promjer gore 0·06 m. 15. Bolje pečena crna posuda, u gornjem dijelu znatno oštećena, vis. 0·09 m., promjer dna 0·05 m., najveći objem 0·36 m.; imala je ručku, koja je kod kopanja odbijena. 16. Oštećena crna posuda kao broj 15. promjer dna 0·05., najveći objem 0·36 m.; ručka odbita. 18. Maleni crni lončić sa ručicom, vis. 0·05 m., promjer dna 0·035 m., najveći objem 0·17 m., objem gore 0·15 m., promjer gore 0·045 m. 19. Malena posuda iz pečene zemlje, vis. 0·07 m., promjer dna 0·05 m., najveći objem 0·26 m., objem gore 0·15 m., promjer zjala 0·04 m., urešena u okolo najveće izbočine kosim crtkama. 20. Malen lončić, surovo radjen, sa sitastim dnom, vis. 0·09 m., promjer dna 0·027 m., najveći objem 0·18 m., gornji rub oštećen, promjer zjala 0·015 m. 21. Malena zdjelica, u gornjem dijelu eliptična oblika, ručica odbita, u dno utisnuta luknja više postrance nego u sredini, vis. 0·035 m., promjer dna 0·03 m., promjeri zjala

Sl. 126. Neolitička zemljana posudica iz Erduta. Nar. vel.

0·065 m. i 0·05 m. (Isporedi dr. Brunšmid o. c. str. 54. sl. 47. tom razlikom, da je u ove posudice bila ručka na duljoj strani). 22. Zemljana čaška cilindričnog oblika sa dvije neznatne probušene bočkice na gornjem rubu, vis. 0·075 m., promjer dna 0·035 m., promjer zjala 0·03 m. 23. Ornamentovana ručka veće posude, mjeri u duljinu 0·05 m., promjer šupljine 0·03 m. (glede oblika i ornamentike i radnje isporodi dr. M. Hoernes o. c. str. 269. sl. 5.).

β Tkalacki utezi. 1. Utez iz pečene zemlje, težak 5·20 kg., promjer dna 0·14 m., objem dole 0·50 m., objem u sredini 0·44 m., promjer gore 0·04 m., visina 0·26 m., na vrhu znak +, luknja od vrha dolje 0·09 m. (glede oblika isp. Ljubić: Popis VII. 7.). 2. Utez iz pečene zemlje oblika piramide, težak 2·60 kg., promjeri dna 0·12 m. i 0·10 m., promjeri gore 0·06 m. i 0·05 m., visina 0·17 m., luknja od vrha daleko 0·04 m. (glede oblika isp. Ljubić VII. 8.). Osim toga još 17 manjih uteza, koji oblikom naliče onomu pod br. 2.

γ Inipredmeti. 1. Zemljani mosur neprobušen, dugačak 0·04 m., promjer strana 0·03 m., objem u sredini 0·07 m. 2. Više zemljanih prešljena i ribarskih uteza različite veličine i oblika (Vidi Ljubić: Popis VII. 9., 10., 12. i 13. i dr. Brunšmid o. c. str. 55. sl. 50—52). 3. Dva ulomka žrvnja iz kamena pješčenjaka sa 1·60 kg. teškim kamenom, kojim se je dropilo žito. 4. Pakruglja iz čvrste pečene zemlje, najveći objem 0·145 m.

II. Predmeti tučanoga doba.

Posude. 1. Zemljana posuda (sl. 125., 2) urešena crtama, sa dvije ručke, od kojih je jedna odbita i četiri bradavice (bočke), od kojih jedna manjka, donji dio posude je okrugao, a gornji je koničko-eliptičnoga oblika, promjer dna 0·05 m. najveći objem 0·49 m., objem gore 0·32 m., promjeri zjala 0·12 m. i 0·07., visina 0·14 m.; na jednoj strani kod iskapanja oštećena. U prehistorijskoj zbirci arheol. odjela narodnoga muzeja nalaze se dvije posude iskopane u

vinogradu g. dra Laudenbacha u Vukovaru, koje su ovoj po obliku i po radnji i po ornamentima nalike. 2. Zemljana posuda sa jednom ručkom (sl. 125., 4), u donjem većem dijelu urešena rebrima, gornji dio se prema vrhu sužuje, te je pri dnu i ispod gornjeg ruba urešen kružnicama, gornji rub malo oštećen, promjer dna 0 08 m. najveći objem 0 665 m., objem gore 0 29 m., promjer gore 0 095 m., visina 0 18 m. 3. Zemljana posuda sa jednom ručkom, po obliku i radnji kao br. 2 samo nešto manja, vis. 0 15 m., promjer dna 0 06 m., najveći objem 0 52 m., objem gore 0 26 m., promjer gore 0 08 m. 4. Zemljani lonac sa otkinutom rukom. u gornjem dijelu oštećen, a u doljnjem prugama prema dole tekućim urešen, vis. 0 18 m., promjer dna 0 06 m., najveći objem 0 56 m. 5. Zemljana siva posuda sa jednom ručkom, koja je prigodom kopanja odbita, sredinom t. j. između donjeg i gornjeg dijela urešena vijencem iz dva reda točkica, a ispod vijenca prugama prema dolje tekućim, u gornjem dijelu oštećen, vis. 0 19 m., promjer dna 0 07 m., najveći objem 0 65 m., objem gore 0 36 m., promjer gore 0 11 m. (glede oblika isp. Ljubić XXXIV. 14) 6. Zemljana posuda, gore oštećena, urešena žlijebovima, koji teku od sredine prema dnu, vis. 0 14 m., promjer dna 0 07, najveći objem 0 50 m., objem gore 0 34 m., promjer gore 0 10 m. (glede oblika isp. Ljubić XXXIV. 7) 7. Zemljana posuda (sl. 125., 1) sa oštećenom ručkom, u donjem dijelu urešena žlijebovima,¹ na dnu mala utisnuta luknja sa promjerom 0 015 m., vis. 0 09 m., promjer dna 0 08 m. najveći objem 0 60 m., objem gore 0 42 m., promjer gore 0 13 m. 8. Zemljana posuda sa jednom ručkom, po obliku, radnji i uresu kao br. 7., vis. 0 17 m., promjer dna 0 09 m., najveći objem 0 84 m., objem gore 0 56 m., promjer gore 0 17 m. 9. Malena posuda sa jednom ručkom odbitom kod iskapanja, po obliku, radnji i uresu kao br. 7., u dnu na sredini utisnuta luknja, vis. 0 08 m., promjer dna 0 035 m., najveći objem 0 34 m., objem gore 0 24 m., promjer gore 0 085 m. 10. Zemljana posuda sa jednom ručkom odbitom kod iskapanja, bila puna zemlje izmiješane pepelom i izgorenim kostima, vis. 0 075 m., promjer dna 0 04 m., najveći objem 0 38 m., objem gore 0 33 m., zjalo eliptičnog oblika ima promjere 0 11 m. i 0 09 m. 11. Zemljana zdjela crvenkasta, vis. 0 06 m., promjer dna 0 07 m., najveći objem 0 54 m., promjer gore 0 15 m. (isp.: Ljubić XXXIV. 27.). 12. Zemljana zdjelica surove radnje sa drškom, promjer dna 0 05 m., objem gore 0 27 m., promjer gore 0 06 m. 13. Zemljana crvenkasta posuda sa jednom ručkom, odkinutom kod iskapanja, vis. 0 18 m., promjer dna 0 07 m., najveći objem 0 63 m., objem gore 0 33 m., promjer gore 0 105 m. (isp. Ljubić VI. 13.). 14. Zemljani crvenkasti lonac sa četiri bradavice (bočke) na najvećoj izbočini, vis. 0 20 m., promjer dna 0 10 m., najveći objem 0 63 m., objem gore 0 46 m., promjer gore 0 15 m., dno i gornji rub oštećeni. 15. Zemljani crni lonac bolje pečen sa jednom ručkom, koja je kod kopanja odbita, vis. 0 10 m., promjer dna 0 05 m., najveći objem 0 31 m., promjer gore 0 09 m., gore oštećen, (oblikom naliči donekle Ljubić XXXIV. 4.). 16. Zemljana čaša na stalku (sl. 125., 6) sa dva probušena uha, dno stalka je utisnuto i točkama urešeno, rub čaše je urešen vijencem od crtaka, a strane crtama i točkama, vis. 0 08 m., promjer dna 0 05 m., objem gore 0 32 m., promjeri 0 105 m. i 0 09 m. 17. Zemljana posuda sa ručicom (sl. 125., 3), znatno oštećena kod iskapanja, vis. 0 105 m., promjer dna 0 04 m., najveći objem 0 225 m. 18. Velika zemljana žlica sa šupljim drškom (sl. 125., 7); moguće da je rabila za grabljenje rastaljene kovine, pa da je bila nataknuta na držalo iz sirovog drveta, da se tako brzo neupali; promjeri žlice mjere 0 11 m. i 0 10 m., visina 0 045 m., dužina drška 0 055 m., promjer otvora na dršku 0 045 m., žlica sama na jednoj strani oštećena. (isp. dr. M. Much: Die Kupferzeit in Europa und ihr Verhältniss zur Kultur der Indogermanen. II Auflage. Jena 1893. str. 241. sl. 91. „Gusslöffel aus dem Mondsee.“)

III. Predmeti iz la-ténskoga doba.

1. Željezno koplje, rdom vrlo izjedeno, d. 0 345 m., lit sama mjeri 0 19 m., najveća širina 0 04 m., šiljak otkinut, na liti hrptenica na obadvije strane istaknuta. 2. Željezno koplje, rdom vrlo izjedeno, d. 0 30 m., lit sama mjeri 0 23 m., najveća šir. 0 03 m., na obje strane

¹ Ovakovih žlijebovima urešenih posuda nađeno je u Sotinu i u Lovasu u Srijemu; neke se

čuvaju u prehistorijskoj zbirci arheološkoga odjela narodnoga muzeja u Zagrebu.

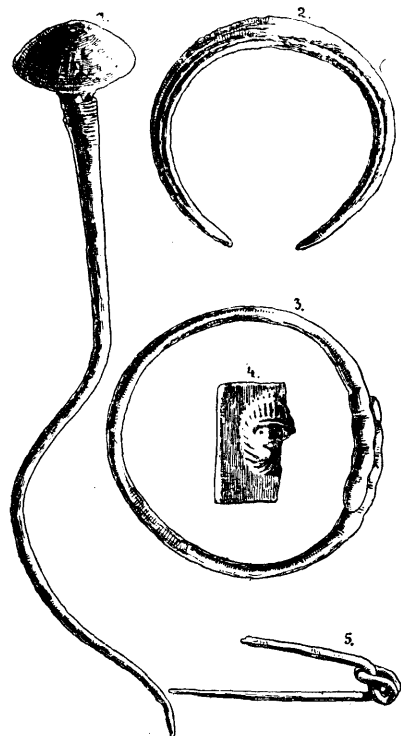
liti hrptenica povisoko istaknuta. 3. Željezni rdom izjedeni tulac za koplje, d. 0·145 m., promjer luknje 0·03 m. 4. Željezna konjska žvala, sastojeca se iz dva komada željeza i dva željezna kolutića, koji imaju promjer od 0·04 m. 5. Komad željeza na jednom kraju sa željeznim kolobarom, koji ima promjer od 0·035 m., a na drugom kraju zavinut; moguće da je dio konjske žvale.

B. Naselbina Staro ili Fratovo brdo.

Nedaleko stare kule erdutske, sada grobnice, nalazi se Staro ili Fratovo brdo, koje je bilo prehistorijsko groblje u halštatskoj periodi, što potvrđuju tamo nađeni tučani prehistorijski predmeti i iskopane spaljene kosti, ali se je na tom mjestu zakapalo i u kasnije doba, jer se je našlo kosti i lubanja, koje bez sumnje potječu iz novijega vremena.

a) Tučani predmeti. 1. i 2. Par dugačkih tučanih ukosnica sa ovelikom glavicom, koja je na vrhu probušena i šuplja, kao što je šuplja u gornjem dijelu i sama igla; promjer glavice 0·03 m. a duljina igle, koja je na dva mjesta svinuta 0·19 m. (Sl. 127., 1.). Po pripovijedanju upravitelja g. Scheina nađene su obadvije ukosnice na jednoj lubanji unakrst tako, da su se križale baš kod gornjega zavoja, ali kako na lubanji, koju mi je g. upravitelj pokazao nema nikakvoga traga tučanom oksidu, a uz to mi se čini lubanja iz novijega doba biti će, da je zamijenio lubanju.

3. i 4. Par otvorenih tučanih narukvica, koje su urešene sa tri pruge i na gornjoj i donjoj strani žlijebom (sl. 127., 2.). Po kazivanju g. upravitelja nađene su obadvije u istom grobu sa gore opisanim ukosnicama.

Sl. 127. Bronsant predmeti iz Erduta.
1/2 nar. vel.

b) Predmeti iz pečenice. 1. Velika crna žara sa dvije ručke, nešto oštećena gore, vis. 0·21 m., promjer dna 0·12 m.; najveći objem 0·80 m., visina 0·21 m; isp. Ljubić XXXIV. 2. Velika zemljana žara po obliku kao br. 1., u gornjem dijelu oštećena, promjer dna 0·10 m. najveći objem 0·80 m. 3. Velika žara sa dvije probušene ručke, znatno oštećena, promjer dna 0·11 m., vis. 0·27 m. 4. Velika žara sa dvije ručke, od kojih jedna odbijena, donji dio znatno oštećen, najveći objem 0·68 m., objem gore 0·38 m., promjer gore 0·12 m. 5. Dno velike posude sa promjerom od 0·14 m. — Osim toga je nađeno 6 lubanja, mnogo kosti i ulomaka različitoga posuda. Neke lubanje i kosti su nedvojbeno iz novijega doba.

C. Naselbina Prkos.

Naselbina Prkos nije istražena; slučajno je izoran lonac sa nekoliko broncanih predmeta iz doba la-tenskoga: 1. Broncana narukvica na oba kraja urešena; jedan kraj ide preko drugoga (sl. 127. 3). 2. Dvije broncane pločice sa izbočenim

ljudskim glavama; moguće da su bile ures na broncanom pojasu (sl. 127., 4.). 3. Igla bronzane fibule, dugačka 0'059 m. (sl. 127., 5.). 4. Igla slične bronzane fibule, dugačka 0'065 m.

Spomenut ću još, da se u okolici erdutskoj i na spomenutim ovdje naselbinama nalazi predmeta iz doba rimskoga, sredovječnoga i turskoga, ali ih za sada ne kanim iznijeti na javu.

Prava slika kulturnoga stanja prehistorijskih naselbina u erdutskoj okolici moći će se tek onda prikazati, kada budu do kraja prekopane i kada bude pretražen još Mali Varad i Prkos, koji će se, kako se nadam, pomnije i točnije pod nadzorom stručnjačkim istražiti.

Konačno mi je dužnost, da se zahvalim preuzv. gosp. hrv.-slav.-dalm. ministru Ervinu pl. Csehu, koji mi je opisane ovdje starine najpripravnije za publikaciju ustupio i vlastelinskom upravitelju g. Scheinu, koji mi je vrlo rado dao neke podatke o samim nalazištima i koji će u buduće točno bilježiti sve okolnosti slučajnih nalaza na vlastelinskom zemljištu.

Jos. Purić.

SPOMENICI GRADA NINA.

2. Stariji arheološki nalazači sve do g. 1852.¹

Važni spomenici Daniellijeve zbirke, što su se našli u Đurovićevom vrtu, stoje u savezu sa onima, koje je Sabljar g. 1852. našao u Gojićevoj kući. Točni položaj Đurovićevoga vrta i kuće, s kojim se bave navedene isprave i iskapanja, biva nam naznačen investituroom od g. 1775, po kojoj je Đurovićev vrtal na jugu graničio s vrtom Mirkovićeovim (poznije Gojićevim), a s tri druge strane javnim putem.² To se slaže na dlaku s položajem današnjega vrta i kuće gosp. Medovića.

Ova je vijest i s toga važna, pošto je u Mirkovićevoj (Gojićevoj) kući, što stoji na uglu među sv. Križem i sv. Antunom opatom,³ te je u katastru od g. 1677. pod br. 126, Sabljar našao god. 1852. Isidin kip i dva napisa. Po tom i Isidin kip, sada u narodnom muzeju u Zagrebu, pripada izvorno istoj skupini, kojoj i kipovi Daniellijeve zbirke. Valjda i u Gojićevom još neistraženom vrtu bude spomenika i ostataka javnih zgrada, što stoje u savezu sa Đurovićevim i Daniellijevim nalazačima.

U Medovićeovom vrtu je po svoj prilici bio Augusteum, te toj zgradi pripada baza od bijelog kamena 0·86 m. u promjeru a 0·36 m. visoka, što rabi krunom zdenca.

Završujemo ovaj iscrpivi pregled starijih ninskih nalazača obaviješću preč. gosp. nadžupnika ninskoga P. Zanchi-ja. Kada se je god. 1843., mijenjao pločnik u nadžupskoj crkvi sv. Anselma, pod pločnikom otkrilo se je grobova, što su sizali u dubinu od 1·00—1·50 m. Kod glavnoga žrtvenika, i to do vrata sakristije na sjevernoj strani, ispod tih grobova, naišlo se na starinske zidove, i u jednom od istih na vrata. Onda se je cijenilo, da bi to bila vrata stare kripte ili valjda kakove još starije rimske zgrade. Kao što ćemo kašnje vidjeti, to su ostaci starije sredovječne ili rimske zgrade, što je stojala pod baptisterijem sv. Ivana Krstitelja.

¹ Nastavak članka u „Vjesniku“ N. s. IV str. 156—171.

² Nota delli terreni per il Signor Giuseppe Giurovich — — Item una muraccia con orto in questa città fra li seguenti confini da garbin, maistro, borra strada publica, e da sirocco ortaglie Mircouich.“ 28. Maggio 1775. Mandano parte li magnifici signori consi-

glieri, che attesa la supplica di Giuseppe Giurovich sia inuestito per se eredi — — nelle terre descritte. — — Consiliorum Nonae Lib. II, 1742—1779, fo 129 i d. C. k. namjesnički arhiv u Zadru, Ninski ostsjek.

³ Tloris grada Nina. Vjesnik hrv. arh. dr. N. S. IV, 164., br. 133 sv. Križ, a br. 122 sv. Antun opat.

3. Opis spomenika uz pokušajna iskapanja 1895—7. godine.

Ninjani sami i seljaci ninskoga varoša Klanica, obrađujući svoja polja u bližnjoj gradskoj okolici, češće otkriše starina, pretežno u grobovima. Sadržine grobova, većinom dakako nesustavno izvađene, dospješe djelomice u zadarski muzej sv. Donata, a djelomice u zbirku ninskoga veleposjednika g. M. Medovića u Zadru, od koje je jedan dio sada također pohranjen u muzeju sv. Donata u posebnom ormaru. Sadržaje glinene i staklene posude. Nekoliko predmeta je kroz privatne ruke otputovalo u inozemstvo.

Na predlog pokojnoga konservatora spomenika nadzornika Glavinića počelo se je državnim srestvima istraživati ninske spomenike, te je provedeno i nekoliko pokušajnih iskapanja godina 1895—97. Međutim je na državne troškove bila popravljen crkva sv. Nikole u Prahuljama, djelomice srušena, što se već bijaše nagnula, da se u gomilu pretvori. A posrijed Nina starodavna crkvice sv. Križa bijaše još u opasnijem stanju. Zanimanjem konservatora savj. Tamina c. k. bečko središnje povjerenstvo je i ovu crkvicu dalo obnoviti, te su dan danas obije cjelovite. To su dva ponajbolje sačuvana ninska spomenika, s kojima je skupčana ne samo hrvatska povjest Nina, nego i najstarijega doba narodne povjesnice.

Nekim od pokusnih iskapanja prisustvovahu razni članovi arheološko-epigrafskoga seminara pri bečkom sveučilištu, poimence gosp. Schwarz i prof. Dr. P. Sticotti, koji je točno vodio dnevnik iskapanja u njegovoj prisutnosti izvedenih, te nađene predmete otpremio u zadarski muzej sv. Donata.

Kako su pokušajna istraživanja bila poglavito vođena s naumom, da se obogati muzej sv. Donata, to su i nađeni predmeti porazređeni bili po vrstama: napisi među ostale rimske napise; novci među novce, predmeti stakleni među stakla, a glineni među glinene. Samo sadržine od trijestak po prilici grobova u zadnje doba našasta, sačuvane su na okupu. Pri opisu u gradu opstojehih spomenika spomenut ćemo i uspjeh provedenih iskapanja, a na koncu pružit ćemo pregled nahodajaja manjih predmeta.

Nin nije još svestrano obrađen, premda su se osim starijih kao Farlata, Fortisa itd. i noviji pisci barem nuzgredice dotakli ninskih spomenika, kao Eitelberger,¹ Jackson,² te katkada i spljetski „Bullettino“ i „Starohrvatska Prosvjeta.“ Bianchijevo djelo, što se također opsežno bavi Ninom³, s kritičnoga gledišta zaostaje, te nije sveder pouzdano; temeljitije su bilješke prof. Benevenije na osnovi tiskanoga već gradiva.⁴

¹ Die mittelalt. Kunstdenkmale Dalmatiens, 1884., str. 166 i d. Po Eitelbergeru je spomenio ninske spomenike i V. Ranjina u „Hrvatskoj Vili“, kao i Bulić, Hrvatski spom. u Kninskoj okolici, str. 36 i d.

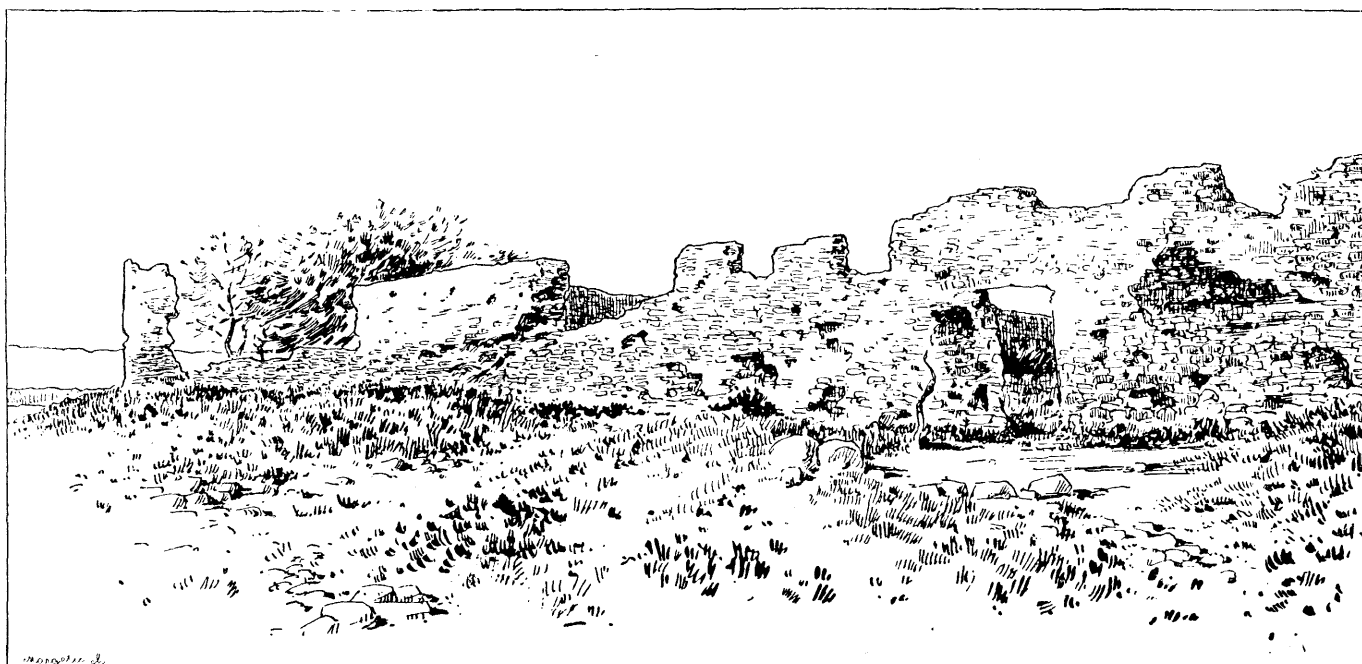
² Dalmatia the Quarnero, Oxford 1887, I, str. 338 i d. uz kratki povjesni pregled.

³ Zara cristiana, 1880, str. 183 i d.

⁴ Benevenia, Contributo alla storia di Nona, podlistak „Il Dalmata“ 1885 br. 94—6, 98—100; 1886, 1—6, 8—10; 12—16, 18.

A. Gradske utvrde.

Nin je ratovanjem češće postradao, najskoli od g. 1500 unaprijed. Po nalogu mletačke vlade Nin je bio od samih građana zapaljen g. 1646., te iz luke bombardovan. Gradski bedemi su tako pretvoreni bili u podrtine, koje su za obnovljenja g. 1673. bile javnim kamenolomom, kao što sve do naših dana. Ipak su se gradska vrata i miri, većim dijelom dakako u lošem stanju održali. Tako sa zapadne strane još strši visoko podrtina gradskoga kaštela i platno mira do

Sl. 128. Sredovječni gradski miri u Ninu u Dalmaciji, dio od Kaštela do sv. Marija.

kule Kandije Male (sl. 128). Na tlorisu grada smo označili debljom crtom još vidljive gradske mire (Vjesnik IV 164.).

Kako su gradski miri većim dijelom na podlozi starorimskih, tako se tragovi ovih na nekoliko mjesta vide. Poimence od Donjih Vrata k istoku i od Gornjih Vrata k sjeveru. Gornji dio platna s kruništem inače je starijega sredovječnoga doba. Osim Donjih i Gornjih Vrata još su vidiva Vrata od Kaštela na sredini zapadne stranice spram luke i na jug istima omanja vrata sv. Marije. Donja vrata su s više gledišta zanimiva, s toga ćemo se na njih potanje osvrnuti.

Sve do g. 1346. Nin je bio na poluotoku. Te godine mletačka vlada dade presjeci prevlaku, što je grad spajala s kopnom kod donjih vrata i napraviti most. Taj prokop bi izveden iz strateških razloga, da se grad sasvim rastavi

od kopna prokopom, koji je Rječina oblijevala.¹ Tom prigodom bjehu napuštena stara rimska vrata kod crkve sv. Marka, i sagrađena nova „Donja Vrata“, kao što i most ispred njih.

Sl. 129. Rimska vrata u Ninu.

¹ Ljubić, Listine VI, 236; sr. I, 397; II, 274; III, 313, 314; V, 270, 271.

Rimska vrata još se vide u starom gradskom zidu (sl. 129), uz kuću gosp. Leše Zanchi-ja (Floris grada, Vjesnik str. 164, br. 1). Donji dio zidan je izvana rustikom na nejednake visoke slojeve (0·33, 0·44, 0·25, 0·38 m.), te je pri dnu 1·80 m. debeo. Krševi su različite dužine (od 0·41 do 0·86 m.), a duboki poprečno 0·66 m. Fuge su okomite i kose; rubovi do 0·02 široki i oštro markirani, te bunjatura odskače za 0·03 m. Po načinu zidanja, rek bi da je ovaj dio gradskoga zida iz poznijega republikanskoga doba, te se sudara sa starijim zidom solinske akropole.¹

Od dekoracije ovih vrata nije na mjestu ništa ostalo; po svoj prilici je gradivo ili razneseno te uzidano drugdje, ili je ostalo pod gomilom, što zasipava donju trećinu vrata. U obližnjem vrtu, kažu susjedi, da ima velikih pragova i stupova na maloj dubini. Trebalo bi to ovjerovati kopanjem, koje bi se lako izvesti dalo. Time bi došla na vidjelo i glavna gradska ulica, koja je od najstarijega doba do polovine četrnaestoga vijeka bila poglavita žila kucavica gradskoga života i dobila bi se točna slika o stratifikaciji gradske topografije.

Od dekorativnoga gradiva ovih vrata jedan komad bi uzidan u obližnja donja vrata god. 1336. Nahodi se na južnom vanjskom uglu 2 m. od tla. Prvobitno je bio upotrebljen kao ugalnik, ali kašnje mu bi dograđen sprijeda zid, tako da ga se tamo vidi s lijevoga boka, ali se rukom može sav opipati. To je ključ svoda od bijelog kamena 0·51 × 0·51 m. Na boku je u visokom reljefu što od razine za 0·12 m. otskače, lik božanstva s rogovima. Poznato je, da se u podunavskim zemljama za rimskoga doba običavalo na gradskim vratima uklesati lik pomjesnoga vodenoga božanstva kao odvracalo (apotropaion), te prof. Conze takova je dva vratna ključa već objelodanio.² Na našem spomeniku bi bilo prikazano božanstvo obližnje ninske Rječine (Miljašić-Jaruga). Uz rimska vrata sa zapadne vanjske strane bje za srednjega vijeka dograđena četverokutna kula, što je sada uzidana u kuću gosp. L. Zanchija. Na uglu spram mora ove kule uzidana je čest nadgrobnoga rimskoga spomenika. To je škvadrani krš od bijeloga kamena 0·55 m. visok a 0·75 m. dug. Na desnoj polovici je u polureljefu žensko poprsje (0·55 × 0·38) otučena lica, odjeveno palijem prebačenim od desnoga na lijevo rame. Gornji desni ugao do čela lika je odvaljen.

Do vrata rimskih iznutra bila je crkva sv. Marka Ev., po kojoj su za starijega doba i sama vrata i ulicu nazivali; g. 1646. je pogorjela, da su joj se kašnje tek tragovi vidjeli.³

Donja vrata nam u kratko predstavljaju sve doživljaje grada potla polovine četrnaestoga vijeka. Dočim su s nutrašnje strane sačuvala izvorni oblik, pročelje je bilo često popravljeno. Zadnji put su bila donja vrata s mostom po-

¹ Sr. Voda po Spljetu i Solinu, str. 231.

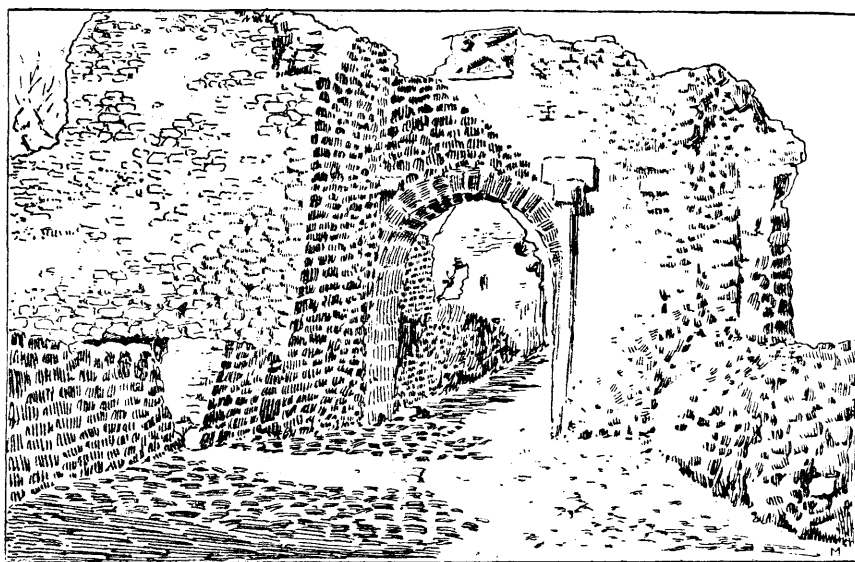
² Antike Bildwerke einheimischen Fundorts in Oesterreich. Takovih rogatih božanstva ima i na konsolama vrata Dioklecijanove palače u Spljetu.

³ Spomenuta u ispravi 28. II. 1449, de Grassis n. mj. 12 str. 76, — 22. IX. 1551: „nella città di Nona in strada di S. Marco; Civr. Katastar 1675, br. 46, fo 95; sr. br. 125, fo 22; v.; de Grassis n. mj. br. 97, 327.

pravljena za generalnoga providura Aloisa Foscarina III. g. 1778, kako neobjelodanjen napis, visoko nad svodom uzidan, svjedoči:

D . O . M
 ALOUSI FOS // // // // PREGNALI
 // // // // // RIO
 ET . PRETORIO COMITIS
 // // // // // H/SPITIO
 PONS RESTAURATUS
 // // O
 M // CLXXVIII

Deo Optimo Maximo. Alou(i)si Fos[carini] pr(aef)e(cto) g(e)n(er)ali..... et pretorio comitis.... h[o]spitio, pons restauratus [ann]o M[DC]CLXXVIII. Nad napisnom pločom je i lav sv. Marka, što prednjim šapama drži grb, gdje je na okruglom štitu jelen a do njega kula; istovjetan s onim nad ulazom kneževskoga dvora gen. providura Petra Civrana

Sl. 130. Gornja vrata u Ninu.

od g. 1673. O bok napisu su u polurelijefu isklesane tikva pijenjača i pipun. To nije grb gradski, nego naimarov hir.

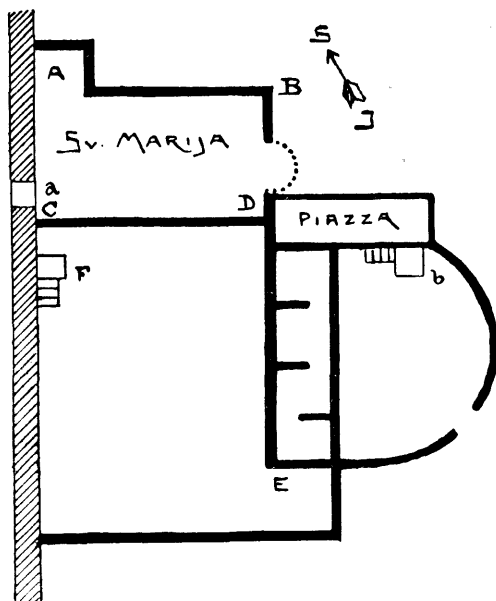
Oko grada vidi se nekoliko porušenih kula. Gradske kule su bile g. 1453 popravljene na trošak mletačke vlade;¹ poznijih doba rek bi da nijesu bile iz-

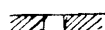
¹ Isprava 13. VII. Mleci 1543, u zborniku sastavljenom od ninskoga biskupa Frana de Grassis, pod naslovom: Monumenta ecclesiae

cathedralis Nonae, ex antiquis et recentioribus scripturis et documentis, canonice et in forma probanti decerpta, anno Domini MDCLXXV..

vedene oveće radnje oko utvrda, premda se je to namjeravalo. Znamenitije još vidive kule jesu: Kaštel, Kandija mala, Banovac ili Kandija velika i stražarnica do gornjih i donjih vrata. Gornja vrata, za srednjega vijeka i vrata sv. Ambroza po obližnjoj crkvi nazivana, odgovaraju drugom mostu, što grad veže s kopnom na sjeveroistočnoj strani. Ova su vrata sredovječnoga izgleda, po svoj prilici na rimskoj osnovi. Od Mlečića popravljena, kako poznije visoko uzidan lav sv. Marka svjedoči, monumentalnijega su izgleda od donjih vrata. Imala su po boku četvorinaste branike, a s južne strane i kulu stražarnicu (sl. 130). Gradske perimetralne

utvrde trebalo bi još potanje ispitati, jer bi se time postiglo ne samo podataka za povijest istih i grada, nego bi se naišlo i na starije spomenike, koji su bili uloženi u njih kao prosto gradivo.

 Gradske zidine i vrata.

AB opstojeti zid, CD do temelja porušeni zid, DE porušene zgrade, F Pergula sa shodom, a nalodaji grobova, b Piazzin solar.

Sl. 131. Tloris samostana sv. Marije u Ninu.

C. Koludrički samostan sv. Marije ili sv. Marcelle.

Nastaviv istom ulicom kroz vrata u gradskom miru kod podrtine kule Kaštel dospije se do luke, gdje je pristan, te dalje k sjeveru vide se prilično sačuvani gradski miri (sl. 128.). Kod drugoga pristana završava na najsjevernijem rtu gradski mir u kulu Kandija Mala, kod koje su ruševine samostana koludrica sv. Marije ili sv. Marcelle.

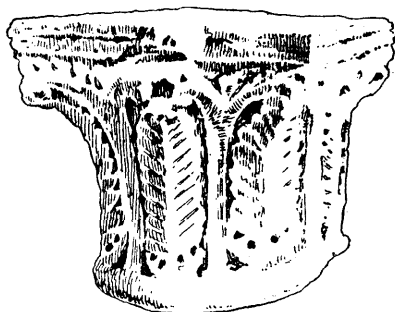
B. Rimska zgrada (thermae?)

Čim prodeš kroz donja vrata i stupiš na raskrižje srednje ulice s onom što vodi Kaštelu, na lijevu ruku se vidi još čitav 180 m. debeo rimski mir s nutrašnje strane (Tloris br. 23.). U vrtu Luke Čurka (Tloris br. 1895.), što je na sjever spomenutoj točki, otkrivene su pokusnim iskapanjem ruševine rimske zgrade, koje je tlo bilo obloženo mozajikom na razne boje, i olovna vodovodna cijev s napisom. Te ruševine su se zasule, a da nijesu bile snimljene. U susjednom vrtu sa sjeverne strane vide se tragovi zgrade sa apsidom, kojoj se značaj pobliže ne može opredijeliti.

što se čuva u nadbiskupskom arhivu u Zadru br. 15, str. 95. Ovaj zbornik poznat inače i pod imenom „Liber Rubeus“ sadrži ovjerovljene prepise od 133 isprave za razdoblja

1200—1675 god., uz dodatak dvijuh poznijih isprava. Ođsele ćemo ga navadati pod sabiračevim imenom.

Ruševine, na našem tlorisu označene br. 58.; stoje među platnom gradskog mira i kućom Piazza. Točni položaj samostana nam je opisan u ispravi šesnaestoga vijeka,¹ a u jednom narisu od g. 1793. predočeno je tadanje stanje zgrada.² Danas mu se jedva tragovi razabiru (tloris sl. 131.). Od crkve se još drži sjeverni zid AB, dočim je južni CD u novije doba do temelja bio porušen; među B i D mora da je bila glavna apsida; sada djelomice pokrivena Piazzinom kućom. S južne strane crkvi u pravcu DE vide se podrtine zgrada, koje mora da su pripadale samostanu, kao što i visoki shod F uz gradski zid s pogledom na ninsku kulu. U samoj

Sl. 132. Kapitel iz sv. Marije.

crkvi do vrata u gradskom zidu (sl. 131. a). već od g. 1885. počeli su se otkrivati grobovi sa bron-sanim spiralnim tokama i nakitima od jantara iz halštatskoga doba, te se je i pokusnim iskapanjem g. 1896. nekoliko našlo.³ U solaru pred Piazzinom kućom ima ulomak crvenoga oprsnika od kamena, sa dekoracijom na pletar i pticom u plitkom reljefu; sličnih ulomaka ima također u obližnjoj gomili.

Nu važniji arhitektonski ostaci sv. Marije bjehu pred ne vele godina kojekuda raznešeni, ali na sreću veći dio ostao je kod ninske obitelji Vigato u Ninu. Od jedanaest kapitela jedan je dospio u muzej sv. Donata u Zadru,⁴

Sl. 133. Građevni komad iz sv. Marije.

¹ U ispravi od g. 1519. ovako se opisuje položaj samostana: „La chiesa et il monastero di Santa Marcella, è dentro nella città di Nona tra questi confini: da scirocco Jadretta [stradella?], et parte via publica, da borra e provenza le muraglie della città di Nona, da garbin messer Zorzi Adiantis.“ Namj. arh. Civr. Kataster g. 1675. fo 40.

² N. mj. Atti di S. Domenico, br. 997.

³ Na ovu točku se odnose i otkrića g. 1755., o čem sravnj Vjesnik NS. IV, str. 166.

⁴ Smirićev katalog Sv. Donata, br. 72, gdje se veli, da je ninski kapitel darovao gosp. I. Meštrović.

četiri su raznesena na razne strane, a šest ih se nahodi pred kućom načelnika Vigata na srednjoj ulici kod donjih vrata. Osnova svih kapitela je oponašanje rimsko-korintuskoga tipa, ali izradba starija sredovječna. Imaju samo jedan red primogovoga surovoga lišća (*acanthus spinosa*). Listovi su rastavljeni deblom, što se razdvaja u dvije grane i završuje kratkom odvodnicom; pobočne grane nad vrškom lista dovršuju u volutu (sl. 132.).

Nad vratima Vigatova vrta nahodi se uzidan sredovječni prag crkvenoga svetišta, urešen plitkom vajarijom navadnoga sredovječnoga pletera (sl. 133.). Donji prag susjedne kuće sastavljen je od ulomka oprsnika sredovječnoga crkvenog svetišta, 0,47 × 0,40 m., na kojem je plitka vajarija sličnog motiva kao na ulomku oprsnika u nadžupskom oboru.

Jackson cijeni, da bi crkva bila iz dvanaestoga ili trinaestoga vijeka,¹ i doista najstarija spomena siže u to doba;² nu, nama se čini, da kapiteli i ostali arhitektonski fragmenti odaju svakako starije sredovječno doba. Polovinom petnaestoga vijeka je crkva bila trošna, te je ugledan građanin oporučio trošak za popravak.³ Neznamo kada je u ovoj crkvi zasnovan koludrički samostan, jer Bianchijeve vijesti nijesu pouzdane;⁴ svakako to mora da se je zbililo prije petnaestoga vijeka.⁵ Tada je u ovu crkvu donešeno i tijelo sv. Marcelle, te se samostan i po njemu nazivao.

Za obsijedanja grada po Skenderpaši g. 1500. ovaj samostan je posvema postradao, te su se koludrice preselile u Zadar i sagradile samostan sv. Marije Nove.⁶ Koludrice su htjele prenijeti u Zadar i tijelo sv. Marcele; ali toga duž ne dozvoli, da grad ne bi opustio.⁷ U ninskom samostanu bjehu ostale samo tri starice, pak mletački vojnici ukradoše tijelo sv. Marcele sa drevnom drvenom škrinjom, te ga prodaše samostanu sv. Dominika u Šibeniku. Odatle je g. 1503. bilo vraćeno Ninu i položeno u stolnu crkvu.⁸ Sv. tijelo g. 1646. bi prenešeno u Zadar; ali iza obnovljenja grada g. 1673. opet vraćeno ninskoj stolnoj crkvi, gdje se sveder čuva. Jedna od najvećih ninskih dragocjenosti jest ta škrinja sv. Marcelle u riznici nadžupske crkve. Pri opisu riznice ćemo se i ovim spomenikom pobliže baviti; za sada spominjemo, da ta umjetnina siže u starije razdoblje srednjega vijeka.

Dr. L. Jelić.

¹ Dalmatia itd. I, 346.

² Crkva sv. Marije u Ninu spominje se prvi put u ispravi od 9. IV. 1201, u arhivu sv. Marije u Zadru.

³ XII. 1448: „ecclesiae sanctae Mariae monialium Nonae;“ de Grassis n. mj. br. 13, str. 84 itd.

⁴ Sr. Zara crist. II, 255 i d

⁵ Posjedi samostana popisani su u Civranovom Katastru 1677 god., br. 18, fo 34—41, i tu

navedene isprave sižu od 1424 god. do 1638; po kojima se razabire, da je selo Sutmija među gradom i Vrsima pripadalo ovom samostanu.

⁶ Izvješće na sv. Stolicu oko 1536 god., de Grassis n. mj. br. 23, str. 119 i d.

⁷ 28. IV. 1502; N. mj. br. 24, str. 123.

⁸ 31. X, 4. XII. 1502; I, 1503, Sanudo, Arkiv za jugosl. povj. VI, str. 223, 227—9, 233.

IZVJEŠTAJ

pete glavne skupštine „Bihaća“, hrvatskoga društva za istraživanje domaće povjesti, držane u Spljetu dne 27. prosinca 1898.

Dnevni red:

I. Izvještaj upraviteljstva ob ovogodišnjem društvenom radu.

II. Izvještaj strukovnoga odbora o znanstvenom društvenom radu. a) Dnevnik iskapanja u Solinu od 22. kolovoza do 15. prosinca 1898. b) Izvještaj predsjednika o crkvi Sv. Marije od Otoka i nadgrobnom napisu kraljice Jelene c) Izvještaj glavnog izvjestitelja strukovnog odbora prof. dr. Luke Jelića ob istom predmetu. d) Izvještaj člana strukovnog odbora g. Pavla Ergovca o nekim iskapanjima u kaštelanskom polju.

III. Izvještaj blagajnika prof. Ivana Benzona o ekonomičkom stanju društva.

IV. Izbor odstupajućih upravitelja.

V. Konačno uređenje odnošaja društva sa braćom Katalinić iz Kaštel Novoga glede zemljišta na „Mirima“.

VI. Nabava slučajna zemljišta za iskapanje društveno u Rižinicama u solinskom polju.

VII. Slučajni prijedlozi.

Prisutni od upraviteljstva: Predsjednik Mons. Fr. Bulić, prof. Ivan Benzon i Dr. Srećko Karaman.

Predsjednik konstatovavši dovoljan broj članova, otvara sjednicu i pozivlje u odsutnosti tajnika velečasnoga D. Kerubina Šegvića, da zauzme mjesto perovode. Predsjednik žali, što gospoda članovi društva nisu mogli primiti jošter dotiskan izvještaj četvrte glavne skupštine zbog štamparskih nepravilika, nego javlja, da će to biti kroz veoma kratko vrijeme.

I. Izvještaj upraviteljstva ob ovogodišnjem društvenom radu.

Predsjednik Mons. Bulić izreče slijedeću besjedu:

Slavna skupštino, štovana gospodo!

U drugoj glavnoj skupštini našega društva, držanoj dne 16. rujna 1895 u ovomu općinskomu

domu, svršavao je moj uvodni govor ovim riječima, koje mi je bilo ovdje iz dotičnoga izvještaja navesti:

„Do godine nastaviti će se iskapanja na Mirima i u Rižinicama, a započeti će prema novčanim sredstvima kod podžupničke crkve sv. Marije u Solinu, zvane Gospe od Otoka, kod sv. Marte u kaštelanskom polju i u zadužbini hrvatskih vladara na Putalju povrh Sućurca. U svakomu od ovih mjesta nadati se je važnim otkrićima, a po momemu mnijenju najvažnijim u ruševinama crkve sv. Marije od Otoka (S. Maria de Otoch), koja se spominje već za kralja Zvonimira, i koja je po tradiciji, što ju je Toma Ardicjakon sačuvao, bila sagrađena g. 830 od kneginje Jelene (Doc. str. 486). Baš o njoj Toma, po svoj prilici vidok, veli da su u njezinu pridvorju bili pokopani hrvatski kraljevi. Srećom prošlog ljeta kopanjem temelja za zvonik solinske crkve, otkrio se sklop zidova, koji uz omanje arhitektonske i nakitne ulomke, što se kod iste crkve odavna nahode, daju temeljito nagadati, da su to ruševine povjesne crkve i zadužbine kneginje Jelene, i da je tu tražiti grobove hrvatskih kraljeva. Uz božju pomoć nadam se, da ću gospodo, kada se prvi put opet do godine sastanemo, biti sretan, da Vam javim koje radosno otkriće.“¹

Kroz godinu 1896 i 1897 iskapanja na Mirima u kaštelanskom polju, započeta dne 8. srpnja 1895, kako Vam je to poznato iz II. glavnog izvještaja za g. 1895. i III. za g. 1896, morala su biti nastavljena, te su godine 1897 dovršena, pa jedino s ovoga razloga nisu se naumljena iskapanja mogla na drugom mjestu započeti, osobito ne ona kod Gospe od Otoka u Solinu. Pošto su kroz godinu 1897 bila sasvim dovršena iskapanja na Mirima, a to povoljnim uspjehom za našu narodnu povjest, o čemu ste bili obaviješteni

¹ Drugi izvještaj Bihaća. Zadar 1896 str. 6-7.

lanjske godine, a detaljnije ćete čitati u IV. izvještaju za god. 1897, koji na žalost zbog tehničkih i tiskarskih poteškoća nije mogao biti nego istom ovo dana u Vjesniku hrvatskoga arheološkoga društva dotiskan. Naše društvo ove godine stade, da dalje kopa na solinskomu polju, te ponajprije stade istraživati crkvu Gospe od Otoka u Solinu.

Iza kako je upraviteljstvo ob ovomu vijećalo, te se sporazumilo sa strukovnim odborom, pa dobilo dozvolu za kopanje uz stanovite uvjete od crkvinstva blažene gospe u Solinu, kojemu na susretljivosti budi ovdje izrečena najtoplija zahvalnost, 22. kolovoza ove godine započelo se kopati. Već 25. kolovoza bi nađena grobnica hrvatske kraljice Jelene, a 26. izvađen iz utrobe zemlje njezin napis. Ovo radosno otkriće, o kojemu Vam g. 1895 malne u proročanskom duhu natuknuh, eto štovana gospodo obistinilo se 26. kolovoza t. g.

Na prvu vijest znamenitoga otkrića, Vi ste gospodo svjedoci, kako se je uzradovala sva hrvatska zemlja, kojim je ushitom primila ovu vijest i kojim je zanimanjem pratila svaki daljnji korak našega rada.

Netom bjehu otkriveni prvi sigurni ulomci ovog napisa naše hrvatske kraljice Jelene, cijenio sam svojom dužnosti, poslati odmah iz Solina teklića, da javi ovu radosnu vijest našoj općini i pučanstvu ovoga grada, a istodobno otposlati s mjesta iskapanja našoj jugoslavenskoj akademiji u Zagrebu, ovomu središtu našega kulturnoga života, brzojavni izvještaj ob ovom znamenitom otkriću.

Tekom iskapanja, kako su se popunjavali važniji ulomci ovoga za hrvatsku povjest preznamenitoga napisa, cijenio sam svojom dužnosti, izvješćivati jugoslavensku akademiju, koja je ovo pripočevala kroz novine širemu općinstvu. Još za vremena kopanja osobito pako prvih dana, na sajam Male Gospe u Solinu i na Ime Marijino, hiljada je duša hodočastilo do Gospe od Otoka, da svojim očima vidi mjesto pokopališta hrvatske kraljice, koja je tu g. 976 zaklopila oči, u crkvi od nje sazidanoj, pokraj samostana od nje utemeljena, iza kako je zadnje godine svoga umrloga vijeka, valjda iza nesretne vladanja, sprovedla u kršćanskim djelima, otirući suze udovicama i tješeci sirote.

Kako ćete, štovana gospodo, razabrati iz dnevnika iskapanja, iz moga dotičnoga izvještaja, iz izvještaja glavnog izvjestitelja, koji nemogavši doći na lice mjesta, ipak na temelju otisaka, koji su mu se slali, netom bi se što sigurna u na-

pisu sastavilo, trudio se je da odgoneta, a više nego li sada zbog kratkoće vremena, na svoje vrijeme iz dotičnoga tiskanoga izvještaja, mi smo u Solinu našli jedno od pokopališta hrvatskih kraljeva, samo jedan napis kraljeva naše hrvatske krvi, a tih još ima u solinskom polju. Ali taj je napis od neizmjerne važnosti za našu povjest, pa i ako nepotpun, on je najveći, najpotpuniji, najznamenitiji starinarski spomenik iz naše prošlosti Jer dočim do sada mi smo imali samo imena na napisima naših vladara malne bez drugih oznaka, Branimira na Muću, Držislava, Sedeslava i Pribimira u Kninu, Trpimira u Solinu, u napisu hrvatske kraljice Jelene, i ako razdobljenu u 90 komada, od kojih samo 14 nesloženih, i nepotpunu, kako ga vidite na onoj fotografiji i na onomu otisku, mi imamo tri imena naših vladara, uz zgode života naše kraljice Jelene. Znamenito ovo otkriće crkve sv. Marije od Otoka ili od Solina, uz napis kraljice Jelene, pada upravo u najtamnije doba naše povjesti. Kako je ovaj napis kadar, da baci mnogu svjetlost na ovo doba, tako opet, jer je manjkav i nepotpun, a popunjen samo povjesničkim nagađanjem, pruža prigodu istraživaocima domaće povjesti, da popune šnjim praznine, koje imamo u našoj povjesti u drugoj polovici X. v. Ali ovaj napis, jer je manjkav, izazivlje naše društvo, da ide opet u solinsko polje u trag novim pokopalištima vladara naše krvi — a ovih ima još nekoliko — koja će bolje našu povjest rasvijetliti. Ova praznina, koju nam opet Jelenin napis za sobom ostavlja, zahtijeva od našega društva, od svih nas, da naš rad podvstručimo, materijalnim, moralnim, intelektualnim silama nastavimo, da lakomj zemlji iz utrobe istrgnemo još koji spomenik, koji će kadar biti, uz one, koji su u ovo zadnjih desetak godina nađeni, posvema rastjerati tmine, koje su se nadvile, kako nad povješću svakoga naroda, tako i nad našom, osobito u razdoblju X. i XI. vijeka.

A kada to bude, a pomoću božjom, samosvjesnom pomoći i materijalnom i moralnom našega naroda to će biti, nadajmo se, skoro, tada ćemo mi nadoknaditi ono, recimo, nehajstvo, koje nas je spopalo prigodom otkrića drevne crkve Gospe od Otoka i napisa kraljice Jelene, te bez odbora, sjednica i vijećanja, svaki će spljetski Hrvat na prvu vijest ovakoga otkrića gologlav i bosonog pohrliti do Solina, da se pokloni grobnicama hrvatskih vladara, da im se za pokoj duše Bogu pomoli, da poljubi njihov pepeo i zemlju, po kojoj su oni gazili.

Nego ako je štovana gospodo, društvo „Bihać“ moglo izvesti, što je izvelo, to se ima pripisati

živomu hrvatskomu osjećaju i živoj uzajamnosti, koja sklapa u jedan duh sve članove upraviteljstva, neutrudivu radu i maru strukovnog odbora, moralnomu podupiranju hrvatskog naroda i svih prijatelja naših starina, materijalnoj pripomoći Vas gospodo, koje dobri Bog poživio i broj Vam pomnožio, te pripomoći odličnih rodoljuba, vlasti, zavoda, koji su nas ove godine lijepo pripomogli.

I u prvom redu imamo biti zahvalni vis. ministarstvu nastave u Beču, koje nam je i ove kao i lanjske podijelilo potporu od 1000 kruna. Preuzvišeni Mecena hrvatskog naroda, na vijest znamenitoga otkrića sjetio se je našega društva svotom od 400 kruna, koju je popratio žarkim patriotskim pismom. Slavna jugoslavenska akademija, koja je živim zanimanjem pratila ovo otkriće, uvrstila je u svoj proračun za g. 1899 svotu od k. 400 u ime pripomoći našem društvu za nastavak istraživanja u solinskom polju. Zemaljski dalmatinski odbor poslao nam je i ove godine kao i prošle svotu od 400 kruna, spljetska općina darovala nam je 200 kruna, a toliko i hrvatska vlada u Zagrebu. Prva hrvatska šteditonica u Zagrebu sjetila se je za prvi put našega društva darom od 100 kruna, a općina hvarska i ove godine poslala nam 20 kruna. Štovani g. kateheta Hefler Ferdo u Križevcima upisao se je kao član utemeljitelj dvostrukom svotom, naime mjesto sa 50 sa 100 kruna. Gg. učitelji pučki u mjestu Ivan Bulić i Frane Bradić u stanovitoj prigodi darovali su društvu 11 kruna i 88 filjira.

Svim je ovim vlastima i rodoljubima društvo već zahvalilo, a upraviteljstvo staviti će kasnije prijedlog, da se ovim darežljivim dobroćincima i današnja skupština javno zahvali, kao što će predložiti, da se uzme na ugodno znanje i odobri, što je upraviteljstvo primilo ponudu od hrvatskog akademickog društva u Spljetu i hrvatskog „Sokola“ u našem gradu, da u slučaju raspusta ovih društava, njihova imovina pripade našem društvu.

Skupština ima se sa zahvalnošću još da sjeti g. Wittaseka vlasnika tiskare C. Albrechta u Zagrebu, koji je društvu darovao papir, separatnu štampu i broširanje 300 istisaka III. izvještaja Bihaća i g. Dra Josipa Sade u Trogiru, koji je ovo dana darovao našem društvu jedan ulomak sarkofaga sa komadom napisa iz X. ili XI. vijeka.

Izim u Solinu, naše društvo nije o svojem trošku drugdje istraživalo, ali prigodom poljskih radnja na zemljama oko Mira u kaštelanskom polju, član strukovnog odbora našega društva g. Ergovac, konstatovao je nekoliko malenih otkrića,

koja zasijecaju u naš rad ovdje, o čemu će kasnije u kratko izvijestiti. Suviše je bila pregledana, da na svoje vrijeme bude bolje istražena, crkva sv. Klare na Tarcima, u kojoj je uzidano ornamentalnih komada iz doba hrvatske narodne dinastije.

Naše je društvo i u drugomu pravcu svoga rada, naime sabiranju i čuvanju narodnih spomenika, nešto i ove godine učinilo. Upraviteljstvu pošlo je za rukom nabaviti preko glavnog izvjestitelja strukovnog odbora prof. Jelića u Zadru sliku na ulju u naravnoj veličini, glasovitoga srdara Lazara Smiljanića, uz knjigu isprava, odnosjećih se na glasovite junake srdare Petra, Iliju i Smoljana Smiljanića, počam od g. 1647 do XVIII. vijeka. To su prijepisi terminacija, dukala i odluka, odnosjećih se na zasluge vojničke ovih narodnih junaka. Ova je knjiga od važnosti za narodnu povijest, osobito pako za narodne pjesme.

Kako vide gospoda članovi, i ove se je godine društvo Bihać u čednim granicam svoga rada odužilo narodu za povjerenje, koje mu dariva moralnom i materijalnom pripomoći. Da društvo u ove četiri godine svoga opstanka ne bude drugo učinilo, nego istražilo crkvu Gospe od Otoka i našlo napis Jelenin, dapače kažem više, da u pedeset godina svoga opstanka i rada ne učini više, nego je ove godine učinilo, i neotkrije ništa drugo, to bi bilo dosta ne samo da se njegovo utemeljenje opravda nego da se i njegov daljnji opstanak sve to više obezbijedi. A društvo Bihać uhvano je istom na početku svoga rada, jer kaštelansko-solinsko polje, gdje je društvu ponajprije istraživati, bogato je na našim spomenicima. Lakoma je zemlja, koja ih krije, te bez sustavna, neumorna, ozbiljna rada ne da ih iz svoje utrobe. Ali ovakoga rada upraviteljstvo ima i imati će još više, ako li bude i unaprijeda kao i dosad uživalo Vaše povjerenje, štovana gospodo, i Vašu moralnu i materijalnu potporu.

I ove godine našem je društvu nemila smrt ugrabila dva člana utemeljitelja, naime Glavinića Mihovila nadzornika srednjih pokrajinskih škola i Dra Pavla Kambera bilježnika. Sjetimo ih se i ovom prigodom te im u znak harnosti, što su s nama podupirali ovo društvo, uskliknimo ustavši se „Slava!“ (Prisutni stojeć kliču „Slava!“)

Prema radu našega društva, prema važnomu otkriću, učinjenju ove godine, bilo se je nadati — neka mi se dozvoli taknuti i u ovu žicu — da će broj članova našega društva u svim hrvatskim zemljama narasti, osobito pako u našem gradu. Ali to se na žalost nije obistinilo. Bilježimo samo šest novih članova utemeljitelja, kojih će imena honoris causa kasnije blagajnik iznijeti. Ovo

recimo nehajstvo pripisati je po našem mnijenju okolnosti, što se naš narod uzobičajio, da vrši svaku patriotsku svoju dužnost uz udaranje talambasa, naime da ju vrši rekla mom. Pošto naše društvo, kako sam višekrat imao prigodu istaknuti, nije osnovano na reklamama, niti u svojem istraživanju, niti u sabiranju sredstava za ovu svrhu, to mu fali veliki broj članova, kojim se nije moglo podičiti niti u početku svoga osnutka. Ali ako mu to fali, ne fali mu, hvala Bogu, točnosti u isplaćivanju sa strane sadanjih članova, potpora od rodoljuba i vlasti, čvrste, moralne snage, da i malim sredstvima kroči ozbiljno, strogo znanstvenom stazom, kojom iduć zna, da će doći k cilju. U to ime da Bog, kako je do sada, pomogne i blagoslovi i naš dalji rad!

II. Izveštaj strukovnog odbora

o znanstvenom društvenom radu.

A. Predsjednik javlja: pošto glavni izvjestitelj strukovnog odbora Dr. Luka Jelić nije mogao doći na lice mjesta, da razgleda otkrića, osobito napis kraljice Jelene, on je sam izradio o tom otkriću svoj izvještaj, a na temelju otisaka napisao je glavni izvjestitelj svoje izvješće. Za to imamo dva sasvim odjelito izrađena izvještaja, koja će se pročitati. Za tim pozivlje g. M. Pletikosića, da pročita svoj dnevnik iskapanja, a za tim perovodu g. Šegvića, da pročita oba izvještaja o samim otkrićima.

1. Dnevnik iskopina u Solinu dne 22. kolovoza do 15. prosinca 1898.

Naše je društvo u ponedjeljak 22. kolovoza ove godine započelo kopati u Solinu na položaju, zvanu od seljana „Gospin Otok“ ili „Gospe od Otoka.“

Na podlozi učinjenih izvida bje naloženo radnicima, da započnu kopanjem od temelja sadašnjega zvonika a sa sjeverne strane i u blizini sadašnje crkve B. D. Marije. I zbilja prvi zamahaj maškline bijaše sretan, jer na 5 cm. ispod površja ledine bi otkriven zid u klaku. Taj je zid išao od istoka prema zapadu u dubini od 5—15 cm. ispod površine. Na takovoj pličini bi u brzo otkrivena mal da ne sva površina temelja zgrade. kako se vidi iz ovdjepriložena nacrt, (sl. 136) u mjerama snimljena na licu mjesta. Ove bazilike sva tri broda bijahu popločena taracom (klak, pržina i stučenih opeka od 6—10 cm. debljine), dočim ostali dijelovi bazilike nisu bili taracani. Taj se je tarac sav iskopao, da se bolje mogu otkriti temelji i da se vidi, što je ispod njega. Dalje se je išlo kopanjem u dublje i u lijevomu prostoru atrija (III),

kojih 30 cm. ispod površine, bje nađen ulomak napis na bijelomu kamenu. Kopajući dublje na istomu mjestu, našlo se je mnoštvo komada kamena iste vrsti sa slovima i bez slova. Odmah na prvi mah se je vidjelo, da su to komadići razbijena sarkofaga, koji je ležao u spomenutom prostoru na malom zidiću od jedne ruke prostih stijena u suho uzidanih. Pismo je ležalo okrenuto prema istoku, to jest prema crkvi, a sarkofag je ležao u dužini od sjevera prema jugu. Ulomci pisma, kao što i ostali komadići sarkofaga, bijahu pomljivo sakupljeni i postavljeni na sigurno mjesto.

O tomu našašću bi namah obaviješten predsjednik, koji on čas dođe u društvu g. D. K. Šegvića, sastavi nekoliko komada, te naredi, da se slavi u zvona podžupske crkve blažene gospe, jer da je to pismo hrvatske kraljice Jelene. Na taj nenadni glas zvana, sakupi se mnoštvo naroda i kad čuše pripovijedati, što povjest kaže o kraljici Jeleni, svi se od oduševljenja zanesoše i svakomu se u oku zasja suza radostna. Pošto se raznio o tomu glas širom naše domovine, nastajućih dana narod je hrlio pojedince i na buļjke, te se je svaki potanko htio obavijestiti, gdje počivahu kosti njihovih kraljeva.

Osobito mi je istaknuti, da je zemlja koli pri ulazu bazilike, toli okolo mjesta, gdje je stajao Jelenin grob, unutra i van zidova, izgledala izgorena, kao što i sami ulomci njezina sarkofaga izgledaju izgoreni, kao da su pod ognjem stajali. Uza sam sarkofag bje nađeno nešto pepela, tri zahrđala noža razne veličine, te ribjih i živinskih kostiju, dočim u blizini istoga nije se našla niti jedna ljudska kost.

Oko same bazilike van zidova sa zapada, sjevera i istoka, odgrnulo se mnogo grobnica iz raznih kasnijih doba. Ti grobovi leže u raznim položajima, te prosto i prostim kamenjem obzidani, a pokriveni koji prostim pločama, koji komadima razbijenih sarkofaga. Sa južne strane ove bazilike bilo je također takovih grobova ali su bili porušeni, kako pripovijedaju Solinjani, prije 20 godina, kada su se dublji temelji sadašnjoj crkvi podignuli, koja je tik uz staru crkvu sagrađena. Također i unutar zidova otkrila su se takova dva prosta groba: jedan u lijevom krilu narteksa (slika 136, br. 16), a drugi u istomu narteksu ispod ulaza u glavni brod (br. 17). Osobito je pažnju svratio na se grob izvan zidova na sjevernoj strani apside, koji leži tik uza zid (br. 20.), jer je bio obzidan sa ornamentiranim ulomcima staro-hrvatskoga doba. Ovi su se ulomci pokupili, a grob se je obzidao prostim kamenjem. Osim tih grobnica, u kojima je bio samo po jedan kostur, iskopalo se je mnogo

kostura, prosto u zemlji zakopanih, iz starijeg i novog doba. Sve su se kosti pomljivo sakupile, kao što i one iz groba, ležećega u lijevomu krilu nartekse, te su se zakopale sve skupa u sadašnje solinsko groblje tik na istoku jedne i druge crkve. Kostur iz groba pod ulazom u glavni brod, jer dobro sačuvan (br. 17.), bje izvađen i u jednoj škrinjici predan gosp. predsjedniku Buliću.

Osim spomenutih stvari, nađenih unutar zidova bazilike i okolo istih izvana, bijahu nađeni i ovi predmeti: nekoliko arhitektoničkih komada iz hrvatskoga doba, (sl. 137 br. 6.) ulomaka napisa iz rimskoga doba, jedna cijela i nešto hrbina rimskih zemljanih svjetiljaka, puceta, više komada bakrenoga rimskoga zahrđala novca, čavala, igala od bjelokosti, komada mozajika, dva komada razbijenih mramornih kipova, jedna kamenica pepelnica bez poklopca, izvrnuta naopako, pa uzidana u zidovima kao prosti materijal, korintski kapitel od bijela mramora, komad poklopca sarkofaga od bijela mramora, u jednom komadu dva kipa razbijena od bijeloga mramora, baza od bijele stijene i gdjejoja lijepa bijela stiena. Svi ovi predmeti, kao što i oni, koje ću kašnje spomenuti, bijahu predani g. predsjedniku na pohranu.

Ispred same spomenute bazilike otkrili se temelji druge zgrade, koja ne stoji u nikakvoj simetričnoj svezi sa prvom, a i sami su joj temelji u većoj dubljini. Puna je prosto sazidanih grobova iz rimskoga doba, ležećih u svakomu smjeru, neki ispod temelja, a neki povrh njih. U svakomu je po kostur, u nekim i dva i tri.

Ova se zgrada sastoji iz dva glavna odjela, jedan veći, a drugi manji. Dužina većega odjela *J, K, L, H*, leži sa sjevero-zapadne strane prama južno-istočnoj, a dva joj glavna pobočna zida *I, H* i *K, L* idu ispod sadašnje crkve, radi čega se je moralo prestati dalje ih odgrtati. Razdijeljena je u dva dijela presječnim zidom *A, R*.

Drugi manji odjel ove zgrade *S, L, R, V* ide pravcem od sjevero-istoka prama jugozapadu; njegovi tragovi svršavaju taman pod temeljima treće zgrade, koja izgleda kao pačetvorina *P, M, N, O*.

Usprkos dubokomu kopanju do živca, ovim se zgradama nije našlo daljega traga. Temelji, koji izgledaju kao pačetvorina, iz kasnijega su doba, a to se vidi po klaku i načinu zidanja zida.

U zgradi, što izgleda kao pačetvorina nije se našao nikakav predmet, dočim se je u onoj drugoj našlo više komada igala od bjelokosti, bakrena tava bez ručice, staklenih igrlica, puceta, jedan šuplji komad od bijele kosti izrađen, bakrenih i gvozdernih čavala, kocaka od mozajika, opeka sa pečatom tvornice, od novca više komada

bakrenoga rimskoga, jedan mletački, jedan republike dubrovačke, jedan Marije Terezije, svi od bakra.

Osim tih zgrada bijaše otkriven žlijeb, koji presijeca mal da ne cijeli Gospin Otok, tekući od sjevero-zapada prama jugoistoku. Taman u blizini sadašnje crkve i malo prvo spomenutih zgrada pokriven je pločama od modraca 1·30m. dugim, 0·50—0·90m. širokim, a 0·20m. debelim. Povrh tih ploča bilo je nabacano neotesana prostoga kamena u obliku zida u suho. Na dnu žlijeba nalazi se cijelom njegovom dužinom pločnik, dočim su mu pobočni zidovi lijepo uzidani malim kamenjem. Mjestimice ovi su se zidovi porušili klonuvši jedan prama drugomu. Na sjevero-zapadnoj je strani pretrgnut i zbog brijega izlazi van površine, te mu nema dalje traga. Jugo-istočni mu dio ulazi u korito „Jankove mlinice“ i tu prestaje.

Zemlja iskopana iz žlijeba sive je boje, a izgleda kao taložina od raznih otpadaka. U njemu se je našlo zemljanih, opečnih i staklenih hrbina, raznih ulomaka mramora i bijele stijene, komada zahrđala gvožđa i čavala, više komada rimskoga bakrenoga novca i jedan komad srebrna, te mnogo živinskih kostiju.

Kada se je odgrtao žlijeb, moralo se je porušiti ogradu sadašnje crkve, koja je ograda iz onoga vremena, iz kojega je stara crkva, što je bila pred ovom, koja je izgorjela g. 1875 Ruševići tu ogradu našlo se je u njoj 3 ulomka napisa rimskoga doba i jedan ulomak lijepo izrađena praga iz starohrvatskoga doba (sl. 137 br. 4.)

Napokon bjehu odgrnuti temelji posebne neke zgrade, udaljene kojih 20 m. od žlijeba prama zapadu. Temelji su joj ležali ispod same površine, a dužina joj je tekla prama već gore opisanim zgradama. Zidovi njezini, sa sjevero-istočne strane, ležali su pod samom površinom sa jednim redom stijena, a ispod njih je namah sadrena tvrdina. Zgrada je razdijeljena presječnim zidovima u dva dijela: veći i manji. U samom istočnom zidu manjega odjela uzidana je čatrnja, kojoj na dnu sa svih strana izvire bistra voda. Bunar je dole širi, a gore uži i na okrug. Tu se našlo okolo jugozapadnoga zida mnogo opečnih hrbina od raznih velikih i malih posuda iz rimskoga doba, kao čupa, čupića, crijepova i opeka.

Pri kopanju od velike su dangube bile radnicima žile dvajuh stoljetnih brijestova, koje su sve zidove prorovale i za kamenje srasle, a rasli su taman jedan blizu drugoga na južnom kutu pred atrijem bazilike, kod slova *H* i br. 17. slike 136. Brijestovi su sa mnoštvom žila iz temelja izvađeni, izaječeni i ispiljeni na velike komade.

Na njima su bila smještena solinska zvona, koja su na društveni račun bila premještena na novi zvonik, načinjen od greda i dasakâ. (slika 139.) Također uzduž cijeloga žlijeba bilo je mnoštvo brijestovih žila, koje su priječile, da se nije moglo dosta brzo raditi.

Pošto je sve otkrivene zgrade prof. Bezić točno narisao, prešlo se je na zasipanje istih. Pri toj se je radnji imala osobita pomnja, da ne bi iz već iskopane zemlje izišao koji ulomak Jelena napisa. Radnici su svaki kamenčić metali na stranu, sve se je oprezno pretraživalo, ali na žalost nije se ništa više našlo.¹

Iza kako su se sve zgrade zagnule, pokušalo se je kopati po raznim drugim položajima po otoku, e da bi se još čemu našao trag, nu uzalud.

Od početka radnje 22. kolovoza do svrhe dne 15. prosinca nije se neprekidno radilo, nego se je posao više puta prekinuo, i to kad bi god bilo kišovito ili blatna zemlja, 5 dana radi blagdana Male Gospe, više dana u jamatvi, pak od 26. listopada do 22. studenoga radi poljskih poslova.

Dnevnice i nedjeljni iskazi radnika prikazivani su upraviteljstvu našega društva.

2. Izveštaj predsjednika o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom napisu kraljice Jelene.¹

3. Izveštaj glavnog izvjestitelja strukovnog odbora Dra Luke Jelića o istom predmetu.²

B. Član strukovnog odbora g. Pavao Ergovac čita izvještaj o iskapanjima u kaštelanskom polju.

Izveštaj člana strukovnog odbora g. Pavla Ergovca o nekojim iskapanjima u kaštelanskom polju.

Braća Medić pok. Josipa iz Štafilića, krčevići mjeseca kolovoza g. 1898 na vlastitoj zemlji „Stomrata“ porezne općine Štafilić, čest. zem. 411, nadoše na velik skup starinskih grobova,

¹ Upraviteljstvo društva dalo je opet naknadno od 20. do 21. siječnja god 1901. ovdje kopati, te opet pretražilo pomnijivo svu zemlju ovdje prorovanu, nebi li se našao koji ulomak napisa kraljice Jelene. Bilo sve uzalud: ništa se ne našlo. Ovih istih dana dozvolom crkvinarstva porušilo se je i južni zid ograde okolo crkve, ne bi li se u njemu našao uzidan koji ulomak napisa ili arhitektonski komad. Nenašlo se baš ništa.

Upraviteljstvo.

² Obzirom na kratkoću vremena ova dva izvještaja bjehu samo u glavnim potezima priopćena u sjednici. Budući se pako odmah iza ove sjednice glavni izvjestitelj prof. Dr. Luka Jelić odrekao svoje časti i pitao da mu se povрати njegov izvještaj, to isti ovdje nije tiskan.

među kojima se osobito ističe jedan sarkofag. Možda je ovo groblje od veće važnosti, pošto je otkriveno u neposrednoj blizini poznate crkve sv. Marte, do dvije stotine koraka k sjeveroistoku iste.

Većina gore naznačenih grobova, bijaše sasvim prosta, sa četiri jednostavne ploče nespretno složene jedna do druge, sačinjavahu posljednje počivalište običnih smrtnika, dočim istaknuti sarkofag, koji je od lijepo tesanoga kamena, mogao lako sadržavati mrtve ostanke kojega odličnika. Groblje je zapremalo površinu do 400m²

Već gore spomenuti sarkofag otkriše baš u sredini groblja, pod površinom duboko 1·20m. sa temeljem podzidanim u klak. Dočim ga otkopaše, opaziše, da je sav razkomadan — prigodom prvog krčenja — u 5 većih komada, a fino isklesan iz vapnenca kamena; oni ga opet ponovno razkomadaše, e da ga uzmognu iznijeti van iz dubljine zemlje, gdje bijaše sasut. Poklopac je bez običnih kod rimskih sarkofaga akroterija; razmjeri su mu, u koliko se dadu približno ustanoviti: izvanjska duljina 1·50m., širina 1·00m., dubljina 0·80m., a debljina 0·10m. Unutri nadoše od zapada prema istoku orijentirane ostanke ljudskoga kostura sa prilično dobro sačuvanom lubanjom.

Uz ovaj sarkofag otkriše ulomak praga, u obliku brojke 7; u ostalim grobovima nadoše neke hrdom istrošene novce, svojedobno predate c. kr. arheološkom muzeju u Spljetu, od kojih se je mogao samo jedan raspoznati, da je naime cara Klaudija. Sav opisani prostor pretražiše vlasnici najpomnije, ali ne nadoše nikakva zanimiva i važna predmeta.

Mate Rašić iz Štafilića, krčevići na vlastitoj zemlji „Križić“ čest. zem. 431 porezne općine Štafilića, do 100 koraka istočno gore opisanim grobovima, otkri zid pod površinom zemlje 1·50m. pod južnoistočnom leđinom (medašem) svoga vinograda. Taj zid u klak, širok 0·50m. u koliko je otkrit, mjeri duljine 20m., ali se ne može bez daljnjeg otkapanja ustanoviti, da li se nastavlja, pošto je preveć duboko zašao u leđinu vlastitosti Marijana Krečak pok. Petra iz Štafilića, čest. zem. 429, gdje se je pred kakvih 15 godina našao napis rimskoga veterana, sada čuvan u spljetskom muzeju. Po tome izgleda, da je tu bilo više zgrada na okupu.

Na zemlji „Križić“ braće Perišić pok. Ivana iz Štafilića, čest. zem. 433, ispod gore opisane Bašičeve zemlje vide se dva ulomka stupa iz prostog kamena, duga 1·20m. a debela u promjeru 0·42 do 0·50m. — Po gomilama naokolo nabacanim, kratim

ulomcima opeka i crijepova od žara itd., regbi, da je tu bilo zgrada.

Braća Vuletin Stjepanovi iz Novoga, krčević mjeseca kolovoza 1898. na zemlji „Mir“ čest. zem. 275, uprav na sjeveroistok do Klobučkog dvorca, od istoga udaljeno 15^m. nadoše u dubini od 0·50^m. 3 ploče uzidane u obliku pravilnog četverokuta (četvrta ploča fali), udaljene jedna od druge 3^m. Razmjer ovih ploča od kamena smrdelja jest slijedeći: duljina 0·80^m., širina 0·70^m., a debljina 0·20^m. Sjevero-zapadno od ovih ploča, vide se tragovi 2^m. duga zida, koji teče od istoka prema zapadu; dakle uprav prama Klobučcu. Južno od ovih ploča također se vide tragovi zida u klak za 9^m. duljine, orijentirana kao gornji. Nad temeljem potonjeg zida, otkriše ulomak stupa iz čvrstoga bijeloga vapnenca, dug 1·66^m. sa donjim promjerom od 0·52^m., a gornjim od 0·46^m.

Isti vlasnici još otkriše na pomenutoj zemlji „Mir“ mjeseca rujna 1898 temelj uzdužnog zida, orijentiran od sjevero-istoka k jugo-zapadu. Ovaj zid tecijaše od skrajnje tačke krčevine Vuletin za 20^m. upravo do dušobrižničkoga stana (vidi izvješće „Bihaća“ 1897) Otkriše još i poprječnih zidova smjerom južnim i sjevernim. Napokon ista braća Vuletin početkom studenoga, 65^m. istočno od Klobučca, otkriše dva ulomka kamene ploče turnja (vinske preše), duga po 1·40^m., debela po 0·30 – 0·40^m., oba sasvim podobna onoj ploči turnja, otkritoga 1897 sjevero-istočno od Klobučca. Ovo je novi dokaz, da vinogradarstvo na klobučkom posjedu, bijaše u velike razgranjeno.

III. Izveštaj blagajnika g. prof. Ivana Benzona o ekonomičnom stanju društva.

Račun za godinu 1898.

I m a t i.	D a t i.
1. Imovina po računu 26. XII. 1898. Kr. 6125·32	1. Iskapanje u Solinu Kr. 891·80
2. Od članova utemeljitelja „ 284·00	2. Najmovina zemlje u „Mirima“ i „Rižinicama“ za g. 1898 „ 179·00
3. Od članova godišnjih „ 324·00	3. Za fotografije umjetnina hrvatskih u Mlecima „ 100·00
4. Pripomoć od c. kr. ministarstva nastave „ 1000·00	4. Za sliku Smiljanića uz okvir i isprave „ 374·00
5. Pripomoć od visokog zem. dalm. odbora „ 400·00	5. Kancelarijske potrebe, biljegovina, poštarina, podvorba itd. „ 105·40
6. Pripomoć kr. hrv.-slav.-dalm. vlade „ 200·00	6. 20 dionica prve pučke banke u Spljetu „ 3200·00
7. Pripomoć od sl. spljetske općine „ 200·00	7. Položeno kod prve pučke banke na knjižici 4200·00
8. Pripomoć od sl. hvarske općine „ 20·00	8. U gotovini „ 247·68
9. Darovao biskup Strosmajer 400·00	Ukupno Kr. 9297·89
10. Darovali Fr. Bradić i I. Bulić 11·88	Prihod Kr. 9297·88
11. Darovao Janko Rogoz 10·00	Izhod „ 1650·20
12. Od kamata 322·68	Pretičak Kr. 7647·68
Ukupno Kr. 9297·88	

Pregledano, našlo se u potpunom redu. Kaštel Sućurac 24. prosinca 1898.

U Spljetu 22. prosinca 1898.

Prof. Ivan Benzon,
blagajnik,

Pregledači:
pop. Ivan Lubin,

(Drugi član pregledatelj malo dana prije umro).

Kroz godinu 1898 upisalo se je u naše društvo šest novih članova utemeljitelja: g. Ferdo Heffler, kateheta u Križevcima sa svotom od 100 kruna, općina u Sućurcu, Izak Morpurgo u Spljetu, Ivan pl. Trnski u Zagrebu, Dujam Mikačić u Spljetu, društvo „Napredak“ u Spljetu i 3 člana godišnja naime: Angjeo o. Cvitanić, župnik u Baškojvodi, Don Petar Melada, župnik u Morteru i Ante Staničić, posjednik u Baškojvodi.

IV. Izbor odstupajućih upravitelja.

Mate Jankov predlaže, neka se potvrdi stara uprava, a na mjesto pok. Dr. Pavla Kambara neka se izabere pregledačem računa g. Dujam Mikačić. (Primljeno).

V. Konačno uređenje odnošaja sa braćom Katalinić pok. iz Novoga glede zemljišta na „Mirima“.

Predsjednik javlja skupštini otačbeničku su-sretljivost te braće naprama društvu, jer su voljni mjesto dosadanjega godišnjega najma od 20 for. i za čuvanje same zgrade staroga dvorca primiti odštetu od 50 forinta jednom za uvijek. (Prima se jednoglasno).

VI. Nabava slučajna zemljišta u „Rižinicama“ u solinskom polju.

Predsjednik javlja, kako bi bilo korisno po društvo, kad bi se kupilo nekoliko vrti zemljišta u Rižinicama, gdje se kopa. Isplatilo bi se to u nekoliko godina današnjom najmovinom. Kad prestane svrha, te se zemljište pruruje, bit će lako opet ga prodati uz iste, ako ne uz bolje uvjete.

Prof. Dr. Josip Aranza predlaže, da se stvar pusti u ruke upraviteljstva, da prema okolnostima kupi onoliko vrti, koliko cijeni, da je potrebno (Prima se).

Predsjednik javlja, kako je crkvinarstvo seoske crkve u Solinu za odštetu prorovane Gospine livade i porušenog zida za iskapanja starina pitalo samo 120 for. Uvaživ, da je cijena umjerena, predlaže skupštini na prihvata. (Prima se jednoglasno).

Obzirom na važnost otkrića kod svete Marije od Otoka, osobito obzirom na okolnost, što je tu otkrivena stara hrvatska bazilika i nadgrobni napis kraljice Jelene, predsjednik predlaže, da se uzida spomen-ploča u zvoniku, koji bi se doskora imao graditi, te da se na vječnu uspomenu potomcima, nariše tloris te otkrivene bazilike, a ispod njega dotični napis. U tu svrhu moli skupštinu, da dade ovlaštenje upravi, da na svoje vrijeme to izvede i učini dotični potrošak. (Prima se jednoglasno).

Predsjednik zatim javlja, da je upraviteljstvo nabavilo u Zadru za 180 for. uljenu sliku slavnoga kotarskog junaka Smiljanića i nekoliko isprava o toj obitelji, jer mu srce nije dalo, da dozvoli, da se to prodade u tuđinu, kao što je bio naumio vlasnik, te moli skupštinu da odobri taj trošak (Odobrava se).

VII. Eventualni predlozi.

Prof. dr. Josip Aranza predlaže, da se izrazi upravi zadovoljstvo nad uspješnim i upravo krasnim radom. Skupština prima i kliče Živio!

Tim je iscrpljen dnevni red i skupština je zaključena.

IZVJEŠTAJ

predsjednika društvenoga mons. Fr. Bulića o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom napisu kraljice Jelene.

I. Opis položaja crkve.

Kako je u dnevniku iskapanja rečeno, otkrivena crkva sv. Marije od Otoka ili de Salona, leži po prilici u sredini ravnice, zvane Gospina livada, na Gospinu otoku, uz koju leži sadašnja podžupska crkva sela Solina blažene djevice Marije, zvane također Gospe od Otoka. (sr. nacрте sl. 134 i 136) Cijeli ovaj otok dijeli se u dva dijela, sjeverni, na podnevnom kraju kojega leži uz staro-hrvatsku i sadašnja podžupska crkva i na južni. Ovaj zadnji pa i dio zapadnoga spušta se prema rijeci Jader ili Solin. Malne sva ova ravan sada je što ledina što livada, vlasništvo crkve. Otok ima od istoka prema zapadu u dužinu 104 m. a od sjevera prema jugu 158 m. Od ceste, koja vodi u Klis, do sadašnje crkve ima preko 100 m. daljine. Dva rukava rijeke Jadrа opkoljuju otok od sjevera i od juga. Na sjeveru kameni Gospin most spaja Gospinu livadu sa cestom, koja vodi u Klis, Sinj i dalje u Bosnu, a na jugoistočnoj strani drveni most vodi u solinsko polje pokraj mlinice Gabrićeva velika, dok je mali mostić kod Jankove mlinice, koji je na jugozapadu vodio u solinsko polje, od dvadesetak godina porušen. Rijeka Jader razlijeva se ovdje s jedne i druge strane u više manjih rukava, te tjera više mlina. Na sjevero-zapadu je otoka Velika mlinica ili Galija velika sa 14 mlina, zgrada iz raznih doba, od kojih bi jedan dio mogao biti iz doba hrvatske narodne dinastije, uprav onaj na porušeni svod. Niže od nje leži mlinica Mala galija sa 4 mlina, od kojih 20 god zapuštena. Na južno-istočnoj strani leži mlinica Gabrićeva velika sa 4 mlina i Gabrićeva mala sa 5 mlina, na jugozapadu Jankova sa 6 kolesa. Ova je zadnja uslijed neuredene rijeke i juridičkih odnošaja mnogih njezinih vlasnika od kojih 20 godina zapuštena, te se mlina više ne vrte. Jedan dio ove zgrade u obliku kule veoma je star, te sudeći po sitnu kamenju

i istrošenu klaku posve je lako, da je iz doba hrvatske narodne dinastije, a jedna od onih mlinica, koje se spominju u našim dokumentima ujedno sa crkvom Gospe od Otoka. Na zapadu crkve, među mlinicama Jankovom i malom Galijom (3 mlina) leži veoma stara zgrada, vlasništvo Mihe Cerine, u kojoj je do nazad 30 godina bila stüpa. Ovo je bez dvojbe u temeljima najstarija zgrada od svih ovih i ova stüpa, u kojoj se stüpalo sukno do nazad malo godina, valjda da je ona calavagia i fulla, koje se spominju u starim dokumentima pokraj Gospe od Otoka. Solinske mlinice, od kojih još ima izim spomenutih Aljinovića sa 5 mlina i Gašpića sa 15 mlina, spominju se često u našim dokumentima počamši od god. 100). kao molendinum, molendina, molendina regia,¹ a to su ove sadašnje mlinice, koje su tekom vremena promijenile vlasništvo. Kako u staro doba, tako i dandanas veoma su unosan obrt. Istom otkada je god. 1880. Grgo Vidović sagradio neda-leko od izvora rijeke Jader veliku mlinicu po novijem sustavu i stalo se uvažati u Spljet brašno iz vana, mlinice solinske, sagrađene po starinsko, stale su propadati, sasvim da se neke i tako još drže.

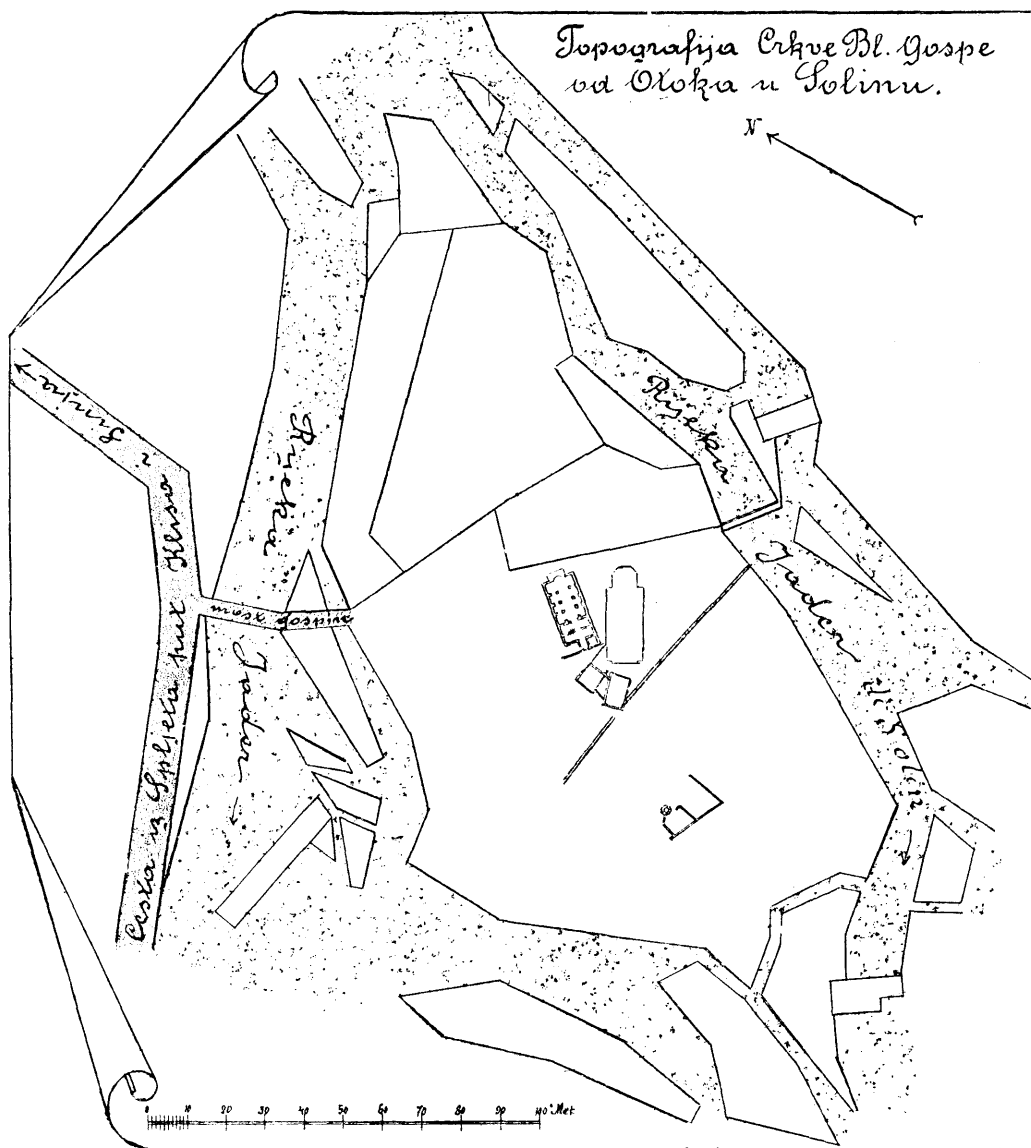
Na sjeveru preko rijeke i preko ceste, koja vodi Klisu, leže ispod ceste i kuća sela Solina perimetralni zidovi stare rimske Salone, od kojih Gospa od Otoka ne leži nego jedno 100 m. daleko.

Na ravnici, koju opisasmo, t. j. na Gospinoj livadi leži malne u sredini sadašnja podžupska crkva blažene djevice Marije, sagrađena god. 1880. (sl. 134 i 136). Ova je na jedan brod, bez zvonika, koji se namjerava graditi. Sagrađena je na istom temelju, na kojem je bila do god. 1875. stara podžupska crkva istog imena, tako da je stara crkva ostala uprav između temelja nove.

¹ Rački Docum. p. 29, 79, 132, 135 (molendinum), 149.

Propade ova stara crkva mjeseca travnja god. 1875. uništena od požara, koji je buknuo za svečanosti prigodom boravka našega vladara Franje Josipa I. u Spljetu. Bila je oblika, kakvi se vidi na slici 135¹

atrija ili narteksa u staro-kršćanskim crkvama. Ova je crkva bila sagrađena po svoj prilici iza kako je staro-hrvatska bila za doba Turaka porušena, negdje u XVII vijeku, a jamačno je u

Sl. 134. Okolice crkve Gospe od Otoka u Solinu.

t. j. na jedan brod, a sprijeda sa tezom, vrstom

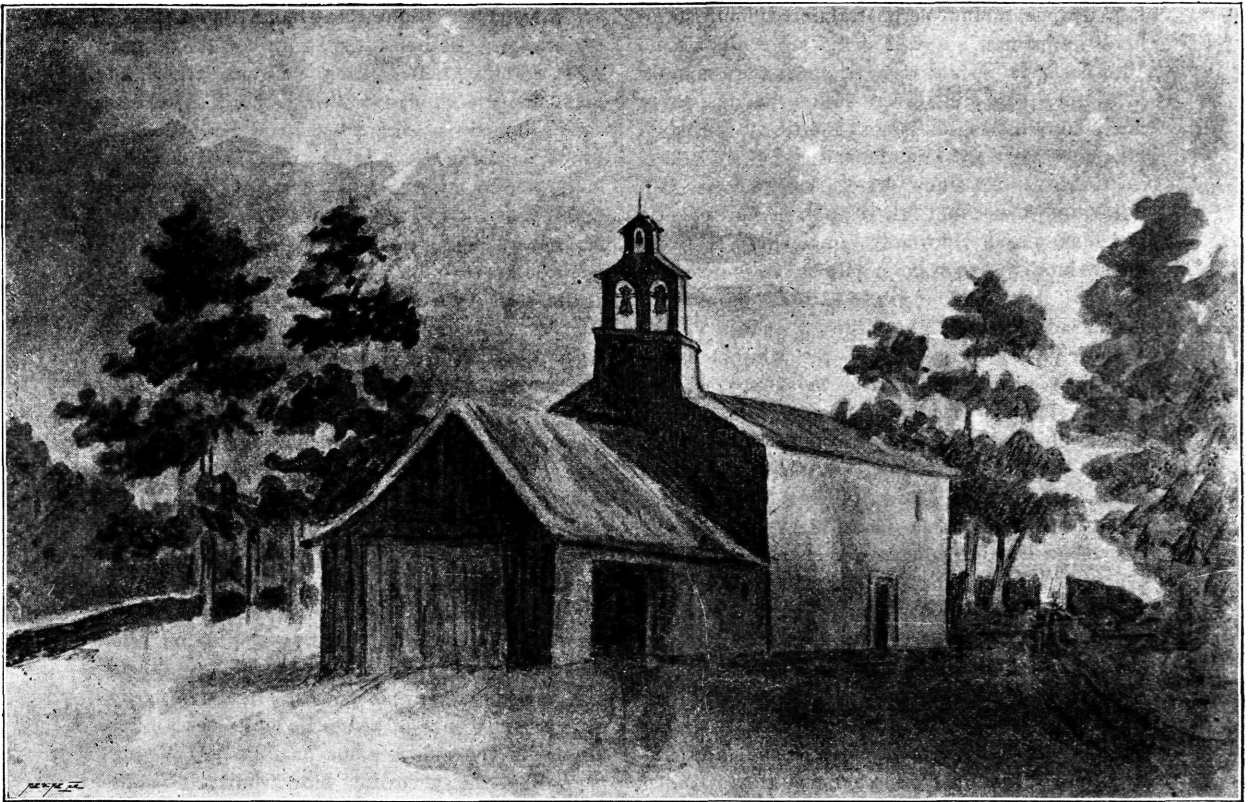
¹ Ovu sam sliku našao u albumu risarija pok. Petra Zečevića, pučkoga učitelja u Velikom varošu, koji sam album god. 1898. nabavio među nekojim ostalim knjigama iz ostavštine pok. dra. A. Bajamonta, bivšega spljetskoga načelnika. Ze-

njoj bilo uzidano i materijala iz staro-hrvatske porušene crkve, koji je ovom prilikom propao.

čević se je rado bavio i sa slikanjem, osobito predjela i narodnih nošnja, te je on izradio i slike narodnih nošnja za nedovršeno djelo pok. dra. Fr. Carrare „La Dalmazia descritta“.

Višekrat sam zadnjih godina propitkivao starije seljake, tadašnje crkvinare i tadašnjega glavara sela, dali se je pri kopanju temelja za novu crkvu našlo što starinskoga, a pri raskopavanju starih zidova, da li je iskočio koji starinski predmet, no odgovor je bio uvijek niječan. Nego mora ipak da je toga bilo. Prigodom novoga iskapanja opazilo se, da temelji zgrada okolo staro-hrvatske

krat sam se i ja na njem odmarao, kada bi još kao klerik, a kasnije kao svećenik iz bližeg rodnog mi sela Vranjica dolazio u solinsku crkvu¹. Teza, koja je bila pred starom izgorjelom crkvom sprijeda otvorena, dopuštala je, da se u nju gleda i vidi, što je u njoj bilo. Takov je po prilici bio i atrij staro-hrvatske crkve sv. Marije od Otoka. Tako se tumači apostrofa na našem na-

Sl. 135. Nova crkva gospe od Otoka u Solinu, koja je godine 1875. izgorila.

crkve idu dalje pod novom crkvom. Bio je porušen sjeverni zid crkvine ograde, pa je i u temelju bilo ostanaka starijega zida. I na mjestu gdje je god. 1896. bačen temelj novomu zvoniku (vidi sl. 136) udarilo se je u perimetralne zidove staro-hrvatske crkve. Da je ovuda naokolo imalo biti materijala staro-hrvatske crkve, dokazom je ornamentalni lulomak br. 5. na slici 137 (na kraju) našast uzidan god. 1898. na uglu zapadno-podnevnom ograde okolo crkve. Stup br. 1. na istoj slici bio je od davnih vremena usaden na desnoj ruci vrata crkvene ograde prema ulaznim vratima u crkvu, te je služio kao sjedalo. Često-

pisu kraljice Jelene, u kojoj se kaže putniku, koji ovuda prolazi, da pogledavši amo, reče joj duši: Bog ju pomilovao! Putnik prolazeći ovuda od mosta kod Jankove mlinice do Gospina mosta, prolazio je mimo vrata ulaza u crkvu, te je baciivši oko na desno, mogao viditi sarkofag kraljice Jelene u atriju crkve.

Crkva sv. Marije od Otoka, koja je bila prekopana god. 1898. mala je bazilika na tri lađe (sl 136), odijeljene među sobom sa četvorokutnim

¹ Vranjic i Solin jesu jedna župa; u prvom jest stan župnika a u drugom pomoćnika.

pilovima, kojih ima po tri sa svake strane (*b, c, d, e, f, g*), ukupno dakle šest, a svršava polukružnom absidom (*a*). Orijentirana je od istoka prema zapadu, samo nešto malo ide više prema sjeveru. Sadašnja nova podžupska crkva istoga imena nešto je bolje orijentirana, kako se vidi na tlorisu, a stara podžupska crkva, koja je izgorjela god. 1875., bila je sagrađena na istom položaju sadašnje, naime tik uz staro-hrvatsku, t. j. tiču se malne perimetralnim zidom, staro-hrvatska južnim, a nova i novija sjevernim zidom. Vidi se, kada je bila staro-hrvatska porušena, da je njezino nagomilano kamenje priječilo, da se nova sagradi baš na istom mjestu, te je stoga bila nova do stare sagrađena.

Perimetralni zidovi staro-hrvatske crkve nisu bili svagdje sačuvani, ali se ipak našao svagdje podzidak pravih zidova. Isto tako može se reći i o pilovima. Prema svakom pilovu bio je contrafort ili četverokutna lizena, tako da su pobočne lađe imale 2·25 m. širine, a srednja 3·50 m. Proporcija, koja ima vladati po arhitektonskim pravilima glede širine glavne lađe naprama pobočnim, i ovdje je dakle sačuvana. Glavna lađa bila je obično široka još jedan put više nego pobočne. Dužina pako lađa od abside do vrata ulaza iznosi 11 m. Absida (*a*) ima 1·20 m udubine, a njezina tetiva iznosi 2·40 m. Do ove abside, na desnu gledaoca, u perimetralnom zidu, a prema desnim pilovima ima mali izdubak kao posve mala absida. Takovomu izdubku s druge strane nema traga, te se s toga nemože pomisliti ovdje na trichoru, ili baziliku na tri abside, odgovarajuće trim lađama crkve. Taj mali izdubak imao je po svoj prilici služiti kao ponara za potrebe crkve. Sva je prilika, da je nad pilovima *b, c, d, e*, bližim absidi, bila konična kuba. Osnova dakle ove bazilike bila je onaka, kakva je bila sv. Eufemije u Spljetu iz god. 1069¹, sv. Nikole u Velom varošu Spljeta iz god. 1069², sv. Barbare u Trogiru³ iz god. 1194⁴ t. j. crkva na tri broda i unakrst poprječnom središnjom čunjastom

kubom. Stil je ovaj bio vladajući za ono doba u Dalmaciji. Kuba konična nije se iz vana vidila, nego je bila obla. Bazilika ima samo jedna vrata t. j. ona što vode u glavnu srednju lađu; pobočne lađe nemaju vrata. I ako su u staro-kršćanskim bazilikama bila obično troja vrata, odgovarajuća trim lađama, ipak to nije bilo uvijek i svagdje, te nalazimo mnogo bazilika samo sa jednim vratima i to još od najstarijih na pr. sv. Klementa u Rimu⁵, sv. Pamakija u Porto⁶, sv. Marije u Bethelenu⁷; kasnijih vijekova pako to nije običaj, naime jedna su sama vrata i to glavna⁸. Dapače i staro-kršćanska bazilika sv. Anastazija tangara u Marusincu u Solinu, na tri broda, imala je samo jedna vrata, i to u glavnoj lađi⁹, jer na mjestu, gdje su imala biti ostala vrata, tu su dvije četverokutne prostorije. Bazilika pako u Manastirinama, sv. Dujma biskupa i mučenika i ostalih solinskih mučenika ima redovito troja vrata¹⁰. Ispred lađa naše bazilike ima (II) narteks t. j. mjesto u starim bazilikama, u kojem su stajali neofiti, katehumeni, pokornici i javni grješnici, a koje je u srednjem vijeku služilo također za istu svrhu, ali običajno za sastajalište prije ulaza u crkvu za službu božju. Ispred narteksa bila je opet druga prostorija, po prilici isto tako velika kao i prva, a to je atrium (III). Lijevo na podzidku u pravcu osi bazilike ležao je sarkofag kraljice Jelene (*C D*), licem napisa okrenut prema absidi crkve.

I ispred atrijska bila je prostorija, nešto veća nego li dvije opisane, od koje je malne sama substrukcija sačuvana. Na desnu bilo, sva je prilika, mjesto za crkvene potrebe, valjda za krstionicu, a lijevo bila je prostorija nešto veća, koja je izlazila van zidova same bazilike *G—Z*. Sva je prilika, da je ovdje bio zvonik. U staro-kršćanskoj crkvenoj arhitekturi zvonik je bio samo u iznimnim slučajevima integralna čest bazilike; većina zvonika stoji o sebi u blizini bazilike¹¹. Ali tekom vijekova zvonik se je stao približavati crkvi, pa u srednjem vijeku nalazimo

¹ Sr. Eitelberger *Mittelalterliche Kunstdenkmale Dalmatiens* II. Aufl. Wien 1884. S. 293, 294; Vodja po Spljetu-Solinu str. 201. Ova je crkva god. 1877. postradala od požara.

² Sr. Vodja po Spljetu i Solinu str. 208.

³ Vodja po Spljetu i Solinu str. 285 sl. Farlati *Illyr. Sacr.* IV. p. 308; Celio *Cega La Chiesa di Traù* p. 55.

⁴ Eitelberger o. c. p. 295. Jackson-Boni *Monumenti d'architettura della Dalmazia u Ate-neo Veneto* 1888. Vol. I. fasc. 1—3 p. 100 ss. Hauser A. *Die Kunst in Dalmatien u Oesterr.-ungar.* *Revue* 1887. pp. 33 ss.

⁵ Kraus *Real-Encyclopaedie der christl. Alterthümer*. I. p. 123. Holzinger *Die altchristliche Architektur* p. 26.

⁶ Kraus *Geschichte der christl. Kunst*.

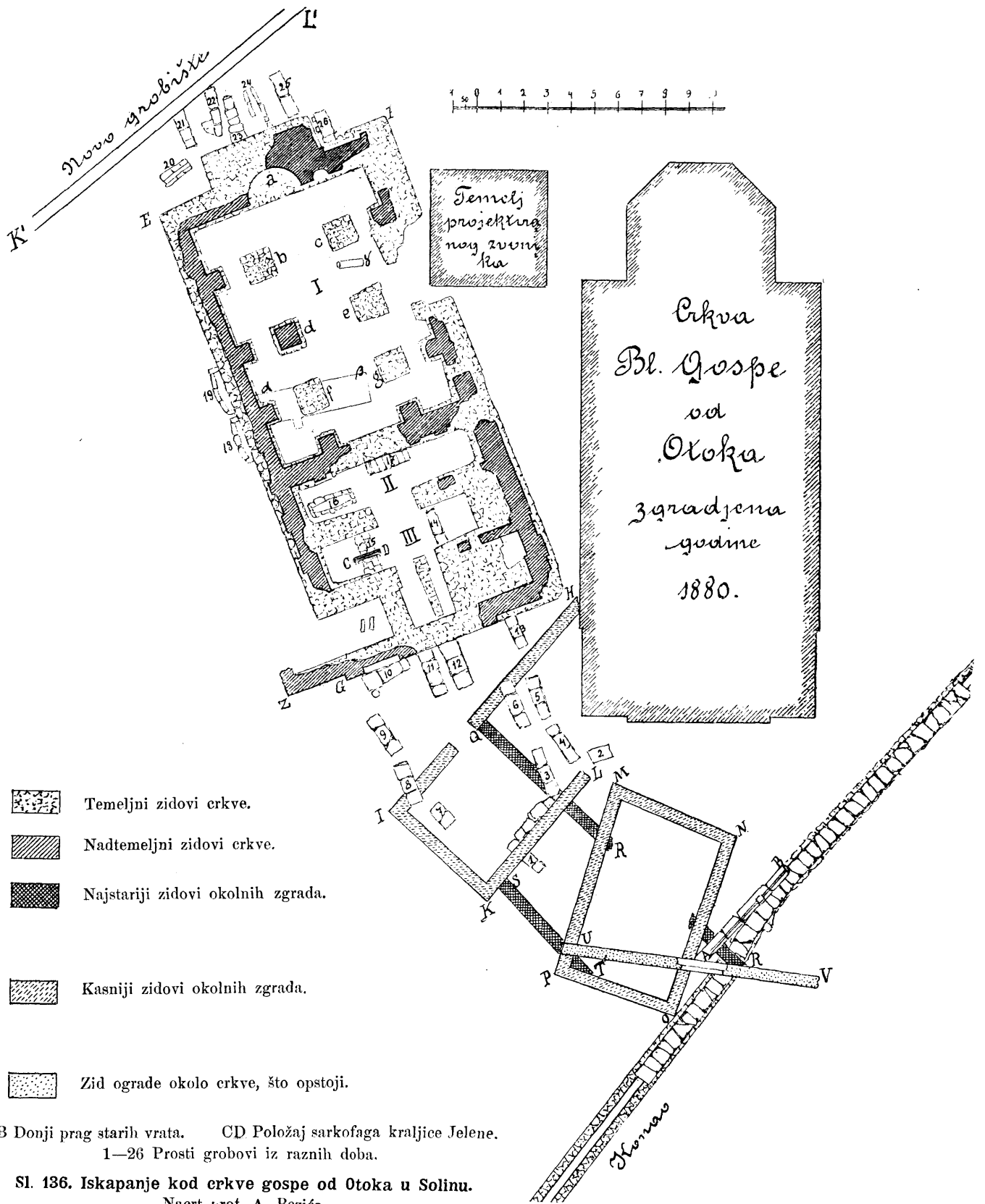
⁷ Idem p. 299.

⁸ Sr. Cattaneo *L'architettura in Italia dal secolo VI. al Mille* str. 52. 121.

⁹ *Bullettino di archeologia e storia Dalmata* 1899. Tabl. I—II.

¹⁰ *Bull. dalm.* 1886. Tabl. I; 1892. Tabla II; 1900. Tab. VII—VIII; Tab. XI.

¹¹ Holzinger *Die altchristliche Architektur* str. 203 sl.

AB Donji prag starih vrata. CD Položaj sarkofaga kraljice Jelene.
1—26 Prosti grobovi iz raznih doba.

Sl. 136. Iskapanje kod crkve gospe od Otoka u Solinu.
Nacrt prof. A. Bezića.

crkava sa zvonikom blizu i podalje. U malim crkvama zvonik zbog troška sačinjava integralni dio.

Cijela naša bazilika, uračunav lađe, narteks, atrij i recimo pridvorje, ima sa zidovima u dužini 23 m., a 10 m. u širini. Po tom nije baš niti malena bila. Sadašnja crkva Gospe od Otoka malo se razlikuje i u dužini i u širini od stare; ova ima u dužini izvanjskoj sa absidom 23 m. a u širini 10 m, a u dužini nutrnoj sa absidom 21·60 m, a u širini 8·40 m, pa u ovoj ipak može stati okolo 500 duša. Naravno da je ova zadnja na jedan brod, dok je stara bila na tri broda, ali pošto pilovi i odjelni zidovi odnose prilično u prostoriji, staro-hrvatska mogla je sadržavati nešto manje duša. Ispred bazilike otkopalo se više prostorija iz raznoga doba. Zidovi zgrada *I, Q, H, K, L*, pa *M, N, O, P* i *U V* spadaju jednom razdoblju, a zidovi zgrade *Q, R, S, T* drugomu. Kako se vidi na nacrtu zidovi zgrade *I, H* i *K, L* idu dalje pod sadašnju crkvu Gospe od Otoka, te su morali biti porušeni kada se je ova god. 1880. gradila

Po onomu što ćemo vidjeti, naime da su crkve u solinskom polju sv. Marije i sv. Stjepana bile izručene nekojim redovnicima, koji su u njima obavljali službu božju, nije trudno pogoditi i opredijeljenje ovih zgrada, naime da je ovo bio samostan Benediktinaca, koji su ovdje stanovali i svoju službu vršili. Poznato je iz povijesti, kako je silno bio rasprostranjen ovaj red u Dalmaciji, kako je kod naših vladara bio obljubljen, kako je u njihovim rukama bila sva tadašnja naobrazba¹. I nedaleko odavle, u solinskom polju u Rižinicama, gdje je od društva „Bihaća“ bio otkriven kneževski dvorac bana Trpimira, uz ulomak njegova napisa² bio je samostan redovnika³. Ali nije isključena niti misao, da bi ove zgrade ili dio njih mogle biti dvorac kraljeva, koji su u okolici imali svoje imanje, a koji se u listinama spominje (villa regalis). Naša Jelena bila bi se zadnjih godina života amo povukla, te je u crkvi ovoj bila i pokopana. Nisu se dalje mogla ovdje voditi iskanja zbog nove podžupske crkve.

Tik uz ove zgrade, ali u smjeru poprječnom, otkopao se žlijeb, koji ide od sjevero-zapada prema

jugo-istoku. Kraj ovoga žlijeba prema sjevero-zapadu, zidan je lijepim pravilnim zidom od učtvořenoga sitnoga kamenja, s jedne i s druge strane. Po sredini ovih žlijeb je širok 50 cm. a dubok od 1·50 do 1·80 m. U dnu, s ove strane, u podanku žlijeba našlo se zemlje sive boje, kao taložina. Dalje pako prema jugo-istoku cio je žlijeb bio pokriven balvanima od modra kamena, porušeni na mjestima prema rijeci, dugim do 1·30 m., širokim od 50—90 cm., a debelim 0·20 m. S ove strane, pošto se zemljište obara prema rukavu rijeke, dva zida žlijeba, valjda uslijed slaba temelja, prignula se jedan prema drugomu. U cijelom pako žlijebu našlo se u taložini mnogo hrbina starinskih rimskih predmeta, kano bakrena novca loše sačuvana, hrbina glinenoga posuda, ulomaka ornamentalnih, ulomak basreliefa, hrbina rimske staklarije, živinskih kostiju itd.

Kojih 15 m. daleko od vrutka žive pitke vode zvana „Gospin bunarić“, prema sjevero-zapadu, nestaje traga ovom žlijebu, i to baš ondje, gdje se mala visočina Gospine livade obara prema rijeci. Sva je prilika, da se je ovdje zemljište, jer od rijeke podrovano, prosjelo, a s njim i zidovi ovoga žlijeba. Ili su, kada se zemljište ugnulo, zidovi ostali na površju, te bili od ljudske ruke porušeni i raznešeni. Kod „Gospina bunarića“ vide se na dva mjesta odrtine zida, koje bi mogle biti ostanci žlijeba.

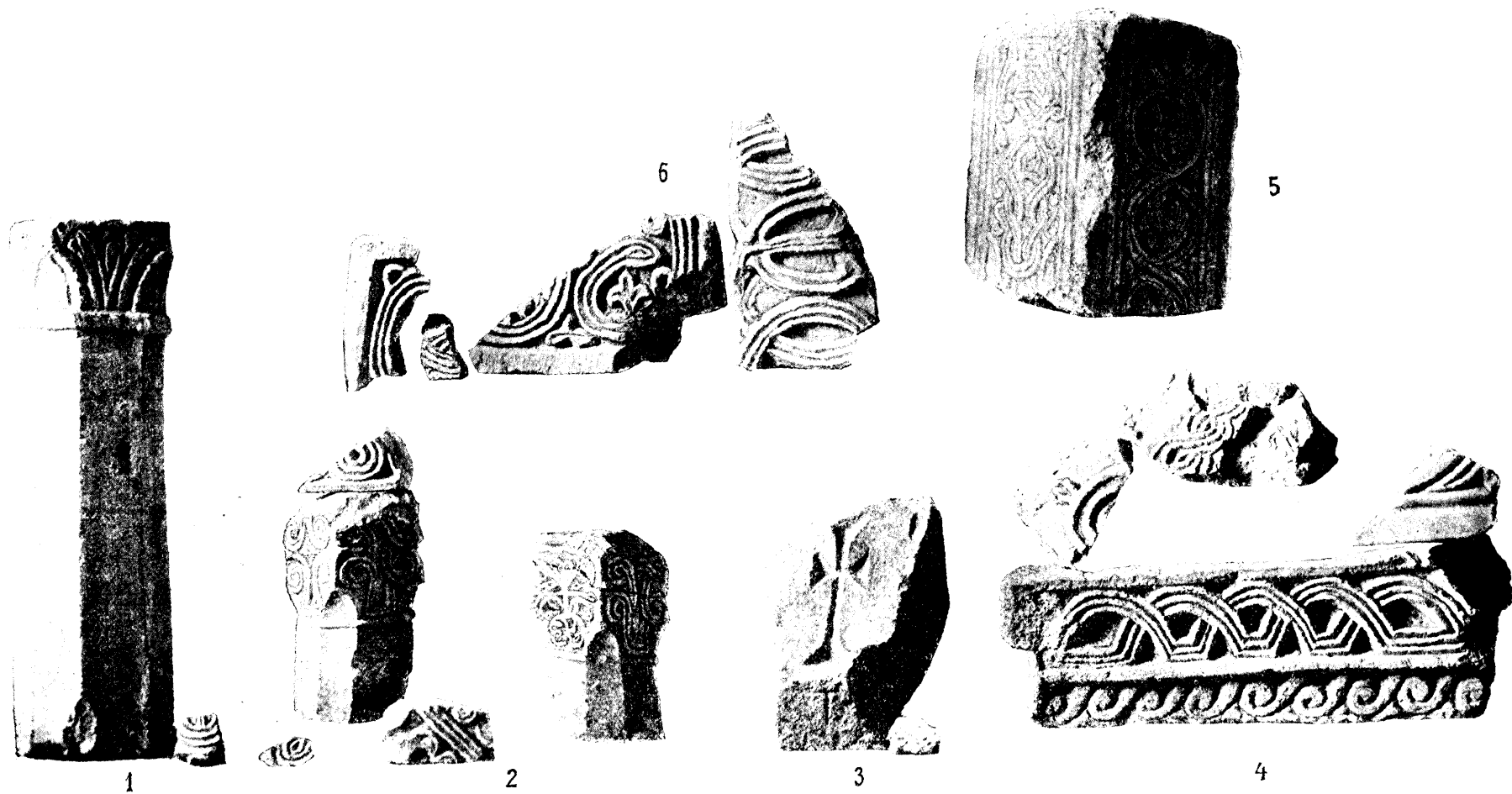
I prema jugo-istoku ovaj žlijeb prestaje, ali tik uz rub rukava rijeke, korita Jankove mlinice.

Nije lako pogoditi, čemu je služio ovaj žlijeb, koji je bez sumnje spajao dva rukava rijeke Jadrana. Nameće se misao, da je mogao biti korito vode, koja je tjerala mline, jer i s jedne i s druge strane ima sada dovoljne strmice za vodu. Ali s druge strane, u staro doba zemljište nije ovdje imalo ovako površje. Pa ovako lijepi žlijeb za kanal vode za mline, gdje na 100 metara i manje na sve strane teče rijeka Jader u širokim rukavima, na kojim su još i dandanas veoma stare mlinice, isključivalo bi ovu misao. Okolnost pako da se je u cijeloj dužini ovoga žlijeba našlo u dnu svakojakih hrbina rimskih predmeta, isključuje misao, da bi ovaj žlijeb mogao biti iz doba hrvatske narodne dinastije A i konstrukcija njegovih zidova, lijepa i pravilna, rimska je a ne kasnija radnja. Osobito položaj ovoga žlijeba prema zgradama iz kasnijega doba, koje su se nanj nametnule, isprekrižale ga u više pravaca, potvrđuje ovu misao, da je naime ovaj žlijeb rimska radnja. Ovo bi mnijenje potvrđivalo to, što se na ovom žlijebu nalazi u *A B* doljnji prag starinskih vrata, iz doba hrvatskoga.

¹ Rački Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stolj. u Radu jugosl. akademije LXX. Crkva hrvatska str. 68 sl.

² „Bihać“ hrv. društvo za istraživanje domaće povijesti. Zadar 1896. II. Izvješće str. 21 sl.

³ Ibid. str. 26. Bullettino di archeol. e stor. dalm. 1891. str. 84 sl.

Sl. 137. Starohrvatski arhitektonski ulomci, nađeni kod crkve Gospe od Otoka u Solinu.

Na jugo-zapadu ovih zgrada bi otkriven skup zidova, kojim nebi imalo biti trudno opredijeliti svrhu. Ti su zidovi kao ograda maloga bunarića žive vode i ograda valjda drugih potreba gospodarske naravi. U bunariću, koji je, sudeći po svemu, središte ovih zgrada, kada je bio otkriven i pročišćen, vrela je živa, bistra, pitka voda Muijenja sam, da je ovaj bunarić služio samostanu i drugim eventualnim stanovima, a to sudim po analogiji sadašnjega običaja u Solinu glede pitke vode. Poznato je, da je u rijeki J a d r u dobra, pitka voda, tako da je car Dioklecijan za svoju palaču u Spljetu sagradio početkom IV. vijeka veličanstven vodovod od izvora ove rijeke, u dužini od 9 kil., koji je iza stoljetnoga zaneniarenja bio opet god. 1878. popravljen i svojoj prvotnoj svrhi povraćen¹. Nego rijeka Jader mutna je prigodom kiša, ne samo u toku, nego i u samom vrelu², pa stoga Solinjani dandanas u ovakim prigodama nju ne piju, nego crpe vodu na Gospinu bunariću t. j. na izvoru mlaza iste vode na malo metara od same rijeke, koja se nikada ne pomuti, nego je uvijek bistra. Bunarić prekopan god. 1898. na samih 30 m. od G o s p i n a b u n a r i ć a bio je po ovom zdenac, iz koga je samostan crpio vodu, te je bio za ovu svrhu sagrađen. A to bi potvrdio i način gradnje ovoga bunarića: naime od dna prema vrhu se je pomalo suživao. Ovakih bunarića opaziti je iz najstarijega našega doba u sjevernoj Dalmaciji, a sličie i turskim iz kasnijega doba.

Posve se je malo arhitektonskih ulomaka našlo u svim ovim zgradama. Od povećih nije nego ulomak stupa od vapnenca visok 1'00 m. u promjeru 0'37., koji se je našao među prvim i drugim pilovom od abside (γ na tlorisu), a bio je podignut i ostavljen na mjestu. Svi ostali arhitektonski komadi naslikani su na slici 137. Br. 1. prikazuje stupić šestouglasti sa kapitelom, koji je do god. 1898. bio usaden u zemlju ispred vrata crkve, kako je gore rečeno. Br. 5., koji je do ove godine bio uzidan kao prosti materijal u zid ograde crkvene na desnu, obrađen je na dvije strane, a mogao je biti ulomak arhitrava. Ures mu naliči onomu na pluteju sv. Marije u Trastevere iz IX. vijeka³. Osobito je lijep ulomak šestouglastog stupića br. 2. sa kapitelom izrađenim raznolikim ornamentom na sve četiri strane. Prilično je, da je ovaj stupić bio od ciborija

¹ Vodja po Spljetu i Solinu str. 78.

² Ovo sam višekrat sam opazio, a prof. A. Bezić kao općinski inženir (od god. 1880—1890) višekrat je ovo na samom izvoru opazio i sada mi ovo potvrđuje.

³ Cattaneo L'architettura in Italia p. 158.

oltara. Ostali su komadi što arhitektonski što uresni. Uprav je začudno, koliko se je malo ovih ulomaka našlo kod ovoga iskapanja! To se ne da drugačije protumačiti, nego tim, što je crkva ležala posve plitko ispod površine zemlje, te ono što nije prigodom njezina porušenja od ognja postradalo, to je kasnije bilo raznešeno i tko zna kako upotrebljeno.

Ispod zgrada ispred crkve otkopano je tri-naest grobova, a u atriju bazilike samo dva, br. 15. rimski grob od opeka na krov ispod sarkofaga kraljice Jelene, a prema ovomu br. 14. vas porušen od žilja dvajuh drevnih dubova. U nartheksu našasti su br. 16. i 17. Svi su ovi grobovi veoma obični i sastojali su od više kamenih ploča obzidanih naokolo, malo visokih, pokrivenih običnom pločom. Jedini grob pod br. 17. rek bi da je bio nešto bolji, bile su mu nešto pravilnije i bolje tesane ploče, a kostur dobro sačuvan. Grobovi pako br. 18. i 19. uza sjeverni perimetralni zid bazilike, kao što i grobovi br. 20—26 na istoku abside bazilike, bili su kao i oni ispred crkve. Nema sumnje, da su svi ovi grobovi izim dvajuh br. 1. i br. 15., koji su rimski, iz kasnijega doba. Već je bilo opaženo, da su se do nazad malo godina Solinjani u nekojim iznimnim prigodama sve do zadnjih godina, kao na pr. prigodom epidemičnih ili priljepčivih bolesti, ovuda pokapali. I sama okolnost, da je jedan grob (br. 20.) na istoku bazilike bio sažidan od ulomaka iz hrvatskoga doba jasno svjedoči, da su ovi grobovi iz kasnijega doba. Stariji grobovi dakle nebi bili nego li br. 1. koji leži ispod zida *K. L.*, i br. 15. grob rimski ispod sarkofaga kraljice Jelene. Ova dva stoje u jednako dubini i najdubljoj. Sarkofag kraljice Jelene *C—D* jedini je sigurni iz hrvatskoga doba.

Svagdje u otkopanom prostoru naišlo se na veće i manje svakovrsne predmete iz rimskoga doba. Utisak, koji je ovaj položaj činio na onoga, koji poznaje pobliže ruševine rimskoga grada Salone i okolice mu, jest, da je i na ovom mjestu opstojalo koje obitavalište ljudsko za doba rimsko. I ne računajući silu manjih predmeta rimskih za domaću porabu, o kojim je gore bilo govora, našlo se je više predmeta povećih, kano nadgrobnih napisa,⁴ glavica kipića i glava pasa,⁵ više

⁴ Uvršteni pod br. 2650 *A* (Bull. dalm. 1898 str. 201), 2651 (Bull. dalm. 1898 str. 202), 2652 (Bull. dalm. 1898 str. 202), 2654 (Bull. dalm. 1898 str. 202), 2655 (Bull. dalm. 1898 str. 203) kataloga *A* napisa c. k. arheol. muzeja u Spljetu.

⁵ Uvrštena pod br. 142 i pod br. 113 Kat. C c. k. arheol. muzeja u Spljetu.

komada basreljefa¹, više komada arhitektonskih, kano kapitel i baza², više komada opeka od krova sa pečatom tvornice Pansiana³, ulomaka posuda⁴, dvije glinene svjetiljke⁵, silu ukosnica od bjelokosti razbijenih i slomljenih, a među ovim manjkava posudica od bjelokosti⁶. Sve to daje nekim temeljom nagoviještati, da se je za rimsko doba ovdje stanovalo, a kasnije i Hrvati tu se nastanili. A ovoj prvoj rimskoj naselbini mogao bi pripadati gore opisani kanal vode ili žlijeb a valjda i onaj bunarić za vodu.

Svi arhitektonski i ornamentalni ulomci ovdje našasti iz X su vijeka. A i da nemamo povjesničkih sigurnih dokaza, naime datiranoga napisa kraljice Jelene, da su svi ovi predmeti iz X v., njihova radnja bila bi nam zato siguran dokaz. I kapiteli i svi arhitektonski ulomci ovdje našasti odaju X—XI vijek. Dosta je baciti pogled na ovake spomenike nađene ovo zadnjih godina u solinskom i kninskom polju⁷. Ali napis kraljice Jelene, iz god. 976, to nam jasno svjedoči. Dapače on nam ima biti unaprijeda izhodište za tačno opredijeljenje i arhitekture i ornamentike za doba hrvatske narodne dinastije.

II. Iz prošlosti crkve.

Između svih zemalja hrvatskih jedina Dalmacija može se podičiti, da bijaše odabranim boravkom vladara hrvatskih narodne kivi, a predjel između Trogira i Sapljeta kao da im bijaše nada sve mio. Tu su se ponosito podizali dvorci kraljeva i banova naših i tu nam je tražiti i grobove njihove i po predaji i po povjesnim spomenicima. A drugačije niti je moglo da bude. Kulturno središte doseljenih Hrvata moglo se nastaviti samo na središte propadajuće latinske kulture; Salona rimska sa svojom krasnom oko-

¹ Uvršteni pod br. 247 D—254 D i pod br. 261 Kat. D basreljefa c. k. arheol. muzeja u Sapljetu.

² Uvršteni pod br. 322 i 323 E Kat. E. arhitektonskih ulomaka c. k. arheol. muzeja u Sapljetu.

³ Uvršteni pod br. 643—645, 663 kat. F a) Opeka itd. c. k. arheol. muzeja u Sapljetu

⁴ Uvršteni pod br. 585—586 Kat. F b) Posuda itd. c. k. arheol. muzeja.

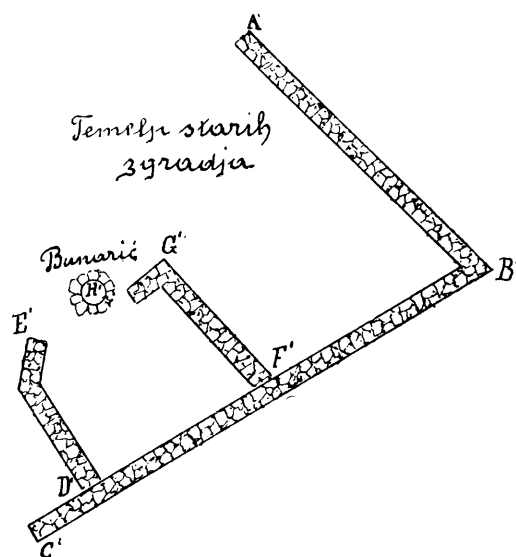
⁵ Uvrštene pod br. 673, 676 Kat. F c) Svjetiljaka c. k. arheol. muzeja. Prva sa pijevcem, a druga sa pečatom tvornice C. DESSL.

⁶ Uvrštena pod br. 1053 Kat. K. Kostić itd. c. k. arheol. muzeja u Sapljetu.

⁷ Bulić-Hrvatski spomenici u kninskoj okolini uz ostale suvremene dalmatinske iz dobe narodne hrvatske dinastije Zagreb 1888 Tabl. III—XVIII; Starohrvatska Prosvjeta passim; Izvještaje „Bihaća“.

licom, morala je postati kulturnim i političkim središtem Hrvata.

Kada su oči naši završili svoju seobu u prvo polovici VII. vijeka i u većem dijelu primili sv. krst, stadoše i oni po primjeru ostalih naroda zidati crkve i samostane, te osnivati zadužbine za pokoj duše. Brojne isprave te davne prošlosti naše jasnim slovom nam svjedoče, da osobito kraj od Trogira do Sapljeta, ubavo ovo primorje, bijaše posuto tim spomenicima iz prvoga početka kulturnoga života našega⁸.

Sl. 138. Temelji starih zgrada kod crkve Gospe od Otoka u Solinu.

Po praksi sredovječnoj u takovim crkvama, kod takovih zadužbina imaju se tražiti i grobnice njihovih osnivača. Isprava sinovca Petra Krešimira, slaboga Stjepana II. to nam sjajno potvrđuje. U njoj se čita, da je u samostanu sv. Stjepana de Pinis (pod borovima), na jugozapadu Sapljeta, gdje je danas općinsko groblje, „odabrao sebi svoju grobnicu, preporučivši se molitvi samostanaca⁹“. A razne druge isprave kao i svjedočanstva Tome arcidakona iz XIII v. jamče nam bistrim slovom, da se u crkvama sv. Marije So-

⁸ Rad jugoslav. akademije 126 str. 190, Poziv i Pravila „Bihaća“, hrvatskoga društva za istraživanje domaće povjesti u Sapljetu. 1894 str. 3 sl.; I Izvješće „Bihaća“ str. 8 sl.

⁹ Rački Documenta str. 119: „atque ibi deposui ornem dignitatem meam et ibi elegi sepulchrum meum, recomendando me orationi eiusdem monasterii abbatio“.

linske i sv. Stjepana nalažahu grobnice mnogih narodnih naših kraljeva i kraljica¹.

Ona se crkva spominje višekrat u ispravama i kod sredovječnih pisaca pod nazivom sv. Marije od Otoka. Tu je crkvu kralj Zvonimir 1078. na ninskom saboru povratio prvostolnici sv. Dujma ujedno sa crkvom sv. Stjepana², jer ju je valjda bila zamijenila ili izgubila. A prvi kralj iz Arpadove kuće Koloman, kad je 5. lipnja 1103 potvrdio spljetskomu nadbiskupu

nadbiskupu posjed crkve sv. Marije, koja je u Solinu, sa svim pripacima i sa svim dohocima od mlinica⁴. Jednako je i kralj Gejza II. 4. svibnja 1143 potvrdio nadbiskupu Gaudiju posjed „Sv. Marije od Otoka“ uz rijeku solinskoga grada, sa svim pripacima, slugama, ali ne mlinovima.⁵ Klement III papa, podijeljujuć nadbiskupu spljetskomu Petru dne 13 ožujka god. 1191. nadbiskupski plašt, u opseg nadbiskupije, koji mu naznačuje, ubraja također crkvu sv. Marije u Solinu sa

Sl. 139. Ostanci stare crkve Gospe od Otoka u Solinu.

Krešenciju sve predašnje darovnice, izričito napominje uz ostale i crkvu Sv. Marije Solinske³. I Bela II god. 1138 potvrđuje Gaudiju, spljetskomu

¹ Historia Salonitana edid. Rački str. 55.

² Rački Docum. str. 213... „illustris vir Demetrius cognomento Svinimir, rex Chroatorum, restituit ecclesiae sancti Domnii ecclesias sancti Stephani et sanctae Mariae in Salona cum omnibus earum bonis“. Ibidem nr. 9⁸, p. 114.

³ Kukuljević Codex diplomaticus, II p. 8. Farlati III. sacr. III. str. 164... „confirmamus auctoritate regia... ecclesias sancte Marie de Salona et sancti Stephani... cum omnibus pertinentiis earundem“.

mlinovima i svim pripacima⁶. Ova se crkva ko-

⁴ Kukuljević Cod. dipl. II p. 31 Farlati III. sacr. III p. 173... „do ecclesie Spalatensi et tibi Gaudio predicte matris ecclesie archiepiscopo, ecclesiam sancte Marie, que est Salone, cum omnibus appendiciis suis, tam mobilium, quam immobilium rerum et cum molendinorum redditibus“.

⁵ Farlati III. sacr. III str. 173, 2; Kukuljević Cod. dipl. II p. 35... „Confirmo ecclesie spatatensi et tibi Gaudine, archiepiscopo, ecclesiam sancte Marie, que iuxta rivum salonitane civitatis est posita, cum omnibus suis appendiciis, tam in terris, quam in vineis atque hominibus, sine molendinis“.

⁶ Kukuljević Cod. dipl. II p. 162; Farlati

načno spominje u kupoprodajnom dokumentu nekoga Ivana sina Ratinova, kojim prodaje između 1. siječnja i 28. ožujka god. 1193 samostanu sv. Stjepana u Solinu neko zemljište ležeće u Solinu iza crkve sv. Marije¹.

U reambulaciji dobara spljetske crkve, učinjenoj god. 1397 pod nadbiskupom Andrijom Gualdo, dolazi crkva sv. Marije od Otoka dva krat imenovana². I u reambulaciji učinjenoj iste god. 1397, koja je prvu popravljala i popunjavala, ista se crkva sv. Marije od Otoka spominje³.

Nego uz crkvu sv. Marije od Otoka u Solinu spominje se u starim poveljama i samostan, uz redovnike, čuvare crkve i grobova bijaše tu i vladarski dvorac „villa regalis“. U njem je bez sumnje boravio kralj Zvonimir. U regestu god. 1076—1078 čita se, da je kralj Zvonimir darovao Mariji, opatici samostana sv. Benedikta zemljište Pustica u Lažanima, i da je ovo bilo učinjeno u „kraljevskom dvorcu, u kojem mjestu leži crkva sv. Marije“. „Inter quos quaedam sanctimonialium mater, Maria uidelicet, cenobii sancti Benedicti, in sollempnitate consecrationis ecclesie nostri episcopatus, sancte Marie uocabulo, auxilium immo subsidium memorati cenobii a nobis perquirens et regali throno cum suis quibusdam sororibus coram nobis astitit. Unde consultu omnium seruorum dei et nobilium nostrorum, qui gracia dei dicte solempnitati aduenerant, propensione et uoluntate prefate abba-

Ill. sacr. III str. 223 . . . „et territorium de . . . ecclesiam s. Marie in Salona cum molendinis, aquimolliis et omnibus pertinentiis suis“. Aquimollia jest molendinum aquaticum t. j. mlin na vodu. Sr. Ducange Glossarium mediae et infimae latinitatis s. v.

¹ Kukuljević Cod. dipl. II str. 166: „ . . . qualmente io Giovanni figliolo del quondam Ratina ho uenduto all' abbate Isach di S. Stefano . . . una calavaglia posta in Salona dopo la chiesa di S. Maria d' Atago. Nije trudno uviditi, da je ovo d' Atago pokvareno od Otoka. Nebih znao što je „calavaglia“ (koju riječ ne nalazim u nijednom rječniku, koji su mi pri ruci); valjda je kaljavadja hrvatska riječ od kal, kalj i vaditi t. j. mjesto, gdje se vadio kal ili mrlje s odijela, dakle stupa.

² Farlati Ill. sacr. III p. 340. X. „Item terram et totam insulam S. Mariae de Otoch cum omnibus scupellis et aquimolliis, seu insulis parvis et pertinentiis intra fluvium Salonae positae“. Na istoj strani: „XI Item terras predictae Ecclesiae S. Mariae de Otoch infra fluvium Salonae positae“.

³ Farlati Ill. sacr. III str. 345. LIX. Item in supradicto fluvio Salonae, et aquaeductu super insula et scupellis et aquimolliis territorii Ecclesiae Sanctae Mariae de Otoch, mensae archiepiscopalis“.

tisse et quia locus territorii eidem monasterio contiguus uidebatur, nostra regali potestate, quod Pustiza nominatur, perpetuo iure possidendum sibi inuolabiliter concessimus in Lazani⁴. Actum est hoc in uilla regali, quo in loco iam dicta ecclesia sancte Marie (sita uidetur, his) coram testibus. in primis coram Laurencio uenerabili archiepiscopo, Petro chroatensi episcopo“ etc. Ova povelja nije izdana u Kninu, kako to Farlati⁵ stavlja, nego u Solinu, kako se još razgovjetno čita na samom izvorniku, koji se sada čuva u regnikolarnom arhivu u Zagrebu i kao što se to po samomu tekstu, koji smo navlaš u čelini naveli, razabire, te crkvu sv. Marije, o kojoj se ovdje govori, i njoj blizi kraljevski dvorac nije moguće staviti u Knin, nego izvjesno u solinsko polje i to baš na ostrviću Gospe od Otoka. Da je ovo ovako, proizlazi također jasno i iz dokumenta, kojim Stjepan II. potvrđuje god. 1088/89 ovu darovštinu, u kojem se razabire, da je ova crkva bila u Solinu a ne u Kninu⁶.

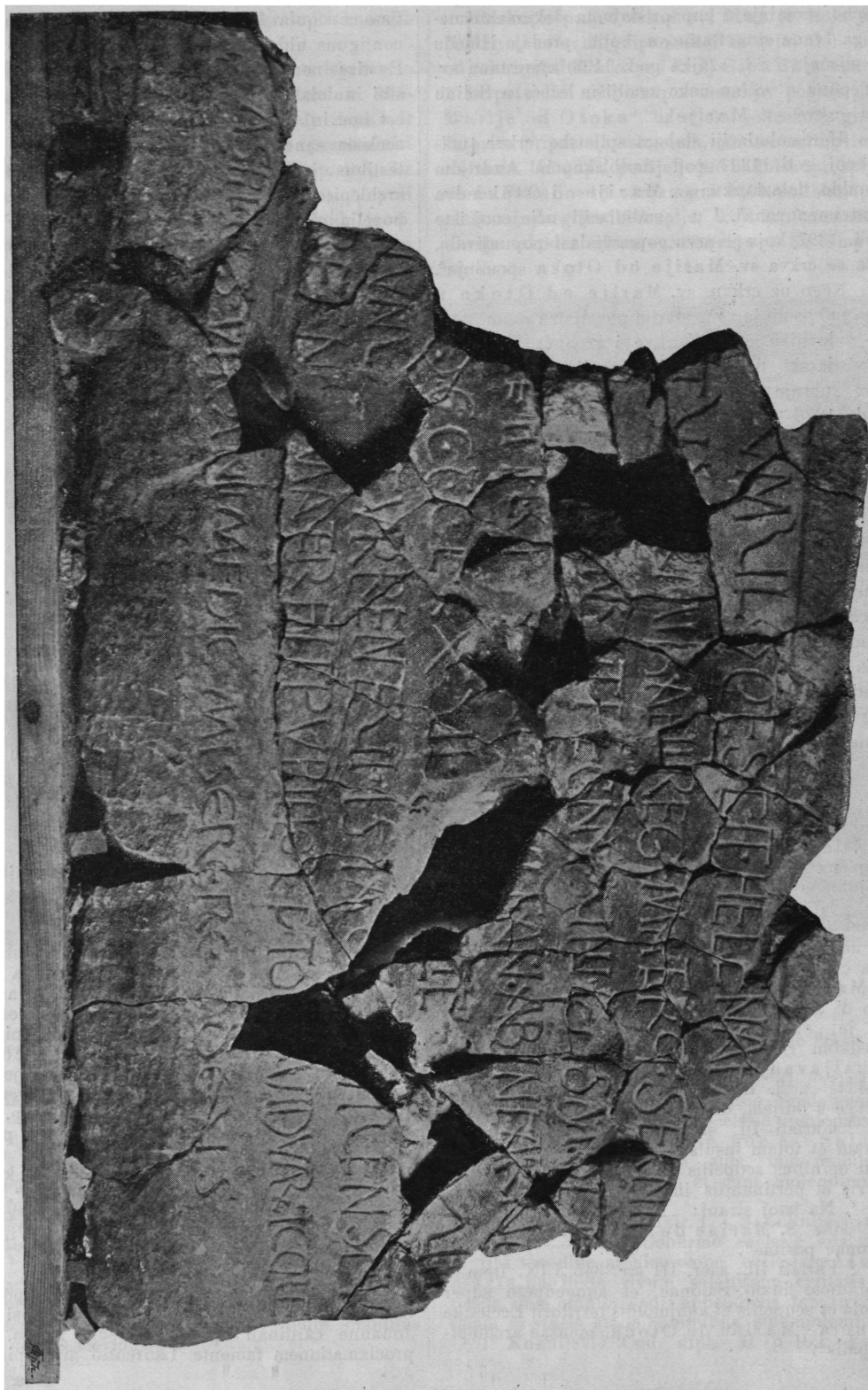
Najvažniji spomen crkve Gospe od Otoka je onaj domaćeg pisca Tome Arcidakona († 1268) u njegovoj Solinskoj povijesti. Pripovijeda on naime, da je kralj Zvonimir na ninskom saboru god. 1078. povratio prvostolnoj crkvi sv. Dujma crkvu sv. Stjepana i sv. Marije solinske, koju da je sagradila neka kraljica Jelena. Te crkve da su obzirom na kraljevske grobnice, što se u njima nalazahu, bile izručene nekim redovnicima, koji su u njima obavljali službu božju⁷. Arcidakon Toma dakle ili po predaji

⁴ I dandanas položaj poviše sela Gomilice u kaštelanskom polju zove se Lažani. Ovaj položaj višekrat dolazi u našim dokumentima pod imenom Lazani ili Lasani. Sr. Index personarum, locorum etc. u Račkovim Documenta s. v.

⁵ Farlati Ill. sacr. III. 155 bez temelja tvrdi, da je to biskupska kninska crkva sv. Marije i to tek za Zvonimira prvokrat posvećena. Već smo imali prigode opaziti (Hrv. spom. u kninskoj okolici str. 11 Op. 2) da sollempnitas consecrationis, o kojoj se u regestu govori, nije nego godišnjica posvećenja crkve, a ne prvo posvećenje. Lučić de regno Dalm. Chroat lib. II cap. XVI Regest god 1072. Kukuljević Cod. dipl. I p. 154 stavlja upravo, da je rečeni regest izdan u Solinu; Rački (Docum.) u kronologičnom kazalu p XXXI stavlja ga također „Salonae“, a u tekstu „Tinnini“, što nije nego tiskarska pogreška, kako je to već i Milinović opazio; Viestnik IV p. 48.

⁶ Rački Docum. p. 148

⁷ Hist. Salonitana str. 55: „His temporibus celebrata fuit sinodus in ciuitate nonensi sub Johanne cardinali apostolice sedis legato. Ubi proclamationem faciente Laurentio archiepiscopo

Sl. 140. Nadgrobní napis hrvatske kraljice Jelene od godine 976. Po fotografiji.

ili iz spisa nadbiskupskih i kaptolskih, kojima on raspolagaše, svjedoči, da je crkvu sv. Marije solinske sazidala kraljica Jelena. Ob ovoj crkvi imademo i jednu bilješku na rukopisu Tomine povijesti, sačuvanom u obitelji knezova Fanfogna-Garagnin u Trogiru. Bilješka je iz god. 1716, a u njoj stoji isto, što u Tomi, s dodatkom, da je uz crkvu opstojao i samostan. Nadalje se u bilješci veli, da su samostan i crkva opstojali do provale Turaka, a u doba, kada je bilješka napisana, da na mjestu stare bazilike opstoji malena crkvice, ovisna od župske crkve vranjičke¹.

Ako složimo ove vijesti s prvima, moramo izvesti, da su sve suglasne i da je Toma crkvu sv. Marije i samostan vidio, pošto je oboje opstojalo do provale Turaka, da je pročitao valjda i napis na grobu Jelene, dapače da mu je on mogao biti povodom, da općenito napiše, da su se u toj crkvi pokapali hrvatski kraljevi i kraljice, premda je moguće, da je on vidio samo Jelenin sarkofag u atriju crkve.

Ova povjesnička svjedočanstva slažu se posvema i sa narodnom predajom. I dandanas ovaj položaj zove se *Gospin otok*, a i sama crkva zove se *Gospa od Otoka*, ne samo u Solinu, nego i u cijeloj dalmatinskoj Zagori. Solinjanin, kada hoće da se kune, kaže „tako mi one u Otoku“ t. j. blažene Gospe, ne imenujući ime

illustris uir Demetrius, cognomento Suinimir, rex Chroatorum, restituit Ecclesie sancti Domnii ecclesias sancti Stephani et sancte Marie in Salona cum omnibus earum bonis. Has siquidem ecclesias edificauit et dotauit quedam Helena regina, donans eas Spalatine sedi iure perpetuo possidendas. Que ob reuerentiam regaliū sepulcrorum concessae fuerant quibusdam regularibus ad tempus, qui assidue in eis officiorum ministeria exercebant“.

¹ „San Stefano di Salona, detto con per distinguerlo de altro s. Stefano (de Pinis) e perchè fu fabbricato tra le ruine di quella città. La chiesa si fondò da Elena, moglie di Mislao duce di Croazia, intorno all' a. 830. In questa si sepellivano li principi e le principesse della casa ducale, e poi regia, la quale nel contado di Clissa presso Salona ebbe per lo più residenza“ (p. 56). „S. Maria di Salona fu pure edificata dalla principissa Elena, che l'arcidiacono onora col nome di regina; e credesi che potesse essere su le ruine di S. Maria, che fù la prima chiesa e poi il domo di Salona. Ivi pure sono sepeliti de' principi del sangue e della corte, sinchè fu fissa nel contado di Clissa, perciò anche ivi fu edificato un altro monistero per l'oggetto accennato. Ma e prima e dopo la parrocchia fu appoggiata alla immediata dipendenza degli arcivescovi. Fino all' invasione dei Turchi

Marijino iz nekoga strahopoćitanja i cijeneći, da mu je ovako zakletva manje grješna.

Kada se uvaže sva ova svjedočanstva, priznati je, da je bila veoma sretna misao društva „Bihaca“, da se ova znamenita točka naše prošlosti istraži, što se je zbilježilo zadnjih dana mjeseca kolovoza god. 1893, kako je to u dnevniku iskopina bilo opširno rečeno.

III. Napis kraljice Jelene.

Sarkofag, na kom je napis kraljice Jelene, jest od dalmatinskoga vapnenca (*calcariis*) kamena, od koga se od vajakada, za grčko i rimsko doba, pa i za srednje. novo i novije, u cijeloj Dalmaciji prave svakojake grobnice i napisi svake vrsti. Bi našast u atriju bazilike (br. III na sl. 136 u položaju *C—D*, licem okrenutim prema crkvi, u površju od dva m², vas u komadima i razbacan, a uz to tako trošan, da čini utisak, da je bio razlupan i da je od ognja stradao. Opaža se naime na licu napisa crnih ljaga od vatre. Prigodom pako sastavljanja pojedinih ulomaka, kada ih je trebalo cementom priljepljivati, kamen već izgoren na po, pod akcijom vode i vlage, vrio je kano klak, koji se gasi. Napis bi našast u 90 što većih što manjih ulomaka. Pošlo je za rukom, većinom već odmah iza našašća, sastaviti u oveće skupine 76 komada, dočim 14 sastavljenih u 10 ulomaka, većinom malih, nije bilo moguće unijeti u cjelinu. (Vidi sliku 140 po fotografiji, a sliku 141 po nacrtu). Dužina ili širina cijeloga sarkofaga, što opstoji, jest 1·25 m. Cijela visina iznosi 0·76 m. na desnoj strani, a na lijevoj 0·74 m., dočim dužina ogleдалa napisa od ruba do ruba iznosi 1·16 m, a visina na desnoj strani 0·58 m., na lijevoj 0·56 m. U vrhu je rub samo djelomice sačuvan, dočim u podanku sasvim izim u nekojim malim pukotinama Ne opstoji rub na lijevoj strani u svoj visini, a na desnoj samo malo pokraj predzadnje brazde i treće odozdo u visini od 0·12 m. U priloženoj ilustraciji po fotografiji ovo se ne razabire, dočim u slici po nacrtu to se lijepo opaža. Da je cijela visina napisa iznosila 0·76 m. dokazom je okolnost, što se ulomci od vrha pa do podanka potpuno slažu.

furono in piedi questi monisteri, con le loro basiliche; ora di sta. Maria è rimasta una piccola chiesa, la quale è un appendice alla parrocchia di Vragizza“ (p. 57). Ovu sam bilješku ovako prepisao dne 2/XII god. 1898 iz smotka rukopisa u knjižnici Fanfogna-Garagnin u Trogiru, koji nosi naslov VIII Salonitana et Spalatensia p. 56 retro. Sa nekojim malim inačicama tiskana je na str. 487 Documenta Račkovih.

To se opaža, ako se neprekidno slijedi okom osobito na desnoj ruci od vrha pa dole ili obratno. Razlika od 2 cm. u visini sarkofaga na lijevoj ruci od desne, koja se opaža na sl. 140, a ne na onoj 141, može se valjda tim protumačiti, što se pri sastavljanju pojedinih ulomaka umećalo na lijevoj ruci više cementa, nego na desnoj, po čem za 2 cm. cijeli se sarkofag na ovu desnu ruku nagnuo, a na lijevu dosljedno odskočio. Ali i velika praznina među ulomcima na desnoj ruci čini, da ovi nešto padaju, a opet na desnoj ruci ulomci rek bi da se bolje priljubljavaju, nego li na lijevoj, pa dosljedno na ovoj zadnjoj napis odskaje u visini za 2 cm. Nego nije ni mogućnost isključena, da je napis već s početka bio malko nakriv. Kada bi se ispunile ulomcima one rupe prema desnoj ruci, valjda bi se ovaj kraj napisa podigao.

I gornji i donji rub sarkofaga nije konačno izglađen. Na gornjem rubu vidi se straga, ali ne na slikama, u dužini od 23 cm. podignut mali rub u visini od 15 mm., što je služilo, da se pokrivalo sarkofaga bolje priljubi i zatvori.

Dubina sarkofaga u boku, ne da se označiti, jer nema dovoljno podataka. Sakupila su se u blizini četiri komada podanka sarkofaga i još više komada, koji istomu spadaju negdje straga, ali nije sigurno gdje. Kako se vidi fali još mnogo komada kamena ovoga sarkofaga, ne samo pisana nego i nepisana. Rek bi po ovim mjerama i proporcijama, da je sarkofag bio malen za odraslu osobu. Prividno da, nu treba uzeti u obzir, da je sarkofag nepotpun na desnoj i lijevoj strani i da se to ne da točno popuniti. Uz to je opaziti, da je bio običaj kod Rimljana ne polagati mrtvacu ležeeke u sarkofag, nego donekle naslonjena na jednu ili drugu stranu podanka, koje su bile malko podignute, tako da je mrtvac na po sjedečke ležao; strana podignuta sarkofaga služila mrtvacu kano uzglavlje. To se opaža u stotinama rimskih sarkofaga to poganskih to kršćanskih, koji se iskapaju godimice iz solinskih ruševina.

Promotrimo malko napis sa epigrafičkoga gledišta. Pismena ovoga napisa jesu rimska kapitala, ispremiješana samo donekle sa uncijalom pod uplivom karolinškoga i merovinškoga doba. Piknje su većinom oble (s početka većinom trokutne), a postavljene su nepravilno bez sustavnoga reda. Dvije piknje služe kao znak kratice, ali ne svagdje. U prvim brazdama i to s početka opaža se donekle veća promjena: slova su veća i širi je razmak među njima. Kasnije ide napis jednakom pomnjom sve do zadnje brazde, u kojoj su zadnje riječi manje i manjom pomnjom uklesane. Napis je u osam brazda, koje su od kraja, u ko-

liko se može suditi po cijelo sačuvanima, do kraja ispunjene slovima, samo što je u zadnjoj brazdi ostalo pri kraju prostora prazna za 18 cm.

Pregledajmo brazdu po brazdu ovoga napisa nastojeći, da popunimo po mogućnosti praznine, i da ih donekle protumačimo:

I. brazda. Od lijevoga kraja ove brazde do prvoga sigurnoga slova V ima 40 cm., dakle obzirom na vrst pismena prostora za sedam do osam slova, uračunavši i prostor među pojedinih riječima. Slovo je V sigurno, a pred njim vidi se na kamenu i na slici 141. doljnji trag jednoga slova kao T. Popunjenje IN HOC TUMULO naravno je. Za popunjenje opširnije in hoc parvo, arto, humili tumulo nema dovoljna prostora obzirom na to, da su ovdje slova s početka široko razvedena. Slovo V od tumulo, na drugom mjestu, jest alfabetu uncijalnoga, dočim prvo rek bi po opstojećim tragovima da je kapitalno. Zadnje O jest alfabetu uncijalnoga, četverokutno, kakvo dolazi u napisima staro-kršćanskim već u VI. v¹. Slijedeća skupina slova jest riječ Q(VI)ESCIT. Q sa prekriženim repom je kratica ili bolje sveza za V i I q(ui)escit. Slovo C je kutno merovinškoga doba. Dolazi u napisima staro-kršćanskim već počamši VI-im vijekom². U Solinu, gdje ima mnogobrojnih napisa iz VI. i VII v. još se nije našlo C kutno karloviškoga doba, nego uvijek C kapitalno. Ali ovo kutno C dolazi u napisu Branimira od god. 888³, pa na spomenicima iz doba hrvatske narodne dinastije⁴ i na napisu spljetskoga priora Petra Dujma u peripteru mauzoleja Dioklecijanov⁵. IT je u svezi. Iza trokutne točke, postavljene u sredini, slijedi lijepo čitljivo ime HELENA, sve rimskom kapitalom. Drugi gornji krak slova H, pa slijedeća slova ELE u vrhu su ponešto manjkava. Zadnje slovo A učinjeno je na osobit način, t. j. dva kosa kraka ovoga slova nisu spojena sa vodoravnom crticom kao obično (A), ili prelomljenom crticom kao u kasnijim kršćanskim napisima (A), pa kroz cijeli srednji vijek, nego ova crtica od desnoga kraka ide koso, te siječe lijevi krak i izlazi

¹ Le Blant Inscriptions chrétiennes de la Gaule. Préface p. XXV; ide m Manuel d' Epigraphie chrétienne p. 42. Krasan primjer ovakoga O nalazi se na napisu Ivana Ravenjanina, prvoga spljetskoga nadbiskupa, na njegovu sarkofagu u krtionici sv. Ivana u Spljetu. Sr. Farlati III. sacr. III. p. 42; Kukuljević Cod. dipl. I str. 217; Jackson Dalmatia the Quarnero and Istria II str. 70.

² Le Blant o. c.

³ Rad jugosl. akad. XXVI str. 104.

⁴ Starohrvatska Prosvjeta I. (1895) Tab. str. 76.

⁵ Vodja po Spljetu i Solinu p. 100.

van. Ovaki A dolazi malne svagdje na ovom napisu t. j. na šest mjesta, izim na prvom mjestu u zadnjoj brazdi i još ondje, gdje ovo slovo dolazi u svezi s kojim drugim. Što nam je poznato, ovako A ne dolazi na nijednom napisu iz našega doba, te se stoga ima smatrati kao osobitost klesara Jelenina napisa. Slovo, koje slijedi iza opisane skupine je F, kojemu fali gornji vodoravni potez, a od slijedećega slova vidi se samo donji dio lijevoga kosoga poteza, koji ne može biti nego od A, od M ili N. Pošto su dva zadnja isključena, jer iza F ne može slijediti jedan od ovih dvaju suglasnika, sigurno je A. Odavle do kraja prve brazde i kraja napisa ima 23 cm., prostora dakle za 7—8 slova. Obzirom na ovo, dalo bi se FA popuniti sa FA[M O S A ili FA[M V L A D E I. Pridavnik Famosa dolazi u latinštini svakoga doba, pa i najpoznijega, kao što i samostavnik formula, ali svakako u napisima famosa jest rjeđe, dapače meni nije poznat nego jedan slučaj, a to na sarkofagu nekoga comes Duio sa ženom, zazidanu od 1767. u zidu kapele sv. Dujma u stolnoj crkvi u Spljetu, u peripteru Dioklecijanova mauzoleja. Po nekom starom prepisu¹ u petoj brazdi se čita: Hoc iacet in tumulo famosae laudem... Napis je iz doba Martina III., nadbiskupa spljetskoga od god. 970—1000², dakle baš po prilici iz doba, u koje pada i naš napis. Ali popunjenje FA-[M V L A D E I] obzirom osobito na kršćanski duh, na pobožnost kraljice Jelene, na cio tekst, koji ovim duhom diše, čini mi se vjerojatnije.

Prema ovom popunjenju prva bi brazda ovako glasila: [IN HOC T]VMVLO Q(ui)ESCIT HELENA FA[M V L A D E I].

II. brazda. Od kraja ruba do manjkavoga ali sigurnoga slova T ima 30 cm., prostora dakle za 5—6 slova, ali držanih međusobno i u ovoj brazdi kano i u prvoj široko. Popunjenje QVAE FVIJT, sa AE valjda u svezi, obzirom na slijedeće slovo i na slijedeću riječ, posve je vjerojatno. Manje vjerojatno, i ako glede smisla po prilici biva isto, bilo bi HAEC FVIJT. Od slijedeće skupine slova vidi se dole manjkavo V,

¹ Ovaj sam napis u njegovoj cjelini prepisao dne 21. rujna god 1900 iz IX. sveske Spalatiensia u knjižnici knezova Fanfogne-Garagnin u Trogiru. Sada se od ovoga napisa vide samo četiri gornje brazde, i to za trećinu manjkave s lijeve ruke, dočim je sve ostalo još pod zemljom, odnosno pločnikom.

² Farlati III. sacr. III p. 109 sl; Lucius De Regno Dalm. etc. II c. 8. p. 79; Rački Doc. n. 19 p. 23; n. 22 p. 28; Kukuljević Cod. dipl. I p. 96 n. CVI, p. 97 n. CVII.

krak od X i polovica od R. Naravno je popunjenje VX[O]R obzirom na prostor, na prediduće quae fuit i na slijedeće ime. Skupina, koja slijedi, MIHAELI, jasna je, i ako zadnjim dvama slovima fali donji dio. Slovo H dolazi u ovom obliku h već V. vijeka³, a nalazimo ga također u navedenom napisu Comes-a Duio na četiri mjesta. Michael u srednjem vijeku dolazi i sa c i bez njega; dapače u jednom napisu iz ovoga doba u crkvi sv. Trojstva nedaleko od Poljuda u spljetskom polju ime Michael dolazi u ovoj formi MICHAHEL (Sr. Bull. di arch. e storia dalm. 1891 str. 19). — Slijedeće skupine MATERQ TE je u svezi⁴. q ima oblik uncijalni, a rabi se veoma često u sredovječnim napisima. U navedenom spljetskom napisu Comes-a Duio dolazi u ovom obliku jedanaest puta. q sa dvije tačke, koje za njim stoje, jest obična kratica za q(ue). Dakle cijela riječ glasi MATERQ(ue). — U slijedećoj skupini jasno je S, pa TE u svezi, pa FA u svezi. Ova se sveza jasno ne razabire, jer pada u cjepotinu, a učinjena je tim, što je slovu F pridodan ispod njegovog vodoravnoga poteza u sredini kosi potez, t. j. desna noga od A. Slijedeće slovo N jasno je, a slovu I, koji za njim ide, fali gornji dio. Sigurno je čitanje ove riječi razriješeno sa STEFANI. — Slijedeće slovo jest okomiti potez, koji je u vrhu malo oštećen, a uz desni mu bok vidi se lijepo na kamenu i dobro se pipa prstom kosi potez, koji može biti samo noga od R. Za ovim se pipa i vidi dno slova kao piknja, donji dio slova I ili još bolje E. Odavle do kraja ruba ima 7 cm., dakle prostora za tri slova po prilici. Ono R sa slijedećim trakom slova popunjujem R[EG](is), ili ovako R[EG]is ili ovako RE[GS] bolje nego li po cijelo REGIS, za koje nebi bilo na kamenu dovoljna prostora. Prema ovom popunjenju druga bi se brazda ovako čitala:

QVAE FVIJT VX[O]R MIHAELI REGI MATERQ(ue) STEFANI R[EG](is).

III. brazda. Od lijevoga ruba do prvoga sigurnoga slova ima 42 cm., dakle prostora za 14—15 slova. Ovu prazninu pokušati ću da niže popunim. Od prve skupine slova vidi se E, komu

³ Le Blant Inscriptions chrétiennes de la Gaule. Préface p. XXIV; idem Manuel d'Épigraphie chrétienne p. 42.

⁴ Ovaka sveza za ET ili TE veoma je obična u ovom obliku u epigrafici klasičnoga doba, pa kršćanskoga i sredovječnoga. Za ovaj zadnji slučaj sr. napis na str. 190 (iz IX v.) u djelu R. Cattaneo, L'architettura in Italia dal secolo VI al Mille circa. Ista ova sveza za TE dolazi i niže u sedmoj brazdi, u istoj riječi MATER.

manjka djelomice okomiti i vas donji vodoravni potez. Po sebi samom uzeto, ovo bi slovo moglo biti i F, ali ne može, uzeto u skupini sa slijedećim, nego E. Za ovim se vidi jasno N, a od slijedećega V na široko razvedena, kao s početka u prvoj brazdi, vide se gornji dijelovi obajuh krakova. Za tim se opaža malo I ispod lijevoga kraka od T. Ovdje imamo sigurno ENVIT. — Od slijedeće riječi REGNI fali dijelom trbuh slova R, većim dijelom okomiti i vas vodoravni gornji potez od E, mrvica gornja od G i nešto od I pri dnu. Slijede dvie točke, koje ovdje nisu kratice. Čita se sigurno REGNI — Prva skupina ENVIT može se popuniti sa T]ENVIT, R]ENVIT, G]ENVIT. Drugoga zgodnijega izbora ja ne bih znao. Glagola *renuo* nema u poznijoj latinštini srednjega vijeka¹, ali ga ima u klasičnoj², a znači odreći se čega. TENVIT i GENVIT dva su obična glagola. Kako se koji glagol ovdje izabere, tako se i mijenja smisao cijele izreke, koja sprijeda sva fali. Pomislio sam na [solium t]enuit regni, na [habenas t]enuit regni. Netko je pomislio na popunjenje pro quo solium t]enuit regni, odnoseći se na regenstvo majke Jelene za maloljetnoga sina Stjepana. I popunjenje [quae habenas t]enuit regni dovodi na isti smisao; [quae solium t]enuit regni značilo bi, da je Jelena dneva, koji slijedi u napisu, stupila na prijestolje. Netko je pomislio i na popunjenje quae heredem g]enuit regni. U ovom zadnjem slučaju odnosno zaime quem, odnosilo bi se na prediduće ime na kraju druge brazde t. j. ... Stefani r[eg(is)], [quem heredem g]enuit regni t. j. dana koji u napisu slijedi Za sva ova popunjenja ima dovoljno prostora sprijeda, ima naime mjesta za 14—15 slova. Meni se čini najvjerojatnijom konjektura sa r]enuit, a tada bih sprijeda popunio quae deliciis r]enuit regni. Kraljica Jelena, žena Mihajla kralja, a majka Stjepana kralja odrekla se sjaja prijestolja, te postala, kako napis dalje kaže, majkom sirota i udovica. Od slijedeće skupine, broja VIII, fali donji dio dvajuh II, ali je inače sigurno. Zatim slijedi tačka. Od IDVS, koji zatim ide, fali nešto malo doli od I, od D nešto gornjega dijela, od V malne lijevi cijeli i desni krak. Dobro je sačuvan donji dio Za slijedećim M dvije su tačke, znak kratice t. j. jedna je od ovih dviju piknja u samom slovu M. U skupini OCT, koja slijedi,

fali nešto od slova O gore i dole i mrvica ispod sredine od T. Odavle do kraja brazde ima 8 cm., prostora dakle za 4—5 slova. Sigurno je ovdje popunjenje i čitanje: VIII IDVS M(ensis) OCT[OBRIS] ili OCT[OBR(is)]. — Prema ovom popunjenju treća bi brazda ovako glasila: QVAE DELICIIIS R]ENVIT REGNI VIII IDVS M(ensis) OCT[OBRIS] ili PRO QVO SOLIVM T]ENVIT REGNI itd ili QVEM HEREDEM G]ENVIT REGNI VIII IDVS M(ensis) OCT[OBRIS] ili jedno od gore navedenih popunjenja, ali sve manje vjerojatno.

IV. brazda. Od kraja do prvoga sigurnoga slova E ima 25 cm., prostora za 9 slova po prilici. Pred ovim pismenom vidi se mali ostatak noge slova, koje bi moglo biti ili I, ili A, ili što slična. Sigurno je slovo E, koje slijedi i ako je splosnuto, te mu fali djelomice gornji vodoravni potez. Slijedi neko slovo, manjkavo s gornje strane, koje bi moglo biti h, ili TI ili vezano IT ili vezano FI. Za ovim vidi se okomiti potez, rek bi I, iza kojega u visini tačka. Slovo, koje slijedi, a u vrhu kao da nije potpuno, moglo bi biti L sa točkom, ili E kutno bez gornjega vodoravnoga poteza, sa točkom. Slijedi sigurno kutno ◊, za kojim R, kojemu fali trbuh. Po ovom ova posve manjkava skupina slova izgledala bi kao . . E HIC OR, ili ETII LOR; ili IL sa točkom kraćenice pa OR. — U praznini koja slijedi odavle, t. j. od R do ostatka slova A, ima 15 cm., dakle prostora za 4—5 slova. Od ovoga A vidi se trag dole, a do njega poluokomiti potez uz nogu od slova valjda R. Odavle u praznini do prvoga sigurnoga slova ima 10 cm., prostora za 4—5 slova. Od ovih zadnjih vide se ispred vjerojatnoga L dva gornja poteza, koja bi mogla biti VI ili VL ili što slična. Opaziti je, da bi ono L, sastavljeno u vrhu od dva tri komadića, a u dnu manjkavo, bez donjega kraka, moglo biti i T sa lijevim gornjim vodoravnim krakom, neobično malenim, koji pada u procjep kamena. — Ova dobra polovica četvrte brazde najgore je sačuvana i najtrudnije je ovdje popunjenje. Pomislio sam na HIC OR[NATA], na manje vjerojatno IL lo] OR[BATA], na COR[ONATA], i na FOR[PVS] [S]A[EP]VLT, dakle corpus saepultum ili corporis saepultura. Obzirom na prediduće, da je naime dne 8. oktobra nešto se zbililo, pa na slijedeće, da što se zbililo, to se dogodilo god. 976, po cijelom smislu napisa ima se u ovoj praznini očekivati, da se je kraljici Jeleni nešto u životu važna dogodilo, da je ili orbata viro ili coronata, ili da je umrla, ordinata ili corpus sepultum,

¹ Sr. Du Cange Glossarium mediae et infimae latinitatis.

² Forcellini Totius Latinitatis Lexicon s. v.

ili što slična. Svakako joj se nešto dogodilo, što ju ponukalo, da se povuče u samostan od nje utemeljen, da tu u crkvi od nje sagrađenoj bude pokopana. — Skupina slova, koja odavle pa do kraja četvrte brazde slijedi, jasna je i sigurna, naime AN. AB INCARNA, i ako djelomice fali nešto na zadnjim trim slovima. Odavle do kraja ima 6 cm., prostora dakle za tri ne široka slova; TIO je naravno popunjenje dakle AN. AB INCARNA[TIO]n e D o m i n i. Ovu četvrtu brazdu popunjujem konačno QVAE] HIC OR[DINATA F]VIT AN(no) AB INCARNA uzv ordinare u smislu umrijeti potkrijepljen sv. sakramentima.

V. b r a z d a. Od kraja ove brazde do prvoga sigurnoga broja D ima 22 cm., dakle prostora za 5—6 slova. Popunjenje NEDNI, obzirom na prediduću brazdu, ili manje vjerojatno cijelo DOMINI zbog nestašice prostora, sigurno je. Slijedi za ovim skupina brojeva DCCCLXX·VI. (976), koja je sigurna, samo što od prvoga X fali sredina, a opažaju se vrhovi svijuh četirijuh krakova. Iza točke opažaju se tragovi okomitoga poteza od I. Odavle u praznini do prvoga sigurnoga slova E ima 13 cm., prostora dakle za 4—5 slova. Ali pred ovim E opaža se mali trag slova, valjda V. Obzirom na ono, što slijedi, dade se popuniti I[ND V] t. j. I[ND(ictione)V]. Skupina, koja slijedi daje ELL, t. j. cicl[o], u kojoj skupini i ako je E i L manjkavo, ipak je sigurno. Iza ovoga vidi se gornji trag slova I ili V ili što slična. U praznini, koja slijedi, od 15 cm do prvoga slova, t. j. X od brojke XVII, vidi se gornji trag ili slova S, ili vjerojatnije lunarnoga e. Obzirom na prostor i na broj XVII popunjenje nije trudno, naime ep(acta) XVII. Od ove brojke preostaje još do kraja prostora za 2 slova, gdje je moglo stati E ili EE od riječi slijedeće u slijedećoj brazdi CICLO.

Da je ovo popunjenje brojaka sigurno, nije trudno pogoditi, kada se jednom sigurno ima god. DCCCLXXVI (god. 976). U ovoj godini ima se indictio IV, ciclus lunaris V, epacta XVIII¹, i kako u slijedećoj brazdi stoji luna V concurrente VI. Ovo se zbililo u petak dne 8 oktobra god. 976.

Prema ovom popunjenju peta brazda glasila bi ovako: NE DNI] DCCCLXXVI·I[ND·IV] CICL[O·L(un) V EP] XVII [E·E].

VI. b r a z d a. Od kraja do prvoga sigurnoga slova L ima 10 cm., prostora za 4—5 slova. No

¹ Mas Latrie Trésor de Chronologie p. 127. H. Grotefend Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit. Hannover u. Leipzig 1898. p. 3.

prije L vidi se mali trag slova J, trudno reći koga, ako nije valjda jednoga V razvedena na široko kano po prilici u prvoj brazdi. Slijedi zatim LVN. Ovdje dvije tačke u N kratica su za A, kojim ova riječ svršava. Zatim se vidi veća polovica brojke V. U praznini od 9 cm., što slijedi, a u kojoj je prostora za tri slova, obzirom na ono, što ide zatim, mora se umetnuti [CON]CVRRENTE; TE je u svezi. Zatim je brojka VI sigurna, a za njom tačka. — Skupina, koja slijedi, jest ISTA, u kojoj slovu T fali gornji potez. Slovo, kojega se trag vidi, rek bi da je Q, i to pokračeno ili donji dio od D dakle ISTAQ ue. ili ISTA D[VM]. Slijedi praznina od 12 cm., prostor za četiri slova. Vidi se zatim trag okomitoga poteza I, pa drugi okomiti potez u vrhu manjkav kao I, pa čisto VENS FV, za kojim je rub napisava. VE je u svezi. Ovaj VENS cijenio sam jednom, da mogu popuniti sa INT]VENS, ali onaj drugi u vrhu manjkavi potez ne može da bude T, jer tu nema prostora za gornji vodoravni krak ovoga slova. Jedino moguće popunjenje jest VI, jer onaj prvi manjkavi potez u ovom slučaju jest drugi kosi potez ovoga slova V, kakav se na primjer vidi u prvoj, drugoj i šestoj brazdi. Popunjenje je dakle VIVENS FV, koji slijedi, jest prva s'ovka riječi u slijedećoj brazdi t. j. TVRO. — Trudno je reći, što je moglo bit' u početku ove brazde, u prostoru od 15 cm. za 4—5 slova, iza onoga ep(acta) XVII, a prije lun(a) V ove brazde. Svi su podaci datiranja više manje navedeni. Ne bi ostalo, nego da u ovom kratkom prostoru umetnemo još jedan Ciclus. Ako je u predidućoj brazdi popunjen Ciclus sa LVN t. j. lun(aris), ovdje prilično da je stajao solaris, koji je god. 976 bio V. Ili obratno moglo bi se gore popuniti sa solaris), a u ovoj brazdi lun(aris). Po ovom popunjenju šesta brazda imala bi glasiti: LO SOL·]V LVN V [CON]CVRRENTE VI·ISTAQ [V]IVENS FV

VII. brazda. U praznini od 10 cm., dakle prostora za 3—4 slova od kraja do prvoga sigurnoga slova R, vide se neposredno prije ovoga slova ostanci donje noge dvajuh slova, n. pr. IT, ili TI, ili H, ili PI, i to jedno u drugom kano Pi u slijedećoj osmoj brazdi, ili VI, ili što slična. REGN, što slijedi, sigurno je, a iza njega 7 cm. prostora za jedno slovo, trudno za dva, na pr. za O ili I. Da nema tragova donjih ovih slova, najvjerojatnija bi bila konjektura, koja se sama nameće, naime ISTAQ(ue)[V] I VENS FV[TVRO] REGN[O] Skupina, što slijedi, MATER FIT PV·PILLOŔ (m a t e r f i t p u p i l l o r (u m)), jasna je. Kratica OŔ za ORVM, ili u slijedećoj riječi AŔ

za ARVM, veoma je obična u napisima srednjega doba u opće, pa i za doba hrvatske narodne dinastije¹. — Slijedi skupina TVTO, za kojom praznina od 5 cm., dakle prostora za najviše dva slova, koji se može popuniti bez dvojbe sa RQ(ue) t. j. TVTO[RQ]ue. Sveza TV čudna je, ali ne neobična. U napisu Branimirovu s Muća (sada u zagrebačkom muzeju) nalazimo ova dva slova u obratnoj svezi T za VT². TV u ovakoj svezi nalazimo u napisu nad ulaznim vratima u kapelicu sv. Martina u debljini perimetralnih zidova Dioklecijanove palače nad Porta Aurea u riječi CONSTITIT³, u jednom napisu IX. v. milanskoga nadbiskupa Ansperta⁴, pa u napisu god. 1290 kraljice Jelene u crkvi u Širdžiju u Albaniji⁵. Jedina od pogrešaka u latinštini u ovom napisu jest u ovoj riječi TVTOR mjesto TVTRIX. No to je od male važnosti. Skupina slova, koja slijedi, VIDVAR, sa AR u svezi, sa R nogom prezezanom kao znak kratice, jasna je. Jasna je također i skupina, koja za ovom ide, naime ICQVE sa VE u svezi. Ovdje je Q kao okrenuti D sa repom, učinjen drugačije nego li je onaj Q u prvoj brazdi. Ovdje fali H s početka. Ako je ovo pogreška, ta je također od male važnosti. Za ovom skupinom vidi se također desni rub ogleдалa napisa. Sedma brazda dakle prema raznim gore navedenim nagadanjima i uzevši zadnju riječ od šeste brazde, odakle počimlje nova rečenica, ovako bi glasila: ISTAQ(ue) [V]I-VENS FV[IT] REGN[O] MAER FIT PVPILLOR TVTO[RQ] VIDVAR ICQVE. Nagadanje istaque [iram metuens futuri regni] ne može se uzeti u obzir, jer apsolutno nema prostora za ovako popunjenje. A i nagadanje intluens [funus ili funera ili funesta] regni] obzirom na gore navedeno, da ne može biti intuens, od sebe pada. Mater je metnuto samo jedanput, mjesto da se opetuje.

VIII. brazda jedina je u kojoj je početak napisa sačuvan; dapače od početka pisma ovdje proračunalo se je, koliko ga u drugim gornjim brazdama fali. Prva skupina ASPICE[us], sa PI,

¹ Bulić Hrv. spom. Tab. IV br. 8; Tab. V br. 5.

² Rad jugosl. akademije XXVI tabla.

³ Sr. Bull. di archeol. e storia dalm. 1899 str. 234.

⁴ Cattaneo o. c. p. 190. Riječ je ePTS, u kojoj dolazi ova sveza.

⁵ Glasnik zem. muz. za Bosnu i Hercegovinu 1899 str. 14. Riječ je TE, u kojoj dolazi ova sveza.

⁶ Ovako e lunarno dolazi u staro-kršćanskim napisima u opće već VI. v. Sr. Le Blant o. c. p. XXIV, a u Solinu još ranije, naime V. ako ne IV. v. Sr. C. I. L. III 9610.

II u svezi i točkom pri kraju, jasna je. Fali N, koje je lako popuniti. Ovdje za prvi put dolazi e uncijalno, koje se još opetuje za četiri puta u ovoj brazdi⁶ a nalazi se često u napisima srednjega vijeka i na spomenicima iz doba hrvatske narodne dinastije⁷. Od VIR fali gornja polovica od R Skupine, koje slijede: ANIME DIC MISERERE DEVS, jasne su i potpune, a odavle do kraja ruba ima još 18 cm prazna prostora. Čitanje ove brazde nema poteškoća, te glasi:

ASPIE[us] VIR ANIME DIC MISERERE DEVS. I u drugom napisu u Spljetu, naime na sarkofagu Comes-a Duido, o kojem je bilo gore govora, zaključak napisa slični ovomu. Glasi po prepisu: HVC QVICVQVE VENIS CONCORDE CORDE SERENO IPSIVS ANIME DIC MIS DS, t. j. razriješeno: huc quicu(m)-que venis concorde corde sereno ipsius anime dic: mis(erere) D(eu)s.

Ulomci napisa. Kako je gore istaknuto, nije pošlo za rukom sastaviti 14 ulomaka ovoga napisa. Tri komada bila su sa ostalim sastavljena, tako da se sada ima 10 ulomaka, što većih što manjih, ne umetnutih u cjelinu.

1. Poveći ulomak vis. 0.20 m., šir. 0.09 m., deb. 0.07 m. Na njem se vidi u vrhu trag ruba, a ispod ovoga u prvoj brazdi vide se nejasni tragovi dvaju slova, valjda C, pa R ili A. U drugoj brazdi vidi se E, komu fali srednji potez, a u trećoj trag nejasna slova. Ovaj ulomak, obzirom na trag gornjega ruba, ne bi mogao nigdje drugdje pristati, nego ili na početku, ili na svršetku prve brazde. Na svršetku ne, jer popuni li se sa FA[MVLA DEI] ili FA[MOSA] slovima ovoga ulomka nema tu mjesta. Na početku moguće da, a tada ono E moglo bi biti ostatak od IN HOIC, pa slovo nejasno, pa T]VMVLO. U drugoj brazdi vidi se E, koje bi moglo biti slovo riječi QVA]E ili HA]E[C, kako se popuni ili sa QVA]E [FVI]T ili HA]E[C FVI]T. Trag slova u trećoj brazdi nejasan je, rek bi od I. Nemoguće je pokušati ikoje razborito popunjenje, jer s početka u trećoj brazdi fali mnogo. Kada bi se htjelo, moglo bi se naći mjesta ovomu slovu u skupini gore, nagadanjem popunjenoj.

2 Ulomak br. 2, vis. 0.09, šir. 0.13, deb. 0.09 m., sastavljen je od 4 komada. U prvoj

⁷ Bulić Hrv. spom. IV br. 2, 11; T. VI br. 6. Isto e nalazi se na sarkofagu Ivana Ravenjanina nadbiskupa, nadbiskupa Lovre Dalmatina i kćeri Bele IV u krstionici sv. Ivana u Spljetu. Sr. Jackson o. c. II p. 70 71. Staro-hrvatska Prosvjeta II str. 29

brazdi vidi se gornji trag slova, rek bi od V. Slijede jasno AR, pa ostatak po svoj prilici od V, pa okomiti potez valjda od M. Popuniti valjda Q]VARV[M. Ali kamo ide ovaj ulomak u napisu? U drugoj brazdi vide se tragovi trijuh slova. Od dvajuh sa strane jedva da se u vrhu vide mali ostanci, od trećega u srijedi vidi se gornji okomiti potez. I ovdje je trudno što razborita predložiti za popunjenje.

3. Treći ulomak, sastavljen od dva komada, vis. 0·08 m., šir. 0·14 m., deb. 0·04 m. Vidi se trbuh od P, za kojim rek bi tačka. Slijedi sigurno A, a za ovim kao da je D, iza kojega tačka.

4. Četvrti ulomak, vis. 0·08 m., šir. 0·10 m., debeo 45 mm. Vidi se M, i ako sa lijeve strane manjkavo, te O, pa tačka više pri dnu brazde. Obzirom na visinu slova od 45 mm., ovaj ulomak nebi mogao pristati lako u prvu brazdu i to s početka, gdje su slova nekako šira, dok su u ovom ulomku nekako više stisnuta.

5. Peti ulomak vis. 45 mm., šir. 0·05 m., deb. 0·04 m. Vidi se okomiti potez i kosi podalje, valjda od IO ili od M.

6. Na šestom ulomku, vis. 0·08 m., šir. 0·05 m., deb. 0·04, vide se dvije piknje. Nego ovaj ulomak posve je izgoren, te pod nožem krk. S toga ne može se niti reći sigurno, da li pripada sarkofagu ili ne.

7. Sedmi ulomak vis. je 0·06 m., šir. 0·04 m., a deb. 15 mm. Vide se tragovi okomita poteza, tačka, pa trag ovalnoga poteza. Rek bi da je V sa točkom u srijedi.

8. Osmi je ulomak vis. 0·05 m., šir. 0·04 m., deb. 0·03 m. Vidi se okomiti potez, rek bi noga od R, pa tačka.

9. Deveti ulomak vis. 0·04 m., šir. 0·04 m., deb. 0·02 m. Vidi se donji dio okomitog poteza.

10. Deseti ulomak vis. 43 mm., šir. 0·05 m. deb. 0·03 m. Vidi se trag poteza, koji jedva da se raspoznaje, pa trag okomitog poteza.

Popunjeni napis ovako glasi:

IN HOC T]VMVLO Q(ui)ESCIT HELENA FA[MVLA DEI
QVAE FVI]T VX[O]R MIHAELI REGI MATERQ(ue) STEFANI R[EG(is)]
QVAE DELICIIIS R]ENVIT REGNI VIII IDVS M(ensis) OCT[OBRIS]
QVAE] HIC OR[DINATA F]VIT AN(n)o AB INCARNA[TIO
NE DNI] DCCCCLXXVI·[N D·IV] CICL[O·L(u)n V·EP] XVII [CIC
LO SOL] V LVÑ V [CON]CVRRENTE VI ISTAQ [V]IVENS FV
IT] REGN[I] MATER FIT PVPILLOꝛ TVTO[RQ](ue) VIDVAꝛ ICQVE
ASPIE[N]S VIR ANIME DIC MISERERE DEVS

a u hrvatskom prevodu: U ovom grobu počiva Jelena, službenica božja, žena kralja Mihajla, a majka kralja Stjepana, koja se odreče sjaja prijestolja dne osmoga mjeseca oktobra, a ovdje bi pokopana godine od upućenja gospodinova 976, četvrte indikcije, cikla mjesečnoga petoga, epakte XVII, cikla sunčana petoga, dana petoga, koji pada sa šestim (petak). Ona, koja je za života bila kraljevstvu majka, postade (majkom) sirota i zaštitnicom udovica. Ovamo pogledavši, čovječe, reci: Bože smiluj (joj) se duši!

Iz ovoga se napisa dade nedvojbeno izvesti, da je u ovom sarkofagu bila sahranjena Jelena, supruga Mihajla kralja, a majka Stjepana kralja, koja je uslijed raznih događaja postala majkom udova i sirota, te je preminula god. 976. Nastaje pitanje: tko bijahu ove osobe i u kakovom su savezu sa našim vladarima X. vijeka. Jer u ovom napisu god. DCCCCLXXVI (976) tako je čista i bistra, da bi bilo neumjesno i nerazložito povući u nagadanje osobe bilo iz IX. bilo iz XI. vijeka. O kakvoj kraljici Jeleni iz X. vijeka u starim našim državnim ispravama nema ni spomena¹. Iz ovoga vijeka sačuvalo se doduše premalo tih isprava, ali iz razdoblja od god. 918 do 976, kada je preminula kraljica Jelena, dakle za dugih 58 godina, nije nam preostala niti cigla².

¹ O Jeleni sestri bana Godimira iz god.

Ne imajući tih isprava prvoga reda, treba posegnuti za onim drugoga reda, naime za povjesničarima. Kako smo gore naveli, Toma Arcidakon († 1268) pripovijeda ili po predaji ili iz spisa nadbiskupskih i kaptolskih, koje je imao pri ruci, da je crkvu sv. Marije u Solinu sazidala kraljica Jelena. Naš nap' s u suglasju je sa ovom viješću, te nam navodi, tko bijaše ta kraljica i kada je živjela. A pošto su napisali ove vrste izvori prvoga reda, to o njevoj autentičnosti ne može se ni za čas podvojiti. S toga popunjujući jedan izvor s drugim možemo temeljito kazati, da je crkva sv. Marije od Otoka bi a također sagrađena od ove kraljice Jelene, a ne

1029 (Rački Doc. br. 29 str. 38) ili o Jeleni, ženi kralja Zvonimira (Doc. br. 99 str. 117) ne može naravno ovdje biti govora.

² Rački Doc. str. 17—20.

prije, i to tim sigurnije, što Toma ne veli, da bijaše u toj crkvi grobova banova hrvatskih, nego samo kraljeva i kraljica. Dakle i po Tomi, u skladu s našim napisom, crkva je iz doba kraljeva.

Jelena kraljica našega napisa istovjetna je sa Tominom Jelenom i s onom, koju spominje navedeni nepoznati pisac XVIII. vijeka. Ona je sagradila crkvu sv. Marije od Otoka, tu je živjela i umrla. Ali tko bijaše kralj Mihajlo, tko li sin Jelenin, kralj Stjepan? U popisima naših kraljeva o kakovomu kralju Mihajlu iz polovine X. vijeka ne bijaše dosele spomena. Prigodom otkrića Jelenina napisa i na prve vijesti o ovom znamenitom obretu, požurili su se neki naši domaći povjesničari, da po novinama razjasne sa povjesničkoga gledišta ovaj napis. I jer se po dosadanjim spomenicima nije moglo ustvrditi, da je za ovo doba živio koji hrvatski kralj Mihajlo i kraljica Jelena, brže bolje oni uskočili u susjedne slavenske zemlje, da tu traže riješenje ovomu pitanju¹. Nama se čini posve nenaravno, a i protivno zdravoj povjesnoj kritici ovako postupanje, dosljedno ovako tumačenje ovoga spomenika. Okolnost, što imena ovih kraljeva nema u suvremenoj hrvatskoj povijesti, ne ovlašćuje, da se posizava za vladarima van hrvatske države, pa lijepo da i slučajno za ovo doba nađemo ovih imena među vladarima susjednih zemalja². Napis je Jelenin spomenik prvoga reda, po njemu se ima pisati i popunjavati naša povijest, a ne udešavati njega dosad pisanom, nepotpunoj hrvatskoj povijesti u X. vijeku. Da je prva misao, čim je bio otkriven ovaj napis, poletila na hrvatske vladare³, to je posve naravno i sasvim opravdano. Solin i solinska okolica od Trogira do Klisa, od Spljeta do Omiša, to je bilo središte hrvatske kulture za prvih vijekova našega narodnoga života; tu ponajviše moramo tražiti odgovor na sva ona pitanja naše domaće povijesti, koja nam nisu još dovoljno razjašnjena. Da je ovo isključivo hrvatsko zemljište, to nam svjedoče svi dosad našasti spomenici, bilo u poveljama, bilo na kamenu

¹ Prilog „Obzoru“ od 3. rujna 1898 stupac prvi u vrhu. Sr. u Dragoljubu ili Upisniku kalendaru za god. 1899 na str. 67—70 članak pod n slovom „Grobovi hrvatskih vladara“.

² Sr. raspravu od dr. F. M. u „Glasniku zem. muz. u Bosni i Hercegovini“ god. 1899 str. 237—316, osobito o Mihajlu I. Viševiću (str. 245—250) i o Mihajlu II. Viševiću (str. 251—252).

³ Izještaji najjugoslavensku akademiju, priopćeni u našim novinama, na pr. Obzor br. 194, 197, 200, 220, 240 god. 1898; Hrvatsko Pravo br. 843 god. 1898; Agramer Tagblatt br. 195, 198, 200, 201 god. 1898; Katolička Dalmacija br. 59 god. 1898, itd. (ne imajući sve pri ruci).

Tu nam je na samih 15 km. u ravnim Kaštelima „Bihać“, dvorac hrvatskih banova, na sama 3 km. u Rižinicama prema Klisu dvorac bana Trpimira s njegovim napisom; u ovom polju još je sila uspomena i povjesničkih zgrada. Sam opis položaja, gdje je našast napis Jeleniu, upozoruje nas, da se je na ovom mjestu za blizu hiljadn godina malo što promijenilo, a i rijeka Jader je neuređena sada kao i tada; na njoj zgrade za mlinice, od kojih nekoje još iz tadašnjega doba; ravne livade, bujni vinogradi, lijepi maslinjaci vabe i sada kao i tada na stanovanje. Osim što je zub vremena porušio ili kopito tursko pogazilo, sve je drugo ostalo po prilici onako, kako je bilo nazad hiljadu godina: čist hrvatski predjel u prirodi, u zgradama, u narodnoj nošnji, više manje u načinu življenja stanovnika. Od trideset godina na ovu stranu i Solin otvorio vrata evropskoj kulturi, koja ipak nije mogla još izbrisati pečata ovoj klasičnoj zemlji za rimsko i za hrvatsko doba. S ovih razloga meni se čini sasvim neumjesno i protivno zdravoj povjesničkoj metodi pripisivati napis Jelenin drugoj slavenskoj zemlji, a ne hrvatskoj, i ako u našoj povijesti nemamo izravnih spomenika za njezino razjašnjenje. Ali ako nemamo izravnih izvora za ovo riješenje, to imamo neizravnih.

Glede rodoslovlja i reda vladanja naših kraljeva na početku X. vijeka dosada smo prilično na čistu. Tomislav bio je svakako prvi hrvatski kralj, bio je krunjen negdje između god. 914 i 924⁴. God. 914 bio je još banom⁵, ali na prvom spljetskom crkvenom saboru god. 924 nalazimo ga kao kralja⁶, te je vladao još god. 928, kada se je u Spljetu obdržavao drugi crkveni sabor. Od ove (928) godine nemamo diplomatskoga svjedočanstva sve do god. 970 po prilici, kada se spominje, da je bio kraljem Držislav⁷, ali sigurno je bio kralj god. 978⁸. I imenik spljetskih nadbiskupa navodi u drugoj česti za nadbiskupa Ivana VIII. od 914—910. godine Trpimira i Krešimira, ovoga t. j. zadnjega i za nadbiskupa.

⁴ Rad jugoslavenske akademije XVII p. 71 sl., XIX str. 62—104 „Dopunjeni i izpravci za stariju povijest hrvatsku“ od Račkoga

⁵ Thomas Archidiaconus Hist. sal. str. 36 „Johannes archiepiscopus fuit anno Domini nongentesimo quarto decimo tempore Tomislavi ducis“. Rački Rad XVII p. 74.

⁶ Docum. str. 187—197 „Tempore Johannis papae sanctissimi, consulatu peragente in provincia Chroatorum et Dalmatarum finibus Tomislao rege“. Rački Rad XVII p. 74.

⁷ Documenta p. 20. „Držislav Chroatorum rex“ itd. Rački Rad XVII p. 72.

⁸ Documenta p. 20.

Frontiniana od 940—970. godine; za nadbiskupa Martina IV. od god. 970—1000. kralja Držislava¹.

Ovu prazninu od kojih 40 ili 50 godina možemo popuniti sa vijestima bizantinskoga pisca cara Konstantina Porfirogeneta. Ovaj okrunjeni pisac pisao je svoje djelo de administrando imperio između god. 949—952². U njemu se spominju dva hrvatska kralja Krešimir i Miroslav³. Za Miroslava veli Konstantin, da ga je ubio ban Pribina, a ovo ubojstvo spominje kao da se je dogodilo tada, kada je car pisao svoje djelo, dakle oko g. 950. Za to i uzimlju obično naši historičari⁴, da je ban Pribina ubio kralja Miroslava god. 949. Pošto pako car Konstantin izričito veli, da je Miroslav vladao poslije svoga oca četiri godine⁵, to slijedi, da je Krešimir umro oko god. 945⁶. Da li je i u koliko vjerodostojan Konstantin Porfirogenet, nije mjesto ovdje da se raspravlja, to su učinili i naši povjesničari⁷ i drugi⁸. Ma kako se o njemu sudilo, ipak možemo mu toliko vjerovati, kako je dobro opaženo bilo⁹, da je znao napisati barem imena suvremenih hrvatskih vladara¹⁰, u konkretnom slučaju Krešimira i Miroslava. O njima dakle on pripovijeda ovo: „i ovaka je bila vlast i ova je bila vojna snaga Hrvatske do vladanja Krešimira, iza čije smrti, buduć njegov sin Miroslav iza vladanja od četiri godine bio ubijen od bana Pribine, uslijed razmirica i stranaka, koje se pojavile, broj konjaništva i pješništva veoma je pao itd¹¹“.

¹ Rad jugosl. akademije XIX str. 75.

² Documenta p. 399; Krumbacher Geschichte der byzantinischen Litteratur II Aufl. p. 253; Rački Književnik I. Ocjena itd. str. 39.

³ Constant. Porphyrog. de administrando imperio ed. Bonn. c. 31 p. 150; Documenta p. 398.

⁴ Smičiklas Poviest Hrv. str. 227; Klaić Poviest Hrv. str. 86.

⁵ Documenta p. 398 „quo (Crasemere) mortuo, cum filius eius Mirosthlabus, postquam quadrigenum genti praeuisset.“

⁶ Smičiklas o. c. p. 227; Klaić o. c. p. 85.

⁷ Rački u „Književniku“ I Ocjena itd. Konstantin Porphyrogeneta p. 36 sl.

⁸ Rački u Radu jugosl. akad. LIX p. 201 sl.

⁹ Prof. dr. R. Horvat u br. 86 „Obzora“ god. 1899 u članku pod naslovom „Hrvatski kraljevi iz narodne dinastije“. Rački u Književniku I. Ocjena itd. str. 77.

¹⁰ Const. Porphyrogeneta pišedoslovce: Terpimere, Krasemere, Mirosthlabus; Docum. str. 397 i 398, što su naravno naši Trpimir, Kriesimir, Miroslav.

¹¹ De administr. imperio c. 31 p. 150—151; Docum. p. 398: „atque haec quidem Croatiae potentia et copiae fuerunt usque ad principatum Krasemere; quo mortuo cum filius eius Mirosthlabus, postquam quadrigenum genti praeuisset, a Pri-

Po ovoj vijesti Konstantina Porfirogeneta mi imamo popunjenu prazninu u redu vladara hrvatskih okolo polovice X. v. sa Krešimirom i Miroslavom. U napisu Jeleninu baš u ovo isto prazno razdoblje dolaze imena dvaju kraljeva, naime Mihajla i Stjepana. U Konstantinu Porfirogenetu ova dva vladara nose narodno ime, u napisu Jeleninu kršćansko-evropsko. Što je dakle više naravno, nego li pomisliti, da su dva Porfirogenetova kralja Krešimir i Miroslav isto što Mihajlo i Stjepan napisu Jelenina? Suvišno je ovdje dokazivati, da su naši narodni kraljevi u X. i XI. v. nosili uz narodno i jedno kršćansko ime. Za to imademo mnogo primjera, a budi dovoljno navesti dva velika kralja: Petra Krešimira¹² i Dimitra Zvonimira¹³. Kao što ovi, tako su morali imati drugo kršćansko ime Krešimir i Miroslav, naime prvi Mihajlo, a drugi Stjepan.

Ali za ovo doba po prilici spominje se u piscima naše povijesti ime nekoga Mihajla. Farlati¹⁴, koji je crpio iz mletačkih povjesničara veli, da je okolo god. 920 vladao u Hrvatskoj neki Mihajlo, te nagada, da bi to mogla biti ista osoba, koja i Miroslav cara Porphyrogeneta. Istoga Mihajla na drugom mjestu¹⁵ spominje kao bana, određuje mu doba između god. 912—932 i nagada, da je on bio upravo onaj Miroslav Porphyrogenetov, koga je pogubio ban Pribina. Ali to je nagadanje pogrešno i u prvom i u drugom dijelu. Razdoblje od god. 912—932, to je nedvojbeno doba kralja

bunia bano interfectus esset, plurimis obortis dissidiis ac factionibus, equitum peditumque numerus valde imminutus est“ etc.

¹² Docum. p. 62: „ego Cresimir, qui alio nomine vocitor Petrus Chroatorum rex“.

¹³ Docum. p. 111: „Ego Zuonimir seu Demetrius, qui et Suinimir nuncupor“; p. 103: „Ego Demetrius, qui et Suinimir nuncupor“; p. 104: „Ego Demetrius, qui et Suinimir“; p. 116 „ego Suinimir, qui et Demetrius“. — Tako Vojslav zvao se je i Stjepan. Rad jugosl. akad. XIX str. 74.

¹⁴ Farlati u trećem dijelu I. toma Illyr. sacr. navodi imenike solinskih i spljetskih nadbiskupa i doba njihova vladanja označeno kraljevanjem domaćih i susjednih vladara. Na str. 342 nosi red hrvatskih banova i kraljeva naslov „Series ducum et regum Croatiae“, pa pod br. „XIII Michael, anno circiter 920. Ex Historicis Venetis; idem fortasse ac Mirosthlabus Porphyrogeniti“.

¹⁵ Illyr. sacr. I p. 341: „Hunc Michaellem Ducem itidem Slavorum sive Chrobatorum memorant veneti scriptores revocantque eius tempora ad principatum Ursi secundi Baduarii inter annos 912 et 932. Fortasse is Michael idem est, ac Myrosthlabus, cuius meminit Porphyrogenitus, eumque interfectum tradit a Pribunia Bano“.

Tomislava¹, a da je tada i vladao doista Mihajlo, onda ovoga nije mogao pogubiti Pribina, koji se spominje tek polovicom X. v². Mihajlo Farlatov to je ban južnih krajeva hrvatskoga kraljevstva, koji se spominje u spisima spljetskoga sabora sa kraljem Tomislavom god. 924³, i za koga mletački pisci kažu, da je zarobio Petra, sina dužde mletačkoga Ursa Badoarija, na povratku iz Carigrada, na granicama Mizije⁴.

Ovoga Mihajla spominju god. 926 i barski anali napominjući osvojenje grada Siponta u južnoj Italiji, izvedeno po hrvatskoj vojsci, predvedenoj od bana Mihajla, koga se pogrešno nazivlje „rex Sclavorum“⁵.

U ostalom suvišno je i baviti se s Farlatovim Mihajlom, za koga na trećem mjestu ponovno veli, da je istovjetan sa Porphyrogenetovim Miroslavom, koga drži vladarom Hrvatske prije Tomislava, dakle kakovih 50 godina prije Porphyrogenetova Miroslava⁶. Mihajlo dakle, koga spominje Farlati na temelju mletačkih pisaca i hoće da zamijeni s Miroslavom, nije bio niti mogao biti kraljem Hrvata, najmanje pako mužem Jelene i ocem Stjepanovim. Mihajla, muža Jelenina, moramo tražiti kasnije od Tomislavovoga doba, ali ipak u prvjoj polovici X. v⁷.

¹ Rad jugosl. akademije XVII p. 70 sl.; Smičiklas Poviest hrvatska I. dio.

² Rad jugosl. akademije XVII p. 70 sl.; Const. Porphyr. de administrando imperio c. 31. p. 151.

³ Rački Documenta p. 187: „Tempore Johannis Papae sanctissimi, consulatu peragente in provincia Chroatorum et Dalmatarum finibus Tomislao rege et Michaele in suis finibus praesidente duce“. Farlati Illyr. sacr. III p. 92; Cod. dipl. I p. 76

⁴ Sabellico I Deche lib. III p. XXVI: „Orso Badoario . . . mandò Piero suo figlio a l'imperator de Greci a Constantinopoli . . . e ritornando il giovane a Venetia: da uno certo Michiel regulo in Dalmatia fu preso: e spogliato: el confino in Misia“. Sr Lučić De Regno Dalmatiae et Chroat. str. 58 - 59.

⁵ Rački Doc. p. 393. „A. 9 6 10 Julii. Hoc anno comprehendit Michael rex Sclavorum civitatem Sipontum. mense Julio, die sanctae Felicitatis, secunda feria, indictione XV“. Mihajlo možda bijaše prvi ban kralja Tomislava i njegov generalissimus. Za to bi vojevala činjenica, što ga se u aktima spljetskoga sabora spominje odmah uz kralja.

⁶ Farlati Ill. Sacr. III p. 83: „Hic (Michael dux) siquidem videtur idem esse ac Mirosthlabus quem commemorat Porphyrogenitus quique ante Tomislavum apud Crobatos principatum tenuit“.

⁷ Tumačenje ovoga napisa u članku pod naslovom „Nadgrobní napis hrvatske kraljice Jelene u Solinu“ u Vjesniku hrvatskoga arheološkoga društva N. S. III str. 19 sl. (a odavle na talijan-

Potvrdu za ovo nagadanje nalazimo i u drugim manje poznatim spomenicima.

U knjižnici knezova Fanfogna — Garagnin u Trogiru čuvaju se uz ostale rukopise neki smotci Collectanea pod naslovom Salonitana et Spalatensia, u kojim je ponajviše grada za crkvenu povijest spljetsku. U svesci VIII. i X. ovih Collectanea između drugih listina i isprava nalazi se Catalogus Ducum et Regum Dalmatiae et Croatiae⁸. U ovom imeniku navodi se 29 vladara hrvatskih. Pod br. XVII čita se ovo: „Cresimirus filius Tischimiri (u katalogu sveske X. pisano je Tescimiri) regis Serviae a patre Bossina et regio titulo donatus c. 929 defuncto Cidomiro socero Chroatiam novo suo regno adiunxit regiamque Salonae figit 932. Uxor Helena Basilicarum apud Salonas fundatrix. ob. c. 954“. Kaže se dakle u ovom odlomku,

skom jeziku u Bull. dalm 1899 str. 22 sl.), pisano malo dana iza otkrića ovoga spomenika, nije mjerodavno, jer tada nisam imao pri ruci povjesnički materijal, koji sam kasnije pribrao i sakupio.

⁸ Da potražim što više materijala za protumačenje i razjašnjenje napisa kraljice Jelene, koji je bio otkriven koncem kolovoza god. 1898, dne 2. studenoga iste godine pošao sam u Trogir, da u knjižnici gosp. knezova Fanfogna-Garagnin pregledam, da li što ima ob ovom pitanju, odnosno osobito na ono, što blagopokojni Rački bijaše o tom pisao. Kao uvijek tako i ovoga puta gg. braća Fanfogna metnuše mi na raspoloženje svoju knjižnicu, na čemu budi im i ovdje izrečena najsvrsrdnija zahvala. Ovoga dana mogao sam pregledati svezak VIII. Salonitana et Spalatensia i prepisati ovaj Catalogus ducum et regum Dalmatiae et Croatiae. Dne 15. veljače god. 1900. pošao sam opet u Trogir, da kolacioniram ovaj prepis, te sam u sv. X Salonitana ac Spalatensia sacra našao isti Catalogus, sa kojom malom varijantom. Dne 22. rujna god. 1900. u društvu veleuč. prof. Smičiklasa opet sam posjetio ovu knjižnicu, te ova dva kataloga kolacionirao. U njima nema bitnih razlika, a samo su dvije neznatne varijante u odlomku, koji u ovo naše pitanje zasijeca i koji se ovdje navodi. Blagopokojni Rački opisao je sadržaj ove knjižnice u Radu jugosl. akademije XXVI str. 172-174, te istaknuo, da ga je osobito zanimalo, što je našao „o položaju onih samostana u Solinu i Spljetu, te okolini, koji se za vladavine knezova i kraljeva narodne dinastije spominju u suvremenim ispravama, jer držim, da čim u starije doba zasižemo, bješe onaj položaj poznatiji i ne obazrijeva se na to, da su tada i tragovi bili jasniji ovim spomenicima hrvatske davnine. Ondje se imenito raspravlja o samostanima sv. Stjepana „de Pinis“, te sv. Stjepana, sv. Marije i sv. Petra u Solinu. Prva dva od ovih trijuh jesu za nas znamenita kao sahranilišta smrtnih ostanaka naših vladalaca“.

da je Krešimir zavladao Hrvatskom poslije smrti svoga tasta i uredio svoj dvor u Solinu god 932, njegova supruga Jelena, da je osnovateljica bazilika oko Solina, a da je umro oko god. 954. Ova naime godina odnosi se na Krešimira, a ne na Jelenu, pošto nam naš napis jamči nedvojbeno, da je Jelena umrla god. 976. Ako je Krešimir naslijedio na prijestolju tasta, ovaj tast mogao je biti samo Tomislav, kojemu je Krešimirova žena Jelena nedvojbeno bila kći.

Dalje u ovom rukopisu pod br. XVIII. navodi se ovo: „Stephanus I. ab aliis Miroscaclus, Miroslavus, Michael¹, persequente Svenomiro fratre Ragusium fugit 955. Redux a Pribina bano necatus 958, cum regnasset annos quattuor. Ux. Margarita nob. romana, quae Ragusii obiit sanctimonialis“. Po ovom nasljednik Krešimirov bio je Stjepan I., koga drugi prozvaše Miroscaclus, Miroslavus, Michael. Taj da je god 955. pobjegao u Dubrovnik, progonjen od svoga brata. Povrativši se, da je bio ubijen od bana Pribine, pošto je kraljevao četiri godine. Njegova supruga Margarita, rimska plemenitašica, da je preminula u Dubrovniku kao opatica.

Blagopokojnomu Račkomu, koji je ovaj imenik pročitao, te ovdje niže² navedene opaske učinio,

¹ Ove riječi ab aliis Miroscaclus, Miroslavus, Michael napisane su u sv. VIII. poznijom rukom poviše brazde, a u sv. X. isto tako, samo mjesto Mirosclavus pisano je Mirosclaus.

² Rad jugosl. akademije XXVI str. 173 „U ovom imeniku navodi se 27 vladalaca hrvatskih“ (ja sam ih nabrojio i prepisao 29 u katalogu jedne (VIII) i druge (X) sveske, samo što među br. XXIII i XXV nema broja, nego je tu napisano Vacat regnum usque ad annum 1034). „Navedi ću ovdje njeke zanimive, od druguda manje poznate podatke, ne upuštajući se ovdje u razglabanje o njihovoj istinitosti. O kralju Kresimiru I. veli se: „Regiam Salona figit a. 932, uxor: Helena, basilicarum apud Salonam (sc. s. Stephani et s. Mariae) fundatrix; obiit circa a. 954. Poslije Kriesimira I. vladao bi bio po imeniku Miroslav inače Stjepan, a supruga mu Margarita „nobilis Romana que Ragusii obiit sanctimonialis“. Ovdje je imenik usvojio si predavanje, koje se i u dubrovačkim ljetopisima odziva. Kriesimiru, pradjedu Petrovu, dopituje imenik vladavinu do 969 godine, a iza njega vladao je Držislav do 1003, onda Kriesimir III. s bratom Gojslavom, o kojih prvom veli: a Graecis (1019) capitur et cum uxore et filio Stephano abducitur Constantinopolim“.

palo je u oko ono, što anonimni trogirski rukopis govori o kralju Krijesimiru I., naime da je on uredio svoj dvor u Solinu (regiam Salone figit a. 932), da mu je žena Jelena utemeljila bazilike u Solinu (uxor Helena, basilicarum apud Salonam fundatrix), da je Krijesimir umro god. 954 (obiit circa annum 954³); da je poslije Krijesimira I. vladao Miroslav inače Stjepan (Stephanus I., ab aliis Miroscaclus, Miroslavus, Michael), a da mu je supruga Margareta umrla kao koludrica u Dubrovniku (nobilis Romana que Ragusii obiit sanctimonialis). On se nije htio upuštati u razglabanje istinitosti ovih vijesti, ali o zadnjoj, naime o Miroslavu inače Stjepanu i o supruzi mu Margariti kaže, da je imenik ovdje usvojio predavanje, koje se i u dubrovačkim ljetopiscima odziva.

I bez obzira na ostale vijesti, sadržane u trogirskom imeniku, sudeći po sama ova dva poglavlja br. XVII i XVIII, koja se odnose na predmet, s kojim se bavimo, lako je uvidjeti, da je Catalogus trogirski neka smjesa raznih vijesti, neka krparija iz kasnijih doba, negdje valjda iz XVII. v., skrpana od raznih pisaca, nešto više legendarna, nego li povjesničkoga Ali se opet vidi po svemu, da nije ovo iz glave izvađeno, nego da je ovo skrpano iz povjesničkih legendarnih starijih djela, da nije ovo sve izmišljeno, da izvornici odmiču u starije vijekove. Rački je opazio, da su vijesti, koje se odnose na kralja Miroslava inače Stjepana i suprugu mu Margaritu, odziv dubrovačkih ljetopisa. A nije niti mogućnost isključena, da su dubrovački analiste crpili iz istoga starijega izvora, iz koga i Anonym trogirski, pa je crpao jedan bolje, drugi gore, jedan više, drugi manje obilno. I naše povjesničare čeka zadaća, da ove zamršene kataloge u svjetlu povijesti pretresu, istrijebe i uredi. Ali ja cijenim, da u gore navedenom zamršenom katalogu ima već nešto povjesničkog zrnja odnosno na napis Jelenin Cijenim, da mogu ustvrditi, da se vijesti sadržane u ovom napisu odnose na hrvatske kraljeve, dotično da prema ovomu napisu i nekoje vijesti u ljetopisima dubrovačkim nalaze svoju potvrdu.

Trogirski Anonym u svojem popisu izričito veli, da je supruga Krešimira bila kći njegova predšasnika, dakle Tomislava, da se je zvala Jelena i da je dala sazidati bazilikā oko Solina

³ Već je gore rečeno, da se ova godina odnaša ne na zadnju imenovanu osobu t. j. Jelenu, nego na Krijesimira prvo imenovanu.

Nadalje veli, da je ovaj kralj udario svoje bora-
vište u Solinu god. 932.

Za nasljednika Krešimira trogirski Anonym
postavlja Stjepana, koji da se je zvao i Miroslav,
a njega da je pogubio god. 958 ban Pribina.
Njegova supruga kraljica Margarita, da je svr-
šila kao opatica u Dubrovniku.

Trogirski Anonym pobija dakle sve one, koji
Jelenu dodijeljuju kao ženu kralju Miroslavu,
jer navodi ime kraljice Margarite, koja da bijaše
Miroslavova žena, a za Jelenu izrično veli, da je
bila žena Krešimirova. Mi ne dajemo važnosti
Anonymu trogirskom, ali ako se može naći hi-
storičke potvrde, da je njegov navod glede kra-
ljice Margarite istinit, onda će biti istinit i onaj
glede Jelene, u smislu da Jelena bijaše kći Tomi-
slava, supruga Krešimira, koji se zvao i Mihajlo,
a majka Stjepana Miroslava. I tada se Anonym
trogirski i naš napis Jelenin izvrsno slažu. A i
ovo ima svoju vrijednost. A da je ovaj navod
glede Margarite zbilja istinit, nalazimo potvrde u
dubrovačkim ljetopisima.

U dubrovačkoj kronici Junija Restija, kojoj
se vjerodostojnost, glede stricte dubrovačkih
stvari nemože poreći, po gotovo što se tiče cr-
kava i zadužbina, čita se¹, da je Krešimir ili
Tiescimir oko god. 925—932 pomoću tasta
svoga bana hrvatskoga (kralja Tomislava)
ukrotio neprijatelje dubrovačke i prijateljevao
s Dubrovnikom. Nadalje se čita², da je oko po-

¹ *Chronica Ragusina Junii Restii* u
Scriptores VII ili Monumenta spect. hist.
Slav. merid. XXV str. 26—27 pod god. 925:
queste inimicizie durarono (coi Bossinesi) sinchè,
cresciuto Tiescimir, (mjesto Krešimir; narod
kresati i tesatirado izmijenjuje) con l'ajuto
del bano di Croazia (god. 925 proglasio se
Tomislav kraljem) suo suocero, rimise i solle-
vati al dovere ed ai Ragusei corrispose con tutto
l'affetto“.

² *Ibidem str. 27*: E poco dopo, Stefano,
re di quella porte della Bossina (sic!)
che si chiama Croazia Bianca, venuta
in parte a Crescimir, suo padre, ... a
causa di una grave malattia fece voto di ristau-
rare la chiesa di S. Stefano a Ragusa, poichè
questa essendo stata fabbricata negli esordj della
città, come dice il Porfirogenito, si trovava per
la vecchiezza in mal arnese. E l'accommesso del
re Stefano suddetto stette a Ragusa intorno alla
detta fabbrica due anni, auendo spesa buona
somma di danari. Fece l'abitazione del prete
accanto di detta chiesa, nella quale pose per
piovano un pio parente, detto per nome Stoico.
Non solo fece il re riedificar detta chiesa, ma
ancor lui e la regina sua consorte a nome
Margarita, di nazione romana, mandarono
gran quantità d'argento, per ornar tutte le reliquie
de' santi, che in buona quantità si trovano in

lovine X. v. Stjepan, sin Krešimirov, kralj
Bijele Hrvatske, zavjetovavši se u teškoj bo-

detta chiesa. E la regina, che era una pia princi-
pessa (god. 940), volle, che s'andasse personal-
mente al a visita di detta chiesa; al che il re con-
descese. Ma prima che s'inviasse fece sapere la
sua risoluzione ai Ragusei, acciò li fosse apparec-
chiata l'abitazione per lui, per la regina e per
tutta la corte. I Ragusei risposero esserli di
grau consolazione la sua venuta e che
avrebbero apparecchiato tutto quello,
che faceva di bisogno, per alloggiar
sua maestà e la regina, con i principali
baroni della lor corte; ma per essere la città
piccola, che gli altri si contentassero restar, per
schivar ogni occasione possibile di confusione; e
con fu convenuto. Onde il re con alcuni ba-
roni, e la regina con le sue damizelle
entrarono nella città; il resto della corte si
fermarono a Breno ed a Canali. Le loro maestà
visitarono la chiesa di S. Stefano, e lasciarono
elemosine grandi, con far le divozioni in essa.
Alla republica, poichè con distinzione non
ordinaria l'avea trattato, donò in segno
d'amorevolezza le contrade di Breno,
Vergato, Ombla, Gravosa. la valle di
Malfi, ed una parte di quella di Gion-
chetto, obligandola a far fabbricare in
tutte le ville, chiese di S. Stefano d'una
stessa grandezza. (Trogirski Anonymus ovo
putovanje pogrješno uzimlje za bijeg, poslije kojega
Miroslav je poginuo). E partito da Ragusa, poco
tempo dopo, in Bossina (!) passò da questa alla
miglior vita. Li furono celebrate l'esequie
a Ragusa, come a un principe beneme-
rito della republica. Ma la regina Marga-
rita, restata vedova e senza discendenza, fece
risoluzione di ritirarsi a Ragusa, come
tra poco esegui e fu accompagnata in questo
viaggio da molto baroni ... Ella donò alla repu-
blica da duecento lire di glama, che è una
specie d'argento, meschiato con buona quantità
d'oro. La morte del re, suo marito, la avea mortifi-
cata e composta tanto, che risolve di farsi mo-
naca. Laonde detta la chiesa di S. Stefano, fece
fabbricare accanto d'essa una stanza positiva (mo-
desta), e menò una vita religiosa. Fece anche
fabbricar, poco lontano, una chiesola con titolo
di s. Margarita, la quale con progresso di tempo
fu trasportata poco lungi dal primo luogo, mentre
nel primiero sito la republica fece fabbricare
una fortezza, che ai tempi anche d'oggi si chiama
S. Margarita. Questa regina portò a Ragusa i due
pezzi di legno della s.ma Croce, dei quali il
maggior presentemente si trova tra le reliquie,
nel deposito del publico tesoro. E dopo esser
dimorata alquanto tempo con esempio
mirabile dell' austerità e santità di vita,
rese lo spirito al Signore e fu seppellita nel cimi-
terio della detta chiesa di S. Stefano“. Ob ovoj
erkvi, osobito sa pregleda arhitektonskoga, dobro
je vidjeti, što je pisano u Starohrvatkoj
Prosvjeti god. 1897 str. 14 st.; arhitektonski i
ornamentalni ulomci tu našasti potječu bez dvojbe
iz doba hrvatske narodne dinastije, kako se to
tu dokazuje.

lesti, dao popraviti crkvu sv. Stjepana u Dubrovniku. Njegov je zastupnik nadgledao radnje oko toga popravka duge dvije godine i bila je potrošena za to lijepa svota. Niti se je, dodaje Resti, kralj Stjepan ograničio na sam popravak crkve, nego je ujedno sa svojom suprugom kraljicom Margaritom, porijeklom iz Rima, poslao mnogo srebra, da se nakite moći svetaca iste crkve. Dapače kraljica Margarita, kao bogoljubna vladarica, htjede, da sa svojim suprugom osobno pohodi tu crkvu. Kralj je na to pristao, te su oboje s velikom pratnjom pošli u Dubrovnik. Građani su ih primili s velikim veseljem i ukonačili ih u samom gradu, dočim je brojna pratnja odsjela u okolici. Kraljevski par ostavio je znatnu milostinju crkvi sv. Stjepana, a republici je kralj, u priznanje za sjajni doček, darovao više predjela naokolo grada, uz obvezu da republika sagradi u pojedinim po jednu crkvu sv. Stjepana. Ali kralj, veli nadalje Resti, malo je zatim preminuo, a Dubrovčani su držali zadušnice za njegov pokoj.

Kraljica Margarita, ostavši udova bez poroda, od uči sklonuti se u Dubrovnik, kamo je sprovedoše mnogi velikaši. Ona darova tada republici dvije stotine libara glame. Silno raztužena s gubitka svoga ljubljenoga supruga posta koludricom. Sagradi uz crkvu sv. Stjepana čednu kućicu, a malo dalje i crkvicu sv. Margarite, od koje se kasnije podignuta tvrda prozva tvrdom sv. Margarite¹. Ova kraljica donese u Dubrovnik i dva komadića drva sv. križa, od kojih veći nalazi se među moćima u riznici republike. I pošto je neko vrijeme sproveda u pokori i svetom životu, preminula je i bila pokopana do spomenute crkve sv. Stjepana. Ovo se isto pripovijeda u bitnosti i u drugim dubrovačkim ljetopisima, kano u onim Anonymi Ragusini² i N. Ranjine³, samo što se ovi događaji meću u ovim ljetopisima u god. 815 i sl.

Ljepše potvrde riječima trogirskoga Anonyma

¹ Jireček Dr. K. Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters (Kais. Akademie, feierliche Sitzung 1899) str. 44 not. 11; str. 45 not. 14.

² Monumenta vol. XIV. Scriptores vol. I. Annales Ragusini Anonymi str. 15--17. Makušev u djelu: „Izsljedovanija ob istoričeskijh pamjatnikah i bytopisatelja Dubrovnika“ (koje djelo nije mi bilo pristupno), kako mi javlja g. prof. K. Jireček, ima od riječi do riječi isti tekst.

³ Idem str. 193 sl.

ne može se željeti. Jelena nije mogla da bude žena Stjepana Miroslava, jer je ovaj imao za ženu Margaritu Rimljanku; s toga mu je Jelena mogla biti samo majkom, kao što i u napisu; a Krešimir, njezin suprug, uz narodno nosio je ime Mihajla, kako se u napisu spominje. Napis je kršćanski, pa su u njem narodna imena ispuštena i za Jelenina supruga i za sina. Da li je pak Stjepan-Mirolav poginuo god. 949, kao što većina drži, ili god. 958., kao što trogirski Anonym piše, malo mari. Glavno je, što je povjesnički utvrđeno, da je Tomislav bio prvi hrvatski kralj, da on nije imao muškoga potomka nego jedinicu kćer Jelenu⁴. Ova se udala za Krešimira, koji je prvi toga imena u redu naših kraljeva, koji je naslijediv svoga tasta na prijestolju, primio uz narodno i kršćansko ime Mihajla⁵. Ovaj je vladar imao od god. 932. prijestolnicu u Solinu, gdje je njegova supruga podigla više crkava, između ostalih onu sv. Marije od Otoka. Poslije smrti Krešimira-Mihajla (945?) došao je na prijestolje njegov sin Mirolav-Stjepan⁶, oženjen sa rimskom plemkinjom Margaritom⁷. Ovaj je jednom sa svojom suprugom pohodio grad Dubrovnik i republici darovao mnogo zemljišta. Njega je god. (949?) pogubio ban Pribina, na što se njegova udova kraljica Margarita povukla u Dubrovnik i tamo svršila svoje dneve kao koludrica⁸. Njezina svekrva kraljica Jelena proživjela je također u sve-

⁴ Trogirski Anonym i Resti spominju predšasnika Krešimirova kao tasta njegovog. Svi historičari predšasnikom Krešimira I priznaju Tomislava, koji je kao tast Krešimirov morao biti ocem Krešimirovoj ženi Jeleni.

⁵ Ime Mihajla moramo dati Krešimiru i nikomu drugomu: a) jer se je suprug Jelene zvao i Mihajlo, kako u napisu; b) jer trogirski Anonym veli izričito, da je Jelena bila žena Krešimirova; c) jer u napisu stoji, da je Stjepan bio sin Mihajla i Jelene, a Resti veli, da je otac Stjepanov bio kralj Krešimir, pa i Anonym trogirski stavlja za nasljednika Krešimiru Stjepana-Mirolava. Krešimir i Mihajlo, dakle, jedna su te ista osoba.

⁶ Izravno ili neizravno to svjedoče svi izvori.

⁷ I Anonym i Resti označuju posve suglasno Margaritu ženom Stjepana, koji se je po Anonymu zvao i Mirolav. Nikakav izvor ne dosuđuje Jelenu za suprugu Mirolavu, koji se je zvao i Stjepan; dapače napis i Resti izravno, a Anonym neizravno, Stjepana Mirolava priznaju Jeleninim sinom.

⁸ O tomu Resti iznosi takovih potankosti, da je svaka dvojba isključena. I Anonym veli, da je Margarita svršila u Dubrovniku kao koludrica.

tosti svoju visoku starost, uz crkvu sv. Marije od Otoka, gdje je bila god. 976 sahranjena¹.

Tko bi dvojio o ispravnosti ovih zaključaka, morao bi oboriti bez izvora navedene historijske izvore, koji, premda u nikakvom međusobnom odnošaju, ipak se lijepo slažu, tumače i popuujuju.

Po ovom istraživanju rodovnica naših kraljeva bila bi ovako:

Tomislav (914—926)

Jelena (udata za) Krešimira I Mihajla
(† 976) († 945?)

Miroslav-Stjepan († 949)

(žena mu Margarita Rimkinja)

I tako, a to ponosom napominjem, zaslugom

¹ O tomu napis. Ako se je Jelena udala god. 930, moglo joj je tada biti po prilici 20 godina; pa stoga smrt ju je zatekla po prilici u dobi od 66 godina; a to je posve redovit ljudski vijek.

našega društva „Bihaća“, znademo danas za našu prvu kraljevnju Jelenu, kćerku prvoga hrvatskoga kralja Tomislava, znademo za jednu kraljicu Jelenu, a potvrđuje nam se i Margarita; znademo, da je nasljedstvo i na tanku krv prelazilo, jer je Krešimir po Jelenu postao kraljem; znademo, da je hrvatski dvor bio još u ono doba u odnošaju s rimskom aristokracijom; znademo uz mletačku Hicelu iz XI. v., ženu Stjepana I, za još jednu Talijanku na hrvatskom prijestolju Margaritu, koja bijaše žena Stjepana, ali koji je imao i narodno ime Miroslav, pod kojim je obično u historiji poznat. I Bog dao, te Krešimira I. Jelena, Miroslavljeva Margarita, Stjepanova Hicela, Slavićeva Neda i Zvonimirova Lijepa, dobile još koju drugaricu, dokle nam vijenac hrvatskih narodnih kraljica ne bude potpuno poznat! Dosele ljepšega uspjeha nije društvo „Bihać“ moglo željeti, a Bog dao, te mu ovaj ne bio ni zadnji ni najljepši!

ZAPISNIK

šeste glavne skupštine „Bihaća“, hrvatskoga društva za istraživanje domaće povijesti, držane u Spljetu u dvorani općinskoga doma dne 28. prosinca 1899.

D n e v n i r e d.

I. Izvještaj upraviteljstva o društvenom radu tekom godine 1899.

II. Izvještaj strukovnog odbora o znanstevom radu društva tekom god. 1899.

III. Izvještaj blagajnika o ekonomičnomu stanju društva.

IV. Izbor odstupajućih upravitelja.

V. Izbor strukovnog odbora.

VI. Slučajni predlozi.

Prisutni od upraviteljstva gosp. predsjednik Msgr. Fr. Bulić i blagajnik prof. I. Benzon. Gg. članovi: prof. N. Ivanović, D. Mikačić, dr. V. Mihaljević, V. Juras, M. Pletikosić, dr. Marin Kuzmić, D. Domić, M. Jankov, dr. H. Luger, M. Bužančić, M. Pera, dr. I. Manger, N. Ratković dr. E. Karaman, dr. J. Buić, prof. A. Mrkušić, dr. D. Rendić, Pavao Ergovac. Gg. članovi dr. Mihaljević u zastupstvu općine spljetske i D. Mikačić Hrvatskog napredka. Predsjednik konstatuje, da je u smislu §. 10 društvenog pravilnika zakonit broj prisutnih članova, te otvara skupštinu u 11 s. i 45 časova pr. p. U odsutnosti g. tajnika dra. Trumbića na poziv predsjednika vodi zapisnik g. Pavao Ergovac.

Predsjednik predlaže, da se obzirom na kratkoću vremena i na okolnost, da će izvještaj V. glavne skupštine, koji se spravlja, biti u nedaleko vrijeme članovima razdijeljen, dotični zapisnik odobri bez čitanja. (Prihvaćeno.)

I. Izvještaj upraviteljstva o društvenom radu tekom god. 1899.

Predsjednik Msgr. Bulić javlja, da prama zaključku, prihvaćenu u V. glavnoj skupštini g. 1898, društvo je nastavilo iskapanje, pretrgnuto god. 1897, u Rižinicama u solinskom polju, te isto vodilo 25. listopada do 8. prosinca 1899.

Bio je otkriven nastavak zidova dvorca bana Trpimira i samostana i našlo se nekoliko grobova u atriju, podalje od već otkrivene bogomolje. Ovo se je iskapanje vodilo na česticama porezne općine Solina br. 6113 i 6102 vlasništva Vicka i Marka Bobana. Prva od ovih čestica bila je sasvim prorovana dijelom ove godine, dijelom prije, te pošto u njoj ne bilo našasto predmeta, vrijednih da budu sačuvani pod otvorenim nebom, bi ona tako uređena, da bude mogla biti prodana ili zamijenjena s drugom kojom bližom česticom, u kojoj je nade da će se naći starinskih predmeta. U drugoj čestici br. 6102 počeli se otkrivati zidovi daljih zgrada. Pošto je kopanje u ovoj čestici spojeno sa velikim trudom i troškom, a prenos materijala sa ove čestice mogao bi se uz manje troška obaviti, kada bi se nabavila druga čestica ispod ove, kako se namjerava, ove dvije čestice biti će konačno nabavljene, mjesto da se za nje plaća godišnji najam, što će svakako biti društvu korisnije. No za ovu kupoprodajnu nabavu ima se mnogo poteškoća juridične naravi, koje nije lako u kratko vrijeme odstraniti. Kada se ove odstrane, tada će upraviteljstvo društva nabaviti ove čestice, da ih proda ili zamijeni sa drugim česticama.

Ravnateljstvo se je društva pobrinulo također, da uredi pitanje nabave čest. 6099 Mate i Antice Crmarić, koja je već god. 1895. i sl. prorovana, u kojoj se našla bogomolja i napis bana Trpimira. Ove ruševine ostati će otkrivene i čuvati će se koliko bude bolje moguće.

Za tim predsjednik izvješćuje, da je 1899. visoko c. kr. ministarstvo za bogoštovlje i nastavu u Beču podijelilo društvu potporu od 1000 kr., dalmatinski zemaljski odbor u Zadru 400 kr., jugoslavenska akademija u Zagrebu 400 kr., I. hrvatska štedionica u Zagrebu 100 kr., poglavarstvo slobodnoga kr. grada Karlovca 200 kr. Blagodarnim darovateljima već je društveno upra-

viteljstvo zahvalilo, ali predsjednik smatrašhodnim, da skupština ponovno izrazi vlastitu zahvalnost, te meće na glasovanje dotični predlog. (Članovi ustajući jednoglasno prihvaćaju.)

Broj društvenih članova razmjerno je slabo narasao: pristupila su u društvo dva utemeljitelja i jedan godišnji član. Dva su društvena člana tekom godine preminula: prof. Vicko Danilo u Zadru i Conte Albert Pavlović u Spljetu. Predsjednik pozivlje skupštinu, da se sjeti svojih članova uskliknuvši im slava. Članovi stoječke odazivlju se ovomu pozivu.

II. Izvještaj strukovnog odbora o znanstvenom društvenom radu tekom g. 1899.

Pošto se je prof. dr. L. Jelić odrekao časti glavnog izvjestitelja strukovnog odbora društva, predsjednik izjavljuje, da je on međuto privremeno zauzeo se ove časti, te kako je izvijestio o znanstvenom radu društva za god. 1898, tako da će i onoga ove godine 1899. On će to posve u kratko učiniti, jer kako proizlazi iz već navedenoga, za kratko se je vrijeme kopalo ove godine, nije se dokončalo iskapanje, te s toga o konačnim rezultatima ne može biti ovog puta govo. a.

Nastavak iskapanja u Rižinicama kroz g. 1899. išao je u pravcu podnevnom i zapadnom od već otkrivenih zgrada. Prema podnevu bio je otkriven atrij bogomolje Trpimirove, u kojem nekoliko prostih grobova, a ispod zida podnevno-zapadna bi našast dne 30. studenoga sarkofag. Još se opažaju dva zida, koja idu dalje u zemlju Crmarića čest 6099 i treći komad zida, koji rekbi zaokružuje se u oblik abside. Dalje u ovom pravcu ne bilo moguće nastaviti iskapanje, jer zemlja pod koju idu ovi zidovi, tuđe je vlasništvo. Naravno da niti nije moguće za sada opredijeliti svrhu ovih zidova.

Prema zapadu bje otkopana prostorija četverokutna, koja bi imala biti dio samostana. Pa opet dalje u pravcu zapadno-podnevnom u čest. 6102 počeli se otkopavati zidovi. Zbog razloga gore navedenih bjehu ovdje radnje obustavljene.

Sarkofag, koji leži ispod zida u atriju, od kamena je smrdeca sa četiri akroterija i bez napisa. Rimskog je porijekla, a bi ondje opet upotrebljen IX. v. Oko njega bjehu našasta četiri groba sa prilično dobro sačuvanim lubanjama, a pokraj jedne lonac od crne zemlje. Ne bi tada sarkofag otvoren, jer nadošle silne kiše, radnje bile obustavljene, a morao se ponajprije fotografirati i narisati položaj, naime kako je kasnije zid ležao na ovom sarkofagu. S toga ovaj sar-

kofag bi otvoren istom 20. rujna 1900. u prisutnosti sveuč. prof. i akademika Tade Smičiklase. Pokrivalo sarkofaga bi našasto razbijeno na po, kao što i sam sarkofag (arca) pred njim ležeći. Ovo je bez dvojbe prouzrokovala težina zida nad njim. Bi naden pun zemlje, vlažne do preko polovice, a u njoj četiri kostura. Ova okolnost kao što i položaj sarkofaga ispod zida atrija bogomolje isključuje po mojem mnijenju misao, da bi ovaj sarkofag mogao biti koga velikaša na pr. samoga bana Trpimira, i ako je on u atriju bogomolje, u kojoj bi našast napis ovoga bana.

U materijalu iskopina našlo se prema zapadu više komada ploče od krova kuća, kojima se običavaju i danas pokrivati kuće u Solinu, a i u ostaloj Dalmaciji. Rek bi da su ove ploče izrađene iz kamenoloma nedalekog Kočinjeg brda. Suviše ovdje bi našast komad ornamentike sa običnim pleterom iz doba hrvatske narodne dinastije, pa komad kućnoga praga, dva komada ploče četverokutne, koja se prama jednom kraju sužuje na klin, komad stupića, hrbina posuda iz IX.—X. v., hrbina opeka krova iz rimskoga doba. Ovom prigodom bi za društvo nabavljen od jednog Zižića ondje u okolini komad prigrade ornamentikom iz našega doba. Ovaj komad kao što i nekoliko drugih komada ornamentike, uzidano u bližim kućama, a kupljeno ovo godina, potječe sve iz Rižinica, te je sve spadalo zgradama, koje se prokopavaju.

Društvo nije kopalo ove godine na drugom mjestu, ali slučajno našlo se je ove godine drugdje trag hrvatskim starinama. To se zbilo u sućuračkom polju, u mjestu zvanu „Gajine.“ Ima se i potanji izvještaj ob ovomu obretu od gosp. Mate Bakotića, pučkoga učitelja u Sućurcu, koji se ovdje čita:

Izvještaj o iskapanjima u Gajinama K. Sućurca god. 1899.

G. 1898. počelo se krčenje Gajina čest. zem. 3475 p. o. K. Sućurca, vlasništvo župske crkve i mjesta. „Gajine“ zahvaćaju oko 500 vriti, protežu se na sjeverozapadnoj strani K. Sućurca, od sela od prilike 2-5 km. daleko, a 120—200 m. nad morem. Sav istočni kraj moglo bi se reći, da stoji kao na dvije police, koje zovu „Malo“ i „Velo Lètnje“, dok se zapadni uzkosu postepeno podiže do jedne kose nalične lûku, koju i zovu Lûko.

Oko 10. siječnja t. g. proćulo se selom, da je Bože Alfirević p. Ivana kod krčenja na svojjoj čestici 3451/123 našao nekoliko grobova. Ova čestica

leži na istočnome dijelu „Gajina“, na podanku druge police, nazvanom Velo Létnje. Zemlja je sva čisti humus, naplavina ili poloj. Privatnim putem dočuo je ovu vijest msgr. Bulić, kojemu je isti Alfirević malo zatim kazao, da je našao do onda u 0·60 do 0·80 m. dubljine 13 grobova, 8 velikih i 5 malih, u razmaku jedan od drugoga od prilike 2 m; u svakom grobu da je bio po jedan kostur, postavljen glavom na zapad t. j. gledajući na istok; lubanje, da su lijepe, a grobovi da su načinjeni od poljskih klinova i da su popločani tankim neubranim poljskim pločicama. Kasnije je pak potvrdio, da je dne 16./2. našao opet 9 grobova i u jednom grobu 2 naušnice od žice prilično dobro sačuvane. Alfirević je u jednom grobu našao po dnu noguh 2 naušnice, a što je još zanimivije, u tome je grobu našao na položaju droba 2 valjda kokošja jajeta. Jedno se raspalo netom ga je uzeo u ruke, dočim je drugo ostalo sačuvano i predano mons. Buliću. Razumijeva se, da je iz njih tekućina sasvim izhlapila bila, te teže toliko, koliko može da teži ljupina jajeta. U jednom drugom grobu našao je uz glavu dvije lijepe naušnice od posrebnog bakra, te niz od 15 probušenih novaca rimskoga i bizantinskoga doba na položaju, gdje je mogla da dopre ispružena ruka, te mons. Bulić mnije, da je to imao biti nakit okolo glave, kako se to običava i danas nositi svakojakih probušenih novaca okolo vrata i na kapi i na prsluku u Zagori dalmatinskoj. U dva druga groba našao je po jednu vezicu. Ove predmete kupio je u istog Alfirevića ravn. Bulić za društvo „Bihać“. U brzo je Alfirević prekrčio svoju česticu, te je u sve našao, kaže, oko 60 grobova; u svakom po štogod, osim što u dječjim grobovima nije našao ništa.

Pri koncu mjeseca travnja otvorio je radnju na zapad čestice Alfirevićeve, na čest. 3451/126 Ivan Biočić pok. Mihovila, a na istok Šimun Kovač p. Silvestra čest. zem. 3451/120, a istočnije od ovoga, na čest. zem. 3451/117 Božin Mate p. Ivana. Dne 1./5. krčio je Šimun Kovač na svojoj čestici, te je u mojoj prisutnosti otkopao jedan grob. Na zapadnoj strani bio je znak t. j. klin poljski okomito postavljen — svoje vrijeme valjda je virio van zemlje, dok se je sada nalazio pod istom jedno 50 cm. Grob je bio na dubini od jedno 0·90 m., ograđen jakim poljskim klinovima, a popločen običnim poljskim pločicama; dug iznutra 1·83, širok u vrhu 0·35 m., a po dnu 0·20 m., dočim po sredini 0·50 m. Glava je ležala na zapadnoj strani, bila je sasvim dobro sačuvana, samo je jedan sjekutić manjkao. Kod glave našaste su dvije naušnice okrugle, promjera 5 cm.,

na težištu kojih stoji ures naličan bajami, izrađen kosim prugama, u četvorinama kojih nalaze se okrugla sitna puceta.

1. svibnja bio mi je pisao msgr. Bulić, da mu spravim bolje sačuvane lubanje. To sam isti dan pokušao, ali je preko noći puhnuo burin, radi česa težaci sutradan lubanje opeta zakopaše, jer da je bura — govorili su — puhnula „na kosti,“ da im se može u kući također koja nesreća dogoditi. To sam javio msgr. Buliću, te mu pisao da sam dođe u četvrtak 4. svibnja, a da sam stvar tako sa Kovačem uredio, kako će on sam taj dan moći »na licu mjesta« potrebne izvide učiniti. Međutim kazao mi je Kovač, da je 1. svibnja po podne našao jedan grob, a u njem dva velika kostura, jedan okrenut glavom na istok a drugi na zapad. 2. svibnja opet u mojoj prisutnosti otkopao Kovač 2 groba, koji su stajali jedan povrh drugoga; jedan mali 0·40 m. duboko, dug 0·90 m. širok u vrhu (zapad) 0·20 m., a u dnu (istok) 0·15 m., donji na dubini 0·80 m., veličine po prilici kao onaj veliki prije opisan. Obije glave bile su na zapadu, a ruke kao u svima spuštene niz ramena.

Dne 4. svibnja došao je mons. Bulić na lice mjesta. U njegovoj prisutnosti bilo je otkopano 5 grobova na čestici Kovača. Jedan grob ima praznine 1·00 m., širine u vrhu 0·22, širine na dnu 0·10 m., od 6 komada ploča, glava redovita, mjerila od zubi do zatiljka 36 cm. a od zigoma do zigoma 11 cm. Drugi grob 97 cm. praznine, širine u vrhu 18 cm., u dnu 16. Treći grob velike osobe bio zasut zemljom; četvrti dug 1·67, širok 21 u vrhu, a u dnu 10 cm., i u njem kostur; peti pak bio dug 1·03 m., u vrhu širok 19 cm., a u dnu 16. Istome mons. Buliću kazao je težak Biočić (čest. /126), da je i on našao jedan grob, sav od poljskog klinja kao što su i drugi grobovi. Opazio je na dalje, da se odmah ispod „meje“, krajem čestice Jakova Kovača, koji nije još otvorio radnju, nalaze tragovi zidu, koji se pruža uz dan, te mnije, da su to mogli biti zidovi crkve ili bolje groblja, na površini nad morem 100 m. Mons. Bulić, je sve ove podatke pokupio, te su i ovi u ovom mojem kratkom izvještaju.

Radnje su se tada pretrgle, a opet su nastavljene bile tekar po trgnji, te sam naknadno doznao, da je Ivan Biočić našao n sve oko 100 grobova, Bože Alfirević, kako rekosmo 60, Šimun Kovač nekoliko, a Mate Božin također nekoliko.

Što sam rekao o položaju čestice Bože Alfirevića, to isto vrijedi i za ostale, na kojima se skupno protezalo groblje od istoka na zapad dužinom kakovih 120 m, a širinom od 25 m. Za

ovo groblje u Sućurcu nije nitko niti slutio, a sve što nam predaja zna kazati je, da je povrh ovoga položaja bilo „Selo“, kojemu ime ne spominju, da je imalo 70 dimnjaka i to u današnjoj „zabrani“, dakle ispod crkve sv. Luke kakovih 300 m., a nad morem jedno 500 m. — Kazaaše mi također, da je jedno selo bilo ispod položaja upitnoga groblja na jugo-zapadnoj strani za 3/4 km. na zemljama zvanim „Krtine“, koje zemlje danas su već sve vinogradi, posuti mnogim gomilama, da su se tuda nalazili tragovi zidovima. Ovaj položaj leži ispod brda, na kojem i okolo kojega bilo je selo, zvano u starim dokumentima već IX. vijeka Putalo, Putalj (Sr. Rački Documenta Index p. 530 s. v.). Svi mali predmeti, našasti u ovim iskapanjima, bili su nabavljeni za društvo „Bihać“.

Predsj. priopćuje: Rodoljub Petar Didolić, nač. općine Selce na otoku Braču, prigodom nekog mog arheološkog izleta na onom otoku, darovao mi je za društvo Bihać četiri komada naušnica iz doba hrvatske narodne dinastije. One su od srebra, mnogo legirana sa olovom i kositerom, te pozlaćene. Bjehu našaste po njegovu kazivanju g. 1896. u predjelu zvanu „Nagorinac“ pod rubom stare gomile, okolo 800 m od čobanskoga stana „Nagorinac“, a jedno 5 km. od Selaca. U blizini iste gomile nalazi se nekoliko starih prostih grobova. G. učitelju M. Bakotiću i g. načelniku Petru Didoliću budi i ovdje izrečena zahvalnost društva za njihovo zauzimanje za unapređenje društva.

Predsjednik priopćuje, da je gospodin građ. savjetnik Dr. Slade, iz Trogira poslao na dar društvu „Bihaću“ ulomak, rek bi pokrivala sarkofaga, na kojem uz stup na pletar iz doba narodne dinastije ima i ulomak napisa, loše sačuvana. Kamen je nađen u dvorištu kuće dra. Slade-Šilovića iza crkve sv. Petra u Trogiru, a služio je u podzemnom kanalu. Sudeći po ornamentici na pletere padao bi u X-XI. v. Napis se čita:

O	I	I	I	L	M	E	///					
T	V	I	I	S	I	P	A	T	R	I		
B	V	S	I	q	I	I	C	O	N	S	I	
i	M	P	E	R	A	T	O	R	E	M	V	T
X	I	A	M	P	L	I	V	S	A	D	P	o
T	I	T	V	P	A	T	I	A	T	V	R	
Stup sa pletrom												
II VELALILI CHATEPEOME PAM												

= ... me ... t VIII s(an)c(t)i patri ... bus-
q(ue) III consi(lii?) [i]mperatore[m] ut . . XI
amplius ad potitu patiatu[r].

Gospodinu darovatelju budi izrečena i ovom prigodom topla zahvalnost.

Suviše predsjednik priopćuje, da je društvo ove godine nabavilo dva komada, rek bi arhitrava, 1.58 m. duga, sa ornamentikom iz doba hrvatske narodne dinastije, na kojim slijedeći napis:

ornamentika na uvojke i pletere
I • ASPIE • DERETVE ◊ NSERIPALEGALAD ◊ DICATA

...aspicite depictu conscripta legalia D(omin)o dicata. Bi našast g. 1899. prigodom razorenja stare kuće svećenika čuvara svetišta blažene Gospe od Poišana na istoku Spljeta. Valjda je i ovdje za IX—XII. v. bilo svetište narodno. Depictu moglo bi ovdje značiti pictura t. j. in hac pictura. Popunjeno glasilo bi: u ovoj slici vidite (darove) napisane zakonite Bogu prikazane.

Predsjednik pri koncu javlja, da se čuje kadikad prigovor, da se izvještaji godišnji o radu društva Bihaća kasno primaju. Kaže, da je tomu uzrok kadikad zakašnjenje zgotovljenja izvještaja, kadikad zakašnjenje tiskanja Vjesnika hrvatskoga arheološkoga društva u Zagrebu, koji naše izvještaje tiska, ili bolje, što se ovaj Vjesnik radi preobilna gradiva tiska tako, da se naši izvještaji ne sudaraju sa vremenom njegova izdanja. Kada bi se društvu svidilo, moglo bi se tiskati napose naše izvještaje, za što on ništa ne bi bio.

Skupština se jednoglasno izražuje, da se ostane pri staromu, t. j. da se tiskaju izvještaji „Bihaća“ u Vjesniku, dapače izražuje jednoglasno zahvalnost uredništvu Vjesnika na naklonosti prema Bihaću.

Izvještaj predsjednika o društvenom radu društva tekom god. 1899. prima se na ugodno znanje.

III. Izvještaj blagajnika o ekonomičnom stanju društva kroz god. 1899.

Iza pročitana izvještaja M. Jankov, dobiv riječ, pita razjašnjenje, koliko je novca uloženo u dionice prve pučke banke u Spljetu. Blagajnik mu odgovara, da je uloženo 4000 K. Jankov je mlijenja, da bi se iz raspoložive glavnice moglo nabaviti novih dionica. Za dotične rasprave, u kojoj učestvuju predsjednik, blagajnik, Jankov, Luger, na predlog ovoga zadnjega skupština zaključuje, da se nabavi još 10 dionica pučke banke u Spljetu. Zatim metnuti na glasovanje bjehu jednoglasno odobreni računi za g. 1899.

Računi „Bihaća“ za godinu 1899.

I m a t i.		D a t i.	
1. Imovina po računu 22. XII. 1898. K	7647·68	1. Iskapanje u „Rižinicama“	734·90
2. Od članova utemeljitelja	150·—	2. Odšteta župskoj crkvi u Solinu .	240·—
3. Od članova godišnjih	378·—	3. Braći Katalinićima na podmirenje najmovine zemlje u „Mirima“	100·—
4. Pripomoć od c. k. ministarstva za bog. i nastavu	1000·—	4. Clichè za izvještaj god. 1898. . .	52·—
5. Pripomoć od zemalj. dalm. odbora	400·—	5. Posebni otisci izvještaja g. 1897.	50·20
6. Pripomoć od jugoslav. akademije	400·—	6. Najam zemlje u „Rižinicama“ za god. 1899	139·—
7. Pripomoć od prve hrv. štedionice u Zagrebu	100·—	7. Za fotografije	30·—
8. Pripomoć od poglavarstva grada Karlovca	200·—	8. Za nacрте kroz godinu 1898 . .	60·—
9. Darovano (Dr. Mirko Grahovac i Česko društvo)	16·—	9. Kancelarske potrebe, biljegovina, poštarina, podvorba itd.	86·96
10. Kamati	382·18	I m o v i n a.	
Skupa	10673·86	10. 20 dionica prve pučke banke u Spljetu	3200·—
		11. Položeno kod p. pučke banke na knjižici	5400·—
		12. U gotovini	580·80
		Skupa	10673·86

Imovina društva koncem god. 1899. K. 9180·80.

U Spljetu, 22. decembra 1899.

Prof. Ivan Benzon.
blagajnik.

Viđeno, pregledano i našasto u potpunom redu.

U Spljetu 27. prosinca 1899.

Dujam Mikačić. Pop Ivan Lubin.

IV. Izbor odstupajućih upravitelja. Predsjednik priopćuje, da u smislu §. 14. društvenih pravila ima biti birano novo upraviteljstvo za g. 1900, odnosno za novo trogodište. Obavješćuje, da su se zahvalili od upraviteljstva na časti g. Fr. Šimeta podpredsjednik i dr. Sr. Karaman čuvar. Na predlog D. E. Lughera bivaju ponovno birani preostavši članovi, a mjesto odstupajućih birani su g. Dr. Dujam Rendić i Dr. Ed. Karaman. Stari i novi članovi razdijeljuju među sobom ovako časti: msgr. Fr. Bulić predsjednik, dr. Dujam Rendić podpredsjednik, dr. Ante Trumbić tajnik, prof. Ivan Benzon blagajnik, dr. Eduard Karaman čuvar.

V. Izbor strukovnoga odbora. Predsjednik javlja, da se u smislu § 17. pravilnika ima ove godine također birati strukovni odbor, pa predlaže, da mjesto dra. L. Jelića, koji se je zahvalio na časti glavnog izvjestitelja strukovnog odbora, bude biran D. Bare Popar é, prof. na nautičkoj školi u Bakru, poznat na polju hrvatske historiografije, pa dva dosadanja prof. dr. Josip Aranza i Pavao Ergovac Jednoglasno primljeno.

VI. Slučajni predlozi. Pošto se nitko ne javlja za koji slučajni predlog predsjednik diže sjednicu.

ZAPISNIK

sjednice upraviteljstva „Bihaća“, držane dne 11. prosinca 1900.

Prisutni potpisani. Odnosno na poziv, upravljen dne 4. t. m. članovima upraviteljstva „Bihaća“, na sastanak za sporazumljenje glede posala, tičućih se društva, pristupiše potpisani članovi, te budući zakonit broj prisutnih, predsjednik u smislu § 16. društvenoga pravilnika otvara sjednicu.

Javlja ponajprije da je običaj već od nekoliko godina uveden, da se glavna skupština društva drži koncem mjeseca prosinca. Nego kaže, da se kroz godinu 1900. nije kopalo, ni istraživalo. Uzrok je tomu, što se nije moglo u Rižinicama, gdje se namjeravalo nastaviti iskapanje, nabaviti zemljište, koje se moralo prokopati. Ne moglo se ovo zemljište niti nabaviti, a niti sa drugim ondje zamjeniti, jer ne mogla se sklopiti kupoprodajna pogodba sa Bobanima zbog juridičkih poteškoća, a istom se baš danas sklopilo sa Crmarićima. To su dvije zemlje, za koje se ondje plaća godišnji najam, a konačnu nabavu kojih je društvo odobrilo. Ne budući se mogla sklopiti kupoprodajna pogodba sa Bobanima, nije se moglo ući u dogovaranje za zamjenu jednoga komada njihove već prerovane zemlje sa bližnjim vinogradom drugoga Crmarića, gdje je nade, da će se što naći.

Obzirom na ovu okolnost, da se naime nije vodilo iskapanje g. 1900, da se dakle nema što važna članovima priopćiti, on je mnijenja, da se glavna skupština ne drži ovoga mjeseca, nego na temelju §. 7. društvenoga pravilnika, valjda u proljeću, ili kasnije, iza kako se bude imalo što važna članovima priopćiti.

Prisutni članovi pristaju na ovaj predlog.

Predsjednik nastavlja dalje, da zbog poteškoća znanstvene naravi nije još dotiskan izvještaj za god. 1898. o iskapanju kod Gospe od Otoka i napisu kraljice Jelene, da je nade da će biti kroz prve mjesece godine 1901. Predlaže, da obzirom na trošak u istom mahu bude tiskan i izvještaj glavne skupštine god. 1899.

Prisutni članovi odobravaju ovaj postupak.

Priopćuje zatim predsjednik, da je početkom godine 1900. društvo učeralo K 200 iz ostavštine pok. Starčevića društvu Bihaću, a da će se ostalo K 200 učerati u 4 godine u obrocima od 50 K.

Javlja, da je dalmatinski zemaljski odbor podijelio društvu 400 kruna podpore, a prva hrvatska štedionica u Zagrebu 100 kruna.

Pošto se tiska izvještaj za godinu 1898. i 1899. predlaže, da se međutim dok bude držana glavna godišnja skupština, tiska i zapisnik ove sjednice upraviteljstva, da članovi uvide stanje društva. — Prima se i ovaj predlog.

Priopćuje, da je jugoslavenska akademija u Zagrebu odlučila tiskati u „Starinama“ Epistolar našega domaćega povjesničara Lučića, nabavljen nazad 3 godine od društva, a da taj Epistolar priređuje za tisak glavni strukovni izvjestitelj društva prof. Don Bare Poparić.

Blagajnik prof. I. Benzon izvješćuje zatim o ekonomičnom stanju društva kroz godinu 1900, koje je primljeno na ugodno znanje.

Izveštaj blagajnika o ekonomičnomu stanju društva kroz god. 1900.

I m a t i	D a t i
1. Suvišak po računu 24. XII. 1899. na VI. gl. skupštini . . . K.	1. Zemlja kupljena u Rižinicama . . .
9180·80	220·—
2. Od članova utemeljitelja	2. Nabava starinskih predmeta
50·—	11·—
3. Od članova godišnjih	3. Fotografije
252·—	34·80
4. Pripomoć zem. odbora dalmatinskoga	4. Najam zemlje u Rižinicama
400·—	139·—
5. Pripomoć prve hrv. štedionice u Zagrebu	5. Kancelarijski troškovi, biljegovina, poštarina, obrađenje vinograda, prenos predmeta, podvorba
100·—	130·38
6. Od ostavštine dra. Ante Starčevića	535·18
300·—	6. 30 dionica prve puč. banke u Spljetu
7. Prihod od unajmljenih zemalja	4800·—
45·60	7. Položeno kod pr. puč. banke u Spljetu
8. Dobiveno pri nabavi 10 dionica p. p. banke u Spljetu	5000·—
40·—	8. U gotovini
9. Kamati	443·39
410·17	Ukupno K. 10778·57
Ukupno K. 10778·57	

Spljet 31. decembra 1900.

Prof. Ivan Benzon
blagajnik.

Videno, u potpunom redu.

Dujam Mikačić. Pop Ivan Lubin.

* * *

Zaključeno i potpisano.

Fr. Bulić, predsjednik. Dr. Dujam Rendić, podpredsjednik. Dr. A. Trumbić, tajnik. I. Benzon,
blagajnik. Dr. Eduard Karaman, čuvar.

RAZLIČITO.

Nekoliko našašća novaca u Hrvatskoj i Slavoniji.¹

XII. Našašće rimskih Antoninijana u Podvornici (kotar Velika Gorica).

Uz dopis od 13. siječnja 1899. poslao je g. Ljudevit Kučmanić, općinski bilježnik u Kravarskom narodnomu muzeju na dar 20 komada rimskih carskih novaca III. vijeka javljajući, da su se isti prije nekoliko dana prigodom rigolovanja jednoga vinograda na 0·5 m. dubljine sa mnogo većim brojem sličnih komada u jednom loncu našli. Svega da ih je bilo do 3 litre, ali težaci da su sve razgrabili, a nešto toga novca, da se je i opet zatrpalo. Muzejsko ravnateljstvo odmah se je obratilo na g. Kučmanića sa molbom, da pokupi sve nadene novce, pa da ih muzeju na otкуп pošalje, ali bez uspjeha. Stoga je ravnateljstvo zamolilo kr. kotarsku oblast u Velikoj Gorici, da u toj stvari posreduje, što je poglaviti gospodin kotarski predstojnik Aleksander Benak odmah i učinio. Tako se je za muzej mogao spasiti barem malen dio tih novaca, koji su vlasnicima uz primjerenu odštetu otkupljeni. Iz izvještaja g. predstojnika Benaka doznalo je muzejsko ravnateljstvo, da se je lonac sa novcima iskopao na katastralnoj čestici br. 865. gruntovnoga uloška br. 89. porezne općine Podvornice, koja je čestica vlasništvo zadruge Malčević iz Kuća. U dva navrata poslala je kr. kotarska oblast svega 43 komada novaca iz toga našašća, tako da je narodni muzej sa onima, koje je darovao g. Kučmanić, svega dobio 63 komada. Dvanaest komada iz istoga našašća vidio je ravnatelj u g. Dra. Đure Koczynskoga u Zagrebu. Žalibože sve to skupa tekar je malen dio svega onoga, što se je našlo i raspršilo, a da se nije prije moglo proučiti.

Među novcima iz Podvornice, koje sam vi-

dio, zastupani su slijedeći rimski carevi i članovi njihovih obitelji:

Gordianus III. (238—244)	2 kom.
Philippus pater (244—249)	4 »
Philippus filius, njegov sin	1 »
Decius (249—251)	1 »
Gallus (251—253)	3 »
Volusianus (251—253)	1 »
Valerianus pater (253—260)	32 »
Mariniana, njegova supruga	2 »
Gallienus (253—268)	15 »
Salonina, njegova supruga	7 »
Saloninus, njihov sin (+ 259)	6 »
Valerianus iunior (+ 268)	1 »

Za datiranje zakopanja toga skupa od važnosti su konsekracijoni novci carevića Salonina (br. 54—56), koji su kovani iza njegove smrti. Ovo blago dakle na nikakov način nije bilo zakopano prije godine 259., a neće biti ni mnogo kasnije. Sastav podvorničkoga skupa veoma je srodan sa onim iz Garčina (Vjesnik n. s. IV. str. 87 i sl.), za koji je prilično vjerojatno ustanovljeno, da je zakopan oko g. 261, u doba, kada su se u ilirskim pokrajinama pojavili protucarevi Ingenuus i Regalianus. Jedina razlika postoji u tom, što je u Garčinu uz 220 Antoninijana bilo još i 8 denara, dok iz Podvornice imademo same Antoninijane, ali se iz toga ne smiju nikakovi zaključci stvarati, jer od podvorničkoga skupa poznajemo samo veoma malen dio

Novci podvorničkoga skupa jesu:

Gordianus III. (238—244).

1. IMP GORDIANV[s pius fel aug]. Carevo poprsje sa zračastom krunom i plaštom na desno.

¹ I—IV. u Viestniku n. s. I. 96 i sl.; V—VII u Vjesniku n. s. II. 42. i sl.; V (dodatak), VIII—XI u Vjesniku n. s. IV. 81. i sl.

P M TR P III CO[s II p p]. Gordijan, odjeven kao vojnik, sa naperehim kopljem u desnoj i krugljom u lijevoj ruci. — Kovan godine 994 a. u. c. (241 posl. Kr.)

AR (komadić otkinut); promjer 22 mm. Cohen Monn. imp. V² 46, 253. (zbirka Koczynski.) 1 kom.

2. Kao br. 1.

VICTORIA AVG. Na desno stupajuća Nika sa vijencem u desnoj i palmom u lijevoj ruci. — Kovan valjda g. 995 a. u. c. (242 posl. Kr.).

AR; promjer 23 mm; težina 2·68 gr. (željezan pa platiran). Cohen n. d. V², 69, 362. . 1 kom.

Philippus pater (244—249).

3. IMP PHILIPPVS AVG Carevo poprsje sa zračastom krunom i carskim plaštom na desno.

AETERNITAS AVGG. Na lijevo stupajući slon, na kojem jaši kornak, koji drži u desnoj ruci koplje, a u lijevoj štap (kentron).

AR; promjer 22 mm; težina 3·66 gr. Cohen n. d. V² 96, 17 1 kom.

4. IMP M IVL PHILIPPVS AVG Carevo poprsje sa zračastom krunom i plaštom na desno.

FELICITAS PEMP (sic!). Na lijevo okrenuta Tycha sa kaducejem u desnoj i obilnicom na lijevoj ruci.

AR; promjer 24 mm., težina 3·25 gr. Dif. od Cohen n. d. V² 99, 43. 1 kom.

5. Isti novac, ali sa pravilnom legendom FELICITAS TEMP.

AR; promjer 23 mm. težina 2·50 gr. Cohen n. d. V² 99, 43. 1 kom.

6. IMP C M IVL PHILIPPVS P F AVG P M. Carevo poprsje sa zračastom krunom i plaštom na desno.

SPES FELICITATIS ORBIS. Na lijevo stupajuća božica nade (Elpis), pridižući lijevom rukom svoje odijelo, drži u ispruženoj desnici cvijet.

AR; promjer 22 mm; težina 3·25 gr. Cohen n. d. V² 116, 222. 1 kom.

Philippus filius (244—249).

7. IMP PHILIPPVS AVG. Carevićevo poprsje sa zračastom krunom i plaštom na desno.

P |M| TR P VI COS P P Lik kao br. 4.

AR; promjer 22 mm; težina 2·79 gr. Dif. od Cohen n. d. V² 164, 34 1 kom.

Decius (249—251).

8. IMP C M Q TRAIANVS DECIVS AVG. Carevo poprsje sa zračastom krunom i okloptom na desno.

PVDICITIA AVG. Na lijevo sjedeća božica sramežljivosti, sa velikim žezlom u lijevoj ruci, raskriljuje svoju koprenu.

AR; promjer 21 mm, težina 4·16 gr. Cohen n. d. V² 195, 98. 1 kom.

Gallus (251—253).

9. IMP CAE C VIB TREB GALLVS AVG. Carevo poprsje sa zračastom krunom i plaštom na desno.

FELICITAS PVBLICA. Lik kao br. 4. U polju desno šesterotraka zvijezda.

AR; promjer 22 mm; težina 3·21 gr. Cohen n. d. V² 240, 37 1 kom.

10. Kao br. 9.

MARTI PACIFERO. Na lijevo stupajući Ares sa uljičnom grančicom u podignutoj desnoj i žezlom u lijevoj ruci.

AR; promjer 21 mm; težina 2·99 gr. Cohen n. d. V² 245, 71 1 kom.

11. Kao br. 9.

SALVS AVGG. Na lijevo okrenuta božica zdravlja sa žezlom u lijevoj ruci brani iz zdjelice uspravljenu zmiju, koja se omotala oko žrtvenika.

AR; promjer 21 mm; težina 3·50 gr. Coh. n. d. V² 251, 117 1 kom.

Volusianus (251—253).

12. IMP CAE C VIB VOLVSIANO AVG. Carevićevo poprsje sa zračastom krunom i plaštom na desno.

CONCORDIA AVGG. Božica sloge sjedeći na lijevo drži u ispruženoj desnici zdjelicu, a na lijevoj joj je ruci dvostruka obilnica.

AR; promjer 20 mm; težina 3·72 gr. Coh. n. d. V² 268, 25. 1 kom.

Valerianus pater (253—260).

13. IMP C P LIC VALERIANVS P F AVG. Carevo poprsje sa zračastom krunom i plaštom na desno.

APOLINI (sic) CONSERVA. Na lijevo okrenut goli Apollon, sa uljičnom grančicom u ispruženoj desnoj ruci, upire se o lyru, koju je postavio na zemlju.

Bill.; promjer 22—20 mm; težina 2·75 gr. Coh. n. d. V² 300, 20. (Zbirka Koczynski 1 kom.) 2 kom.

14. IMP C P LIC VALERIANVS AVG. Carevo poprsje sa zračastom krunom i plaštom na desno.

CONCORDIA EXERCIT. Na lijevo okrenuta božica sloge sa zdjelicom u ispruženoj desnoj a dvostrukom obilnicom na lijevoj ruci.

Bill.; promjer 21 mm; težina 3·38 gr. Cohen n. d. V² 302, 39 1 kom.
15. Kao br. 13.

CONSERVAT AVGG. Lik kao br. 14. U polju desno Q.

Bill.; promjer 19 mm; težina 3·04 gr. Cohen n. d. V² 302, 49. 1 kom.
16. Kao br. 13.

FELICITAS AVGG. Lik kao br. 4.

Bill.; promjer 21—19 mm; težina 3·69, 2·32, 1·66 gr. Cohen n. d. V² 303, 53. (Zbirka Koczynski 2 kom.) 5 kom.
17. Kao br. 14.

Kao br. 16.

Bill.; promjer 21 mm; težina 2·82 gr. Cohen n. d. V² 303, 55. 1 kom.
18. Kao br. 14.

FIDES MILITVM. Na lijevo okrenuta božica vjernosti sa dva bojna znaka u rukama.

Bill.; promjer 21 mm. težina 2·20 gr. Cohen n. d. V² 304, 65 1 kom.
19. Kao br. 13.

IOVIS — STAT[or]. Na lijevo okrenuti Zevs sa žezlom u desnoj i munjom u lijevoj ruci.

Bill.; promjer 23—20 mm; težina 2·27 gr. Dif. od Cohen n. d. V² 307, 99. 1 kom.
20. Kao br. 13.

LAETITIA AVGG. Na lijevo okrenuta božica veselja sa vijencem u desnoj i sidrom u lijevoj ruci

Bill.; promjer 21 mm. Cohen n. d. V² 307, 102. (Zbirka Koczynski) 1 kom.
21. Kao br. 13, ali sa veoma malenom glavom.

LIBERALITAS AVGG. Na lijevo okrenuta božica darežljivosti sa tesarom u desnoj i obilnicom na lijevoj ruci.

Bill.; promjer 22 m; težina 3·16 gr. Cohen n. d. V² 308, 108. 1 kom.
22. Kao br. 13.

ORIENS AVGG. Na lijevo okrenuti Helios, sa zračastom krunom na glavi i bičem u lijevoj ruci, diže desnicu.

Bill.; promjer 20 mm; težina 2·13 gr. Cohen n. d. V² 310, 135 1 kom.
23. Kao br. 13.

ORIENS AVGG. Na lijevo okrenuti Helios, sa zračastom krunom na glavi i krugljom u lijevoj ruci, diže desnicu.

Bill.; promjer 20—18 mm; težina 2·53, 2·36 gr. Cohen n. d. V² 310, 140 2 kom.
24. Kao br. 13.

PIETAS AVGG. Valerijan i Gallijen, stojeći

jedan spram drugoga, žrtvuju pred zapaljenim žrtvenikom.

Bill.; promjer 20 mm; težina 3·57 gr. Cohen n. d. V² 311, 152. 1 kom.
25. Kao br. 14.

PIETATI AVGG. Na lijevo okrenuta božica pobožnosti, sa žezlom u desnoj ruci, upire se lijevom laktom o jedan stup.

Bill. (probušen); promjer 22 mm; težina 3·71 gr. Cohen n. d. V² 312, 155 1 kom.
26. Kao br. 13.

P M TR P V COS III P P Valerijan, sjedeći na kurulskoj stolici na lijevo okrenut, drži u desnoj ruci kruglju a u lijevoj žezlo. — Kovan g. 1010 a. u. c. (257 posl. Kr.)

Bill.; promjer 20 mm; težina 2 gr. Cohen n. d. V² 313, 166.

27. IMP VALERIANVS P AVG Carevo posrje sa zračastom krunom i plaštom na desno.

PROVID AVGG. Na lijevo okrenuta božica providnosti sa obilnicom na lijevom ramenu dotiče se štapićem kruglje, koja leži do njezinih nogu.

Bill.; promjer 20 mm; težina 3·77 gr. Cohen n. d. V² 314, 174 1 kom.
28. Kao br. 13.

RESTITVTOR ORBIS. Na lijevo okrenuti Valerijan, odjeven kao vojnik, a dižeći u lijevoj ruci veliko žezlo, pridize klečeću žensku, koja ima tornjastu krunu na glavi.

Bill.; promjer 19 mm. težina 2·45 gr. Cohen n. d. V² 315, 183. (Zbirka Koczynski 1 kom.) 2 kom.
29. Kao br. 13.

RESTITVT ORIENTIS. Na desno okrenuta ženska sa tornjastom krunom na glavi predaje vijenac Valerijanu, koji je odjeven kao vojnik, a lijevom rukom drži žezlo.

Bill.; promjer 21 mm; tež. 3·48, 2·60 gr. Cohen n. d. V² 316, 189 2 kom.
30. Kao br. 13.

VICTORIA AVGG. Na lijevo okrenuta Nika sa palmom u lijevoj ruci upire se desnicom o svoj štit.

Bill.; promjer 21—19 mm; težina 2·86, 2·80, 2·52 Cohen n. d. V² 318, 224 (zbirka Koczynski 1 kom) 4 kom.
31. Kao br. 13.

VICTORIA GERM. Na lijevo okrenuta Nika sa vijencem u podignutoj desnoj i palmom u lijevoj ruci; do njezinih nogu sjedi na lijevo okrenut zarobljenik, kojemu su ruke na leđima svezane.

Bill.; promjer 22 mm; težina 2·78 gr. Cohen n. d. V² 320, 248. 1 kom.

32. Kao br. 14.

VIRTVS AVGG. Na lijevo okrenuti Ares sa dole okrenutim kopljem u lijevoj ruci upire se desnicom o svoj štit.

Bill.; promjer 21 mm; težina 2·70 gr. Cohen n. d. V² 322, 263 1 kom.

33. Kao br. 13.

VIRTVS AVGG. Na lijevo okrenuti Ares sa dole okrenutim kopljem u desnoj ruci upire se ljevicom o svoj štit

Bill.; promjer 22 mm; težina 2·55. gr. Dif. Cohen n. d. V² 322, 266. 1 kom.

Mariniana, supruga Valerijanova.

34. DIVAE MARINIANAE Odjeveno caričino poprsje, umotano u koprenu, na polumjesecu na desno.

CONSECRATIO. Napred okrenuti paun na desno okrenute glave i raširena repa.

Bill.; promjer 19 mm; težina 2·06 gr. Cohen n. d. V² 342, 6. 1 kom.

35. Kao br. 34.

CONSERCRATIO. Na lijevo leteći paun nosi Marinijanu u nebo.

Bill.; promjer 20 mm; težina 2·04 gr. Cohen n. d. V² 342, 14. 1 kom.

Gallienus (253—268.)

36. IMP GALLIENVS P F AVG. Carevo poprsje sa zračastom krunom, carskim plaštom i oklopom na desno.

GERMANICVS MAXIMVS. Trofej, do kojega sjede dva svezana germanska zarobljenika.

Bill.; promjer 21 mm, težina 1·81 gr. Cohen n. d. V² 375, 306 1 kom.

37. GALLIENVS P F AVG. Carevo poprsje sa zračastom krunom, carskim plaštom i oklopom na desno.

GERMANICVS MAX V. Lik kao br. 36.

Bill.; promjer 20 mm; težina 3·37 gr. Cohen n. d. V² 375, 308. 1 kom.

38. IMP C P LIC GALLIENVS AVG. Carevo poprsje sa zračastom krunom, carskim plaštom i oklopom na desno.

IOVI CONSERVA. Na lijevo okrenuti Zevs sa plaštom na lijevom ramenu, žezlom u lijevoj i munjom u podignutoj desnoj ruci.

Bill.; promjer 20 mm; težina 3·08 gr. Cohen n. d. V² 379, 351. 1 kom.

39. IMP GALLIENVS P F AVG GERM. Carevo poprsje sa zračastom krunom, carskim plaštom i oklopom na desno.

ORIENTIS AVGG. Lik kao br. 22.

Bill.; promjer 20 mm; težina 2·92 gr. Cohen n. d. V² 410, 689. 1 kom.

40. IMP C P LIC GALLIENVS P F AVG. Carevo poprsje sa zračastom krunom i carskim plaštom na desno

PIETAS AVGG Lik kao br. 24.

Bill.; promjer 22 mm; težina 2·86 gr. Cohen n. d. V² 417, 792 1 kom.

41. Kao br. 39.

P M TR P IIII COS III P P Na lijevo stupajući Helios sa zračastom krunom na glavi i bičem u lijevoj ruci podiže desnicu. — Kovan g. 1009 a. u. c. (256 posl. Kr.)

Bill.; promjer 20 mm; težina 4·06 gr. Dif. Cohen n. d. V² 419, 804 1 kom.

42. IMP C P LIC GALLIENVS P F AVG. Carevo poprsje sa zračastom krunom i oklopom na desno.

PROVIDENTIA AVGG. Na lijevo okrenuta božica providnosti sa obilnicom na lijevoj ruci pokazuje štapićem kruglju, koja leži do njezinih nogu.

Bill.; promjer 20 mm; težina 3·49 gr. Cohen n. d. V² 428, 888. 1 kom.

43. Kao br. 36 ali bez oklopa.

SALVS AVGG. Na desno okrenuta božica zdravlja hrani iz zdjelice zmiyu, koju drži u desnoj ruci.

Bill.; težina 3 gr. Coh. n. d. V² 432, 938. 1 kom.

44. IMP GALLIENVS AVG. Carevo neodjeveno poprsje sa zračastom krunom na lijevo.

VICTORIA AVGG. Na lijevo okrenuta leteća Nika sa dijademom u obim rukama. Do noguh joj sa svake strane po jedan štit.

Bill.; promjer 23—21 mm; težina 4·60, 3·83 gr. Cohen n. d. V² 452, 1149 2 kom.

45. Kao br. 39.

VICTORIA GERM. Kao br. 31.

Bill.; promjer 21 mm; težina 2·21 gr. Cohen n. d. V² 453, 1162 1 kom.

46. Kao br. 36.

VICTORIA GERMAN. Na desno okrenuta Nika sa palmom u lijevoj ruci predaje vijenac Gallijenu, odjevenu kao vojniku, koji drži lijevom rukom žezlo, a u desnoj kruglju.

Bill.; promjer 20 mm; Cohen n. d. V² 454, 1174. (Zbirka Koczynski) 1 kom.

47. kao br. 39.

VIRTVS AVGG Na desno stupajući Ares sa naperenim kopljem i trofejem.

Bill.; promjer 20 mm; težina 2·32, 2·04 gr. Cohen n. d. V² 464, 1272 2 kom.

48. IMP GALLIENVS P F AVG G M Ca-

revo poprsje sa zračastom krunom, carskim plaštom i oklopom na desno.

VIRTUS AVGG. Na desno okrenuti Ares sa dole okrenutim kopljem u desnoj ruci upire se ljevicom o svoj štit.

Bill.; promjer 20 mm; težina 2·87 gr. Cohen n. d. V² 464, 1276. 1 kom.

Salonina, supruga Gallijenova.

49. CORN SALONINA AVG. Caričino poprsje sa dijademom na polumjesecu na desno.

IVNO REGINA. Na lijevo okrenuta Hera sa zdjelicom u ispruženoj desnoj i poprijeko položenim žezlom u lijevoj ruci.

Bill.; promjer 21 mm; težina 3·55 gr. Cohen n. d. V² 502, 58 1 kom.

50. SALONINA AVG. Caričino poprsje sa dijademom na polumjesecu na desno.

Kao br. 49, ali je žezlo okomito postavljeno.

Bill.; promjer 21—18 mm; težina 2·88. 2 87, 2·00 gr. Cohen n. d. V² 502, 60. 3 kom.

51. Kao br. 50, ali sa pogrešnom legendom SLONI-NA (sic) AVG.

Bill.; promjer 20 mm; težina 2·52 gr. Dif od Cohen n. d. V² 502, 60 1 kom.

52. Kao br. 50.

IVNO VICTRIX Lik kao br. 50.

Bill.; promjer 21 mm; težina 3·02 gr. Cohen n. d. V² 503, 68 1 kom.

53. Kao br. 50.

PVDICITIA AVG. Na lijevo okrenuta božica sramežljivosti sa koso položenim žezlom u lijevoj ruci raskriljuje svoju koprenu.

Bill.; promjer 21 mm; težina 3·45 gr. Dif. od Cohen n. d. V² 506, 92. 1 kom.

Saloninus, sin Galijena i Salonine (+ 259).

54. DIVO CAES VALERIANO. Carevićeva glava sa zračastom krunom na desno.

CONSECRATIO. Na desno okrenut orao, koji se oglede. Dole S.

Bill.; promjer 19 mm; težina 1·92 gr. Cohen n. d. V² 517, 7. 1 kom.

55. Kao br. 54.

CONSECRATIO. Zapaljen žrtvenik, urešen sa dvije palmete.

Bill. (slomljen); promjer 18 mm tež. 1·29 gr. Cohen n. d. V² 517, 12 1 kom.

56. Kao br. 55, ali je mjesto carevićeve glave poprsje sa zračastom krunom i carskim plaštom.

Bill.; promjer 21 mm. Cohen n. d. V² 518, 13 (Zbirka Koczynski) 1 kom.

57. P C L VALERIANVS NOB CAES. Carevićevo poprsje sa zračastom krunom i plaštom na desno.

[Pietas augg] Nož za žrtvovanje, patera, na lijevo okrenuti vrč, simpulum i sprava za škropljenje.

Bill.; promjer 18 mm; težina 2·11 gr. Cohen n. d. V² 523, 56. 1 kom.

58. SAL VALERIANVS C S. Carevićevo poprsje sa zračastom krunom i plaštom na desno.

PRINC IVVENT. Na lijevo okrenuti Saloninus, odjeven kao vojnik, drži lijevom rukom koso postavljeno koplje, a u spuštеноj desnici štapić. Desno do njega je bojni znak.

Bill.; promjer 24—21 mm. Cohen n. d. V² 524, 61 (Zbirka Koczynski) 1 kom.

59. LIC COR SAL VALERIANVS N CAES Slično poprsje.

PRINC IVVENT. Na lijevo okrenuti Saloninus, odjeven kao vojnik, sa kopljem u lijevoj i krugljom u ispruženoj desnoj ruci; pred njegovim nogama sjedi zarobljenik. U polju desno P.

Bill.; promjer 20 mm. Cohen n. d. V² 524, 63. (Zbirka Koczynski). 1 kom.

Valerianus iunior (+ 268).

60. VALERINVS (sic!) P F AVG Poprsje sa zračastom krunom, plaštom i oklopom na desno.

ORIENS AVGG. Na lijevo stupajući Helios sa zračastom krunom na glavi, odjeven lepršecom chlamydom i držeći u lijevoj ruci bič, diže desnicu u vis.

Bill.; promjer 21 m. Dif. od Cohen V² 540, 6. (Zbirka Koczynski) 1 kom.

XIII. Našašće rimskih bakrenih novaca četvrtoga vijeka u Gornjem Hruševcu (kotar Velika Gorica).

Seljak Mato Klasnić iz Gornjega Hruševca kopajući 16. siječnja 1899 zemlju, da s njom nasa svoj vinograd kat. čestica br. 624 porezne općine Gornji Hruševac, naiđe u dubljini od samo

jedne stope ispod površine zemlje na odlomke jednoga čovječjega kostura, a do noguh istoga na hrpu od 51 bakrenoga rimskoga novca. Te je novce predao g. Aleksandru Benaku, kr. kotar-

skomu predstojniku u Velikoj Gorici, koji ih je poslao ravnateljstvu narodnoga muzeja u Zagrebu, a ovo ih je od M. Klasnića uz primjerenu odštetu otkupilo.

Novci, koji reprezentiraju sadržaj jedne novčarke iz početka IV. vijeka posl. Kr., koja je možda samo slučajno dospjela u grob svoga vlasnika, spadaju na slijedeće rimske vladare i kovnice:

Maximianus Herculeus (286—310) 2 kom. Kovnice Aquileia (1), Tarraco (1).

Galerius (292—311) 3 kom. Kovnice Herakleia (1), Kyzikos (1), Thessalonike (1).

Maximinus Daza (305—313) 16 kom. Kovnice Herakleia (1), Kyzikos (1), Siscia (14).

Maxentius (306—312) 7 kom. Kovnice Aquileia (3), Ostia (1) Tarraco (3).

Licinius pater (307—323) 15 kom. Kovnice Herakleia (1), Siscia (11), Thessalonike (3).

Constantinus maximus (305—337) 9 kom. Kovnice Aquileia (1), Nicomedia (1), Siscia (6), Tarraco (1).

Gornjohruševački skup novaca svakako je dospjeo u zemlju iza g. 307., kada se je zacario Licinius, ali i prije g. 317, pošto nema nijednoga novca od carevića Licinija mladega, Krispa i Konstantina mladega, koji su te godine dobili caesarski naslov, na što se je odmah u obilnoj mjeri kovao novac s njihovim likom i imenom, tako da bi u ovom skupu moralo biti i njihovih novaca, kada bi ih se već kovalo bilo.

Novci iz gornjohruševačkoga skupa jesu:

Maximianus Herculeus (286—310).

1. IMP C MAXIMIANVS P F AVG. Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

CONSERV — VRB SVAE Hram sa šest stupova, u kojem je na lijevo gledajuća sjedeća Roma sa krugljom i kopljem u rukama; desno do nje je štit. U zabatištu dva uprijeko položena duguljasta štita; na vrhu krova tronog, a na doljnjim krajevima po jedan kip. — Kovan između g. 1059—1063 a. u. c (306—310 posl. Kr.) Kovnički biljeg \overline{AQT}

AE; promjer 25 mm. Kovnica Aquileia. Dif od Cohen monn. imp. VI² 500, 64 . . . 1 kom.

2. Slično, ali uz Romu nema štita, zabatište je prazno, a na vrhu i doljnjim krajevima krova po jedan tronog. Kovnički biljeg \overline{TT} — Kovan istodobno sa br. 1.

AE; promjer 25 mm. Kovnica Tarraco Cohen n. d. VI² 500, 64 1 kom.

Galerius (292—311).

3. GAL MAXIMIANVS P F AVG Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

GENIO A — VGVSTI. Lijevo okrenuti genije sa modijem na glavi i obilnicom na lijevoj ruci drži u ispruženoj desnici zdjelicu, s koje curi tekućina. Kovnički biljeg $\frac{* | B}{SM TS}$

AE; promjer 25 mm Kovnica Thessalonike. Cohen n. d. VII² 106, 40 1 kom.

4. IMP C GAL VAL MAXIMIANVS P F AVG. Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

GENIO IMP — E — RATORIS. Lik kao br. 3. Kovnički biljeg $\frac{* |}{HTA}$.

AE; promjer 21 mm. Kovnica Heraclea Thracum. Cohen n. d. VII² 107, 48. . . 1 kom.

5. Kao br. 3.

GENIO IMP — ERATORIS. Lik kao br. 3.

Kovnički biljeg $\frac{\Delta | :}{MKV}$.

AE; promjer 25 mm. Kovnica Cyzicus. Cohen n. d. VII² 107, 49. 1 kom.

Maximinus Daza (305—313).

6. GAL VAL MAXIMINVS P F AVG. Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

GENIO A — VGVSTI. Lik kao br. 3. Kovnički biljeg nejasan $\frac{? | :}{MKV}$ (?)

AE; promjer 25 mm. Kovnica Cyzicus. Dif. od Coh. n. d. VII² 145, 25 1 kom.

7. IMP MAXIMINVS P F AVG. Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

GENIO AV — GVSTI Lik kao br. 3. Kovnički biljeg $\frac{- | \Delta}{SIS}$

AE; promjer 24 mm. Kovnica Siscia. Cohen n. d. VII² 145, 26. 1 kom.

8. IMP C GAL VAL MAXIMINO P F INV AVG. Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

GENIO IMP — E — RATORIS. Lik kao br. 3. Kovnički biljeg $\frac{| \smile}{HTT}$

AE; promjer 25 mm Kovnica Heraclea Thracum. Cohen n. d. VII² 147, 53 . . . 1 kom.

9. Kao br. 7.

IOVI CONS — ERVATORI. Na lijevo okrenuti Zevs sa munjom u desnoj i žezlom u lijevoj ruci. Ispred njega orač sa vijencem u kljunu.

Kovnički biljezi: $\frac{\Gamma}{\text{SIS}} \text{ M}$ (1), $\frac{\text{E}}{\text{SIS}} \text{ M}$ (1)¹,

$\frac{\zeta}{\text{SIS}} \text{ M}$ (2), $\frac{\text{B}}{\text{SIS}}$ (2), $\frac{\text{E}}{\text{SIS}}$ (1)¹

AE; promjer 25—24 mm. Kovnica Siscia. Cohen n. d. VII² 151, 110 7 kom.

10. Kao br. 9 ali sa legendom IOVI CONSERVATORI. Kovnički biljeg

AE; promjer 24 mm. Kovnica Siscia. Cohen n. d. VII² 151, 112. 1 kom.

11. IMP MAXIMINVS P F AVG. Lovorom ovjenčano carevo poprsje sa plaštom i okloпом na desno.

IOVI CONSERVATORI AVGG NN. Na lijevo okrenuti Zevs sa Nikom na kruglji u desnoj i žezlom u lijevoj ruci; ispred njega orao sa vijencem u kljunu. Kovnički biljezi

$\frac{\Gamma}{\text{SIS}}$ (2), $\frac{\text{E}}{\text{SIS}}$ (1)

AE; promjer 23 mm. Kovnica Siscia. Dif. od Cohen n. d. VII² 153, 127. 3 kom.

12. Kao br. 11, samo što carevo poprsje nije odjeveno plaštom nego okloпом. Kovnički biljeg

$\frac{\Delta}{\text{SIS}}$

AE; promjer 23—22 mm. Kovnica Siscia. Cohen n. d. VII² 153, 127. 2 kom.

Maxentius (306—312).

13. IMP C MAXENTIVS P F AVG. Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

CONSERV-VRB SVAE. Lik kao br. 1, samo što su na vrhu i doljnjim krajevima krova vaze. Kovnički biljeg $\overline{\text{AQ}\Gamma}$

AE; promjer 24 mm. Kovnica Aquileia. Dif. od Cohen n. d. VII² 168, 21. 1 kom.

14. IMP MAXENTIVS P F AVG. Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

Lik kao br. 2. Kovnički biljeg $\overline{\text{PT}}$

AE; promjer 24 mm. Kovnica Tarraco. Dif. od Cohen n. d. VII² 169, 34 1 kom.

15. Kao br. 14.

CONSERV-VRB SVAE. Hram sa 4 stupa, u kojem je na lijevo gledajuća sjedeća Roma sa krugljom i kopljem u rukama; desno od nje

¹ Kod ovoga je legenda rastavljena ovako CONSERVATORI.

Nika, koja će da ju vijencem ovijenča. Zabatište hrama prazno, a na vrhu i doljnjim krajevima krova figure. Kovnički biljezi: $\overline{\text{PT}}$, $\overline{\text{ST}}$

AE; promjer 24—23 mm. Kovnica Tarraco. Cohen n. d. VII² 169, 39. 2 kom.

16. Kao br. 13.

CONSERV-VRB SVAE. Hram sa četiri stupa, u kojem je na lijevo okrenuta sjedeća Roma sa krugljom i kopljem u rukama; lijevo od nje stojeći car, koji drži u lijevoj ruci žezlo i staje lijevom nogom na sjedećega zarobljenika, prima iz njezinih ruku kruglju. Do Romina prijestolja štit. U zabatištu hrama vučica, koja doji Romula i Rema, a na doljnjim krajevima krova po jedna figura. Kovnički biljeg $\overline{\text{AQS}}$

AE; promjer 25 mm. Kovnica Aquileia Cohen n. d. VII² 170, 42. 1 kom.

17. Kao br. 16, samo je mjesto glave carevo plaštom odjeveno poprsje. Kovnički biljeg $\overline{\text{AQP}}$

AE; promjer 25 mm. Kovnica Aquileia Cohen n. d. VII² 170, 43. 1 kom.

18. Kao br. 13.

FIDES MIL-ITVM AVG N. Na lijevo stojeća božica vjernosti drži dva bojna znaka. Kovnički biljeg $\overline{\text{MOSTS}}$

AE; promjer 24 mm. Kovnica Ostia. Cohen n. d. VII² 173, 71. 1 kom.

Licinius pater (307—323).

19. VAL. LICINIVS P F AVG. Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

GENIO A-VGVSTI. Lik kao br. 3. Kovnički biljezi:

$\frac{*}{\text{SM} \cdot \text{TS}} \text{ B}$ $\frac{*}{\text{SM} \cdot \text{TS}} \Gamma$

AE; promjer 26—25 mm. Kovnica Thessalonike. Cohen n. d. VII² 192, 27. 2 kom.

20. IMP LIC. LICINIVS P F AVG. Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

IOVI CONSERVATORI. Lik kao br. 9. Kovnički biljeg:

$\frac{\zeta}{\text{SIS}} \text{ M}$

AE; promjer 26 mm. Kovnica Siscia. Cohen n. d. VII² 197, 83 1 kom.

21. Kao br. 19.

IOVI CONSERVATORI AVGG. Lik kao br. 9. Kovnički biljeg:

$\frac{\text{E}}{\text{SM} \cdot \text{TS}}$

AE; promjer 24 mm. Kovnica Thessalonike. Cohen n. d. VII² 199, 105. 1 kom.

22. IMP C VAL LICIN LICINIVS P F AVG. Lovorom ovjenčana careva glava na desno. IOVI CONSER-VATORI AVGG. Lik kao br. 11. Kovnički biljeg :

$$\frac{| \Delta }{SMHT}$$

AE; promjer 22 mm. Kovnica Heraclea Thracum. Cohen n. d. VII² 200, 109. 1 kom.

23. IMP LIC LICINIVS P F AVG. Lovorom ovjenčano carevo poprsje sa plaštom i oklopom na desno.

IOVI CONSERVATORI AVGG NN Lik kao br. 11. Kovnički biljezi: $\frac{| \Gamma }{SIS}$ (1), $\frac{| \Delta }{SIS}$ (1),

$$\frac{| \epsilon }{SIS}$$
 (2).

AE; promjer 24—21 mm. Kovnica Siscia. Cohen n. d. VII², 201, 124. 4 kom.

24. Kao br. 23, samo što je carevo poprsje odjeveno samo oklopom. Kovnički biljezi:

$$\frac{| A }{SIS}$$
 (2)¹, $\frac{| B }{SIS}$ (1), $\frac{| \Gamma }{SIS}$ (1), $\frac{| \Delta }{SIS}$ (1),

$$\frac{| \epsilon }{SIS}$$
 (1)

AE; promjer 26—22 mm. Kovnica Siscia. Cohen n. d. VII². 201, 124. 6 kom.

Constantinus Maximus (305—337).

25. IMP C FL VAL CONSTANTINVS P F AVG Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

IOVI CONSERVATORI. Lik kao br. 11.

Kovnički biljeg nejasan: $\frac{? | B}{SMN}$ (?)

AE; promjer 22 mm. Kovnica Nicomedia. Cohen n. d. VII² 262, 291. 1 kom.

26. IMP CONSTANTINVS P F AVG. Lovorom ovjenčano carevo poprsje sa plaštom i oklopom na desno.

IOVI CONSERVATORI AVGG NN. Lik kao br. 11. Kovnički biljeg: $\frac{| \Gamma }{SIS}$

AE; promjer 23 mm. Kovnica Siscia. Cohen n. d. VII² 265, 312. 1 kom.

27. Kao br. 26, samo što je carevo poprsje odjeveno samo oklopom. Kovnički biljezi:

$$\frac{| A }{SIS}$$
 (1), $\frac{| B }{SIS}$ (1), $\frac{| \Delta }{SIS}$ (3).

AE; promjer 23—22 mm. Kovnica Siscia. Cohen n. d. VII² 265, 312 5 kom.

28. CONSTANTINVS NOB CAES. Lovorom ovjenčana carevičeva glava na desno.

PERPETV-A VIRTVS. Na desno stupajući Ares sa naperenim kopljem u desnoj i štitom na lijevoj ruci. Kovnički biljeg \overline{ST}

Kovan g. 1059 a. u. c. (306 posl. Kr.)

AE; promjer 24 mm Kovnica Tarraco. Cohen n. d. VII² 272, 385 1 kom.

29. CONSTANTINVS — P F AVG Lovorom ovjenčano poprsje carevo sa oklopom na desno.

SOLI INVI-CTO COMITI. Na lijevo okrenuti Helios sa zračastom krunom i chlamydom, držeći u lijevoj ruci kruglju, a uzdižući desnica u vis. Do njegovih nogu sjedi zarobljenik sv-zanih na leđima ruku. Kovnički biljeg \overline{AQP}

AE; promjer 21mm. Kovnica Aquileia. Dif. od Cohen n. d. VII² 290, 520. 1 kom.

XIV. Našašće srebrnih novaca XV. vijeka u Virovitici.

23. svibnja 1899. vadio je Tomo Jeuša u Virovitici Gundulićeva ulica br. 20 u svojem dvorištu u rovu zatrapite krompire, pa je tom prilikom iskopao malu posudicu, u kojoj je bilo od prilike 100 malih srebrnih novaca. Posudu je razbio, ali su se naknadno pokupili neki ulomci, iz kojih se je ona djelomice mogla restaurirati. Posudica kruškolika oblika (sl. 142) bila je preko 0.098 m. visoka, a najveći joj promjer iznosi 0.07 m; gore je nepotpuna. Surovo je građena, a na površini

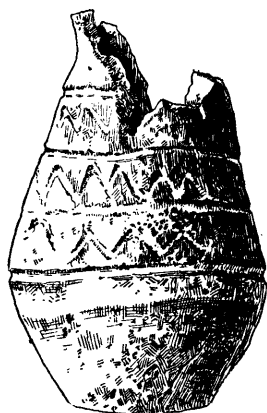
¹ Jedan je primjerak u reverzu dva puta kovan.

ima nepravilno izveden ornamenat od ravnih i valovitih poteza. Redovita svrha te posude bila je, da služi kao novčarka.

O tom našašću odmah je isti dan muzejsko ravnateljstvo obavijestio Vatroslav Polović, dnevničar gruntovnoga ravnateljstva u Virovitici, priklopiv podjedno 5 komada novaca. Premda je odgovor muzejskoga ravnateljstva u Virovitici bio već treći dan, od kako su se novci našli, ipak se nisu više mogli dobiti na uvid. Jeuša ih je naime već skoro sve bio porazdavao osim nekoliko od akvilejskih patrijarka Antonija Panciere

i Lodovica Techa, koji su mu se iza uvida povratili, jer ih muzeju nije trebalo. Nekoliko komada iz toga našašća naknadno je još narodnomu muzeju poklonio g. Josip Zbierschowski, župnik u Bukovici.

U Jeušinom skupu bilo je navodno 60 većih — valjda akvilejskih — novaca i polovica toliko manjih, valjda ugarskih od Sigismunda. Zakopani su iza g. 1423, kada su od prilike u ugarskoj nekoj kovnici kovani denari akvilejskoga patri-

Sl. 142. Posudica iz Virovitice, u kojoj su se našli novi XV. vijeka. $\frac{1}{2}$ nar. vel.

jarke Ljudevita Techa, a valjda prije smrti kralja Sigismunda († 9. XII. 1437). Našašće je stoga zanimivo, što nam dokazuje, da su u prvoj polovici XV. vijeka u Slavoniji uz domaći ugarski novac kolali i novci akvilejskih patrijarka, a valjda i novci austrijskih nadvojvoda, koje opnaša jedan halski novac, nađen u virovitičkom skupu Kako znademo iz našašća u Lipovoj glavici¹, bili su akvilejski novci u prometu i u Liki,

a da su rabili u prometu i u Bosni dokazuje jedno našašće iz okolice Bišća, od kojega je 1 kgr. sve samih akvilejskih novaca g. 1872 u Senju od jednoga fratra kupio g. Dr. Gržetić i u svoje vrijeme većim dijelom darovao narodnomu muzeju. Novci virovitičkoga našašća, koji su došli u narodni muzej, jesu slijedeći:

Leuchtenberg u Bavarskoj. Kovnica Hals.

1). U troluku štit sa prugama, a do njega gore h , na stranama $\text{t} - \frac{\Delta}{\nabla}$. Izvana do stjecišta lukova po jedna karičica-Pfenig Dm 14 mm. 1 kom.

Ovaj su novac kovali leuchtenburški landgrofovi u prvoj polovici XV. vijeka u svojem gradu Halsu. Taj njihov novac, koji je pod imenom „die bösen Halser“ poradi loše smjese bio na zlu glasu, prodro je bio i u austrijske zemlje i u Ugarsku, jer su landgrofovi, da mu onuda prođu omoguće, poprimili bili tip novaca austrijskih vojvoda. Jedina je razlika bila u napisu, koji nije svatko umio da čita. Stoga se takovo postupanje naprosto u ničem ne razlikuje od prostoga patvorenja novca.²

Aquileia. Antonio Panciera (1402—1414.)

2. Denari kao br. 18 našašća u Lipovoj glavici 3 kom.

Aquileia. Lodovico Tech (1419—1435.)

3. LODOVICVS o DVX o D o TECH

U kolobaru od piknjica štit sa grbom.

P T T h A — T Q V I L I S Jjedeća majka

božja sa djetetom na desnoj ruci.

Denari Dm. 18—16 mm. 6 kom.

Ugarska. Sigismund (1387—1437).

4. S-V-R (Sigismundus Hungariae rex) oko rasčtvorena štita sa prugama i orlom.

Krst sa četiri krune u uglovima.

Quadrans. Dm. 10 mm Rupp Numi Hungariae br. 437. 2 kom.

XV. Našašće ugarskih denara XV. i XVI. vijeka u Bukovici (kotar Virovitica).

G. Josip Zbierschowski, župnik u Špišić Bukovici poklonio je g. 1899. narodnomu muzeju uz više drugih stvari i 16 ugarskih denara, koji su zajedno sa mnogo većim brojem takovih novaca nađeni u jednom tamošnjem vinogradu. Novci, koji su zakopani kratko iza g. 1527, spadaju na slijedeće kraljeve:

Matija Korvin (1458—1490). 5 denara s gotičkim slovima u napisima i kovničkim biljezima K—P, K—P i K— \times (3 kom.), 2 denara sa latinskim slovima i biljgom K—P . . . 7 kom.

¹ Vjesnik IV. str. 148.

Vladislav II. (1490—1516). 1 denar bez godine, a s biljgom K—P (u napisu je skraćeno VNGAR), 1 od g. 1508 sa K—G (Ungari) i 1 od g. 1512 sa K—G (Ungarie) 3 kom.

Ljudevit II. (1516—1526). 2 denara od g. 1518 i 1 od g. 1519 sa K—G (Ungar), 1 od g. 1518 sa K—G (Ungari), 1 od g. 1525 sa K—B i 1 od g. 1527 sa L—K (Ungar) . . . 6 kom.

Dr. Jos. Brunšmid.

² Luschin Die bösen Halser. Mitth. der bayer. num. Ges. VII (1888) str. 1 i sl.

at 118.

Draganičke zastave.

Iza plemenite općine turopoljske najznamenitija bijaše stara plemenska općina Draganića. Plemenu (generatio) odnosno bratstvu draganićkom nalazimo spomen već u XII. vijeku; ono spadaše na staru bratsku županiju podgorsku. Kasnije nakon prestanka županije podgorske budu Draganićani počinjeni pod grad Okić ili Jastrebarsko, premda se uvijek otimalu, braćeći svoju plemićku slobodu. Premda je pritisak bio strašan, ipak nijesu Draganićani nikada postali kmetovima. Kao plemići dužni su bili Draganićani na zapovjed bana ili kralja polaziti u boj i staviti se u banski banderij. U saborskim spisima XVI. vijeka često se spominje, da su plemići Draganićani stavljali 25 opremljenih konjanika pod banski stijeg. Često su opet Draganićani vojevali kao domobranci protiv Turaka u krajiškim četama na susjednoj karlovačkoj Krajini. Tako je god. 1665. 4. marta poručio zamjenik karlovačkoga podgenerala barun Friderik Sauer općini draganićkoj, da je stigao glas od bana Petra Zrinjskoga, da će velika turska vojska udariti na hrvatsku Krajinu, zato da se „toliko Draganićanov na noge stane, koliko može biti junakov za oružje, a da brašno sobom nose“.¹

Draganićani zajedno s Turopoljcima sačinjavali su jednu četvu u banskom banderiju. Posljednji put bijahu Draganićani sakupljeni u takovu četvu g. 1813. u vrijeme vojne na Francuze. Tad je općina draganićka stavila 100 a turopoljska 200 momaka. Ova četa našla je i priznanje kralja Franje II. te je nosila naslov čete „hrvatsko-ilirskih dobrovoljaca.“²

Četa draganićka imala je i svoju posebnu zastavu. Dvije takove zastave čuvaju se danas u

Draganiću u župnoj crkvi sv. Jurja na Šipku. To je svetinja za Draganićane i lijepa uspomena na ova vremena, kada su njihovi predci kao plemići kraljevine vojevali za dragu domovinu. Starija od damascirane svile potječe iz god. 1723. Prednja je strana na pol crvena, a na pol žuta (razdijeljeno paralelno s motkom) sa zelenim širokim rubom. U sredini je po dužini dvoglavi orao sa slikom blažene djevice Marije na grudima. Gore na zelenom rubu do motke po širini je napis:

R. K. M. C A R O L V S S E X T V S
17 NOBILITAS DRAGANICH 23.

Stražnja strana je žuta, na vrhu je ispod zelenoga ruba prišiven crveni dijelak s tri privjeska (sličan t. z. Tournirkragen-u). Na taj privjesak položena je po dužini zastave slika raspela sa spasi teljem, koja prelazi i na žuti dio zastave. Gore do motke na zelenom rubu po širini stoji napis: IESVS NAZARENVS REX IVDE.

Druga zastava od g. 1801 je svileni i s obijuh strana crvena sa zelenim obrubom. Na prednjoj strani je naslikan po dužini zastave dvoglavi orao sa slikom B. D. M. Odozgo do motke na zelenom rubu je po širini napis:

R. K. M. FRANCISCVS SECVNDVS
18 NOBILITAS DRAGANICH 01

Na drugoj strani naslikano je po dužini raspelo, oko kojega se s desna i lijeva ovija lovrogračica. Iznad toga do motke na zelenom rubu je napis:

18 IESVS NAZARENVS REX IVDE 01

Obije zastave vrlo su trošne.

E. Laszowski.

Stari utezi u narodnom muzeju u Zagrebu.

U Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji dosta se često nađu razni nominali jedne vrste bronsanih uteza kockasta oblika sa odrezanim uglovima. Sâm sam negda posjedovao dva komada, od kojih je jedan veći, sproveden sa zahrđalom željeznom karikom, bio naden u polju kod Gaboša blizu Vinkovaca, a drugi u samim Vinkovcima, ali sam ih prije 12 godina poklonio nekom, koji se je za to zanimalo. Nekolike sam komade vidio u zbirci g. Ljudevita Kaisera, za onda žandarskoga stražmeštra u Vinkovcima, a sada svilarskoga nadzornika u

¹ U arhivu jugoslav akademije.

² Dopis c. kr. ilirskoga glavnoga zapovjedništva u Ljubljani od 30. studenoga 1813. u arhivu jugoslavenske akademije.

Mitrovici. U narodnom muzeju u Zagrebu ima šest takovih uteza naime:

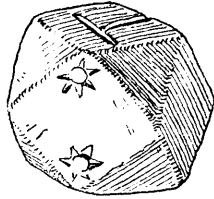
Br Nalazište Veličina Težina Biljeg Opaska

1.	Medak	25 mm.	146 gr.	* *	
2.	Mitrovica	19	62·90	* * *	Sl. 143.
3.	Vinkovci	19	61·80		
4.	Solin	20	61·80	* *	
5.	Solin	20 × 14	30·30	✱	Sl. 144. desno.
6.	Solin	13	16·15	✱	Sl. 144. lijevo.

Jedan takov utez nalazi se u kninskom muzeju, a teži 42 gr., a u osječkom gradskom muzeju ih ima sedam, koji teže 311·2, 298·1, 292·5, 149·9 (sa turskim napisom), 139·8, 62·7 i 59·5

gr. Većina ovih uteza je sprovedena patinom, što dokazuje, da su dosta stari, većina valjda više stotina godina.

Ovi utezi zastupaju razne nominale nekoga uteznoga sustava, koji je u hrvatskim zemljama

Sl. 143. Bronsan utez iz Mitrovice. Nar. vel.

Sl. 144. Bronsani utezi iz Solina. Nar. vel.

negda u porabi bio. Kako dokazuje najmanji solinski komad, bila je jedinica toga sustava od nešto preko 30 gr. po decimalnom sustavu razdije-

ljena. Taj primjerak daje kao najveću uteznu vrijednost za veću jedinicu 32·30 gr a za manju 3·23 gr. Deseterostruka jedinica po njemu bi iznosila 323 gr., što se veoma približuje težini rimske funte (327·45 gr.), iz koje je ovaj utezni sustav valjda nastao. Po ostalim primjercima varijira težina jedinice između 31·45 i 27·96 gr. (31·45, 31·35, 31·12, 30·90, 30·90, 30·30, 29·98, 29·81, 29·75, 29·25, 29·20, 28·00, 27·96 gr.). Bitna razlika između oba utezna sustava postoji jedino u tom, što se je rimska funta duodecimalno dijelila, a ova druga decimalno.

Kakovi su to utezi, to nam tumači turski napis na jednom primjerku osječčkoga muzeja. U Turskoj je, prije nego što se uveo metrički sustav, bio za zlato i srebro u porabi čeki od 321·25 gr. = $\frac{1}{4}$ oke, a dijelio se je decimalno, naime na 100 drahma¹ Ako Turci tu nisu jednostavno samo poprimili stariji utezni sustav, koji su našli u osvojenim zemljama na balkanskom poluotoku, to bi i naši stariji primjerci bili turski ute i, a što ih se nalazi u hrvatskim zemljama i u Mađarskoj, a dalje na sjever i zapad ne, dalo bi se lako protumačiti činjenicom, što su oni negda u tim zemljama gospodovali. Nije u ostalom isključena mogućnost, da je taj utezni sustav kod nas i ranije bio u porabi, pa da kakogod stoji u savezu sa bizantskim.

Dr. J. Brunšmid.

Dvije bilješke iz povjesti grada Zagreba u XVI. vijeku.

U kr. zemaljskom arhivu u Zagrebu čuva se svezak, koji sadržava račune grada od g. 1557.—1559. Iz ovoga crpljeni su podaci za niže slijedeće bilješke o gradnji mesničkih vrata i o gradskoj ciglani.

Gradnja mesničkih vrata. Poznato nam je, da je nekoć Zagreb bio utvrđen, opasan čvrstim zidom, utvrđenim jakim kulama, od kojih stoji jošte današnji toranj kod Dveraca. U grad se je ulazilo na više vrata. Bila su to današnja kamentita vrata (porta lapidea), „sirove dverce“ (današnje Dverce kod vatrojavnoga tornja), mesnička vrata (porta carnificum) i nova ili poljska vrata (porta nova) kod današnje državne blagajne, nedaleko staroga „popovoga tornja“. Mesnička vrata stajahu nekoć u mesničkoj ulici kod današnjega vrta viteza Pongratza God. 1557. bila su ova vrata dosta trošna, tako da su se morala obnoviti. U tu svrku dozvala je gradska općina zidare iz Brežca i Samobora. Prve zidare nalazimo kod toga posla Mihajla iz Brežca, meštra Lovru sa sinom Lukom iz Samobora, Ivana Radetića, Ivana

Knopa i Jurja Šlegela iz Radoiče. Posao je rukovodio meštar Hans iz Brežca. Dne 6. jula počeo kopati temelje za nova vrata. Kopači temelja i tesari dobivahu 10 novčića, a klesari 15 nč. na dan. 10. jula postavljen je temeljni kamen novim vratima. Zidanje je napredovalo veoma sporo, jer je radilo samo šest zidara. Potrebno kamenje za gradnju vrata lomilo se kod kloštra zagrebačkih opatica, a uzimalo se iz neke porušene gradske kuće; veće kamenje dovezlo se iz zagrebačke gore kod Gračana. Za dovoz kamenja od srušene one kuće plaćalo se je po vozu 3, a iz Gračana po 7 denara. Potrebni pijesak dovezio se iz Save, a svaki koš plaćao se je po 8 denara. Najviše pijeska dovezio je neki Antun Stanko. U gori kod Gračana žegli su gračanski kmeti vapno; za ženje jedne vapnenke dobivali su 75 denara plaće. Greda hrastova, koju je gradska općina kupila od Stjepana Zrinščaka iz Kraljevca, stajala je 28 de-

¹ Arapski čeki, koji se dijeli na 10 uncija, odnosno 100 dirhema teži 305·6 gr.

nara, a upotrebljena je kod temelja novih mesničkih vrata. Prigodom kopanja temelja naišli su na zidan kanal, koji su morali razrušiti. To je valjda bio onaj podzemni hodnik, koji je vodio iz gornjega grada u Tuškanac. Pod vratima iskopane su duboke jame. Kopanje jama (opkopa) rukovodili su Matija Pišec i Fabijan Kruhopek. Ove zamijeni god. 1558. meštar Martin Paller iz Sv. Križa uz mjesečnu plaću od 4 forinte. Pod konac god. 1559. stajala su mesnička vrata pod krovom. Drva za krov kupljena su iz kaptolskih šuma, a neka dopremana su Savom iz Otoka. Pošto je bio i most pred mesničkim vratima vrlo slab, zamijenjen je drugim širokim i jakim mostom (1559). Iste godine sagrađen je i novi odvodni kanal kod mesničkih vrata, providen željeznim rešetkama, pa su onda te radnje bile dovršene.

Iste godine 1559. natkrita je kula kod mesničkih vrata, koja je za zadnjega požara pogorjela bila, a na kamenitim vratima načinjeni su novi željezni tečaji. Popravak rečene kule rukovodio je Ivan Hans iz Ljubljane. Na dan dobivaše 10 novčića plaće.

Gradska ciglana. Za gradnju gradskih vrata, kula i zidova trebalo je mnogo cigle. U aprilu god. 1557. sagrađila je stoga gradska općina svoju vlastitu ciglanu, natkrivenu sa dasnama, koje su kupljene od Sebastijana Plavnikera iz Kranjske. On je te daske dovezao na splavi u Zagreb, pa se stoga i zove prišverkom „Flozzar“. Ostalo drvo dovažalo se iz Otoka. Kada je ciglana bila sagrađena, sklopi gradska općina 3. juna 1557.

ugovor sa najmljenim ciglarom meštrom Hansom, zvanim Cigler iz Kranjske. Po ovom ugovoru imao je Hans peći ciglu za grad i to 1000 za 75 novčića. Općina će mu dati potrebna drva, peć i pijesak. Ciglu ne smije prodavati nikomu osim samoj općini. Kad je Hans negdje kasno u jeseni god. 1557. umro obustavljen je posao u gradskoj ciglani sve do proljeća slijedeće godine. 25. marta 1558. sklopi gradska općina novi ugovor s ciglarom meštrom Andrijom Gabrićem iz Novoga mjesta u Kranjskoj. Ovaj ugovor je veoma zanimiv: 1) Andrija će doći s obitelji u Zagreb i mora biti marljiv, da može grad podmiriti ciglom. 2) Grad će mu dati prostranu ciglanu, peć s trim vratima, kuću za stan s vitom, dosta drva, pijeska i potrebne radnike. 3) Kada bude Andrija ispekao označenu peć cigala (za krov i zidanje) dobit će 2 forinte (rajnčaka) za likov (bibalija). 4) Kada bude punu peć zapalio dobit će svaki put 50 ugarskih denara za likov. 5) Andrija dužan je gradu davati 1000 cigala za zid po 1 forintu (rajnčak). 6) cigle za krov, te žlijebnjake dužan je dati hiljadu za jednu zlatnu krunu, a 7) ciglu za tarac 300 za jednu ugarsku forintu. Andrija se odmah lati posla, koji je dobro išao. On dovede odmah u aprilu svoju obitelj iz Novoga mjesta. Kako je dugo bio gradskim ciglarom ne znamo ni god 1559. još je marljivo radio. Gradska općina nije svu ciglu, koju je Andrija izradio, sama upotrijebila, nego je suvišak prodavala, što je davalo priličan dohodak

E. Laszowski.

Paleolitički čovjek i njegovi suvremenici iz diluvija u Krapini u Hrvatskoj.

II.

U IV. svesci ovoga Vjesnika prikazan je rezultat u rujnu 1899. obavljena iskopavanja i istraživanja krapinskoga diluvijalnoga ležišta. U srpnju 1900. nastavljen je taj posao s vrlo povoljnim rezultatom. Radilo se je kao i 1899. kopajući od ozgor dolje, od zone sa Ursus spelaeus prema zoni potočne taložine, ali s većim horizontalnim dimenzijama. Nastojalo se je, koliko se je moglo, doprijeti do stijena pećine, što je u stanovitom opsegu i uspjelo. Posao je bio trudan i naporan, jer su se morale svladavati neke neprilike. Kopanjem u dublinu i prodiranjem prema stijenama špilje u brijeg (s vrlo strmim obroncima) nastala je opasnost, da će se raspucane stijene špilje, koje su nad radnicima visile, na

njih srušiti. Da se to ne dogodi, morale su se dinamitom lomiti, a odlomljeni komadi, da ne smetaju daljnjem kopanju, ukloniti. Za vrijeme tvorbe pješčanoga eluvija u špilji, nadviseće su se stijene raspucavale, same od svoje težine lomile i u obliku velikih balvana u špilju padale. Ovi su se balvani tijekom iskopavanja morali polugama odstranjivati. Špilja je od svoga početka kao nekom okomitom stijenom bila na dvoje razdijeljena. I tu je stijenu trebalo tijekom iskopavanja polugama lomiti i odstranjivati.

Već na početku ovogodišnjega iskapanja gornje su partije eluvijalnoga nasloja upravo iznadile svojim bogatstvom dobro sačuvanih ostataka od Ursus spelaeus. Nadenno je od njega više donjih čeljustih, lubanjà i njezinih dijelová, lopaticá, kuková, kralježaká, ekstremitetnih kosti,

rebarâ i t. d. U istoj partiji nađeno je i nešto ostataka od *Ursus arctos*. Za ovom zonom eksploatirana je slijedeća (niža), koja je bila ispretrgana velikim balvanima. U njoj je nađeno ostataka od *Bos primigenius* i *Rhinoceros antiquitatis*. Vrijedno je spomenuti i ovdje nađene ostatke sasama mladih individua ovih životinja, koje su čovjeku služile valjda kao osobita poslastica.

Kao prošle tko je i ove godine bila najinteresantnija treća zona, zona sa *Homo sapiens*. Istina, nije se toga našlo bog zna kako mnogo, ali ono, što se je našlo, vrlo je vrijedno. Našlo se je naime: komad lopatice, komad nadlaktice, dijelova kralježaka, pokrovnih lubanjskih kosti, čeona kost, nekoliko supraorbitalnih lukova, komad gornje čeljusti sa 2 zuba, izoliranih zuba i t. d. Čeona kost, supraorbitalni lukovi i neki molari osobito su karakteristični. Čeona je kost znatno visoka, a donji joj se dio upravo napadno naprijed savija prema supraorbitalnim lukovima, koji se opet ističu svojom znatnom debljinom (9.6 mm — 13.5 mm) i izbočenošću prema naprijed (15 mm — 23 mm). Potanje promatranje ove izrazite protraktilnosti, koja je svojstvena i antropoidnim majmunima, dovodi na misao, da je ona i krapinskom diluvijalnom čovjeku i antropoidnim majmunima zajednički karakteristikon, jedan od onih, koji govori za njihovo srodstvo. Da ta protraktilnost nije patološki pojav, više je nego sigurno, jer je opažen na deset u istom ležištu nađenih individua raznoga doba. Iste naravi i isto tako velike je važnosti drugi slijedeći karakteristikon krapinskoga diluvijalnoga čovjeka: Njegovi drugotni molari, i to oni, koji još nijesu bili van prodri, a po tom niti funkcionirali, imaju osobito karakterističnu površinu krune. Ona je naime pokrivena brojnim caklovnim borama, koje odmah padaju u oči. Isti se fenomen opaža i kod odgovarajućih zuba antropoidnih majmuna.

Ostaci čovjeka, i to najmanje od 10 individua različitoga doba, nađeni su u trećoj zoni amo tamo razbacani, izlomljeni i djelomice napršeni. Sudeći po tome, što su ti ostaci nađenisamo u jednoj zoni, koja nije ništa drugo nego jedno veliko ognjište, i po tome, što su nađeni u spomenutom stanju, čini se, da je to stanovništvo palo žrtvom navale, a moglo bi se zaključiti i na eventualni kanibalizam.

U ovoj trećoj zoni, kao i u svim ostalima, našlo se je kamenoga krhotinja i primitivno izradenoga kamenoga oruda (*typus moustérien*). Ove je godine prvi put nađeno i koštanoga oruda

i to jedan šiljak, jedna sjekirica i jedan oveći instrumenat od distalnoga komada humera od *Ursus spelaeus*. Kao ni lani tako se ni ove godine nije mogao konstatovati nikakov napredak u kulturi ovoga krapinskoga diluvijalnoga stanovnika.

Ove godine iskopani ostaci sisara nađeni su u mnogo boljem stanju nego oni prošle godine, pak su se mogli lakše i povaditi. Uz već spomenute ostatke nekih fetalnih oblika vrijedno je spomenuti i bolesne ostatke odraslih individua od *Ursus spelaeus*. To su dvije donje čeljusti, nekoliko kralježaka, jedno rebro i nekoliko ekstremitetne kosti. Sve su nađene kosti bile kao navelaš porazbacane amo tamo po špilji; najviše ih se je našlo uz stijene. Biti će, da su ih posjetioci špilje micali s puta. Mnoge su polomljene, pa se na njima vide prvotni lomovi, a mnoge napaljene i izgorene. Bez dvojbe ljudi su te životinje, osobito tura i nosoroga, pekli, meso im jeli, kosti prebijali i iz njih moždinu srkali, a možda su kosti uz druge stvari i kao gorivo rabili.

Krapinska je diluvijalna fauna t. zv. čista fauna, t. j. u njoj nema niti jednoga oblika, koji bi bio naknadno ma na koji način u nju dospio. U njoj su zastupana osim evertrebata, od kojih dolazi nekoliko još i danas u Hrvatskoj živućih moluskâ, sva tri viša razreda kralježara, naime: reptili, ptice i sisari.

Reptile zastupa: želva (*Emys, Testudo*); ptice: orao (*aquila*) i po jedan gallinid i oscinid; sisare: vuk (*Canis lupus*), medvjed špiljski (*Ursus spelaeus*), medvjed suri (*U. arctos*), kuna (*Mustella foina*), vidra (*Lutra vulgaris*), neka mačka (*Felis*), svizac alpski (*Arctomys marmotta*), dabar (*Castor fiber*), hrčak (*Cricetus frumentarius*), konj (*Equus caballus*), nosorog (*Rhinoceros antiquitatis*), svinja (*Sus scrofa*), jelen obični (*Cervus elephas*), srna (*C. capreolus*), *C. euryceros*, tur (*Bos primigenius*) i čovjek (*homo sapiens*).

Između novih oblika vrijedno je napose spomenuti svizca alpskoga (*Arctomys marmotta*), od kojega su nađene 2 donje čeljusti i poviše ekstremitetnih kosti. Ovaj nalaz je vrlo važan, jer je sredstvo za točnije određenje starosti ležišta. Svizac je naime alpska životinja, koja nastava više gorske krajeve. Za oledbe Alpa morao se je spustiti prema jugoistoku. Tako je dopro i do Krapine, gdje je eto i ostavio tragove svoje prisutnosti. Kad je uzmaknuo led, uzmaknuo je i on.

Zaključujući po tome, krapinsko je diluvijalno ležište sisara svakako iz glacialne perijode.

Po predavanju prof. Dr. Gorjanovića

Stj. Osterman.

IZVJEŠTAJI MUZEJSKIH POVJERENIKA I PRIJATELJA.

1. **Jamarica** 18. travnja 1901. — O sv. Marku kod Poduma. O ruševini negdašnje crkve sv. Marka na otočkom polju nedaleko sela Poduma pričaju Prozorani, da su pastiri iz Poduma k njoj gonili ljeti na plandovanje svoju marhu, a kako je ista spala u vrlo trošno stanje, te marha i u nju zalazila, da je zato pukao grom u crkvu i konačno ju razorio. Sliku sv. Marka preneseše u crkvu sv. Ilije u Sinac. Inajstariji sada živući ljudi pamtesamo ruševinu. Kod te ruševine je i vrelo. Prozorani (katalici) pripovijedaju, da je neki „vlah“¹ iz Poduma, potrebujué jedan klesani kamen od ruševine, dobio ga svojoj kući, pa da ga je odmah uhvatila groznica i držala dotle, dok isti nije odbavio natrag. Vrelo — vele — da nije nego jednom presahnulo, a tada su Podumljani morali u Prozor na Gačku po vodu. Čudeć se ljudi tomu, pripovijedao im je neki Dubravčić, čija je kuća nedaleko Gačke, da je on u svojoj Bari (livada) zatvorio neko „proždiralno“, gdje je voda iz Gačke propadala, kraj obale. Ljudi smisliše, da je tuj propadajuća voda morala podzemnim nekim šupljinama biti spojena sa Markovcem. Čim je spomenuti čovjek odčepio „proždiralno“,² pokazalo se je opet najskorije i staro vrelo kod Markovca. Tako je pripovijedao starac Miko Dubravčić.

Ja sam još negdje oko g. 1885. poslao „Matici hrvatskoj“ između mnogih junačkih pjesama, sakupljenih u Prozoru, i jednu junačku pjesmu, koja sjeća na „Markovac.“ Pjesmu sam čuo od Marije i Mate Bobinac, a glasi ovako:

„Dok su Turci na Krajini bili,
Vajk je bilo smutnje i nemira.
Sad ću kazat ja jednu priliku,
Što je bilo na otočkom polju:
Salazili Turci s Perušića,
Salazili Sincu niz Dražicu,
Robili su puste Otočane,
Svetiti se Turci Otočanom.
Igra kolo kod svetoga Marka,
A u kolu Kata Laškarina,
Kolo vodi Orešković Janja.
Još je Kata Janji govorila:
Skoči bolje Orešković Janjo.
Da bi bolje od Vlajnâ bilo,
Odmahuje belimi rukami,
Pomahuje šarenom maramom.

¹ Grčkoistočnjak.

² Mjesto, gdje je voda propadala.

To gledala četa iz Godače¹,
Mala četa, tri stotin Turaka
I med njimi Luka Odorčiću,
Što no se je skoro poturčio,
Iz Sinca je roda i plemena.
Još su Turci Luki govorili:
Poturica Luka Odorčiću,
Oš' li nami pravo kaživati,
Koje jesu mlade Otočkinje,
A koje su mlade Vlajnice?
Tiho njimi Luka govorio:
Što se bele, to su Otočkinje,
Što se šare, oto su Vlajnje.

* * *

Pade magla po otočkom polju,
Spustili se Turci na to polje,
Pa letidu baš svetomu Marku,
Svaki vata po jednu divojku.
Srčene su mlade Otočkinje
Kano turski momci odabrani,
Ne dadu se Turkom uvatiti,
Kada vide Turci janjičari,
Da se mlade uvatit ne mogu,
Oni samo pet, šest uvatili.
Uvatili Orešković Janju,
Uvatili Peru Uzelačku,
Uvatili još dvije vlajnje,
Baš i jednu iz Otočca grada,
U Otočcu samu odgojenu.
Odatle ih Turci povedoše.
Kad su došli do Debela luga²,
Još su Turci njimi govorili:
Bogaj Vami mlade Otočkinje,
Je l' se tote koja udavala?
Ali veli Uzelačka Pera:
A ja jesam mlada udovica.
Još su Turci Peri govorili:
Jesi l' vol'ko svatova imala?
Jesam borme mladi Janjičari,
Al' su bili pobolji junaci.
Smijali se Turci janjičari:
Vidi k . . . Uzelačke Pere.
Istom oni u riječi bili,
Al udriše Vlasi Vilićani
I sve Turke pod mač okrenuše.
Tu se čini veliki metežu
I jauka velika leleka.

¹ Brdo nad Sincem

² Dio otočkoga polja blizu Sinca.

To se čudo do Otočca čulo,
 Al eto ti Otočana mladi
 I otočki mladi komandante,
 Al' još više mladi komandante:
 Vatajte mi Luku Odorčića,
 Nemojte mi Luke pogubiti,
 Gledajte ga živa uvatiti,
 Ja ću njemu lijep darak dati.
 Al se najde jedno momče mlado
 Iz Prozora sela malenoga,
 On poznade Luku Odorčića,
 U kičmasi njega uvatio,
 Darova ga mladu komandantu
 A on njemu dvadeset dukata.
 Ali Turkom loša sreća bila,
 Ko je doša do svetoga Marka
 Toga želi ostarela majka,
 Ko je doša do Debela luga
 Onog žali i majka i ljuba.
 Luku meću u škuru tamnicu,
 Komandant je njemu govorio:
 Poturica Luka Odorčiću,
 Kamo Isus, kamo dika naša,
 Što Isusa jesi odbignuo,
 Sam se Isus na te rasrdio,
 Bacio te u škuru tamnicu,
 Kako bi ti pred Boga došao
 Prez krunice i prez očenaša.

* * *

Onda bilo, sad se spominjalo
 Slušaoćem, Bog im dao zdravlje.
 Rodila vam šenica belica
 I ostala svaka litinica.
 Bog da živi u polju težake!
 Bog da živi u vojski junake!

Jakov Bobinac
 učitelj.

2. Otočac 17. listopada 1900. — Po nalogu g. inženira uputio sam se u Brlog (Drenov klanac), te sam tamo na Luke Banovića zemljištu preduzeo iskapanje. Kroz dva dana našao sam stvari, koje su pobilježene u nacrtu, koji sam sastavio na licu mjesta, te ću ga izraditi u mjerilu 1 : 100. Među ovim stvarima je svakako zanimiv ovaj, koji Vam prikazuje priložena škica; po mom sudu biti će ovo kapa nekoga japodskoga poglavice. Istina ona nije potpuna, jer joj manjka mnogo toga.

Ovo mjesto bilo bi vrijedno dobro prekopati, odnosno pretražiti, jer po mom nazoru našle bi se lijepe stvari, koje bi rjesile muzej. Po pripovijedanju vlasnika tu je bilo iskopano mnogo stvari i među njima jedan luster? poput današnjih, što

ih u crkva ima. Ove stvari, koje je on iskopao rasule su se, dočim da je onaj luster dao svom parohu.

Mate Brajković.

3. Otočac 12. siječnja 1901. — Ovih dana pošao sam iz Prozora preko Crnoga jezera, Male i Velike Kose u Dolnji Kosin, jer sam čuo bio, da se tamo nalazi više komada tesana kamena sa napisima rimskoga doba, koje je nađeno na Barsarici. I zaista sam našao pred crkvom sv. Ivana jednu ploču bez napisa kod propela uz cestu i dvije sa napisima na ulaznim vratima ograde oko crkve, od kojih prilažem prijepise kako sam ih na snijegu i studeni načiniti mogao. (To su dosele nepoznati rimski nadgrobnici napisi. Op. ur.).

Mate Brajković.

4. Otočac 10. ožujka 1901. — U Mlakvi među Kosinjem i Perušićem nalaze se pećine zvane Kavge i na istima napisi, a pod istima da ima pećina, u kojima da su nekada ljudi stanovali. Pokraj tih pećina ima oranica i livada, na kojima se kod oranja nađu raznovrsni predmeti, prilični po opisivanju onima iz Prozora (Vitla.) I kod Bočaj gradine u Gornjem Kosinju iskopavaju se prethistorijski predmeti. Iza Lipovapolja u Dolnjem Kosinju nalazi se t. zv. Prijespa, a tamo da je po nagađanju negda bila crkva.

Mate Brajković.

5. Prozor 10. travnja 1901. — U privoju šaljem preris iz kat. mapa zemljišnih čestica okolice Vitalske u Prozoru sa oznakama mjesta, gdje su se do sada iskapali prethistorijski i rimski predmeti, kao i onih, koji su na dotičnim mjestima starine iskapali. Prilažem i položajni nacrt, gdje su sve u prozorskoj okolici bile japodske naselbine; među ovima novo su otkrivene one na Umu više sv. Marka i u Obilju, dočim će ona druga na Umu biti ruševina neke gradine iz rimskoga doba. Japodska naselbina na Umu, kojoj vodi put pravcem od sv. Marka, u podobi je elipse, te po prilici mjeri od južne strane prama sjeveru 120 m., a od istoka prama zapadu 150 m. Ova naselbina obraštena je sada gustim šikarjem, te je skoro neprolazna. Naselbina u Obilju je većega opsega, te mjeri 250 m. u duljini od istočne prama zapadnoj strani, a od južne strane prama sjevernoj oko 130 m. Ruševina na Umu ima oblik pravilne kružnice sa promjerom od 50 m; zidovi te ruševine debeli su 1-20 m. U toj ruševini pronašao sam pećinu unutar zida do južne strane sa ulazom, kroz koji lako može unići čovjek. Unutarnjost ove pećine jest zatrpana, ali ipak ima još prostora za 20 ljudi.

Dne 9. travnja t. g. otputio sam se po želji muzejskoga povjerenika poglavitoga gospodina inženira Cvjetka Vursterera u Vital, te sam tamo na parceli br. 1165. Jakova Premuža sa 9 radnika preduzeo iskapanje jednoga kamena, komu je iz zemlje virio samo jedan ugal. Kada smo ga otkopali, pokazao je ovaj kameniti stup, da je nešto ljepše izrađen nego li je gornja stranica, koja se je iz zemlje pokazivala. Pokušasmo složno, da kamen preokrenemo, te nam uz pomoć stožina, koje je Jure Marković donio od kuće, pođe za rukom prevaliti ga i tako otkriti njegovu tajnost, koju je čuvao pod sobom, kako to škica pokazuje. Ovaj sam stup dao iz jame izvaditi, i pokraj zemljišta uz grmlje postaviti. Na gornjoj plohi opaziti je stopalo desne noge, dočim od lijeve samo vrh stopala. Ovaj stup je visok 2 m., dočim svaka stranica u četvorini ima 88 cm., te bi mogao težiti 80 centi. Pokraj ovoga kamena našao sam jedan klesani kamen, koji sam dao otkrčiti, odkopati, prevaliti i omjeriti. On je dug 270 cm., pri krajevima 35 cm., dočim u sredini 65 cm., širina mu je 85 cm., sa tri strane ima uzvisite korniže šir. 15 cm., tako, da mu je udubljena ploha šir. 70 cm. Sudeć po njegovoj slici držao bi, da je ovaj kamen služio za nadvratnik ulaznih vrata.

Glede ovoga spomenika izdan je od strane slavne kr. kot. oblasti u Otočcu shodni nalog na općinska poglavarstva u Sincu i Otočcu, odnosno uputa, da se nebi ošteti, i da ono posveti što više pažnje ovakovim predmetima. (Iz napisa na tom kamenu vidi se, da je on bio podnožje ogromnoga kipa cara Gordijana III. Op. ur.)

Mate Brajković.

6. **Bizovac** 14. siječnja 1901. — . . . Prošle nedjelje poslao sam Ti pun jedan sandučić raznoga kamenja i crepića, koje je nađeno ove jeseni prigodom rigolovanja vinograda u Samatovcima; poslao sam Ti također i bronsanu Veneru, koja je nađena na vlastelinskoj pustari našoj Cerovac zvanjoj, na najvećem brežuljku ote pustare, prigodom oranja. Ja sam odmah, čim mi je naš išpan ovu figuru predao, njemu dao nalog, neka sa 10 nadničara na otom mjestu, gdje je ista nađena, lijevo i desno, ostrag i napred kopati dade. On me je treći dan izvijestio, da dalje ništa više našli nisu . . . Čim se bude počelo u vinogradu raditi, ja ću sâm u Samatovce otići i vincilirati i nadničare prema Tvojoj želji uputiti, neka sve pakupe, štogod tamo nađu . . . *Luka Čosić.*

7. **Šaregrad** 12. prosinca 1900. — Nadničari u Šaregradu iskopali narukvice iz bronsa, kroz koje su ručne kosti provučene bile, k tomu tri

dugmeta i dva komada od 4 cm. duljine, koja su kod lubanje stajala, sigurno nakit sa glave Narukvice su u tri struke u obliku zmije . . .

Stjepan Gjipanović mlađi.

8. **Šaregrad** 27. siječnja 1901. — Oni grobovi bili su na zemljištu Ivana Kurucerića, zvanom Removo. Bila su dva groba u 0'5 m. dubljine, jedan od drugoga po prilici 50 m. daleko, u svakom po jedan kostur. U prvom grobu bijahu na ručnim kostima narukvice i dugmeta i ovaj nakit s glave, još k tomu ove dvije veće posude. Kod drugoga kostura bijaše tik lubanje ova mala posudica. Kosturi bijahu tako položeni, da su im glave bile okrenute prama sjeveru, a noge prama jugu.

Stjepan Gjipanović mlađi.

9. **Sisak** 10. rujna 1900. — U Prevlašćici, a to je ravnica, kojom teče i razlijeva se u više rukava Lonja iznad Stručca već u bjelovarskoj županiji, od Siska preko 20 km. daleko, sada radi više stotina ljudi iz Ugarske, da uredi korito Lonji, što će zapriječiti poplavu polja i livada prama lonjskom polju. Jedan je radnik našao lijepu bakrenu fibulu i zlatni novac cara Augusta, koji je vrlo dobro uzdržan, a teži na zlatara Kupfermana vagi 8 grama. Kupferman daje za komad taj K. 24, nu ja sam zato, da se prije upita to veleslavno ravnateljstvo, ne bi li taj novac po muzej veću vrijednost imao, pa ako da, izvolite javiti i ja ću se pobrinuti, da taj lijepi primjerak zlatnoga rimskoga novca ne ode mimo muzeja. (Muzej je novac posredovanjem g. Hefela kupio za znatno višu cijenu, nego što je zlatar bio nudio. Op. ur.)

F. Hefele.

10. **Sisak** 12. studenoga 1900. — Ove godine u polovici kolovoza otpočeto je kopanje gradskoga kanala posrijed duge ulice, i to počamši od ugla Kukuljevićeve ulice, pa do ugla kuće Đure Tomaševića kbr. 151. Kanal se je kopao počamši od 2'5 m. do 4 m. dubljine, dakle što dalje to dublje, sve do duboke jame pred kućom M. Špeljaka. U kanalu pred kućom 146. naišli su težaci na više velikih zemljanih rimskih posuda (amfora), od kojih je jedna sačuvana za narodni muzej. Pred kućom 148. naišli u težaci u tom kanalu na debeli zid, koji je valjalo dinamitom razbijati, da se može s onu stranu iskopati dovodni kanalčić; malo dalje naišli na komad staroga žrvnja, a umah za tim slijedila su dva zida, što ću ovdje поближе označiti. Ta dva zida teku od sjeveroistoka prama jugozapadu i to svaki od njih deblji je od metra; oba teku paralelno, a jedan od drugoga razdaleko do 2 metra. Na te zidine naišlo se je u metar

dubokom tlu, a sastoje od čiste rimske cigle. Između zidova bila je tvrda zemlja. Uz taj zid, što je prama sjeveru, našla se jedna baza od stupa, a skoro za tim kod ugla kuće br. 151. (Đ. Tomašević) iskopan je stup od granita, preko jednoga metra dug i sasvim okrugao. Od ugla kuće br. 151. kopao se kanal na stranu prama grabi, ali se je za to pokrajni nešto manji kanal nastavio bliže pred kućom 151 i tu se je našlo više stupova ležećih od istoka prama zapadu. Od tih stupova jedan je izvađen; ostali su u zemlji sada pod kanalom. U najbližoj blizini nađena su i dva ornamentovana građevna ulomka. Radi laglje orijentacije evo prilažem mali nacrt. *F. Hefele.*

11. Mitrovica 22. studenoga 1900. — Veseo sam što Vam opet nešto znatnijega objaviti mogu:

A. U Vjesniku n. s. IV. 224. priopćeni napis dobio sam od preč. g. opata, te ću ga poslati čim to bude moguće. Ispraviti mi je, da isti nije nađen kod Švajberića, nego ga je ovaj donio od Mate Biondića Palanka br. 113. (743.) Ustanoviti ću nalazište, ako se bude moglo.

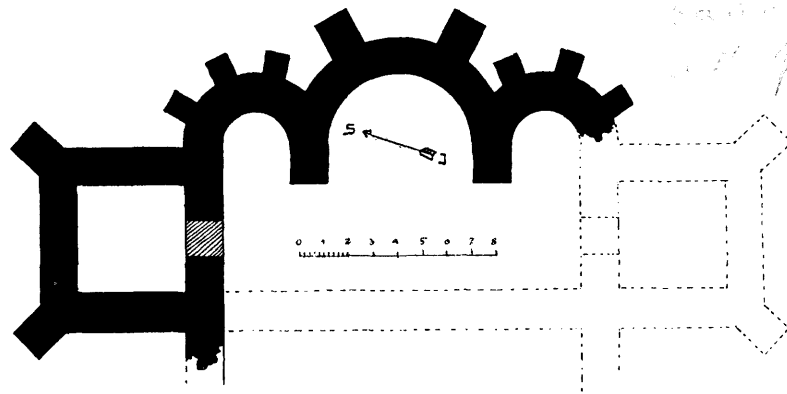
B. Dne 8.—13 listopada 1900. kopao je Fr. Bauer, srijemska ulica (Palanka) br. 84 (731.) u svom gumnu zdenac, a pri tom nađe radničar Röhrich malo dublje od 1 m. rimski grob. Ovaj nije bio zidan, a u njem bijaše čovječja okosnica i osim toga 4 okrugla kalupa od opeke, ukrašena sa dubkim reljefima i 3 okrugle tučane pločice. Prvi kalup prikazuje odjevenu mušku osobu sa kalathom na glavi i obilnicom u lijevoj ruci, koja nešto sipa iz zdjelice na dvostruk valjkast žrtvenik. Na drugom je Herakles, koji drži u desnici kijaču, a u ljevici, preko koje je prebačena koža nemejskoga lava, jednu vazu. Na obe strane po jedna lovorova grančica. Na trećem komadu

prikazan je erotički symplegma, koji ne opisujem. Četvrti se je polupao, a ulomci pogubili. Prvi i drugi nalazi se u g. H. Batora, treći u mene, te stoji na raspoloženje. Tučane pločice bijahu jedna u drugoj. Patica je tako jaka, da se pretvorila u azurit, te sam mislio, da je modro bojadisana. U koju svrhu su služila ta tri komada ne mogoh se dosjetiti. Primjećujem još, da na toj (južnoj) strani Palanke do sada ne bijaše grobova nađeno, kako jih na drugoj mnogo ima.

C. U prilogu popisao sam stvari, nađene u Mitrovici i Iloku i okolici, a sada u posjedu g. H. Batora. *Ign. Jung.*

12. Mitrovica 31. siječnja. 1901. — I. Magistratski radnici kopali kraj Milisavljeva obora jarak, te naišli na rimski kanal od ploča.

II. U siječnju 1900. iskopao je trgovac Pera Petrović u Maloj Mitrovici u Srbiji na svom oboru nazvanom „zidine“ ili „Širingrad“ zapadno od mjesta ležeći dijel oveće rimske zgrade. Nacrt iste prilažem (sl. 144.) Pošto je Sava bila smrznuta, mogao sam tu iskopinu premjeriti i prerisati. Naišao sam na nju tražeći Neptunu posvećeni napis, priopćen u Viestniku VI. str. 123. Našao sam ga pred džumrukom pola u zemlji. Šir. i deb. po 45 cm., viri iz zemlje pol metra, tako da je cijela visina gotovo 1m. Iznad napisa ima dvije 10 cm. vis. 5 cm. šir. udubine, isto takove i ostrag. Gore svud naokolo je okrnjen. S desne strane ima isklesanu školjku; daci, koji mi taj napis g. 1884. prepisahu, misljahu, da je grčka palmeta. Nitko mi ne znade reći, kada i gdje je kamen nađen, samo jedan veli na „zidinama,“ što je i vjerojatno, jer samo tamo ima rimskih zidova, inače po svoj Maloj Mitrovici vele ne. Ako je zbilja tamo (dakle na Petrovića oboru) nađen, onda je ona zgrada možda

Sl. 145. Tloris „Širingrada“ u Srpskoj Mitrovici.

svetište Neptuna, a mogla bi biti i utvrđeno mjesto, jer joj zidovi imaju utvrđene pilove (Strebepeiler), koji se obično na jakim i visokim zgradama prave.

13. **Selce** 14. siječnja 1901. — Po gosp. Adalbertu Lončariću poslao sam Vam 2 kom. bronsane kovine iz rimskoga doba, koja je nađena kod kopanja jame na „Dolcu,“ dakle na onom mjestu, gdje su se prošle godine našli oni rimski novci. Na ovom mjestu kopati će se sada jedan fundamenat za kuću, te se nadam, da će se još što naći. Molim Vas javite mi, koju su svrhu imali poslani predmeti. (Opširnije o tomu na str. 114—117. ovoga „Vjesnika“ Op. ur.)

Ivan Lončarić Papić ml.

14. **Surčin** 29. studenoga 1900. — Odzivajući se na vrlo poštovani list br. 319. od 23. XI. t. g. šaljem u mom vinogradu pri rigolovanju nađene starine la Tenske (marinske) kulture, te ih poklanjam narodnome muzeju u Zagrebu. Pod A. priložena kopija odnosno česti surčinske kat. mape grafično tumači zanimivije podrobnosti. Točnijega saznavanja radi nadovezujem, da se taj moj vinograd i voćnjak kat. čestice br. 2484 i 2485 u površini od 6 jutara 544 □^o (bez okupacija prema bari »Šariću«) sa dvije na njem nacrtane kuće zabilježen nalazi u Generalstabs- kao i u Special-karti (Zona 26 Col. XXII.) 58-75 dužine, 47-75 širine sprocu stečke 10ga km. državnoga makadama Zemun — Surčin, kao što škica pod B. prikazuje. O predmetima dojakoga nalaza čast mi je izvijestiti: U tački A nađen je najveći lonac sa krnjim točiom i ona 4 kamena, koji sastavljeni čine kao neki krnj žrvanj. Sumnjam, da ti predmeti (već po nalazištu) stoje u svezi sa grobljem. U tačkama B i C iskopana je većina nađenih stvari. U tački D vrlo je duboko kopano — 100 — 110 cm. — i naišli smo na najviše predmeta, ali su nam se pod prstima razpadali na sitne džidže i rbine. U tački E nalazi se jedna stara, velika kruška, u čijem sam popoljdašnjem hladu namjestio jednu klupu. Kopajući rupu za nogu, aršov nije mogao dublje, te na silu iskrhasmo ono malo neobličnoga sitnoga kamena, te naslućujem, da se na tom mjestu nalazi kakav čvršći zid.

Što se tiče valjanoga nadzora oko budućega iskopavanja, te tačnoga bilježenja nalazišta u sastaviti imajući se situacioni plan u razmjeru 1 : 100, uvjeravam slavno ravnateljstvo, da se može potpuno pouzdati u mene; da, nastojati ću, da sasma vjerno ocrtam i sam poredaj stvari pojedinoga groba, a saradništvo gosp. Fakuudinija osobito

mi je milo i hvala mu, te je stvar pospješio, jer nijesam slutio, da će ti nalazi pobuditi jače zanimanje, zbog čega sam i odgadao šiljanje stvari s dana na dan. (Predmeti su veoma zanimivi. Op. ur.)

Ante Poturičić,
učitelj.

15. **Maja** 24. svibnja 1900. — U zadnje vrijeme porušena je pravoslavna crkva u Dragotini (11 km. od Gline), da se na istom mjestu sagrađi nova. Jučer sam imao prilike, da pregledam te ruševine i opazio sam mnogo stvari, koje mi dadoše slutiti, da je ova crkva morala biti sagrađena od materijala, koji je još iz rimskoga doba. To mi posvjedočava i velika množina rimske cigle (na jednoj se vidi utisnuta ljudska stopa, na drugoj pasja), zatim množina kamenja izrađena u obliku stupova po 2 m. visokih i 40—50 cm. debelih, dovrataka, kamenja neobično izdubljenoga, fino isklesanoga u raznim oblicima, potičućega po svoj prilici od ljepše gradnje. Nijedan ovaj kamen nije u sada porušenoj crkvi služio kao ukras, nego samo kao surova grada. — Brežuljak, na kom je crkva bila, čini se, da nije naravan, jer nije nastavak obližnje kose, nego se na kraju iste izbočio kao pupak, pa je postao valjda od ruševina kakove rimske zgrade. Kamenje se je kopalo do 70 cm. dubljine, a reče mi radnik, da se dalje nije moglo raditi, pošto niže imade i većega kamenja, koje nisu mogli iskopati. Držao sam za potrebno ovo Vašoj veleučeniosti javiti, dok se kamenje nije upotrijebilo za novu gradnju. Priloženi nacrti prikazuju: 1. Stup, nađen u uglu crkve 1-90 m. visok sa napisom (rimski miljokaz iz vremena cara Septimija Severa i njegovih sinova Caracalle i Gete, kojega potonjega ime u 6. retku je u staro doba eradirano bilo. Op. ur.)

PIV
B PART M
L COS I I PR
M AVREL AN
5 ELIX ERIB
VIA
CONRV
NL : CVR
N EILCAV
10 SISC
XIII

(Ovaj napis se ima ovako nadopuniti i čitati:

[imp. caes.]
 [l. sept. severus] piu[s pert. aug]
 [arab. adia]b. part. max. [pont. max.]
 [trib. pot. v *iiii* imp. x] i cos. ii pr[occos. p.p.]
 [et imp. caes.] M. Aurel. An[toninus]
 [pius aug. f]elix trib. [pot. *iiii* procos.]
 [et p sept. geta caesar] via [s et pontes]

[vetustate] conru[ptas]
 [restitueru]nt cur[ante]
 [fa]b. Cilone [leg. augg. p r. pr.]
 [a] Sisc.
 [m. p. x] *iii*. — Op. ur.)

2. Siv komad kamena, pri kopanju vrlo okrnjen, pa se samo nekoliko slova čitati može. (Napis ćirilicom nejasan i dvije rozete. Op. ur.)
 3. Komad peterostrana stupa bez napisa. 4. Škro-pilnica, napred okrnjenja. 5. i 6. ukras pod krovom ili na prozoru, u profilu (Br. 5 je konzola od kamena. Op. ur.) 7. Ogromni kamen sa dva lika u basreljefu, prelomljen. Raspoznaju se dobro glava, vrat i prsa. (Nadgrobnni spomenik rimski sa poprsjima pokojnika, ispod kojih se je sigurno nalazio — valjda izlizani — nadgrobnni napis. Op. ur.) Na više kamenova ima uklesanih križeva rimskih i istočnih . . . *Duro Rožić*, učitelj.

16. **Ogulin** 1. svibnja 1901. — Laćam se pera, da Vam odgovorim odmah na Vaš cijenjeni list od jučer. Mate Mihaljević, u koga se kamen sa napisom nalazi, nije iz Josipdola, već iz Careva polja. To je omašno polje od 3—4 četvorna kilometra, na kom se je morala znatna rimska naselbina nalaziti, kako je to ustanovio zaslužni nu sada žalibože jur pokojni naš povjesničar Radoslav Lopašić. Tako je dakle i taj rimski kamen iz toga glasovitoga polja, punoga raznih ruševina, što je u ostalom filozof Jure Božičević lijepo pred 2 godine u našem Vjesniku opisao. Značajno je, da je pred nekoliko tjedana nađeno na tom polju jedno desetak rimskih bakrenih novaca, vrlo krasno sačuvanih: svi potječu iz III. stoljeća, te u koliko se sjećam, imade tuj novaca od careva Gordiana, Filipa Arapina, Valeriana, Galliena, Diocletiana etc. Ti se novci sada nalaze kod g. Jurkovića, nu ako bi potrebno bilo, to bi ih lahko za muzej dobavio. Kamen sa napisom od Mihaljevića dati ću prvom zgodom prenijeti u Ogulin, a da će mi ga rado dati, o tom ne dvojim; mojega pako mjernika g. Ralića, koji po onih krajevih mjeri, zamolio sam, da mi od drugoga kamena sa raznim znakovima, koji se kod istoga Mihaljevića nalazi, točan nacrt i sliku načini. U ostalom ja ću doskora i sam tamo, da vidim što je s tim kamenom.

U samom Josipdolu (recte Munjavi) ne opaža se starina, osim što se na staroj Josefinskoj cesti nalazi napis na kamenu od g. 1786. bez osobite važnosti. (ME STRVXIT VIGILANS IOSEPHI CVRA SECVNDI.)

Pred nekoliko vremena čitao sam u novinama o plašćanskom stečku. Upozorujem ali Vašu Veleučennost, da to nije jedini stećak, koji bi se dosele tamo našao, već se nalazi tamo još jedan pred episkopalnom crkvom. Taj je dovežen pred mnogo godina pred crkvu sa livade kraj Dretulje, gdje je i prvi stećak nađen. Taj stećak vrlo je omašan i imade 2-6 m. duljine, 0-8 m. širine i 0-6 m. debljine. Žalibože je bez ikakova napisa, jedino se nalazi na njem izvajan lik gavrana. Odlučujući u Plašćkom faktori bili bi skloni dozvoliti, da se taj kamen u Zagreb odpremi, nu ja scijenim, da to ne bi bilo potrebno, jer je kamen ogroman i vrlo težak, a tamo, gdje je sada, ostati će sačuvan i za buduća vremena. Želite li ali, da taj stećak mora u Zagreb, to mi izvolite javiti, samo se bojim velikih transportnih troškova. Kako se sada tok Dretulje regulira, moguće je, da bi se tamo još šta zanimljiva našlo.

Iz Duge gore dobio sam opet nekoliko lijepo sačuvanih fibula; nadam se, da će ljetos tamo biti »obiljnija žetva.«

U Popovom selu (Trost Mariji) nekoliko metara od župne crkve, a kraj ceste, koja vodi u Ogulin, nalazi se krasno a ogromno grobište halstatske periode. (Popovo selo je samo 4 kil. udaljeno od Duge gore), pak se nadam, da će nam se tuj otvoriti do mala rudnik krasnih starih stvari. Prigodom gradnje spomenute ceste odkopan je malen dio toga grobišta (g. 1896), pak je tom zgodom, kako mi svijet a i tamošnji župnik pripovijeda, nađeno mnogo raznih predmeta, nu tamošnja inteligencija, neupućena u važnost tih iskopina, dala je sve to u groblje zakopati. Ja sam sa župnikom po groblju tražio to mjesto, nu sada ne zna nitko pravo za nj, jer onoga, koji je to zakopao, neima sada kod kuće, već je negdje žandar kod Otočca. Čim se kući vrati, biti će ti predmeti iskopani i tako od propasti spašeni. Od svega ostala je velika vrlo lijepo sačuvana kopča, koja je sada kod mene i koju ću sa nekoliko drugih još predmeta veće ili manje vrijednosti donijeti prvom zgodom u Zagreb. Oko Popova sela nalazi se više grobišta, pak je tuj nalazio pok. Ljubić više starina, navlastito bakrena posuda etc.

Sa srdačnim pozdravom *Fran Šaban*.

17. **Otočac**, 27. svibnja 1900. Prigodom mojega boravka u Jablancu prije 4 sam nedelje na-

išao i opet na neke zanimive činjenice. Imao sam posla u Prizni, mjestancu 15 klm. južnije od Jablanca kraj mora, te sam na hridinama, koje dominiraju ulazom u luku, naišao na obzid, sazidan od kamena u mortu, koji opasuje sav brijeg, te koji je namjestima po 1 do 3 m. visok. Prostor opkoljen ovim zidom obiluje hrbinama od lonaca, komadima opeka i t. d., nu što je najvažnije, na strani prema moru nalaze se tragovi zgradama u tako dobro uzčuvanom stanju (zidovi su 2—3 m. visoki), da se raspored svih prostorija razabirati može. Ovaj je prostor sada kultiviran, a kao podzidi izmed pojedinih kulturnih terasa služe ili stari zidovi ili suhozidovi, načinjeni od ostanaka starinskoga zida i gruha. Na pojedinim mjestima razpoznati je žbuku na stijenama. Sva zemlja ovoga prostora prepuna je starinskoga gruha, crijepa i t. d. Pod starinskih ovih prostorija ležao je ispod sadanje površine valjda za 0.50 do 1 m. dublje. Vlasnik iskopao je velikih žara na ovom prostoru, a inače nije nitko ovdje još kopao, a dvojim, da je opstanak ove naselbine, koja mora da je rimskoga porijekla, u opće do sada poznat. (Nije poznat. Op. ur.) Svakako stoji, da je vrlo malo takovih tragova starinskih naselbina, koje bi ovako dobro sačuvane bile, kao što su ove priznanjske, kojem uzčuvanju je njihov posve osamljeni položaj uzrok. Istraživanje i kopanje, na ovom mjestu moralo bi bezuvjetno ovjenčano biti sa najljepšim uspjehom, čega radi bio sam slobodan Vašu pozornost na ovo mjesto obratiti.

U spomenutim zidinama našao sam komad

mlinskoga žrvnja, koji ću svojedobno u Zagreb otpremiti, a u Jablancu pribavio sam neki predmet od spaljene gline sa primjesama, koji je predmet šupalj te providen četverouglastom rupom. Može biti da je to bio kalup za lijevanje bronsanih predmeta. Nadalje moram spomenuti, da sam na brijegu sjeverno od Jablanca, i to u neposrednoj blizini prije opisanoga medašnoga zida naišao na tragove japodskih koljeba, a opet do ovih na obzide grobova. U opće može se reći, da je sva okolica jablanačka puna starinskih uspomena.

Blizu Kosinja naišao je prje par mjeseci Mate Brajković na ostanke velike japodske naselbine, a veli, da je na jednom brijegu u blizini također trag medašnom zidu. Ako bi se to obistinilo, onda nebi odveć teško bilo spojiti obje krajne tačke zida, a ime Kosinj i Jablanac, u koju svrhu mogle bi najbolje služiti, pri istraživanju na licu mjesta, karte generalnog štopa u mjerilu 1:25000, koje bi se mogle od žup. oblasti pribaviti.

Na tri naselbine naišao sam ovih dana kod Doljana (10 klm. od Otočca); jedna na dvije strane sa 4.0 m. visokim opkopom. Ovdje bijaše naden i raznežen željezni i valjda bronsani alat, kako žitelji pripovijedaju.

Osobito bih Vas upozorio na naselbinu Čalopek kod Petrovoga sela, koju je žalibože prepisač u mojem izvještaju ispustio, tako da je smisao istoga pri kraju nešto nejasan i ne odgovara faktičnim opstojnostima.

Cvjetko Vurster.

KNJIŽEVNE VIJESTI.

Bullettino di archeologia e storia dalmata pubblicato per cura di Fr. prof. Bulić. Anno XXIII. Spalato 1900. Nro 5—12.— P. I. Delehaye Santi dell' Istria e della Dalmazia (str. 85—111). F. Bulić i G. Bersa Iscrizioni inedite (str. 111—121, 158—164). F. Bulić Le Gemme dell' i. r. Museo in Spalato (str. 121—122). F. Bulić S. Menas (str. 122—126). F. Bulić Notizie storiche ed agiografiche risguardanti Spalato (str. 126—128). P. Pisani La Dalmatie de 1797 à 1815 (str. 128—130, 173—180, 229—233, 301—305). G. Alačević Alcuni documenti delle cessate Comunità Nobili di Arbe e di Nona (str. 130—134.) Il II. Congresso internazionale d'archeologia cristiana a Roma (str. 134—137.) L' i. r. Conservatore dei monumenti antichi a Spalato e la Commissione d' ornato (str. 137—139). Ritrovamenti e Notizie (str. 140—143, 191—192, 239—241, 299—300). Naši spomenici u c. k. središnjem povjerenstvu za stare spomenike (str. 143—144, 192). G. Drexler Il culto delle divinità egiziane in Dalmazia (str. 145—158). G. Bersa Di un bollo della Legione IV. Flavia Felice (str. 164—169). U. G. Vram Quattro crani dalmati (str. 169—170) G. Alačević Caterina moglie di Giovanni Nelipcich (str. 171—173) Contributo alla topografia di Spalato nel XVIII sec. (str. 180—181). Le disgrazie del Dottor Girolamo Fasaneo (str. 182—185, 233—239). Bibliografia (str. 185—191, 245—248, 308). F. Bulić Scavi nell' antico cimitero cristiano di Manastirine a Salona (str. 193—216, 249—272). F. Bulić L'arca delle reliquie di S. Dojmo vescovo e martire nel Duomo di Spalato (str. 216—223) F. Bulić Iscrizione di un vescovo salonitano probabilmente di Giovanni V. (str. 224—229.) Ch. Šegvić Un frammento di affresco nell' abside della Chiesa cattedrale di Cattaro (str. 241—244). F. Bulić Sarcofago di Primus vescovo, nipote di Domnionie martire (str. 273—293). F. Bulić Iscrizioni ricomposte risguardanti il cimitero di Manastirine (str. 293—295). F. Bulić Ritrovamenti nel cimitero antico cristiano di Marusinac (str. 296—298). F. Bulić Nomi e marche di fabbrica su tegoli

(str. 298—299). Il restauro del Campanile del Duomo di Spalato (str. 305—307) Prilozi: Ch. Diehl Nella Dalmazia romana. A. Zanella Riflessioni sopra l' istoria di S. Doimo primo vescovo di Salona.

— — — — — Anno XXIV. Spalato 1901. Nro 1—2. — F. Bulić Iscrizioni inedite (str. 3—12) F. Bulić Le Gemme dell' i. r. Museo in Spalato (str. 13—16). F. Bulić Statuetta di Bacco trovata a Traù (str. 16—19). P. Pisani La Dalmatie de 1797 à 1815 (str. 19—25). E. Spadolini Dalmatica dall'archivio storico di Ancona (str. 26—31). V. Milić Atti del Consiglio della Comunità di Spalato dell'a. 1678 (str. 31—32). Naši spomenici u c. k. sred. povjerenstvu za stare spomenike (str. 32.). Prilozi: I. Delehaye Saints d' Istrie et de Dalmatie. D. Savo Descrizione di due ripostigli di denari della repubblica romana trovati nella Campagna di Sućurac nel 1839. Vienna 1901.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Urednik Kosta Hörmann. XII. 1900. 2—4. Sarajevo 1900. — Dr. A. Gavazzi Jezero Plive (str. 161—168). K. Patsch Nove rimske epigrafske tečevine iz Bosne i Hercegovine (str. 169—194). V. Jelavić Veliki vezir Ahmed Čuprić (str. 195—212). E. Lilek Bilješke o zajedničnim i gospodarstvenim prilikama u Bosni i Hercegovini (str. 213—226.) V. Celestin Rimski medailloni (str. 227—256). O. Reiser i I. Knotek Rezultati posmatranja seobe ptica po Bosni i Hercegovini (str. 257—294, 361—422.) K. Patsch Rimska mjesta po imotskom polju (str. 295—344). F. Siebenrock O nekim fosilnim ribama iz Bosne (str. 423—436). Dr. Đ. Protić Prilog k poznavanju flore Bosne i Hercegovine (str. 437—510). T. Ippen. Stari spomenici u Albaniji (str. 511—532). J. F. Ivanišević Oro. Crnogorska narodna igra (str. 533—542). K. Patsch Nahogjaji novaca (str. 543—574). Dr. Č. Truhelka Nešto o bosanskim solanama (str. 575—580). Književnost. Različito. Ivan Zovko †

— — — — — XIII. 1901. 1. Sarajevo 1901. — Dr. Č. Truhelka Rezultati prehistoričkog istraživanja u Bosni — Hercegovini (str. 1—30). M. M. Vukičević Iz starih Srebulja (str. 31—70). Dr. Č. Truhelka Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u doba prije Turaka (str. 71—112). A. Pichler Tri nametnice: *Viscum album L.*, *Loranthus europaeus L.* i *Arceuthobium Oxycedri M. B.* u Hercegovini i nekim dijelovima Bosne (str. 113—116). T. Ippen Starine iz Albanije (str. 117—120). Dr. F. M. Kratki prijedlog balkanskih duodec-državica od XIII. do XV. vijeka (str. 121—148). Različito.

Starohrvatska prosvjeta. Glasilo hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu. Urednik Fr. Radić. Godina V. sv. 2—4. 1900. — F. Radić Nova svjetlost na pitanje o admiralima ratne mornarice hrv. g. 1358—1413 (str. 59—66). L. Marun Popis naušnica prvoga muzeja hrv. spomenika u Kninu (str. 67—69, 131—135). F. Radić Izvješće o II. međunarodnom kongresu kršćanskih arheologa u Rimu (str. 70—90, 136—146). Izvješće XII. glavne skupštine (str. 91—94). F. Radić Ostanci starinske crkve i groblja u Gornjim Koljanima kod Vrlike (str. 107—122). F. Radić Još o hrvatsko-bizantinskom slogu (str. 123—130). Bibliografija. Razne vesti.

Starinar srpskog arheološkog društva. Godina X. Knj. 3 i 4. Beograd 1893 (1900). — M. Valtrović Preistoriske starine u valjevskom i podrinskom okrugu (str. 75—97). M. Valtrović Legijonski znak iz Kostoca (str. 98—104). M. Valtrović Nepoznati novci (str. 105—122). M. Valtrović Tanjir patrijarha Arsenija četvrtog (str. 122—124). M. Valtrović Zastava od g. 1804 (str. 124—129). Razne vesti.

Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva. Uređuje Dr. Ivan Bojničić, Kninski. God. II. sv. 3 i 4. Zagreb 1900. — Dr. I. Kršnjavi Prilozi historiji salonitani Tome arcidjakona spljetskoga (str. 129—169). E. Laszowski Podatci o Koprivnici u srednjem vijeku (str. 170—183, 215—226). Dr. M. Wertner Saracen „Heyza“ i njegova obitelj (str. 193—200). Dr. F. Bučar Širenje reformacije u Hrvatskoj i Slavoniji (str. 201—214). J. Janković O seljačkoj buni oko Križevca i u nekom dijelu generalata varaždinskog g. 1755 (str. 227—233). V. Celestin Parnica proti Anici Pauković, seljakinji i „vještici“ iz Čepina (str. 234—244). Svaštice. Književnost.

— — — — God. III. sv. 1 i 2. Zagreb 1901. V. Klaić O neupotrebljenom dosad prilogu za hrv. povjest na početku XII. stoljeća (str. 1—5). Dr. F. Šišić Studije iz historije anžuvinske dinastije (str. 6—15). Dr. M. Wertner Prinosi k poznavanju hrv. banova od g. 1105. do god. 1225 (str. 16—31). E. Laszowski Stare slobostine Ivanić-grada (str. 32—35). V. Klaić Pismo ug. kralja Ladislava opatu montekasinskomu Oderiziju (str. 36—41). Dr. L. Jelić Zadarski bilježnički arkiv (str. 42—46, 134—146). M. Magdić Petnaest izprava, koje se čuvaju u arhivu senjskoga kaptola (str. 47—59). Dr. G. Manojlović O mletačkim prefektima u Dalmaciji za Petra II. Orseola (str. 60—68). Dr. D. Gruber Iz starije hrvatske povjesti (str. 73—103). Dr. G. Manojlović O godini „Prijenosa sv. Anastasije u Zadar“ (str. 104—113). Dr. F. Bučar Katarina Zrinska i Klarise u Ljubljani (str. 114—119). V. Klaić Tri Sekelja, rođaci Ivana Hunjada (str. 120—124). E. Laszowski Popis crkvenih dragocienosti bivšega pavlinskoga samostana u Lepoglavi (str. 125—133). Svaštice.

Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 142. Razredi filolog, histor. i filosof. jurid. 53. Zagreb 1900. Dr. A. Musić Rečenice s konjunkcijom „da“ u hrv. jeziku. V. Klaić Hrv. hercezi i bani za Karla Roberta i Ljudevita I. F. Šišić Zadar i Venecija od g. 1159. do 1247. — Knjiga 144 (54). Dr. A. Bauer O metafizičnom sustavu Wundtova. Dio treći. O supstanciji. Dr. F. Vrbanić Prilozi gospodarskomu razvoju hrv. slav. Krajine u 19. vijeku. Dr. F. Marković O tragičnom problemu u Bogovićevo „Stjepanu, posljednjem kralju bosanskom“ i u analognih značajih svjetske dramske literature.

Znanstvena djela za obću naobrazbu. Na svijet izdaje jugosl. akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga II. Bizantija i germanski zapad do smrti cara Justinijana I. (476—565). Napisao Natko Nodilo. Zagreb 1900.

Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Na svijet izdaje jugoslav. akademija znanosti i umjetnosti Sv. V. Uredio Dr. Ant. Radić. U Zagrebu 1900. V. Ardalić Bukovica (nast.) J. Žic Vrbnik na otoku Krku. V. K. Petrović Zapaue ili Leskovačko (u Srbiji). J. Božičević Šušćevo Selo i Čakovac. Š. Varnica. Iz Gradišta. J. Krmpotić. Iz osičke općine ili kujske kumpanije (u Lici). K. Križnik Iz Motnika (u Kraúskoj). M. Alačević Starine.

Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium. Vol. VII Bratovštine i obrtne korporacije u republici dubrovačkoj od XIII. do konca XVIII. vijeka. Sv. 2. Dubrovačke obrtne korporacije (cehovi) od XIII. do XVI. vijeka. Uvodnu raspravu napisao i statute dubrovačkih obrtnih korporacija priložio Dr. Kosta knez Vojnović. Na svijet izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb 1900.

Ljetopis jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1899. Četrnaesti svezak. Zagreb 1900.

Spomen-cvijeće iz hrvatskih i slovenskih dubrava. U vijenac savita Matica hrvatska. Sa slikom biskupa J. J. Strossmayera, 29 slika u slogu i 18 umjetničkih priloga. Zagreb 1900. — Zbornik izdan u spomen pedesetgodišnjice biskupovanja Josipa Jurja Strossmayera. Sudjelovala su 72 hrvatska i slovenska pisca i 18 umjetnika. U knjizi su slijedeći historijski i arheološki članci: T. Smičiklas. O pedesetgodišnjici biskupovanja Josipa Jurja Strossmayera (VII—XXIII.) F. Marković O djakovačkoj stolnoj crkvi (3—43). V. Klaić Horvati i njihovi gospodari 1233—1481 (142—145). N. Andrić Prigodni spisi o Strossmayerovim prethodnicima (169—189). S. Rutar Nekaj o bojnem bratstvu Slovencev i Hrvatov (204—208). M. Šenoa Djakovština (224—229). M. Šrepić Prešernov utjecaj na Stanka Vraza (249—264). Dr. J. Brunšmid Rimska veksilacija u Mitrovici (274—278). J. Benković Slovenski duhovnici — gojitelji prosvete (281—288). F. Bulić Po ruševinama staroga Solina (322—383). Dr. F. Lampè Verstvo in narodne šege — zlasti Slovencev. Kulturna črtica o Slovencih (399—402). J. Milčetić Josip Voltić (403—416). J. Vrhovnik Slovenskemu slovstvu meceni (440—445). A. Trstenjak Odlok iz ogrskoslovenske književnosti (511—518). Gj. Stj. Deželić Ljubinkovački klub. Iz života zagrebačkoga (524—535). Dr. Gj. Šurmin Iz zajedničke književne prošlosti Bosne i Slavonije (536—547). Dr. M. Murko Početak Gajevih »Novin« in »Danice«. Po novih virih (567—581). Dr. O. Kučera Astronom D. M. Bogdanić (584—588). Dr. Stj. Bosanac Pavićevo »Nadodanje« Kačićevu »Razgovoru ugodnom.« (596—605). Dr. F. Vidic Vhišislovenskega mecena (606—612). Dr. L. Jelić U Ninu na Gospu od Zečeva (635—652).

Srpska kraljevska akademija. Spomenik. XXXVIII. Drugi razred 34. Beograd 1900. —

V. Bogišić Srpski umetci u italijanskim pismima XVII. stoljeća. N. Vulić i A. von Premerstein Antički spomenici u Srbiji. Isti Dodatak prednjem članku. S. Dimitrijević Prilozi raspravi »Odnosaji pećskih patrijaraha s Rusijom u XVII veku«. N. Ružičić Lepavinski carostavnik. V. Vuletić Vukasović Stari studentski zbornik. I. R u v a r a c Povelja patrijarha Mojsesja, dana raškom mitropolitu Arseniju Jovanoviću. A. Pejatović Jedan srpski rodoslov nove redakcije. N. Ružičić Stari srpski rukopisi u knjižnici jugoslavenske akademije u Zagrebu.

Lj. Stojanović Katalog rukopisa i starih štampanih knjiga. Zbirka srpske kraljevske akademije Beograd 1901.

M. Bahrfieldt Der Münzfund von Mazin (Croatien). Afrikanische und italische Kupfermünzen, Aes rude und signatum. Eine vorläufige Erörterung der Barrenfrage. Berlin. Verlag von Adolf Weyl. 1901. 8° str. 29. Priznati stručnjak za numizmatiku rimskoga republikanskoga doba, njemački potpukovnik M. Bahrfieldt u Vratislavi u Šlezkoj bavi se u ovom u malo eksemplara iz časopisa »Berliner Münzblätter« preštampanom ovcem članku velevažnim našašćem novaca iz Mazina u ličkokrbavskoj županiji, o kojem je urednik ovoga časopisa opširno pisao u »Vjesniku« n. s. II. str. 42—81 i IV. str. 81—86, a po podacima, koje mu je isti stavio na raspolaganje. Pristajući sasvim uz razlaganje u »Vjesniku«, dolazi pisac do slijedećih zaključaka: Nesignirani bari i oni sa grančicom, koja nema nikakova znamenovanja, nisu novci, nego su saljeveni u tu svrhu, da se materijalu dade za promet zgodan oblik. Kvadrilateri sa likovima životinja, oružja, sprava i t. d. nisu tako stari, kako se je sve do sele mislilo, a to dokazuje mazijsko našašće, koje je skoro iza g. 89. pr. Kr. zakopano. Bahrfieldt misli, da su se ti kvadrilateri salili od prilike u sredini trećega stoljeća pr. Kr., čemu odgovaraju i ukusni likovi na njima. Sudeći po velikoj srodnosti njihove fabrike po svoj prilici svi spadaju na jednu istodobnu i kratkotrajnu emisiju. Ni ti kvadrilateri nisu novac u pravom smislu riječi, niti oficijelni niti privatni, nisu multipla rimskoga asa, nego su za stanovite, valjda simbolične svrhe približno jednako a zgodno načinjeni komadi kovine u težini od po prilici pet rimskih funti kasnijega težega sustava. Kako dokazuje mazijsko našašće njihova se je kovina, kada su ih razbili, izvozila u krajeve, gdje je bronsa bila vrijednosnom kovinom.

I. K. Tkalčić *Monumenta historica liberae civitatis Zagrabiae, metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Vol. VI. Libri citationum et sententiarum ann. 1412—1448. Zagrabiae 1900.* Zanimivi materijal za kulturnu historiju grada Zagreba, koji se ovdje predaje javnosti, pisac je u opširnom uvodu poznatom vještinom obradio i širim krugovima pristupnim učinio.

E. Laszowski *Hrvatske povjestne gradjevine. Zagreb 1900.* Tisak Antuna Scholza u Zagrebu. Naklada piščeva. Dosele izišla 4 sveščića veoma ukusno opremljenoga i bogato ilustrovanoga ovoga djela od poznatoga veoma marljivoga pisca sadržaju povijest slijedećih hrvatskih gradova: Trsat, Perušić, Erdut, Kostel, Brezovica, Hreljin, Greben-grad, Klokoč, Ilok, Crikvenica, Blagaj na Korani, Otmić-grad, Cesargrad, Otočac, Slavetić. Svakomu prijatelju hrvatske prošlosti budi to djelo najtoplije preporučeno.

P. Boppe *La Croatie militaire (1809—1813). Les régiments croates a la grande armée. Paris 1900.* — Djelosastoji od dva dijela: u prvom govori pisac o uređenju hrvatske vojne krajine za francuzkoga gospodstva, a u drugom o hrvatskim pukovnijama (prva, druga i treća provizorna hrvatska pukovnija i pukovnija hrvatskih husara), koje su bile u velikoj vojsci Napoleonovoj. Slijede spisi, koji su piscu služili kao izvor. Knjizi je priloženo 6 tabla sa bojadisanim likovima časnika i vojnika hrvatskih pukovnija i jedna geografska karta.

F. Kirchmayer *La caduta della repubblica aristocratica di Ragusa e la lotta dei soldati di Napoleone colla flotta russa, i Montenegrini e Crivosciani pel possesso delle Bocche di Cattaro. Zara 1900.* — Pisac govori o zadnjim danima dubrovačke republike i borbi Napoleonove vojske sa ruskim brodovljem, Crnogorcima i Krivošijanima za boku kotorsku. Na jednoj strani je talijanski tekst, a na drugoj njemački prijevod, što je svakako suvišno, a time se i knjiga poskupljuje. Ako je već trebao njemački prijevod izići, mogao se je posebice štampati.

Dr. Gržetić Nikola *O vjeri starih Slovena prema pravjeri Arijata i Prasemita na temelju starih hronista, narodnih običaja, starih pjesama, mjestnoga, ličnoga i obiteljskoga nazivlja. I. dio. U Mostaru 1900.* — Pisac je inače dosta nezahvalan predmet obradio sa velikom ljubavi, pa je upotrijebio svu pristupnu mu literaturu.

Dr. Šišić Ferdo *Franjo barun Trenk i njegovi panduri. Istorička rasprava. U Zagrebu 1900.* — Veoma pregledno i lijepo napisana rasprava o poznatom vojvodi slavonskih pandura.

Horvat Karlo *Toma Erdedi-Bakač, ban hrvatski. U Zagrebu 1900.* Doktorska disertacija, u kojoj pisac savjesno i iscrpivo piše o jednoj od najznatnijih ličnosti hrvatske povjesti.

Klaić V. Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća. Sv. II. dio 2. Treće doba: Vladanje kraljeva iz raznih porodica (1301—1526). Druga knjiga: Od gubitka Dalmacije do Matije Korvina (1409—1457). Sa 77 ilustracija. Zagreb 1901. Tisak i naklada knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch). Neumorni pisac obdario je u razmjerno kratko vrijeme hrvatski narod evo trećom sveskom svoga monumentalnoga djela, koje je nagradila Matica hrvatska iz zaklade grofa Ivana Nep. Draškovića. Sadržaj je ovoj svesci razdijeljen u tri poglavlja. U poglavlju „Hrvatsko kraljevstvo u XIV. stoljeću (1301—1409.)“ prikazane su teritorijalne promjene, način vladanja, hercezi i bani, uprava, upravne oblasti i oblasnici, žitelji po narodnosti i po staležima, suđenje i pravo, vojska i mornarica, daće i porezi, vjera i crkva, književnost latinska i slavensko-hrvatska, umjetnosti, obrt i trgovina i prometala. Poglavlje „Sigismund kraljuje sam (1409.—1437)“ je najopširnije izradeno, te opsiže skoro polovinu cijele knjige; tu su prikazani ratovi sa Turcima i Mlečanima, odnošaji Sigismundovi prema Bosni, Srbiji, Turcima, Njemačkoj, Austriji i Poljskoj, zatim herceg Hrvoja Vukčić, knez Ivaniš Nelipić, knezovi Frankopani i Celjski, ban Matko Talovac i t. d. U poglavlju „Albrecht Austrijski, Vladislav I. Varnenčik i Ladislav Postumus (1437—1457)“ prikazuju se prilike u Ugarskoj, Hrvatskoj, Bosni, Srbiji, ratovi sa Turcima, građanski ratovi, boj na Kosovu, pad Carigrada; to je tako rekuć povjest balkanskoga poluotoka. Iza ovoga slijede »Prilozi« i to izvori i pomagala za povjest Hrvata u treće doba i transkripcija isprava, čim se nadomještavaju citati. Djelo je bogato opremljeno i mnogobrojnim ilustracijama urešeno. Kako je ovo razdoblje opširno oertano, moralo se je odustati od prvobitne namjere, da se cijelo djelo izda u 4 sveske, te će valjda u svem izaći 6 svezaka. Ako i je djelo osnovano na znanstvenom temelju, mi ga preporučujemo i širemu općinstvu, jer Klaić umije pisati zanimljivo i za svakoga razumljivo.

J. Purčić.

Stolna crkva u Đakovu. U slavu pedesetgodišnjeg biskupovanja svoga pokrovitelja Josipa Jurja Strossmayera izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Ovo je naslov hrvatsko-francuzkog djela, kojim je naša akademija počastila svoga osnivača, svoga pokrovitelja i svoga najvećega dobrotvora jubilarca biskupa Josipa Jurja Strossmayera prig dom pedesetgodišnjice njegovoga biskupovanja g. 1900. U »posveti« akademija prikazuje biskupu najsjaj-niji spomenik njegovoga apoštolskoga djelovanja, đakovačku stolnu crkvu. Iz »predgovora« se razabire, da su akademiji bili na ruku kod izdavanja ovoga djela Lodovico Seitz, ravnatelj vatikanskih umjetničkih zbiraka i Heinrich barun Schmidt, profesor u politehnici u Monakovu, da je sve arhitektonske crteže izradio arhitekt Josip Pospišil, da je fotografijske snimke izradila bečka tvrdka Angerer i Göschl i da je nakladnica Česka grafická společnost Unie u Pragu. U »uvodu« je

kratka povjest Đakova i biskupije đakovačke, razlozi, koji su sklonuli biskupa, da je dao prednost romanskome slogu kod gradnje crkve i životopisi profesora Karla Roesnera i građevnog nadsavjetnika Friedricha baruna Schmidta. Arhitekt stolne crkve sarajevske Josip Vancaš-Požeški napisao je poglavlja: »Građevni opis crkve« i »O izvedbi i o troškovima stolne crkve«. Najvažnije i najopširnije je poglavlje »Slikarski ures stolne crkve đakovačke«, koje je napisao profesor Nikola Mašić. Francuzki prijevod priredili su profesori Julije Adamović i Franjo Sarazin. Prekrasne ilustracije uvećavaju vrijednost djela, te prenašaju čitatelja u divni đakovački hram. Osim mnogobrojnih slika, koje predočuju stolnu crkvu đakovačku iz vana i iznutra, imade još i mnogo nacerta. Cijena je ovomu krasno opremljenom djelu vrlo umjereni (10 kruna), te ga hrvatskomu općinstvu najtoplije preporučujemo. *J. Purić.*

INHALT DES „VJESNIK“

der kroatischen archaeologischen Gesellschaft in Agram.

Neue Serie. Band V. 1901.

	Seite
Brunšmid Dr. Josip: Archaeologische Notizen aus Dalmatia und Pannonia. IV.	87
— — — Der bronzezeitliche Friedhof auf der Klačenica bei Jablanac (Bezirk Senj). — Geschichte des Ortes Jablanac	53
— — — Kroatische Ruinen. I—III.	44
— — — Einige Münzfunde in Kroatien und Slavonien. XII—XV.	235
— — — Ein neues Fragment der griechischen Inschrift aus Lumbarda auf der Insel Korčula (Curzola)	19
— — — Gegenstände hallstättischer Zeit aus Gräbern in der Vranića gromila in Široka Kula (Bezirk Gospić)	63
— — — Alte Gewichte im Nationalmuseum in Agram	244
— — — und Jevremović Luka: Antike Inschriften aus der Umgebung von Požarevac in Serbien	1
Celestin Vjekoslav: Römische Lampen aus Osijek (Essek)	21
Jelić Dr. Luka: Die Alterthümer der Stadt Nin (Nona)	184
Klaić Vjekoslav: Die römische Mauer von Rijeka (Fiume) bis Prezid	169
Laszowski Emilije: Zwei Notizen aus der Geschichte der Stadt Agram im XVI. Jahrhundert	245
— — — Die Fahnen von Draganić	244
— — — Ein Beitrag zur kroatischen Sphragistik. II.	73
Ostermann Stjepan: Der palaeolithische Mensch und seine Zeitgenossen aus dem Diluvium in Krapina in Kroatien. II.	246
Purić Josip: Praehistorische Ansiedlungen in der Umgebung von Erdut	177

- Bericht** über die fünfte Generalversammlung des „Bihać“, kroatischen Vereins für Erforschung der Heimatgeschichte, gehalten in Spalato am 27. Dezember 1898. S. 193. — Bericht des Vereinspräsidenten Mons. Fr Bulić über die Kirche der h. Maria von Otok und die Grabinschrift der Königin Jelena. S. 201. — Protocoll der sechsten Generalversammlung des „Bihać“, kroatischen Vereins für Erforschung der Heimatgeschichte, gehalten in Spalato am 28. Dezember 1899. S. 228. — Protocoll der Ausschusssitzung des Bihać vom 11. December 1900. S. 233. Seite
- Berichte der Vertrauensmänner und Freunde des Nationalmuseums in Agram:** 1. Jakov Bobinac in Jamarica. S. 248 — 2—5. Mate Brajković in Prozor bei Otočac. S. 249. — 6. Luka Čosić in Bizovac. S. 250. — 7—8. Stjepan Gjipanović jun. in Šarengrad S. 250. — 9—10. Ferdo Hefelev in Sisak. S. 250. — 11—12. Ignjat Jung in Mitrovica. S. 251. — 14. Antun Poturičić in Surčin. S. 252. — 15. Đuro Rožić in Maja S. 252. — 16. Fran Šaban in Ogulin. S. 253. — 17. Cvjetko Vurster in Otočac. S. 253.
- Literarische Berichte** 255

VERZEICHNISS DER ABBILDUNGEN.

Abb. 1.—3. Verzeichniss der im Jahre 195 entlassenen Veteranen der siebentea Legion. Aus Kostolac in Serbien. Vordere, rechte und linke Seite. „ 4. Fragment einer griechischen Inschrift aus Lumbarda auf Korčula (Curzola). „ 5. Obere Form einer römischen Thonlampe mit blattförmigen Griff. Aus Essek. „ 6. Obere Form einer römischen Thonlampe mit Reliefkopf auf dem Teller. Aus Essek. „ 7, 12 und 15 Fragmente römischer Thonlampen aus Essek. „ 9. 20 und 24 Römische Broncelampen aus Essek „ 10. 11, 14, 16, 17, 21, 22, 23, 25 Römische Thonlampen aus Essek. „ 13. Thonlampe mit Postament. Aus Essek. „ 18. und 19. Glasirte Thonlampen aus Essek. „ 26. Ruine der Kirche des h. Marcus bei Podum in der Nähe von Otočac. „ 27. Plan der S. Marcuskirche bei Otočac. „ 28. Römersteine vor der S. Marcusruine bei Otočac. „ 29. Schmucksachen aus dem altkroatischen Friedhofe des h. Marcus bei Otočac. „ 30. Plan des Kirchleins auf der Glavica in Pavlovac (Bezirk Gospić). Taf. I. Gegenstände von der Klačenica bei Jablanac (Bezirk Senj). Abb. 31. Eiserner mittelalterlicher Pfriemen aus der Ansiedlung auf der Klačenica bei Jablanac Taf. II und III. Gegenstände aus der Vranića gromila in Široka Kula. Abb. 32. La Tènefibel aus Široka Kula. „ 33. Deckel einer steinernen römischen Aschenkiste aus Široka Kula. „ 34. Siegel der Commune von Bakar (Buccari) vom Jahre 1681. „ 35. Siegel der Stadt Bakar (Buccari). „ 36. Siegel der Gemeinde Cvetković. „ 37. Siegel der freien Gemeinde Čazma. „ 38. Siegel der Gemeinde Drivenik. „ 39. Siegelder freien Militärcommunitär Petrinja. „ 40. und 41. Grösseres und kleineres Siegel der Stadt Požega aus dem Anfange des XVIII. Jahrhunderts.	Abb. 42 und 43. Grösseres und kleineres Siegel der Stadt Požega vom Jahre 1765. „ 44. Siegel der Gemeinde Pribić. „ 45. Siegel der Gemeinde Rab (Arbe) aus dem XIII. Jahrhundert. „ 46. Siegel des Marktes Ruma. „ 47. Siegel der Stadt Senj aus dem XIII. Jahrhundert. „ 48. Siegel der Stadt Senj. „ 49. Siegel der Gemeinde Turopolje. „ 50. Siegel der Gemeine Vukovar. „ 51. Porträtkopf des römischen Kaisers Augustus. Aus Vis (Lissa). „ 52. Plan eines römischen Gebäudes in Drvišica bei Karlobag. „ 53 und 54. Römische Ziegelstempel aus Drvišica. „ 55. Römische Steinurne aus Drvišica bei Karlobag. „ 56. Römische Steinurne aus Pričac im Baški Dolac. „ 57. Bronzeplatte mit Inschrift von einer Aschenkiste aus Karlobag. „ 58 und 59. Römische Glasgegenstände aus Karlobag. „ 60. Fragment eines bronzezeitlichen Leisten-celtes aus Karlobag. „ 61. Die Inschrift auf dem „pisani kamen“ (geschriebener Stein) in der Lomska duliba. „ 62. Stein mit römischen Maassen von 60 und 12 Sextarien. Aus Kvarter. „ 63. Durchschnitt der oberen römischen Maasse. „ 64. Stein mit römischem Maass von 24 Sextarien. Aus Kvarter. „ 65. Durchschnitt des oberen römischen Maasses. „ 66. Fragment eines Sarkophagdeckels mit Relief. Aus Prozor. „ 67. Römische Ara mit Inschrift. Aus Prozor. „ 68. Dem Jupiter geweihter Felsenaltar am Vital bei Prozor. „ 69. Bemaltes römisches Thongefäss. Aus Prozor. „ 70. Das s. g. Canapee am Abhange des Vital bei Prozor.

- Abb. 71. Mithras den Stier tödtend. Felsenrelief zwischen Prozor und Sinac.
- „ 72. Mithras Felsengeburt und Stiertödtung. Felsenreliefe am Rajanov grič bei Čoviće in der Nähe von Otočac.
- „ 73. Basis mit Ehreninschrift an Kaiser Florianus. In Otočac.
- „ 74. Römische Thonlampe aus Crikvenica.
- „ 75. Römische Glasfläschchen aus Selci im Vinodol.
- „ 76. Bronceschale aus Selci.
- „ 77. Ziegelstempel aus Selci.
- „ 78. Grundriss römischer Mauern in der Nähe des Bades bei Selci.
- „ 79. Griff eines römischen Bronzegefässes aus Selci.
- „ 80. Römische Gegenstände aus Sv. Jakob Šiljevica.
- „ 81. Schlusstück einer silbernen Haarnadel. Aus Kraljevo selo.
- „ 82. Parfumgefäss aus Arragonit. Aus Kraljevo selo.
- „ 83. Gläsernes Parfumläschchen aus Kaštel bei Karlovac (Karlstadt).
- „ 84. Platte mit Rigol aus dem Fussboden eines römischen Gebäudes in Sisak.
- „ 85. Fragment eines römischen Monumentes mit Inschrift. Aus Sisak.
- „ 86. Fragment eines Architravbalkens mit einer Guirlande. Aus Sisak.
- „ 87. Bleiplättchen mit Graffitoinschriften. Aus Sisak.
- „ 88. Relief auf einem römischen Grabmonument in Bjelovar.
- „ 89. Das Monument der Julia Primilla. Aus Essek.
- „ 90. Basis des Monumentes der Julia Primilla. Aus Essek.
- „ 91. Hermesstatuette aus Essek
- „ 92. Bronzecebt aus Sotin.
- „ 93. Eiserne Lanzen spitze aus Sotin.
- „ 94. Mittelaltäreneffibel aus Sotin.
- „ 95. Fragment eines römischen Bronzepanzers (lorica squamata) aus Sotin.
- „ 96. Römische Eisengegenstände aus Sotin.
- „ 97. Dem Sol geweihte römische Ara. Aus Ilok.
- „ 98. Glasirter römischer Krug aus Ilok.
- „ 99. Thonkrug aus einem römischen Grabe. Aus Banoštor.
- „ 100. Römische Gegenstände aus Petrovci (goldener Ring und Ohrring, silberner Armreif und weibliches Köpfchen aus Glas).
- „ 101. Silberne Fibel aus Petrovci.
- „ 102. Römischer Sarkophag aus Dobrinici.
- „ 103. Römisches Grabmonument aus Prhovo.
- „ 104. Römische Silberfibel aus Surduk.
- „ 105. Bronzene Zierplatte aus Surduk
- „ 106. Römischer Silberring aus Surduk.
- „ 107. Fragment einer Inschrift aus Novi Banovci.
- Abb. 108. Römischer Spiegel von Weissmetall.
- „ 109. Römische Silberfibeln aus Novi Banovci.
- „ 110. Römische Silberfibel aus Novi Banovci.
- „ 111. Silberne Haarnadel aus Novi Banovci.
- „ 112. Silberne römische Gegenstände aus Novi Banovci.
- „ 113. Silberner römischer Ohrring aus Novi Banovci.
- „ 114. Silberne römische Schmucksachen aus Novi Banovci.
- „ 115. Fragment eines zinnernen Armbandes aus Novi Banovci.
- „ 116. Zinnspiegel aus Novi Banovci.
- Taf. IV. Römische Bronzefibeln aus Novi Banovci.
- Abb. 117. Bronzene römische Zierplättchen und Büste aus Novi Banovci.
- „ 118. Bronzene römische Riemenschlüsse aus Novi Banovci.
- „ 119. Bronzene Zierplättchen aus Novi Banovci.
- „ 120. Menschenfigurchen von Blei. Aus Novi Banovci.
- „ 121. Römische Beinnadel aus Novi Banovci.
- „ 122. Römische Ziegelstempel aus Novi Banovci.
- „ 123. Dachziegelstempel mit Graffitoinschrift. Aus Novi Banovci.
- „ 124. Fragment eines Steinhammers. Aus Erdut.
- „ 125. Thongefässe aus Erdut.
- „ 126. Neolithisches Thongefässchen aus Erdut.
- „ 127. Bronzegegenstände aus Erdut.
- „ 128. Mittelalterliche Stadtmauern in Nin (Nona) in Dalmatien: Der Theil vom Castell bis zur heil. Maria.
- „ 129. Römischer Thor in Nin (Nona).
- „ 130. Das obere Thor in Nin (Nona).
- „ 131. Grundriss des Klosters der heil. Maria in Nin (Nona).
- „ 132. Capitäl aus der heil. Maria.
- „ 133. Architekturstück aus der heil. Maria.
- „ 134. Die Umgebung der Muttergotteskirche von Otok in Salona.
- „ 135. Neue Muttergotteskirche von Otok in Salona, welche im Jahre 1875 verbrannte.
- „ 136. Ausgrabungen bei der Muttergotteskirche von Otok in Salona Grundriss von Prof. A. Bezić.
- „ 137. Altkroatische Architekturfragmente, gefunden bei der Muttergotteskirche von Otok in Salona.
- „ 138. Fundamente alter Gebäude bei der Muttergotteskirche von Otok in Salona.
- „ 139. Reste der alten Muttergotteskirche von Otok in Salona.
- „ 140 und 141. Grabinschrift der kroatischen Königin Jelena vom Jahre 976. Nach einer Photographie und einer Zeichnung des Baurathes Č. Iveković.
- „ 142. Thongefäss aus Virovitica, worin Münzen des XV. Jahrhunderts gefunden wurden.
- „ 143. Bronze gewicht aus Mitrovica.
- „ 144. Bronze gewichte aus Salona.
- „ 145. Grundriss des Širingrad in Serbisch Mitrovica. Römisch.

Predstavka hrvatskih historičara i arheologa u poslu sačuvanja sredovječnih utvrda oko stolne crkve zagrebačke.

Preuzvišeni gospodine!

Prečasni prvostolni kaptole!

U osnovi obnove stolne crkve zagrebačke nalazi se među ostalim i točka, da se ima porušiti srednja „Bakačeva“ kula biskupskoga grada, a uz nju i zid, što ju desno i lijevo veže sa kulama na uglovima zapadne strane toga grada. Kada bi se to izvelo, a mi nemožemo vjerovati, da će to biti, Zagreb bi i opet izgubio vrijedan historički gradjevni spomenik, kako ih je u novije doba već više izgubio, gdje je dapače i sama stolna crkva neispravnim načinom restauriranja tako promijenjena, da na njoj i u njoj još veoma malo ima prvobitnih pojedinosti.

Proniknuti smo uvjerenjem, koje si je u novije doba u svim kulturnim zemljama protrljalo put, da kao vrela za historičko istraživanje nisu važni jedino i isključivo samo napisi i povelje, nego da jednaku, ako ne još i veću važnost imaju gradjevni spomenici i sve što na nje spada. Ako se napisi i povelje pravom spravljaju i čuvaju u muzejima i arhivima, to se istim pravom moraju i gradjevni spomenici, u koliko imaju historičku ili umjetničku važnost po koju zemlju ili koje mjesto, u nepromijenjenom obliku sačuvati tamo, gdje su stvoreni i sa okolinom, koja je za nje stvorena. Ništa ne buni, ako se na kojem većem gradjevnom spomeniku nalaze dijelovi, izvedeni u raznim stilovima, jer u tom se zrcali gradjevna historija toga spomenika, dotično razvoj umjetnosti u kojem kraju, pa stoga svaki stil ima jednako pravo na eksistenciju.

I drugdje se je negda postupalo kao kod nas. Poradi tobožnjih zahtjeva prometa, za koje bi bilo i drugačije pomoći, rušili su se zidovi i gradska vrata, javne i privatne zgrade prošlih vijekova bez obzira na njihovu umjetničku ili historičku vrijednost. Poradi tobožnjih zdravstvenih obzira uništavali bi se cijeli stari dijelovi gradova, a da se tim nije postigla svrha, za kojom se je išlo. U krivoj pretpostavi, da je izoliranje spomenika u svakom slučaju zaslužno djelo, uništa-

vala se je okolina gradjevnih spomenika, bez koje oni ne mogu pravo umjetnički i etički da djeluju. Želja, da se vlastitim djelom zamijeni poštovanja vrijedno starije, vanredno pogibeljno nastojanje oko t. zv. stilističke purifikacije, pa pogrešni način sabiranja, uslijed kojega se pomične umjetnine uklanjahu iz okoline, za koju su stvorene bile, sve je to djelovalo i djeluje, da se uz i onako već u nepovrat izgubljene spomenike mjestimice još i danas broj gradjevnih i umjetničkih spomenika sve to više umanjuje.

Protiv ovakova kratkovidna postupanja, uslijed kojega svega onoga ne staje, što narode veže s njihovom prošlošću, u svim je kulturnim zemljama nastao odlučan preokret. Svagdje, gdje se koji historički ili gradjevni spomenik ili sa neznanja ili sa pomanjkanja pieteta za starinu hoće da uništi, ili gdje se to hoće da učini sa želje za novotarenjem, za korišću ili poradi nikakova ili zabasala smisla za umjetnost, svagdje se dižu odlučni glasovi protiv toga. Odazivljući se javnomu mnijenju svagdje se za to pitanje zanima i državna vlast, pa preko stručnjačkih komisija prijeći i brani bezrazložno rušenje ili nakaživanje gradjevnih i historičkih spomenika.

Sada gdje je prijeka pogibelj, da bi se našoj stolnoj crkvi oduzelo bitno obilježje utvrđene sredovječne crkve, kako ga valjda nijedna stolna crkva u Evropi tako potpuno sačuvano nema, gdje je pogibelj, da se grad Zagreb liši najzanimivijega gradjevna spomenika sredovječnoga, koji on još ima, mi potpisani hrvatski povjesničari i starinari kao stručnjaci u tom pitanju obraćamo se na Vas preuzvišeni gospodine i na prečasni prvostolni kaptol sa molbom, da pod nikojim uslovom ne dozvolite, da se Bakačeva kula i platno biskupskoga grada oko nje poruši, a evo još i posebnih razloga, zašto mi to želimo i molimo:

Bakačeva kula kao sastavni dio sredovječne crkvene utvrde je historički spomenik, koji se trajno mora sačuvati i stolnoj crkvi i gradu Zagrebu, koji takovim spomenicima ne obiluje.

Kako to dokazuje kamen sa grbom i napisom povrh vrata kule, sagradio je istu g. 1517. kardinal ostrogonski Toma Bakač, upravitelj zagrebačke biskupije, upotrijebiv u tu svrhu ono 16.000 dukata, što ih je biskup Luka Baratin bio ostavio za popravak stolne crkve. Kako je to bilo u ono nesigurno vrijeme dobro učinjeno, dokazaše skoridani. Već godine 1529. imao je biskupski grad da podnese skoro dvomjesečnu opsadu od strane grofa Nikole Thurna, vojvode kralja Ferdinanda I. Ondašnji zagrebački biskup Šimun Erdödi bio je naime pristaša Ivana Zapolje. Thurn nije mogao grada da osvoji; samo je topovima ošteti gornji dio kula, a onda je izgorio i krov stolne crkve i srušila se desna strana njezina pročelja sa polovicom tornja. Bakačeva kula je za pravo bila štit stolne crkve, jer da nje nije bilo, sigurno bi njemački vojvoda bio porušio cijelu crkvu.

Bakačeva kula osobito je karakterističan primjer sredovječnoga utvrdnoga braništa i bitna sastavina toli zanimive crkvene utvrde, kakove u Hrvatskoj nigdje više nemamo, pa se već stoga samo po sebi preporuča njezino sačuvanje. Kroz ovu se je kulu negda ulazilo s kaptolske strane u biskupski grad i crkvu. Do vrata vodio je diživi most, koji je stajao na ispod praga poduprtoj osi. Tečaji ove osi još se raspoznaju, kao i rupa, kroz koju je prolazio lanac, kojim se je most dizao. Ova vrata na Bakačevoj kuli, možemo reći, unicum su u Hrvatskoj, jer je na njima sve originalno, sve iz početka XVI. vijeka, pa ih stoga valja na svom prvobitnom mjestu sačuvati. Kako dokazuju još sačuvani tragovi, bili su negda iznutra na gradskom zidu svuda naokolo drveni trijemovi, kojima se je dolazilo do puškarnica na zidu i do kula; kruništa (Zinnen) nije bilo niti na zidu, niti na kulama. Na početku XIX. vijeka probijena su desno i lijevo od Bakačeve kule velika vrata u gradskom zidu, koji je sagradjen već u XV. vijeku od biskupa Osvalda. Ovaj vanjski zid negda je bio sam za se; današnja diecezanska biblioteka, koja se nanj naslanja, sagrađena je g. 1693. od biskupa Aleksandra Mikulića. Ova zgrada dakle nije sastavni dio starih crkvenih utvrda, niti star suvisli dio biskupske rezidencije, pa bi se bez ikakove štete mogla porušiti.

Veli se, da se Bakačeva kula mora stoga ukloniti, da se dobije prostora ispred stolne crkve i da uzmogne novi portal djelovati. Prvom u zahtjevu lako će se udovoljiti, ako se poruši zgrada biblioteka. Glede dru-

goga zahtjeva pitalo bi se ponajprije, da li će novi portal biti zaista takovo remek-djelo, da se njemu za volju mora žrtvovati vrijedan stari gradjevni spomenik, koji senikada više ne može nadomjestiti. Uz to je važno još i drugo pitanje, kako bi se stolna crkva u onom tjesnacu između preostale dvije kule, nadbiskupske rezidencije i sjemeništa reprezentirala. Ponašesudu svakako veoma nepovoljno. Ako se pako bude sve ostavilo, kako je sada, sačuvati će se važan historički gradjevni spomenik, koji je za stolnu crkvu naročito sagradjen i pokriti će se barem donekle neki nepobitni gradjevni nedostaci na vanjskom licu današnje crkve. Naročito ističemo, da nije samo zasluga podizati nove monumentalne gradjevine, nego da je još mnogo veća zasluga sačuvati i obnoviti stare historičke gradjevine, koje narode sjećaju njihove prošlosti.

Dotičemo se i pitanja gradnje diecezanske biblioteke, jer će se sadanja njena zgrada valjda morati srušiti i jer čujemo, da bi se nova zgrada imala metnuti na sjevernu stranu stolne crkve do sjemeništa, gdje bi se morao upotrijebiti, ako ne još i rušiti gradski zid. Mislimo, da je to nesretna misao, pa da bi se time samo mogla nagrđiti okolica stolne crkve i pokvariti oblik njezinih utvrda. Kamo bi se smjestila diecezanska biblioteka, o tom će naravno sam kaptol odlučiti; mi primjerice držimo, da bi se nova biblioteka mogla sagraditi na onom velikom prostoru, gdje je danas kaptolska vjećnica, a gdje je na veoma nesigurnom mjestu pohranjen i dragocjeni arhiv kaptolski i vjerodostojnoga mjesta zagrebačkoga kaptola, ali ima i drugih mogućnosti za riješenje toga pitanja.

Nerado se dotičemo pitanja staroga portala stolne crkve, jer rušenje toga velikim dijelom romanskoga gradjevna spomenika ne možemo nego najodlučnije odsuditi. Odlični stručnjaci iz Beča i Budimpešte, koji su vidili, što se je uklonilo, nad tim su se postupkom upravo zgražali. Portal se svakako mora sačuvati; na crkvu se dakako više ne može metnuti, a nikako ne bi ga zgodno bilo prigraditi niti na gradskom zidu. Mi preporučamo, da se svi njegovi dijelovi bez iznimke sačuvaju na suhom sigurnom mjestu u nadbiskupskoj rezidenciji dotle, dok se ne bude gradio novi narodni muzej, kojega je gradnja postala već prijetkom potrebom, pa da se onda na toj zgradi iz starih svojih dijelova iznova sagradi. Jedino još na taj način mogao bi se do-

stojno sačuvati i dostojno upotrijebiti veoma dragocjen građevni spomenik, jedini u svojoj vrsti u Hrvatskoj.

Baš povodom rušenja toga portala jasno se vidi, kako bi nužno trebali komisiju, sastavljenu od stručnjaka arhitekta, arheologa, historičara i pravnika, koja bi imala u svakom slučaju da odluči, smije li se na kojem građevnom spomeniku izvesti koja promjena i u kojem opsegu, pa koja bi imala da pazi, da se spomenici ne uništavaju. Takove komisije postoje već svugdje. Za cislitavske je zemlje u Beču centralna komisija za čuvanje historičkih i građevnih spomenika kao organ vlade, koja djeluje već preko 50 go-

dina, a i u Ugarskoj postoji već preko dvadeset godina takova komisija, koja je od ugarske vlade ovisna. Za sada samo Hrvatska i Slavonija nemaju takove komisije, pa bi bilo prijeko potrebno, da ju kr. zemaljska vlada ustroji. U njoj bi svakako morali biti stručnjaci, koji kao rodjeni Hrvati imaju srca za hrvatske spomenike, a ne možda takovi, koji se kao stranci za iste ne mogu oduševiti.

Završujući ovu predstavku još jednom Vas preuzvišeni gospodine i prečasni prvostolni kaptole molimo: Ne dajte rušiti niti Bakačeve kule, niti išto od ostalih utvrda oko stolne crkve.

U Zagrebu 18. lipnja 1901.

Ivan Tkalčić	Fra Vjekoslav Marun	Dr. Gavro Manojlović
Dr. Ivan pl. Bojničić	Vjekoslav Celestin	Dr. Petar Tomić
Ferdo Ž. Miler	Bare Poparić	Dr. Dane Gruber
Dr. Aleksandar Szentgyörgyi	Fran Radić	Dr. Milan Šenoa
Prof. Jos. Purić	Emilije Laszowski	Dr. Stjepan Srkulj
Fran Bulić	Tade Smičiklas	Dr. Franjo Bučar
Dr. Luka Jelić	Vjekoslav Klaić	Dr. Ferdo Šišić
Mile Magdić	Natko Nodilo	Dr. Rudolf Horvat
Ivan Rabar	Dr. Ivan Hoić	Dr. Josip Brunšmid
	Robert Pinter	

